

**Guro Ødegård og
Willy Pedersen (red.)**

UNG DOM MEN

UNGDOMMEN

Guro Ødegård og Willy Pedersen (Red.)

UNGDOMMEN

ÇAPPELEN DAMM AKADEMISK

© 2021 Guro Ødegård, Willy Pedersen, Anders Bakken, Azin Banafsheh, Johannes Bergh, Ola Røed Bilgrei, Olav Årstad Borgen, Rune Ellefsen, Ingunn Marie Eriksen, Lars Roar Frøyland, Kristinn Hegna, Monika Grønli Rosten, Ole Jacob Madsen, Sveinung Sandberg, Ørnulf Seippel, Ketil Skogen, Ketil Slagstad, Mira Aaboen Sletten, Ingrid Smette, Gerd Marie Solstad, Kari Steen-Johnsen, Kari Stefansen, Åse Strandbu, Kristoffer Chelsom Vogt, Tilmann von Soest og Kristin Walseth.

Dette verket omfattes av bestemmelsene i Lov om opphavsretten til åndsverk m.v. av 1961. Verket utgis Open Access under betingelsene i Creative Commons-lisensen CC BY-ND 4.0 (<https://creativecommons.org/licenses/by-nd/4.0/>). Denne tillater tredjepart å kopiere, distribuere og spre verket i hvilket som helst medium eller format under betingelse av korrekt kreditering og at en lenke til lisensen er oppgitt. Lisensen tillater ingen bearbeidelser.

ISBN trykt bok: 978-82-02-73299-8
ISBN PDF: 978-82-02-67131-0
ISBN EPUB: 978-82-02-73962-1
ISBN HTML: 978-82-02-73963-8
ISBN XML: 978-82-02-73964-5
DOI: <https://doi.org/10.23865/noasp.142>

Dette er en fagfelleverdert antologi.

Omslagsdesign: Roy Søbstad
Cappelen Damm Akademisk/NOASP
noasp@cappelendamm.no

Innhold

Forord	7
Kapittel 1 Norsk ungdomsforskning: Røtter og samtidsforståelser	9
<i>Willy Pedersen og Guro Ødegård</i>	
Del 1 Nye rammer, unge liv	27
Kapittel 2 Offline, online. Digitale ungdomsliv gjennom tre tiår	29
<i>Anders Bakken, Kristinn Hegna og Mira Aaboen Sletten</i>	
Kapittel 3 Fire typer ungdomsliv: Ressurser, relasjoner og stedets betydning	63
<i>Ingunn Marie Eriksen, Kari Stefansen og Guro Ødegård</i>	
Kapittel 4 Svartmaling av gutter og sykeliggjøring av jenter	87
<i>Mira Aaboen Sletten, Monika Grønli Rosten og Kristoffer Chelsom Vogt</i>	
Del 2 Sosialiseringens arenaer	111
Kapittel 5 Selvbestemmelse og selvregulering: Nye elevidealer for ungdomsskolen	113
<i>Ingrid Smette og Kristinn Hegna</i>	
Kapittel 6 Ungdomsidrettens spenninger	135
<i>Åse Strandbu, Kari Stefansen, Ingrid Smette og Ørnulf Seippel</i>	
Kapittel 7 Med kropp som prosjekt	153
<i>Ingunn Marie Eriksen og Kristin Walseth</i>	
Kapittel 8 Gutta på jakt	173
<i>Olav Årstad Borgen og Ketil Skogen</i>	
Del 3 Risiko, sårbarhet	205
Kapittel 9 En plaget ungdomsgenerasjon?	207
<i>Ole Jacob Madsen og Tilmann von Soest</i>	

Kapittel 10 Festovergrep	231
<i>Kari Stefansen og Gerd Marie Solstad</i>	
Kapittel 11 Når ungdom ruser seg	255
<i>Ola Røed Bilgrei, Anders Bakken og Willy Pedersen</i>	
Kapittel 12 Problematferd - avvik eller vanlig ungdomsliv?.....	275
<i>Lars Roar Frøyland</i>	
Del 4 Engasjement, opprør	293
Kapittel 13 Nye seksualiteter, nye kjønn?.....	295
<i>Willy Pedersen, Ketil Slagstad og Tilmann von Soest</i>	
Kapittel 14 «Jævla terrorist!» Muslimhets og hverdagsmotstand.....	317
<i>Azin Banafsheh, Rune Ellefsen og Sveinung Sandberg</i>	
Kapittel 15 Det politiske generasjonsgapet	337
<i>Johannes Bergh, Kari Steen-Johnsen og Guro Ødegård</i>	
Om forfatterne	361

Forord

I år er det tretti år siden UNGforsk ble etablert, forløperen for dagens Seksjon for ungdomsforskning ved NOVA/OsloMet. Med denne boka feirer vi jubileet. Vi har samlet bidrag fra det beste av dagens norske ungdomsforskning, forfatterne kommer fra en rekke fagmiljøer og belyser et fascinerende spekter av temaer. Du vil få lese om gutter på jakt som viderefører mannlige arbeiderklassekulturer, om hvordan unge muslimer takler hets, og om hvordan kropp og utseende formes i et krevende estetisk prosjekt. Vi skal inn på fuktige fester hvor det kan skje seksuelle overgrep. Du vil få høre om kjønn i endring, og om hvordan foreldreskap utformes ulikt i forskjellige miljøer. Ett av bidragene belyser hvordan skolen nå oppøver elevenes evne til selvregulering. Et annet tar oss med inn i motsetningene i idretten. Vi får dessuten høre om politisk engasjement, om seksualitet og kjønn i bevegelse, om psykisk helse, rus og atferdsproblemer. Gjennom hele boka løper temaer knyttet til sosial ulikhet, kjønn og den økende digitaliseringen av samfunnet.

Bidragene trekker på et bredt sett av data – store surveystudier, registerdata, kvalitative intervjuer og feltarbeid. Forfatterne har ulike teoretiske tilnærminger og bidragene bretter ut en rekke aspekter ved livet til dagens unge. De viser hvordan noen forskningsmetoder kan være nødvendige for å belyse fenomener i sin bredde, mens andre kan være egnet når en skal gå i dybden. Vi presenterer ny empirisk kunnskap, men også nye perspektiver på velkjente fenomener. Vi tror boka vil styrke kunnskapsgrunnlaget om ungdom, og håper den også vil åpne for refleksjon og ettertanke.

Vi er glade for at alle forskerne vi spurte, valgte å bli med. Men vi er også klar over at vi høster fruktene av en rik norsk ungdomsforskning som går enda lenger tilbake enn de tre tiårene siden UNGforsk ble etablert. God forskning utvikler seg over tid, helst ved at nye talenter tas opp i etablerte miljøer. Samtidig må de få lov til å jobbe kritisk og selvstendig.

På den måten vil tradisjonene fornyes. Vi mener boka speiler denne dynamikken. En god del av forfatterne tilhører gruppa som gjennom 1990-tallet bidro til å konsolidere det miljøet som ble skapt ved UNGforsk. Men mange forfattere er i starten av en forskerkarriere. Dessuten kommer en god del fra helt andre fagmiljøer enn NOVA. Flere forfatterteam speiler dette spennet i alder, erfaring og ulik institusjons- og disiplinforankring. Vi vet at mange har satt pris på denne arbeidsformen, hvor folk med ulik fartstid og – i noen tilfeller – nokså forskjellig kompetanse har jobbet tett sammen.

Med denne boka vil vi altså markere og feire jubileet til det livskraftige miljøet som ble etablert i 1991, og den dokumenterer at akkurat denne trettiårsringen fortsatt er full av energi og fantasi. Med den respektable alderen mener vi at det også har kommet faglig og metodisk trygghet, og ikke minst evne til å skrive på en begripelig og klar måte om krevende emner.

Velkommen inn til noe av det beste innenfor dagens norske ungdomsforskning!

Oslo, 15. oktober 2021

Guro Ødegård og Willy Pedersen

KAPITTEL 1

Norsk ungdomsforskning: Røtter og samtidsforståelser

Willy Pedersen

Institutt for sosiologi og samfunnsgeografi, Universitetet i Oslo og NOVA, OsloMet – storbyuniversitetet

Guro Ødegård

NOVA, OsloMet – storbyuniversitetet

Abstract: Throughout the 1950s, as psychology, sociology and criminology developed as academic disciplines in Norway, researchers within these disciplines began publishing scattered reports on youth. In the 1970s and '80s, The Centre for Contemporary Cultural Studies (the so-called Birmingham school) became a global inspiration for youth researchers. In Norway, the Centre's studies on e.g. style and resistance in particular were replicated by qualitative youth researchers. However, the establishment of UNGforsk in 1991 fundamentally changed the youth research milieu in Norway. Over the course of a few years, a group of 15–20 researchers developed a secure base and continued to publish studies based on qualitative interviews and fieldwork. However, the defining features of the milieu were representative surveys of youth in numerous local communities and a large and national representative longitudinal study – Young in Norway. The participants in this study are now in their mid-40s and are still followed up in surveys and register data. UNGforsk gradually became part of the Norwegian Social Research (NOVA) institute at Oslo Metropolitan University. After 30 years, the youth research section still remains the key youth research institution in Norway. A rich and solid infrastructure of regular national surveys (UNGDATA), annual conferences and a Nordic youth research journal has developed through the institute. Its research is continually cited in mainstream Norwegian media, and the researchers regularly take part in expert groups developing Norwegian youth policy.

Keywords: youth research, adolescence, generation, socialization, Birmingham school, Young in Norway

Hvordan er det egentlig å være ung i Norge i dag? Vi får ofte spørsmålet, og det enkle svaret er: De fleste har gode oppvekstvilkår og høy livskvalitet. Men selvsagt er det unntak. Noen opplever problemer i familie eller skole, noen sliter med dårlig psykisk helse eller ensomhet. En liten gruppe utvikler alvorlige atferdsproblemer eller et problematisk forhold til rusmidler. Ambisjonen vår i denne boken er å vise kompleksiteten i unges liv, deres gleder og vansker, samtidig som vi prøver å avdekke noen underliggende mønstre. Hvilken betydning spiller digitalisering og sosiale medier for deres levesett og livskvalitet? Hvordan preges de av de arenaene de deltar på? Hva mener de om klima og rasisme?

Å være ung er for jævlig var tittelen på en film om ungdommer som samlet seg ved *Bahnhof Zoo* i Vest-Berlin på slutten av 1970-tallet. Det er en brutal fortelling om Christiane F., som 14 år gammel roter seg inn i heroinmisbruk og prostitusjon. Filmen kom i 1981 og ble – pussig nok – vist på ungdomsskoler over hele Norge. Budskapet var at alle kunne rammes, og at heroin dreper – stygt og stille. Bekymringen for at vanlig norsk ungdom skulle ende med heroin og prostitusjon var kanskje ikke så veldig godt begrunnet. Men filmen bidro uansett til å forme det vi kaller narrative rundt narkotika. I dag ville neppe noen skoler bruke en sån film i rusforebyggende arbeid.

For pendelen svinger. For sytti år siden ble de første fritidsklubbene etablert nettopp fordi en bekymret seg for synlig og rotløs ungdom som hadde dukket opp både i Oslo og andre steder av landet. I dag er tonen oftest en annen. Ungdommen oppfordres til å ytre seg, de sees som viktige meningsbærere i samfunnet, noe som også illustreres ved at det regjeringsoppnevnte Valglovutvalget nylig gikk inn for at 16-åringer i Norge burde få stemmerett (NOU 2020:6). Ungdommen sees i dag først og fremst som en verdifull ressurs. De må gis muligheter, støttes og hjelpes, en dag skal de ta over styre og stell.

Mange kjenner medievennlige merkelapper som *Baby boomers*, *Generation X* eller *Millennials*. Mens vi skriver dette, går dokumentarfilmen *Generasjon Utøya* på kino, og noen hevder at «koronagenerasjonen» kan bli «sårbarhetsgenerasjonen». Slike kategorier rendyrker gjerne en periodes antatte særpreg, men de treffer neppe så store deler av ungdommen (Alston & Kent, 2009). Går man til empirien, er det dessuten overraskende

mye kontinuitet i ungdoms levesett over tid (Furlong, 2019). Ungdomstiden innebærer at en utforsker normer og grenser knyttet til blant annet seksualitet og rus. Fortsatt vil tenåringer gradvis løsne barndommens bånd til foreldrene, etter hvert flytte for seg selv og gradvis etablere egne samliv.

Ungdomsforskning handler om å beskrive, forklare og forstå kompleksiteten i unges liv. Bidragene i boken tar pulsen på unges levesett, samtidig som forfatterne forsøker å se dagens unge i historisk lys. Ungdomsforskningen har klangbunn i noen antatt universelle dimensjoner ved det å være ung. Fortiden er både målestokk og speil. Slik får vi relevant kunnskap om dagens unge, kanskje også ideer om hva vi kan vente oss når de blir voksne.

Kategorien «ungdom» betegner noe mer enn mennesker som er født på omtrent samme tid. Den sikter også mot en formativ fase mellom barndommens avhengighet av omsorgspersoner og voksenlivets forventning om selvbestemmelse og ansvarlighet. Fasen påvirkes dessuten av den samfunnskonteksten de unge vokser opp i. Det er i dette spenningsfeltet – mellom kontinuitet og endring – at vi kan plassere den flerdisiplinære ungdomsforskningen. Den kan synliggjøre hva som kjennetegner dagens unge, sammenlignet med dem som levde tidligere. Slik kan forskningen også speile viktige sider ved samfunnet vi lever i.

Temaene ungdomsforskerne er opptatt av endrer seg hele tiden, det samme gjør stedene de leter for å forstå det særegne ved samtidens unge. Dessuten utvikles forskningsmetodene som brukes. Alt dette er i bevegelse, og *må* være i bevegelse dersom vi skal få en sterk og relevant ungdomsforskning.

Røttene og gjennombruddet

Norsk ungdomsforskning har utviklet seg samtidig med at psykologien, sosiologien, statsvitenskapen, kriminologien og antropologien fikk feste som akademiske disipliner (Stafseng & Frønes, 1987). Vi finner enkeltstående bidrag fra 1950-tallet, flere med betydningen av kristendom og religion i fokus (Rommetveit, 1951), mens andre beskrev idrett og fysisk fostring (Hofmo, 1957) eller ungdommers møte med arbeidslivet

(Holter, 1960). På 1950- og 60-tallet fikk en dessuten mer synlige ungdomskulturer både i Norge og i resten av den vestlige verden. Det fikk sine avtrykk i studier av gjenger og ungdomskriminalitet, særlig i skjæringen mellom sosiologi og kriminologi (Christie, 1960; Hauge, 1968).

Studentopprøret feide på slutten av 1960-tallet over den vestlige verden og fikk også en liten avlegger i Oslo. Det bidro til å forsterke bildene av uregjerlige unge (Lorenz, 1968; Ødegård, 2016). En ny type popstjerner og subkulturer vokste dessuten frem, for første gang med globalt nedslag. De hadde et nytt og ofte hardt musikalsk uttrykk, slående frisyrer og klær, og ble kopiert av ungdommer også her i landet (Klakegg, 1976). En god del unge prøvde illegale rusmidler som cannabis. Nils Christie hadde nettopp etablert kriminologien som fag, og beskrev med sympati ungdom som rett nok røykte hasj, men som også var preget av alternative verdier og en «langhåret livsstil». De samlet seg på ett av de synligste stedene i landet, parken mellom Slottet og Det juridiske fakultet ved Universitetet i Oslo (Christie, 1968). Mange var bekymret, men Christie var mest av alt fascinert.

Den samme fascinasjonen finner vi hos antropologen Margaret Mead (1971). Hun lanserer begrepet «generasjonskløft» – som ikke bare betegnet ungdoms opposisjon til foreldre, men som også rommet en påstand om at jevnaldrende var i ferd med å erstatte foreldrene som rollemodeller. Hun priser de unge opprørerne for «motstand mot den kontrollen de er underlagt», samt for at de unge – til forskjell fra foreldregenerasjonen – er klar over at «fortsatt forurensing av luft, vann og jord snart vil gjøre verden ubeboelig» (Mead, s. 107).

Den tyske pedagog Thomas Ziehe (1983) målbærer tanker som kan minne om disse, men med en mer pessimistisk undertone. Han beskriver hvordan den tidlige etterkrigstiden kunne betegnes som et «skjebnesamfunn», hvor alle var preget av tradisjoner og overlevert kultur. Gjennom 1970-tallet endrer samfunnet karakter. De unge blir «kulturelt frisatt», men opplever ofte en indre tomhet, og livet kan kretse rundt forsøk på å kompensere for dette. Narsissisme kunne bli resultatet, et begrep som kom i flittig bruk også i nordisk ungdomsforskning.

Det skjedde altså noe med bildene av ungdom, og det påvirket i sin tur den offentlige politikken. Fra 1950-tallets gryende bekymring for

uregjerlig ungdom kom en offensiv ungdomspolitik på plass i tiåret som fulgte. Flere forskere skrev om fritidsklubbene, som ble et viktig instrument for å sikre velferd og inkludering (Skard, 1970). Etter hvert ble den organiserte fritiden og dens store betydning også lagt under lupen (Grue, 1982).

Mye av den tidlige ungdomsforskningen hadde sine røtter i pedagogikk og psykologi, hvor det ikke var så uvanlig å betrakte ungdomstiden som et mellomstadium, en modningsfase en måtte gjennom på vei til voksenlivet (se feks Evenshaug & Hallen, 1973). Rett nok hadde for eksempel psykologen Erik H. Erikson (1968) en mer nyansert tilnærming. Med begrepet «adolescence» (av latin: *adolescere* «å vokse opp») anerkjente han fasen som verdifull i seg selv. Et annet viktig bidrag kom fra den amerikanske sosiologen James Coleman (1961), som i *The Adolescent Society* analyserte det amerikanske utdanningssystemet. Mange elever la større vekt på idrett enn på akademiske prestasjoner. Forklaringen lå i at en i idretten kunne oppleve fellesskap og solidaritet, mens kampen for gode karakterer var knyttet til destruktiv konkurranse. Perspektivet ble viktig for norsk pedagogisk-psykologisk ungdomsforskning, slik den kommer til uttrykk hos for eksempel Edvard Befring (1973). En slik forståelse, hvor ungdomstiden måtte forstås som noe mer enn en overgangs- eller ventefase, ble også en selvfølge etter det egentlige gjennombruddet av ungdomsforskningen fra starten av 1980-tallet. En begynte å studere ungdom som *det de er*, ikke ut fra *det de skal bli* (Frønes, 1979).

Centre for Contemporary Cultural Studies, eller den såkalte Birminghamskolen, ble en inspirasjonskilde. Miljøet utviklet seg rundt Stuart Hall – kulturteoretiker, sosiolog og politisk aktivist. Han ble født på Jamaica, men emigrerte som ung til England. Han introduserte perspektiver fra marxismen og fra Frankfurterskolens kulturkritikk, men også fra fransk semiotikk og Foucault-inspirerte analyser av ulikhet og makt. Resultatet ble en rekke analyser av subkulturer og av hvordan musikk, klær, frisy-rer og ungdommelige praksiser kunne sees som motstand mot makt og undertrykking (Hall & Jefferson, 1976). De teoretiske verktøyene ble brukt i studier av hippier, skinheads og mods. Men det bidraget som fortsatt leses og siteres mest er boken *Learning to labour. How working class kids get working class jobs*. Sosiologen Paul Willis (1977) beskriver en gjeng

gutter fra arbeiderklassen som saboterer skolen, utfordrer normer om rus og sex, men også vekker en slags beundring. Paradokset var at opprøret bidro til å sosialisere dem til slitsomme jobber i industrien – av en type som deres fedre og andre i familien hadde hatt, ofte over generasjoner.

UNGForsk – en sterk satsing på norsk ungdomsforskning

Norske forskere leste også den danske sosialpsykologen Sven Mørchs (1985) avhandling *At forske i ungdom*. Mørch har fortsatt å levere djerpe historiske typologier over viktige temaer og tilhørende perspektiver. Han hevder for eksempel at 1970–80-tallet kan karakteriseres gjennom et fokus på ungdom med mye ressurser og deres måter å yte motstand på, mens overgangen til 1990-tallet førte med seg økt vektlegging av deres sårbarhet (Mørch, 2010). Den danske forskeren Kirsten Drotner (Drotner, 1991) var opptatt av de nye mediene og deres betydning for skole, undervisning og utvikling. Hun var en hyppig gjest i Norge.

Men særlig Birminghamskolen ble en inspirasjonskilde for nordiske forskere. I den svenske antologien *Ungdomskultur, identitet och motstånd* ble den presentert gjennom tre sentrale bidragsytere: Paul Willis, Dick Hebdige og Angela McRobbie (Fornäs et al., 1989). I en norsk antologi om ungdomskultur, utgitt av Norges allmennvitenskapelige forskningsråd, en forløper for Norges forskningsråd, ser vi også inspirasjonen derfra (NAVF, 1988). Ett av bidragene, skrevet av den norske antropologen Odd Are Berkaak, belyser hvordan de nye rockevideoene kunne sees som uttrykk for en «liminalkultur». Begreper som «tegn» og «symboler» bærer analysene. Et annet bidrag, av Anne Krogstad, belyser husokkupanter og pønkere – med analyser av graffiti og optøyer. Antologien var del av planleggingen av Program for ungdomsforskning, UNGForsk, i 1991.

UNGForsk ble etablert av NAVF, med støtte fra Barne- og familiedepartementet. Satsingen var frisk. Fem forskere,¹ alle tidlig i sine karrierer, fikk romslige bevilgninger over hele fem år. De hadde bakgrunn fra

1 De fem sentrale i etableringen av UNGForsk var leder for programmet, Tormod Øia, pluss Ola Stafseng, Torild Hammer, Lars Wichstrøm og Willy Pedersen.

sosiologi, psykologi og pedagogikk. Tormod Øia var leder. Miljøet fikk raskt tilslag på flere store søknader om forskningsmidler. Etter få år besto gruppen av rundt 15 medlemmer. UNGforsk videreførte den nordiske subkulturforskningen, men utvidet perspektivet til studier av vanlig norske ungdommer gjennom store surveystudier. I rapporter, bøker, artikler, kronikker og foredrag ble familieliv, hverdag og fritid, skolegang, politisk engasjement, psykososiale problemer og rus belyst.

Den tradisjonelle ungdomsforskningens fokusering på subkulturer og bruk av kvalitative datasett fortsatte å være viktig i miljøet ved UNGforsk. Viggo Vestel startet ut med etnografiske studier som skulle strekke seg over mange tiår. Først en studie av livet rundt en flerkulturell ungdomsklubb på Oslo øst i (Vestel, 1995), som så ble utvidet til analyser av betydningen av musikk i de samme miljøene (Vestel, 1999). De siste årene har han drevet med studier av ekstremisme og radikalisering (Vestel, 2016). Geir Moshuus gjorde feltarbeid blant unge heroinbrukere med innvandrerbakgrunn (Moshuus, 2005). Katrine Fangen gjorde først en studie av ungdomskulturer i det gamle DDR rett etter murens fall (Fangen, 1992), seinere feltstudier av norske nynazister som resulterte i en klassiker i norsk ungdomsforskning (Fangen, 2001). Arild Hovland (1999) bidro gjennom sin etnografiske studie til innsikt i samiske ungdomsliv. Ketil Skogen og Olve Krange (2003) har belyst kulturell motstand, rovdyrpolitikk og klassebevissthet i rurale deler av Norge, med inspirasjon fra ikke minst Paul Willis. Ola Stafseng belyste ungdomsforskningens røtter, gjennom en inngående studie av arbeidene til den svenske pioneren Ellen Key (Stafseng, 1994).

Likevel – det unike var at UNGforsk-miljøet klarte å utvikle metodikk for representative surveystudier. Torild Hammer tilhørte den første gruppen av forskere som kom til UNGforsk. Hun hadde med seg et surveybasert datasett av unge voksne og disputerte tidlig på en avhandling om ungdom og rus (Hammer, 1991), før hun senere bidro med studier av frafall og utenforskap i overganger fra ung til voksen (Hammer, 1991; Hammer & Hyggen, 2013). Men selve storsatsingen skulle bli *Ung i Norge*, med den første datainnsamlingen i 1992. Den innebar at et populasjonsbasert utvalg skulle følges opp over tid, i en såkalt longitudinell studie. De første artiklene belyste høyaktuelle temaer som spiseforstyrrelser (Wichstrøm, 1995), atferdsproblemer hos begge kjønn (Pedersen &

Wichstrøm, 1995) samt seksuell orientering og selvmordsforsøk (Wichstrøm & Hegna, 2003). Det ble etter hvert mulig å kople surveydata med registerdata. Tenåringene fra *Ung i Norge 1992* er nå i førtiårene og studien ledes av Tilmann von Soest. Den foreløpig siste datainnsamlingen avsluttes mens vi skriver dette, nok en gang med svært høy responsrate. Nå blir det også samlet inn genetiske data. Datasettet brukes av en rekke forskningsmiljøer (se feks: Norström & Pape, 2010; Pedersen et al., 2020; von Soest et al., 2020). Studien er en av de ytterst få med et populasjonsbasert datasett, lavt frafall og lang oppfølgingstid.

Det var naturligvis også andre miljøer som drev med studier av ungdom på denne tiden. HEMIL-senteret ved Universitetet i Bergen har løpende levert studier av ungdom og helse. Forskningsinstituttet SIRUS, som seinere ble lagt inn under Folkehelseinstituttet, har belyst bruken av rusmidler. Men det særegne ved UNGforsk var at et såpass stort miljø over tid konsentrerte seg om hele spekteret av temaer knyttet til ungdom, og ikke minst løpende leverte forskning til de mange som hadde behov for slik kunnskap.

Flere av forskerne orienterte seg mot ledende internasjonale tidsskrifter i psykologi, sosiologi og ungdomsforskning. Dette var ikke vanlig blant nordiske ungdomsforskere på 1990-tallet. Samtidig var det et anvendt forskningsmiljø, i løpende kontakt med politikere, departementer, kommuner, skole, helsevesen og ungdomsorganisasjoner. Det var denne kombinasjonen – av løpende kontakt med brukere av forskning, noe som ga høy relevans, samt vilje til å prøve seg i tidsskrifter med høy *impact* – som ble nøkkelen til miljøets bærekraft. Gjennom disse tretti årene har fagmiljøet huset drøyt tjue forskere som har avlagt sine doktorgrader.

Samarbeid og infrastruktur

UNGForsk ble etter femårsperioden videreført av Norsk institutt for forskning om oppvekst, velferd og aldring (NOVA) i 1996. Selv om miljøet er fysisk lokalisert i Oslo, har samarbeid med fagmiljøer andre steder i landet hele tiden vært viktig. Utviklingen av kommunale ungdomsundersøkelser ble avgjørende. Med disse undersøkelsene begynte miljøet raskt å levere empiriske nærstudier av ungdommers liv i ulike

byer og kommuner i Norge. Et tidlig eksempel kan være *Koss har me det?* av Kristinn Hegna (1995). Den var resultat av et samarbeid mellom Barne- og familiedepartementet, Stavanger kommune og UNGforsk. På to hundre sider brettes livet til drøyt fire tusen ungdommer (92 % av populasjonen) i «oljehovedstaden» ut. Her kunne vi lese om deres forhold til skolen, venner, fritid, problematferd, men også om holdninger til innvandrere samt tegn til rasisme. Denne studien, og mange andre, bidro til en helt ny forskningsgenre – sensitive portretter av levesettet blant unge landet over. Rapportene ble lest av fagfolk innenfor skole, helse og forebygging og ikke minst var lokalpolitikere og journalister i lokalaviser viktige lesere. De slo opp funnene, i hundrevis av artikler. Det siste tiåret har denne innsatsen blitt lagt under den nasjonale Ungdata-paraplyen i et senter ledet av Anders Bakken og Hanne Hougen. Godt over en halv million ungdommer har besvart spørreskjemaer som er en videreutvikling av ungdomsundersøkelsene fra 1990-tallet.

Fagmiljøets brede geografiske nedslagsfelt gjorde det viktig å etablere kontakt og samarbeid med ungdomsforskere andre steder i landet. Halvor Fauske i Lillehammer og Kåre Heggen i Volda bidro i flere bøker, hvor en kombinerte fruktbare teoretiske perspektiver med de rike empiriske dataene miljøet satt på (Fauske & Øia, 2003; Heggen et al., 2001). Gry Paulgaard i Tromsø var en viktig samarbeidspartner, det samme var Harriet Bjerrum Nielsen og Monica Rudberg fra pedagogikkmiljøet i Oslo. Ivar Frønes fra sosiologi ved UiO hadde vært sentral i etableringen. Lars Wichstrøm var med i den opprinnelige gruppen og fikk etter hvert jobb ved psykologi på NTNU, mens Ola Stafseng og Willy Pedersen dro til henholdsvis pedagogikk og sosiologi ved UiO. Alle beholdt kontakten med miljøet.

I 2001 tok miljøet et nytt grep ved å etablere *Tidsskrift for ungdomsforskning* (TFU). Det ble en viktig kanal med redaksjonsmedlemmer fra ulike fagmiljøer.² I 2019 ble TFU omstrukturert til *Nordisk tidsskrift for ungdomsforskning* (NTU), som har nordisk redaksjonsråd og inviterer

2 Noen av de sentrale, eksterne redaksjonsmedlemmer har vært: Lidveig Bøe (Høgskolen i Volda), Halvor Fauske (Høgskolen på Lillehammer), Gry Paulgaard (Universitetet i Tromsø), Sveinung Sandberg (Universitetet i Bergen og seinere Universitetet i Oslo), Johan Fredrik Rye (NTNU) og Kenneth Silseth (UIO).

forskere til å publisere ungdomsforskning på alle nordiske språk.³ Det supplerer det nordiske, men engelskspråklige tidsskriftet *YOUNG*, etablert allerede i 1993 og ofte med redaksjonsmedlemmer fra ungdomsforskningsmiljøet ved NOVA.

I 2014 ble den første Ungdata-konferansen arrangert. Dette har blitt en årlig begivenhet, alltid med fulle hus.⁴ Fokus rettes mot formidling, hvor forskere møter praksisfeltet, med ny forskning om aktuelle temaer.

En annen nyvinning er det kvalitativt longitudinelle prosjektet «Ungdom i endring» ledet av Ingunn Marie Eriksen. Dette viderefører en lang tradisjon hvor det satses på data som gir «tykkere» beskrivelser og en bedre kontekstforståelse enn det surveyundersøkelser gir.

Seksjon for ungdomsforskning ved NOVA er fortsatt i full aktivitet. Nå teller seksjonen drøyt tjue medlemmer i en kombinasjon av stipendiater og forskere med ulik alder og erfaring. Flere fagdisipliner er representert, og forskerne har ulik metodisk tilnærming.

I 2007 kom det ut to bøker fra dette fagmiljøet – begge med tittelen *Ung i Norge*. Den ene boken var redigert av psykologene Ingela Lundin Kvam og Lars Wichstrøm og hadde undertittelen *Psykososiale utfordringer*. Fokus var kropp, mentale helse og seksualitet. Den andre boken hadde undertittel *Skole, fritid og ungdomskultur* og var redigert av sosiologene Åse Strandbu og Tormod Øia. Den handlet om klasse-skiller, likestilling, og idrett. Bøkene presenterte rike empiriske data, og illustrerer på en fin måte det flerdisiplinære spennet rundt UNGforsk. Denne boken hviler på de to bøkene fra 2007. Men vi har også blitt inspirert av den kollegiale gründerånden fra etableringsfasen, og alle aktivitetene og den infrastrukturen som gradvis ble etablert i kjølvan-net av UngForsk.

Tre redaksjonelle grep

Hvordan utvikle forskning som fanger det universelle ved ungdomstiden, men som likevel klarer å identifisere det avtrykket dagens samfunn setter

³ De to første redaktørene i NTU er Ingrid Smette og Anders Bakken.

⁴ se www.ungdata.no

på de unge? Vi har hatt tre perspektiver fra nyere ungdomsforskning som lede-tråder i arbeidet med boken.

For det første er ungdomstiden ikke bare et standardisert utviklingsstadium. Den er også en formativ fase. Unge preges av den sosiale situasjonen de vokser opp i. Det var gjennom 1950-tallets generasjonssosiologi, inspirert av Karl Mannheim (1923/1952), dette tenkesettet slo gjennom. Ofte vil begrepet *generasjon* forstås som slektskap og vertikale forbindelser innen en familie («en ny generasjon tar nå over gården»). Men innen generasjonssosiologien peker begrepet mot personer i samme alderskohort (som altså er født på samme tid) og som vokser opp i samme periode. Noen kaller dette også «sosiale generasjoner» fordi personene formes av de samme historiske og samfunnsmessige prosesser (se: Milkman, 2017; Thomson, 2014). Verdimønstre og holdninger som fester seg i de formative ungdomsårene, har dessuten en tendens til å følge folk videre i livsløpet (Franklin, 2004; Hellevik, 2001).

Et annet perspektiv, tett forbundet med dette, handler om hvilke samfunnsendringer som nettopp *nå* påvirker ungdommers liv. Vi har fulgt to spor: Noen artikler viser hvordan tunge institusjoner som skole, familie og organisasjonsliv danner rammer rundt livene til dagens unge. Men nøkkelvariabler som sosial klasse, kjønn, etnisitet, og sosiogeografi spiller sammen med disse institusjonene. Dessuten har vi løftet frem forskning som vi mener uttrykker «tidsånden» på en god måte. Vi har artikler om hvordan seksualitet og seksuell identitet er i endring, og om de komplekse diskursene rundt seksuelle overgrep i kjølvannet av #metoo. Vi får høre om unge muslimers håndtering av rasisme, om hvordan enkelte avviser binære kjønnsidentiteter, men også om hvordan en guttegjeng kan finne glede i jakt og friluftsliv på samme måte som deres bestefedre en gang gjorde. Ett av bidragene belyser den skjøre grensen mellom legale og illegale rusmidler for dagens unge. Mye kan bare tolkes innenfor rammen av globale endringstrekk som akselereres via digitale plattformer. Både #legalizeit, #blacklivesematter, #futureforlife og #LGBTQ hviler på slike mekanismer.

Et tredje grunnlag for det redaksjonelle arbeidet har vært forskernes selvsagte frihet til å velge metoder og data. Den bitre positivismestriden, med spenninger mellom «harde» og «myke» data, preget for få tiår siden

norsk samfunnsforskning (Slagstad, 1980). Boken viser at denne perioden er befriende tilbakelagt. Vi presenterer makro- og mikrofortellinger, surveybaserte studier og registerdata, kvalitativt intervjumateriale, etnografisk feltarbeid og dokumentanalyser. De forskerne som er med, trekker på et mangfold av perspektiver og metoder. På en ledig måte bruker de hele verktøykassen en finner i gode metodebøker.

Samlet viser boken hvordan tunge økonomiske, institusjonelle, kulturelle og politiske krefter påvirker ungdommers hverdagsliv. Mangfoldet av livsstiler og identiteter har sitt utspring i disse strukturelle rammene. Samtidig er ikke ungdomskulturene og unges erfaringer i hverdagslivet rene reflekser av slike strukturer. Norske ungdommer er fulle av energi, de er fargerike og kreative. De utnytter muligheter og finner løsninger på utfordringene de møter.

Bidragene

Vi ba 26 av landets ledende forskere levere *sine* versjoner om dagens ungdomsliv. Alle tok utfordringen. De kommer fra ulike fagdisipliner, og de fikk frihet til å velge hva de skulle skrive om. Andre forskere ville endt opp andre steder. Men vi tror vi fanger mye som *må* med, og vi håper selvsagt på debatt – om temavalg, metoder og tolkning av data.

Del 1 – *Nye rammer, unge liv* – starter med at Bakken, Sletten og Hegna viser hvordan digital teknologi i økende grad har definert ungdoms leve-sett over de siste tretti år. Lanseringen av Iphone i 2007 var en viktig milepæl. Men de teknologiske endringene spiller sammen med andre samfunnsforhold som vi må ha grep om for å forstå hvordan de konkret bidrar til å forme unges liv. Betydningen av sosioøkonomiske ressurser har vært en bærebjelke i ungdomsforskningen gjennom tiår. I neste artikkel utfordrer og utvider Eriksen, Stefansen og Ødegård den tradisjonelle forståelsen, som ofte begrenses til foreldres økonomi og utdanningsnivå. Gjennom et kvalitativt materiale viser forfatterne at familiens emosjonelle ressurser og kjennetegn ved lokalsamfunnet de bor i, spiller sammen. Dette er avgjørende for å forstå hvordan de unge ser på livet og orienterer seg mot fremtiden. Likestillingsideologien står sterkt i Norge. Likevel er narrative om ungdomsproblemene vi støter på i det offentlige

rom, overraskende «kjønnede». Dette illustreres av Sletten, Rosten og Vogt i siste kapittel av første del. De viser hvordan to typiske fortellinger om ungdomsproblemer har etablert seg de siste årene: Jenter sykeleggjøres og gutter svartmales. Blant minoritetsnorsk ungdom fremstår fortellingene i spisset form. Hva er det som ligger bak disse fortellingene? Hvilke konsekvenser kan de ha for utviklingen av ungdomspolitikken? Hva betyr det for ungdommene selv, når de møtes av disse fortellingene?

Del 2 har vi kalt *Sosialiseringens arenaer*. Utgangspunktet er at ungdommenes liv leves i helt konkrete kontekster, rammet inn av ulike institusjoner. En av de viktigste er skolen. Smette og Hegna viser hvordan skolereformene de siste tiårene har påvirket elevenes rolle og deres forhold til kunnskap. Reform 97 la vekt på «ansvar for egen læring» og selvbestemmelse basert på elevenes egen motivasjon. I Kunnskapsløftet som kom ti år seinere var dette erstattet med at skolen som «en vennlig institusjonell makt» krever at den enkelte «skal styre seg selv». Deretter blir idretten belyst, den største organiserte fritidsaktiviteten. Strandbu, Stefansen, Smette og Seippel dykker ned i et fascinerende paradoks: Hvordan skape et solidarisk idrettsfellesskap når det hviler på en beinhard konkurransekultur? Dessuten: Hvordan kan idrettens mantra om «å ha det gøy» forenes med hard disiplin utøvd av voksne trenere? Deretter illustrerer Eriksen og Walseth hvordan kroppen kan formes innenfor rammen av et krevende estetiseringsprosjekt. De unge vi møter, lever under mottoet «fit is the new skinny», og forfatterne viser hvordan idealkroppen er i endring. Deretter flytter vi oss til bygda (selv om akkurat dette bygdemiljøet ligger nær en stor by). Borgen og Skogen lar oss bli kjent med unge menn fra arbeiderklassen som vier mye av livet sitt til jakt. Slik utvikler de maskuline idealer, samtidig som de markerer motstand mot «dem som sitter med makta».

Del 3 har tittel *Risiko, sårbarhet*. Mye av ungdomsforskningen har vært motivert av behovet for mer kunnskap om problemer ungdom strir med. Madsen og von Soest starter med å legge en av de sterkeste metaforene om ungdom fra det siste tiåret under lupen – *generasjon prestasjon*. Merkelappen bidro til å forme bildet av en generasjon som strever. Forfatterne diskuterer hvor treffende metaforen egentlig er, og peker på at både forklaringene på en slik utvikling og forslagene til løsning kan

være mangelfulle. Så tar Stefansen og Solstad oss med inn på fuktige fester hvor overgrep kan skje. Hva tenker ofrene om det som skjedde? Analyser av deres egne fortellinger bidrar til ulike overgrepstypologier. Forfatterne viser også at det er viktig å ta eierskap til erfaringene dersom en skal komme videre i livet. Bruken av rusmidler er en viktig del av livet til mange unge. Bilgrei, Bakken og Pedersen viser at ruslandskapet har vært i endring de siste årene: Bruken av alkohol har falt. Derimot er det tegn til at bruken av cannabis øker, samtidig som stoffet legaliseres i flere land. Hva betyr dette for norske ungdommer? I den siste artikkelen belyser Frøyland utviklingen av atferdsproblemer og kriminalitet. Han tar utgangspunkt i en klassisk metafor fra norsk kriminologi – *nyanser i grått*. Utgangspunktet var at de fleste nå og da gjør noe galt, og at det kanskje ikke er så store forskjeller mellom «oss» og «de andre». Gjennom tidsserier over tre tiår avdekkes utviklingslinjer, og forfatteren diskuterer hvor dekkende metaforen egentlig er.

Del 4 har tittel *Engasjement, opprør*. Her tar først Pedersen, Slagstad og von Soest oss med inn i et nytt kjønnet landskap, hvor dikotome kategorier som *han* og *hun* ikke lenger uten videre er gyldige. «Skeiv» har blitt en mer appellerende kategori enn merkelapper som homo og hetero. Men samtidig som nettet tilbyr nærmest endeløst med stoff om seksualitet og seksuelle identiteter, øker den gjennomsnittlige debutalderen for samleie. Så presenterer Banafsheh, Ellingsen og Sandberg oss for unge muslimer som opplever både fiendtlighet og hets. Men de har utviklet et finmasket nett av måter å takle det på, uten at konflikter eskalerer. I siste kapittel presenterer Bergh, Steen-Johnsen og Ødegård en politisk engasjert ungdomsgenerasjon som mobiliseres til aktivisme på digitale plattformer. Dette forstås som en av driverne bak det de betegner som et «generasjonsgap»: Den politiske avstanden mellom unge og eldre har økt de siste tjue årene.

Samlet håper vi å vise at det å være ung i Norge i dag slett ikke er «for jævlig». Kanskje er det tvert imot bedre å være ung i Norge i dag enn det var ved starten av 1990-tallet, da den ungdomsforskningen vi her høster fruktene av fikk vind i seilene. Vi håper *UNGDOMMEN* kan bli en bok til inspirasjon og refleksjon. Ikke minst håper vi at den kan inspirere politikere, studenter, forskere og andre som jobber for gode levekår og livskvalitet for dagens unge.

Litteratur

- Alston, M., & Kent, J. (2009). Generation X-pendable: The social exclusion of rural and remote young people. *Journal of Sociology*, 45(1), 89–107.
- Befring, E. (1973). *Ungdom i et bysamfunn*. Universitetsforlaget.
- Christie, N. (1960). *Unge norske lovovertredere*. Universitetsforlaget.
- Christie, N. (1968). Langhåret livsstil. *Nordisk tidsskrift for kriminalvidenskap*, 55, 123–136.
- Coleman, J. (1961). *The adolescent society*. Free Press of Glencoe.
- Drotner, K. (1991). *At skabe seg selv*. Gyldendal.
- Erikson, E. H. (1968). *Identity – youth and crisis*. Norton.
- Evenshaug, O., & Hallen, D. (1973). *Barne- og ungdomspsykologi*. Fabritius.
- Fangen, K. (1992). *Tysklands nye ungdom. DDR-ungdom i overgangen til det kapitalistiske samfunn*. Program for ungdomsforskning.
- Fangen, K. (2001). *En bok om nynazister*. Universitetsforlaget
- Fauske, H., & Øia, T. (2003). *Oppvekst i Norge*. Abstrakt.
- Fornäs, J., Lindberg, U., & Sernhede, O. (1989). *Ungdomskultur: Identitet och motstånd*. Symposion.
- Franklin, M. N. (2004). *Voter turnout and the dynamics of electoral competition in established democracies Since 1945*. Cambridge University Press.
- Frønes, I. (1979). *Et sted å være, et sted å lære*. Tiden.
- Furlong, A. (2019). *Routledge handbook of youth and young adulthood paperback*. Routledge.
- Grue, L. (1982). *Den organiserte ungdommen – en empirisk analyse*. Kultur- og vitenskapsdepartementet, Ungdoms og idrettsavdelingen (STUI).
- Hall, S., & Jefferson, T. (1976). *Resistance through rituals*. Harper Collins
- Hammer, T. (1991). *Risk factors related to use of alcohol and cannabis in the general population: A longitudinal study of the influence of employment, unemployment and mental health*. Universitetet i Oslo.
- Hammer, T., & Hyggen, T. (2013). Ung voksen – risiko for marginalisering. I T. H. Hammer, C. Hyggen (Red.), *Ung voksen og utenfor* (s. 13–27). Gyldendal Akademisk.
- Hauge, R. (1968). *Gjengkriminalitet og ungdomskulturer*. Universitetsforlaget.
- Heggen, K., Myklebust, J. O., & Øia, T. (2001). *Ungdom: I spenning mellom det lokale og det globale*. Samlaget.
- Hegna, K. (1995). *Koss har me det?* UNGforsk.
- Hellevik, O. (2001). Ungdommens verdisyn – livsfase-eller generasjonsbetinget? *Tidsskrift for ungdomsforskning*, 1(1).
- Hofmo, R. (1957). *Grunnlaget for et utvidet ungdoms- og idrettsarbeid i Norge*. Statens ungdoms- og idrettskontor.

- Holter, H. (1960). *Ungdom i arbeidslivet*. Institutt for samfunnsforskning.
- Hovland, A. (1999). *Moderne urfolk. Lokal og etnisk tilhørighet blant samisk ungdom*. NOVA.
- Klakegg, R. (1976). *Popmusikk – en historisk oversikt*. Aschehoug.
- Krange, O., & Skogen, K. (2003). Skudd i løse lufta? Unge jegere og rovdyrpolitikken. I F. Engelstad & G. Ødegård (Red.), *Ungdom, makt og mening* (s. 255–283). Gyldendal.
- Lorenz, E. (1968). *Studentenes opprør*. Pax.
- Mannheim, K. (1923/1952). The problem of generations. I K. Mannheim (Red.), *Essays on the sociology of knowledge* (s. 276–322). Routledge & Kegan Paul.
- Mead, M. (1971). *Broen over generasjonskløften*. Universitetsforlaget.
- Milkman, R. (2017). A new political generation: Millennials and the post-2008 wave of protest. *American Sociological Review*, 82(1), 1–31. <https://doi.org/10.1177/0003122416681031>
- Moshuus, G. (2005). *Young immigrants of heroin*. Universitetet i Oslo.
- Mørch, S. (1985). *At forske i ungdom*. Rubikon.
- Mørch, S. (2010). Ungdomsforskningen som perspektiv og mulighet. *Psyke & Logos*, 31, 11–44.
- NAVF. (1988). *Ungdomskultur – et tverrfaglig forskningsfelt*. NAVF.
- Norström, T., & Pape, H. (2010). Alcohol, suppressed anger and violence. *Addiction*, 105(9), 1580–1586.
- NOU 2020:6. *Frie og hemmelige valg — ny valglov*. Kommunal- og moderniseringsdepartementet.
- Pedersen, W., Hart, R., Moffitt, T., & von Soest, T. (2020). Delinquency abstainers in adolescence and educational and labor market outcomes in midlife: A population-based 25-year longitudinal study. *Developmental Psychology* 56(11), 2167–2176. <https://doi.org/10.1037/dev0001117>
- Pedersen, W., & Wichstrøm, L. (1995). Patterns of delinquency among Norwegian adolescents. *British Journal of Delinquency*, 35, 543–562.
- Rommetveit, R. (1951). *Ungdom og religiøs tru*. Institutt for samfunnsforskning.
- Skard, T. (1970). *Ungdom i fritidsklubb*. Universitetsforlaget.
- Slagstad, R. (1980). *Positivisme og vitenskapsteori: Et essay om den norske positivismstriden*. Universitetsforlaget.
- Stafseng, O. (1994). *Dengang modernitet var postmoderne: Om Ellen Key og barnets århundre*. UNGforsk.
- Stafseng, O., & Frønes, I. (1987). *Ungdom mot år 2000*. Gyldendal.
- Thomson, R. (2014). Generational research: Between historical and sociological imaginations. *International Journal of Social Research Methodology*, 17(2), 147–156. <https://doi.org/10.1080/13645579.2014.892659>
- Vestel, V. (1995). *Ungdomskulturer og arbeidsetikk: Livet rundt en flerkulturell ungdomsklubb på Oslo øst*. UNGForsk.

- Vestel, V. (1999). Breakdance, red eyed penguins, Vikings, grunge and straight rock'n'roll: The construction of place in musical discourse in Rudenga, east side Oslo. *Young*, 7(2), 4–24.
- Vestel, V. (2016). *I gråsonen*. Universitetsforlaget.
- von Soest, T., Luhmann, M., & Gerstorf, D. (2020). The development of loneliness through adolescence and young adulthood: Its nature, correlates, and midlife outcomes. *Developmental Psychology* 56(10), 1919–1934. <https://doi.org/10.1037/dev0001102>
- Wichstrøm, L. (1995). Social, psychological and physical correlates of eating problems. *Psychological Medicine*, 25, 567–579.
- Wichstrøm, L., & Hegna, K. (2003). Sexual orientation and suicide attempt: A longitudinal study of the general Norwegian adolescent population. *Journal of Abnormal Psychology*, 112(1), 144–151.
- Willis, P. (1977). *Learning to labour*. Saxon House.
- Ziehe, T. (1983). *Ny ungdom og usædvanlige læreprosesser: Kulturel frisættelse og subjektivitet*. Politisk Revy.
- Ødegård, G. (2016). Ungdom, opprør og tilpasning. Et essay om generasjonsdannelser. *Sosiologi i dag*, 46, 9–37.

Del 1

Nye rammer, unge liv

KAPITTEL 2

Offline, online. Digitale ungdomsliv gjennom tre tiår

Anders Bakken

NOVA, OsloMet – storbyuniversitetet

Kristinn Hegna

Institutt for pedagogikk, Universitetet i Oslo

Mira Aaboen Sletten

NOVA, OsloMet – storbyuniversitetet

Abstract: Being a teenager in 2021 is different from being a teenager thirty years ago. Although many of the basic questions related to identity and social belonging are the same, the framework around young people's everyday life – especially in the digital arena – may have changed so much that our understanding of adolescence should be adjusted. In this chapter, we look closely at what new technology and media have meant for young people during the past three decades, especially in connection with changes in young people's everyday lives, with an emphasis on how leisure habits and relationships with parents have changed.

Relying on NOVA's youth surveys from the 1990s onwards, we describe how access to technology and use of digital media, unstructured and structured leisure habits, norm breaking behaviour as well as family relations have changed. The aim is to provide an overall picture of Norwegian young people in these areas. We discuss whether technological changes have been a driving force for understanding changes in other areas of young people's everyday life. This question is contrasted with other theories about how social change provides guidelines for young people's transitions, such as theories of emerging adulthood, theories of democratization and intimacy of the family, and a view that independence in adolescence takes new forms when school and education play an increasingly important role in transitions toward adulthood.

Keywords: youth, digital generation, leisure, family, time trends

Sitering av denne artikkelen: Bakken, A., Hegna, K. & Sletten, M. A. (2021). Offline, online. Digitale ungdomsliv gjennom tre tiår. I G. Ødegård & W. Pedersen (Red.), *UNGDOMMEN* (Kap. 2, s. 29–61). Cappelen Damm Akademisk. <https://doi.org/10.23865/noasp.142.ch2>
Lisens: CC BY-ND 4.0

Innledning

Å være tenåring i dag er noe annet enn å være tenåring for tretti år siden. Selv om mange av de grunnleggende spørsmålene knyttet til identitet og sosial tilhørighet utvilsomt er de samme, har rammene rundt ungdomstiden – særlig på det digitale området – endret seg såpass mye at det kan være grunn til å reise spørsmålet om vår forståelse av ungdomstiden også bør justeres. I dette kapittelet skal vi se nærmere på hva utviklingen innen teknologi og medier de siste tre tiårene har betydd for ungdom, og se dette i sammenheng med endringer i ungdoms hverdagsliv – med særlig vekt på hvordan fritidsvanene og relasjonen mellom foreldre og ungdom har forandret seg.

Mens ungdom på begynnelsen av 1990-tallet levde sine liv «offline», har internett, smarttelefoner og digital kommunikasjon for dagens ungdom blitt en integrert del av hverdagslivet. Som vi skal vise, har det parallelt med den teknologiske utviklingen foregått en dreining i retning av at stadig flere unge bruker fritiden sin hjemme, uten å være fysisk sammen med andre ungdommer. Det har også blitt mindre vanlig at ungdom treffes spontant ute i det offentlige rom, og vi har sett en nedgang i rusmiddelbruk og normbrudd. Er det så enkelt som at det ene følger av det andre; at den nye digitale teknologien har redusert behovet for å treffes fysisk? Og er ungdom i mindre grad opptatt av å prøve ut grenser og å gjøre opprør mot foreldrene fordi fritiden tilbringes foran en skjerm?

Empirisk tar vi utgangspunkt i NOVAs ungdomsundersøkelser fra 1990-tallet og framover. Vi beskriver utviklingen i grove trekk over tre tiår – i tilgang til teknologi og bruk av digitale medier, i fritidsvaner, i regelbrudd og rusmiddelbruk samt i familieliv. Målet er å gi et overordnet bilde av endringene for ungdommer i Norge på disse områdene. Rammene for artikkelen gjør det til en slags gjennomsnittsfortelling, der temaer knyttet til kjønn, sosial klasse, etnisitet og andre gruppekjennetegn ikke berøres i særlig grad. I siste halvdel av kapittelet diskuterer vi den teknologiske utviklingen som drivkraft for å forstå endringer, opp mot andre teorier om hvordan samfunnsutviklingen legger føringer for ungdoms overganger. Mer spesifikt gjelder det teorier om at overganger i ungdomstiden er utsatt i tid, teorier om demokratisering og intimisering av familien, og teorier om at selvstendighet i ungdomstiden tar nye former når skole og utdanning spiller en stadig viktigere rolle på veien til voksenlivet.

Perspektiver på ungdomstid og digital teknologi

Hvis vi skal være i stand til å løfte blikket og fortolke endringer i ungdomstiden, må vi ha et utgangspunkt. Vi må vite noe om tradisjonelle forventninger til hva ungdomstiden er og skal være. I ungdomsforskningen har det vært framsatt ulike forståelser, der et hovedskille går mellom psykologiske og sosiologiske perspektiver (Gudmundsson, 2000; Heggen, 2004). I det utviklingspsykologiske perspektivet blir ungdomstiden gjerne forstått som en sårbar fase i livsløpet bestående av *utprøving*, *forvirring* og *løsrivelse* (jf. Erikson, 1968; Marcia, 1966). Sentrale punkter her er utviklingen av en stabil ego-identitet, grensetesting, samt relasjonen til foreldre og jevnaldrende. Det forventes at ungdom gradvis orienterer seg bort fra foreldrenes innflytelse og mot andre på samme alder – som en mellomstasjon i utviklingsløpet mellom den partikularistiske familien og det universelle storsamfunnet.

Fra et mer sosiologisk og kulturorientert perspektiv ble ungdom imidlertid tidlig beskrevet som innovatører – som en avantgarde som tilegner seg ny kunnskap og nye ferdigheter først, og som dermed blir «human agents of change», til forskjell fra foreldregenerasjonen – som henger etter (Mead, 1969). Idéen om kollektive ungdomsopprør hører også til dette perspektivet, og fikk særlig stor innflytelse i en bestemt historisk epoke på 1960- og 1970-tallet (Øia & Vestel, 2014). Da handler det ikke om enkeltungdommers løsrivelse fra foreldrene, men om at ungdom som gruppe kan ha andre interesser og et annet syn på hvordan samfunnet bør innrettes, enn andre aldersgrupper og tidligere generasjoner.

Et lignende skille gjenfinnes også i litteraturen om ungdom og digital teknologi (Buckingham & Willett, 2013; Livingstone, 2011). I forskningslitteraturen har to perspektiver gitt grunnlag for henholdsvis en pessimistisk og en mer optimistisk holdning til den digitale ungdomstiden (Drotner, 2000). I et utviklingspsykologisk begrunnet perspektiv på forholdet mellom ungdom og digital teknologi ser man på barn og unge som sårbare, og som noen som trenger beskyttelse ved hjelp av strengere regulering og begrensninger satt av foreldre og myndigheter (Livingstone, 2011). Det digitale feltet beskrives dermed primært som preget av risiko og potensial for negativ påvirkning. Negativ påvirkning omfatter både det som skjer i samspillet med andre unge på nett, og påvirkning fra

kommersielle aktører eller i samhandling med voksne aktører ellers. Fra et kulturorientert perspektiv på digital teknologi forstås ungdom derimot ikke først og fremst som offer for negativ påvirkning, men som kompetente og kreative digitale produsenter (Drotner, 2020; Frønes, 1998). Det digitale rommet beskrives som en åpen og inkluderende arena som gir mulighet for innovasjon og for utveksling av informasjon og interesser (Jenkins, 2006).

Unges bruk av digital teknologi befinner seg nok i realiteten *mellom* ytterpunktene av risiko og potensial (Buckingham & Willett, 2013). I et mye sitert arbeid trekker Livingstone (2011) opp fire viktige områder der digital teknologi kan gi *både* muligheter og risiko for ungdom. Den første dimensjonen er betydningen av digital teknologi for *læring*, både gjennom forskning på og utvikling av pedagogiske og formelle digitale hjelpemidler i skolen, og gjennom forskning på ungdoms uformelle bruk og nysgjerrighetsdrevet utforskning av egne interesser gjennom digital teknologi. Innenfor sosiokulturelle og pedagogiske perspektiver på ungdom, læring og sosialiseringprosesser i tradisjonen etter Mead (1934) og Vygotsky (1934) undersøkes samspillet mellom ungdoms læring og identitetsutvikling på den ene siden, og den sosiokulturelle konteksten og sosiale relasjoner rundt ungdom på den andre. Unges interesse for digitale medier gjør disse særlig egnet som grenseobjekter for å bygge broer mellom læringsprosesser i og utenfor skolen (Erstad & Sefton-Green, 2013; Gilje & Silseth, 2017; Silseth et al., 2017).

Den andre av Livingstones dimensjoner er økte muligheter for *delta-kelse og medborgerskap* gjennom digital teknologi. Som nevnt inkluderer et sosiologisk orientert perspektiv på ungdomstiden en forventning om *sub- og motkulturer* i ungdomsfellesskapet som går på tvers av verdier i voksensamfunnet. Som gruppe har ungdom fått rollen som *politiske opprørere*. I denne sammenheng har internett bidratt til en demokratisering av kunnskap og informasjon som kanskje i særlig grad appellerer til unge. Vi har sett hvordan digital teknologi og sosiale medier aktivt benyttes av unge mennesker verden over for å mobilisere politisk, innenfor både tradisjonell politikk og radikale strømninger (Cohen & Kahne, 2011). Samtidig kan digital teknologi også begrense ytringer, for eksempel ved å legge til rette for overvåkning av kontroversielle holdninger (Fuchs, 2012). Vi

vet også at mange aktører i samfunnsdebatten utsettes for trakassering i sosiale medier som følge av sine ytringer. Slik har sosiale medier også et potensial til å virke begrensende på meningsutveksling generelt (Nadim & Fladmoe, 2021; Salter, 2017).

Den tredje dimensjonen som Livingstone nevner, er teknologiens potensial for en «exploration of the self» – *identitetsutforskning* – som et særlig viktig livsprosjekt for mange unge i vår senmoderne verden. Mens utprøving, generasjonsmotsetninger og motkultur er grunnleggende for tradisjonelle beskrivelser av ungdomstiden, er dette mer nedtonet i nyere ungdomsforskning. De siste tiårene har mer allmenne teorier om *modernitet, identitet, individualisering, risiko og refleksivitet* fått forme synet på ungdomstiden. Oppløsning av tradisjoner, økt fokusering på individuelle løsninger og individuelt ansvar, samt et utvidet mulighetsrom på den ene siden, men med økt utrygghet og risiko på den andre, er trekk som preger samfunnet generelt, men som antas å ha særlig stor påvirkningskraft i ungdomsfasen. Ungdomstiden blir både en mer langvarig kvalifiseringsprosess og en fase for forhandling, der det (i hvert fall tilsynelatende) er stort rom for å skape sin egen identitet (jf. Heggen, 2004, s. 29 og 141). I dette livsprosjektet spiller internett og sosiale medier en stadig viktigere rolle (Holloway & Valentine, 2003). Dette skjer på både godt og vondt – enten som skapende, kreative prosesser i sosiale medier eller gjennom eksponeringen for bilder og inntrykk som kan gi eller forsterke et negativt selvbilde og usikkerhet.

Dermed er det også relevant å nevne den fjerde av Livingstones dimensjoner – «risky encounters». Her handler det om frykt for at ungdom skal utsettes for negative hendelser som nettmobbing, «online grooming» og overgrep (Livingstone, 2011). I hvilken grad og på hvilken måte ulike sosiale medier legger til rette for «risky encounters», varierer (Salter, 2017). Mens risikoen for å komme i kontakt med ukjente, voksne overgripere har vist seg å være betydelige i åpne chatterom, foregår trakassering i form av utestenging, kommentarer, bildedeling og ryktespredning i større grad mellom unge bekjente i ulike sosiale nettverkstjenester (Jones et al., 2013). Poenget her er at risiko oppstår i samspillet mellom den digitale strukturen med sin spesifikke utforming, og aktørene som samhandler i den.

Felles for mye av forskningslitteraturen om ungdom og teknologi er interessen for de spesifikke aktivitetene og erfaringene – enten det er i form av læring, politisk mobilisering, identitetsutforskning eller «risky encounters». Gjennomgangen av Livingstones fire dimensjoner har vist hvordan grunnleggende spenninger i forståelsen av ungdom og ungdomstid går på tvers av disse. Ungdom framstilles både som sårbare og som kompetente i møte med teknologien, både som enkeltindivid i utvikling og som opprørske gruppe. I dette kapittelet undersøker vi ikke innholdet i aktivitetene, erfaringene ungdom gjør seg, eller hva disse konkret betyr for dem. Vi er opptatt av de store utviklingslinjene på teknologiområdet og i ungdommers hverdagsliv over tid. Som vi skal se, er det likevel de samme spenningene som kommer i spill – mellom ungdom som aktør og offer, og som gruppe og enkeltindivid.

Den digitale revolusjonen og nye medievaner

Ser vi de tre tiårene fra 1990-tallet og framover under ett, har den digitale revolusjonen gått gradvis. Likevel kan det argumenteres for å tenke utviklingen som inndelt i ulike faser. Den første fasen er den vi kan kalle for en offline-fase. Selv om internett fantes på 1990-tallet, var de aller fleste på den tiden ikke koblet opp mot internett. Få hadde tilgang til den nye teknologien, den var kostbar og båndbredden begrenset. Forskere advarte mot nye sosiale problemer relatert til *the digital divide* (DiMaggio & Hargittai, 2001).

I årene før og like etter årtusenskiftet skjer det imidlertid et tydelig skifte. Fra dette tidspunktet er ikke lenger mobiltelefon bare for de få (Ling & Vaage, 2000). I fase to ble internett langt mer tilgjengelig, men for ungdom var det først og fremst noe man koblet seg på hjemmefra eller på skolen. Den tredje fasen startet ved overgangen til 2010-tallet, det vil si fra det tidspunktet hvor iPhone og andre smarttelefoner nærmest ble allemannseie. I denne fasen ble den digitale teknologien billigere og tilgangen til tjenester langt mer mangfoldig. Båndbredden var heller ikke lenger noe hinder for å være fullverdig på internett – uansett hvor man befant seg. I den tredje fasen er ungdom online 24/7.

I det følgende skal vi gå kort gjennom disse tre fasene og ved hjelp av NOVAs ungdomsundersøkelser og annen statistikk illustrere noen

endringer som har skjedd i ungdoms medievaner og tilgang til teknologi. Gjennom Ung i Norge-studiene, som ble gjennomført i 1992, 2002 og 2010, har vi undersøkt hvilke teknologiske endringer som skjedde gjennom offline-fasen (1992–2002) og gjennom den andre fasen (2002–2010). Endringer i den tredje fasen undersøkes gjennom sammenligninger av Ung i Norge 2010 med Ungdata-undersøkelser fra slutten av 2010-tallet. Resultatene fra analysene er gjengitt i Tabell 1.

1990-tallet: På den digitale terskelen

Ungdom på 1990-tallet sto på terskelen til en digital revolusjon. Gjennom store deler av tiåret var de fleste ungdommer offline, samtidig som mediebildet endret seg kraftig. Tabell 1 viser hvordan ungdom gjennom dette tiåret brukte stadig mer av fritiden sin til å se på TV. I 1992 brukte 28 prosent mer enn to timer daglig til dette, mot 50 prosent ti år senere. Utviklingen må forstås i sammenheng med at medietilbudet ble sterkt utvidet, med flere kanaler. Kabel-TV og parabol ble mer tilgjengelig, og TV-tilbudet ble mer variert og kommersielt. På 1990-tallet fantes det dessuten flere tusen videobutikker rundt omkring i Norge, med et enormt utvalg av filmer, nesten på nivå med det strømmegiganten Netflix tilbyr i dag (Øfsti, 2019). Videobutikkene var, sammen med bensinstasjoner og kjøpesentre, viktige møteplasser for ungdom.

Internett – slik vi kjenner det i dag, som et åpent og kommersielt digitalt nettverk – ble etablert i 1989, men bruken fikk først fra 1995 en viss utbredelse. SSBs mediebarometer fra midten av 1990-tallet viste at et knapt flertall av norske tenåringer hadde tilgang til hjemme-PC, men det var likevel færre enn hver tiende som hadde mulighet til å koble seg til internett hjemmefra (Vaage, 1996). Tilgangen endret seg imidlertid raskt. Mens det i 1995 ikke var mer enn én prosent av ungdom i alderen 13 til 15 år som hadde brukt internett i løpet av de siste sju dager, var andelen 60 prosent allerede i 1999 (Ling & Vaage, 2000).

1990-tallet var også tiåret der mobiltelefonene ble vanlig blant ungdom. Mulighetene for å sende korte tekstmeldinger (SMS), og etter hvert også internett-surfing, ga en forsmak på det som skulle bli en helt ny hverdag. Noen var raskt ute med å tilegne seg den nye teknologien, men det

var først mot slutten av tiåret at mobiltelefonen fikk en viss utbredelse i aldersgruppa (Ling & Vaage, 2000).

Tabell 1. Tilgang til teknologi og noen utvalgte medievaner 1992–2019. Prosent

	1992	2002	2010	2018-2020
Tilgang til teknologi				
Har kabel-TV eller parabol hjemme	43	71		
Har TV på rommet		57	59	
Har TV-spill på rommet		34	47	
Har PC hjemme		95		
Har PC på rommet		37	83	
Har internett hjemme		83		
Har internett på rommet		21	89	
Har egen mobiltelefon		93	99	
Andel som daglig ...				
Ser på TV		98		69
Ser filmer på PC/DVD eller lignende		4	19	98
Spiller TV-/PC-spill		19	24	
Chatter med andre via internett		12	56	
Bruker sosiale medier				97
Andel som bruker 2+ timer per dag til å ...				
Se filmer, serier etc. (ikke på TV)		13		41
Se på TV	28	51		7
Spille dataspill/TV-spill		24	24	38
Spille på telefon eller nettbrett				15
Chatte med andre via internett		8	35	
Bruke sosiale medier				47

Note: Tallene fra 1992–2010 er basert på data fra Ung i Norge. Tallene i den høyre kolonnen er basert på Ungdata-undersøkelser gjennomført i nesten alle norske kommuner i perioden 2018–2020. Tallene er basert på svar fra ungdom i alderen 13–18 år (8. trinn til Vg2).

2000-tallet: Ungdomsrommet blir et høyteknologisk mediesenter

Utviklingen gikk lynraskt rundt årtusenskiftet. Allerede i 2002 hadde 93 prosent av tenåringene mobiltelefon (Tabell 1). Dette ga dem en ny frihet og kontroll. Familiens fasttelefoner var ofte plassert et sted hvor det var vanskelig å snakke uforstyrret. Med mobiltelefonen kunne ungdom

selv styre når de ville snakke i telefonen, hvor og med hvem. Samtidig som ungdom ble mer mobile, åpnet mobiltelefonen for å mobilisere på nye måter. Dersom noe var på gang, en fest eller noe annet moro, var det enkelt å nå ut til mange gjennom fellesmeldinger. Det var forholdsvis rimelig å sende meldinger (SMS), mens det kostet en god del å ha samtaler eller koble seg til internett. Derfor brukte mange av de unge mobiltelefonen primært til å sende meldinger i denne fasen.

Kostnadene ved nettbruk gjorde at ungdom måtte sitte ved hjemme-PC-en for å kunne surfe, chatte, game eller være sosial på nett. I 2002 hadde 37 prosent PC på rommet (Tabell 1), mot 83 prosent i 2010. I 2010 hadde ni av ti ungdommer tilgang til internett direkte fra eget rom. 2000-tallet kan betraktes som et tiår der ungdomsrommet for alvor ble et teknologisk mediesenter. Det å sitte alene på rommet, men samtidig holde kontakt med andre på nettet, ble ikke bare en mulighet, men også en attraktiv fritidsaktivitet for svært mange.

2000-tallet var for øvrig en periode med en rivende utvikling innenfor gaming-industrien. En rekke sosiale rollespill, der man kunne treffe tusenvis av andre i ulike virtuelle verdener, ble lansert. Datamaskinene ble kraftigere og raskere. Nye, avanserte spillkonsoller ble lansert. Kostnadene til teknologi, servere og internett falt. Det ble utviklet populære onlinespill som ga mulighet til å chatte både med jevnaldrende i nærmiljøet og med millioner av spillere over hele verden. En ny ungdomskultur ble skapt.

Tall fra Ung i Norge viser at ungdom likevel ikke brukte spesielt mye mer tid på gaming mot slutten av det første tiåret etter årtusenskiftet, enn i starten av det (Frøyland et al., 2010). Både i 2002 og 2010 spilte rundt fire av ti ungdommer TV- eller dataspill flere dager i uka. Men kjønnsforskjellene var betydelige, med langt flere gamere blant gutter enn blant jenter. I 2010 brukte 49 prosent av guttene mer enn fem timer i helgene på gaming, mot ni prosent av jentene. Det som imidlertid økte kraftig i dette tiåret, var det å holde kontakt med hverandre over nettet, noe som i denne perioden som regel skjedde hjemmefra.

Fase to var også en periode der internettet endret karakter. Fra rundt 2005 ble Web 2.0 introdusert som en betegnelse på nye sosiale nettjenester som muliggjorde en langt mer aktiv brukerdeltakelse enn tidligere.

Blogger, wikier og delingstjenester som MySpace og YouTube åpnet for en delings- og tilbakemeldingskultur der man på helt nye måter kunne spre egenproduserte tekster, bilder, musikk og videoer, men også bygge videre på hverandres innholdsproduksjoner. Utviklingen innebar nye muligheter for unge til å innta rollen som produsenter av innholdet på internettet – og ikke bare som konsumenter.

2010-tallet: Smarttelefonens og de sosiale mediens tiår

Lanseringen av iPhone i 2007 markerer en milepæl i den digitale revolusjonen. Seks år senere hadde 95 prosent av norske tenåringer en smarttelefon (Vaage, 2014). Smarttelefonene er i realiteten små datamaskiner som tilfredsstillter behovet for kommunikasjon, informasjonsinnhenting og underholdning. Med god og billig nettilgang overalt kunne man hvor som helst koble seg til internett via mobilen, nesten like raskt som gjennom nettverket hjemme.

Ungdom så raskt hvordan de sosiale mediene og meldingstjenestene gjorde det mulig å pleie vennskap og skaffe seg nye venner på helt nye måter, men også til å holde seg orientert om hva som skjer «der ute». Facebook, Instagram, Snapchat og andre sosiale medier ga ubegrensede muligheter for å dele bilder og videoer og vise fram ens eget liv. Slik la den nye digitale teknologien til rette for utforskning av sosiale relasjoner og for forhandling av egen identitet på en måte som ungdomsforskning har beskrevet som sentral i dag. Med smarttelefonene fikk ungdom tilgang til en teknologi som nærmest ble en integrert del av kroppen, der man uavhengig av tid og sted kan kommunisere direkte med venner og holde seg oppdatert om det som skjer ute i verden.

Mot slutten av tiåret var 97 prosent av ungdommene daglig på sosiale medier, og nærmere halvparten av disse brukte mer enn to timer om dagen på dette (Tabell 1). Ungdom brukte totalt sett langt mer tid enn tidligere på skjermbaserte aktiviteter. Bare i løpet av de siste fem årene på 2010-tallet økte andelen som var minst tre timer om dagen foran en skjerm, fra 50 til 65 prosent (Bakken, 2020). Den tradisjonelle TV-tittingen gikk samtidig markant ned. Mot slutten av 2010-tallet var

det kun syv prosent som brukte mer enn to timer daglig til å se på TV (mot halvparten ved årtusenskiftet). Tilbudet om å se filmer, serier og andre typer av videoer gjennom YouTube, Netflix og andre strømmetjenester økte i denne perioden. Selv om TV-tittingen gikk ned, oppga over 40 prosent at de så på filmer eller serier minst to timer daglig mot slutten av det siste tiåret.

Overgangen fra stasjonær og lineær TV-titting til et stadig mer fleksibelt og bredt tilgjengelig tilbud av digital underholdning kan illustrere det digitale skiftet som har funnet sted de siste tretti årene. Selv om også ungdom på begynnelsen av 1990-tallet hadde tilgang til digitale opplevelser, levde de i all hovedsak sine liv «offline». I løpet av tre tiår har den digitale revolusjonen gjort internett, smarttelefoner og digital kommunikasjon til en fullstendig integrert del av ungdommers hverdagsliv og livsverden.

Endringer i fritidsmønstre og familieliv

Utviklingen innenfor mobiltelefoni, gaming-industrien og andre digitale plattformer har ikke bare utvidet tilbudet av digital informasjon og underholdning, men også gitt helt nye muligheter for sosialt samvær, kommunikasjon, lek og personlig utvikling. Den digitale arenaen har blitt et rom der ordinære ungdomsliv utspiller seg, og som det er mulig å delta i uten å forlate hjemmet – og uten å være fysisk sammen. Hvordan sammenfaller framveksten av den nye digitale hverdagen de siste tre tiårene med endringer i ungdommers fritidsmønstre og måter å være sammen med venner på?

Mindre fysisk samvær med venner ute og hjemme

En de tydeligste endringene i ungdommers fritidsmønstre som kommer til syne i NOVA's undersøkelser gjennom tre tiår, er at det har foregått en markert dreining fra det å være «ute» med venner til det å være hjemme. På begynnelsen av 1990-tallet hang så mange som to av tre tenåringer ute med venner minst to hele kvelder i uka (Tabell 2). På slutten av 2010-tallet svarer én av tre det samme. Det har også vært et tydelig fall i andelen

som kjører rundt i bil bare for moro skyld, og andelen unge som er ute på shopping.

Parallelt har det vært en utvikling i retning av at ungdom i stadig mindre grad er fysisk sammen hjemme hos hverandre. Endringen på dette området har riktignok vært mindre dramatisk enn endringen i samværet i det offentlige rom, men det er likevel en markant nedgang, som hovedsakelig skjedde i den tredje fasen – etter smarttelefonens inntog.

Tabell 2. Indikatorer på samvær med venner på fritiden. Prosent

Andel som minst to ganger siste uke har ...	1992	2002	2010	2018-2020
Brukt størstedelen av kvelden ute sammen med venner/kamerater	64	62	55	34
Kjørt eller sittet på med bil for moro skyld	39			22
Shoppet (vært i butikker og kanskje kjøpt noe)		35	29	22 (*)
Vært sammen med venner hjemme hos meg, eller hos dem	69	70	65	49
Vært hjemme alene, eller sammen med mor, far eller søsken hele kvelden	51	54	63	73
Når du er sammen med venner/kamerater, er du da som oftest sammen med	1992	2002	2010	2017-2019
Én eller to faste	39	37	28	24
Én eller to faste som ofte er med i en gjeng av ungdommer	16	16	16	17
En gjeng som holder sammen	29	32	47	45
Nokså tilfeldig hvem jeg treffer på	12	13	9	11
Er ikke så ofte sammen med jevnaldrende	4	2	1	3
SUM	100	100	100	100

Note: Tallene fra perioden 1992–2010 er basert på data fra Ung i Norge. Tallene i den høyre kolonnen er basert på Ungdata gjennomført i nesten alle norske kommuner over en treårsperiode på slutten av 2010-tallet. (*) Data basert på Ungdata-undersøkelser gjennomført i et utvalg av norske kommuner. Tallene er basert på svar fra ungdom i alderen 13–18 år (8. trinn til Vg2).

Trenden går altså i retning av at ungdom, i hvert fall rent fysisk, er mindre sammen i uformelle sammenhenger på fritiden. Samtidig er det ingenting som tyder på at vennenettverkene er blitt mindre. Tvert imot tyder tallene på at unge har flere venner enn tidligere. Siden 1992 har man i ungdomsundersøkelsene spurt om hvordan ungdom vanligvis er sammen med andre ungdommer. Det er en tydelig tendens til at den klassiske dyaden eller triaden, der man har én eller to faste venner, har blitt mindre vanlig. Mens nærmere 40 prosent svarte at dette var den

vanligste samværsformen i 1992, er andelen som svarer det samme på slutten av 2010-tallet, 24 prosent. På 2010-tallet svarer rundt tre av fire at når de er sammen med andre ungdommer, er de vanligvis sammen i en større vennegjeng, enten den dominerende samværsformen eller som et supplement til dyaden.

Mange ungdommer utviklet i tillegg tette og nære vennskap på nettet. På slutten av 2010-tallet hadde nærmere halvparten av ungdommene minst én fortrolig venn som de kun hadde kontakt med på nett (Bakken, 2019). For de aller fleste var dette en vennekrets som kom i tillegg til de vennene de møtte fysisk.

Lite endring i treningsvaner og organiserte aktiviteter

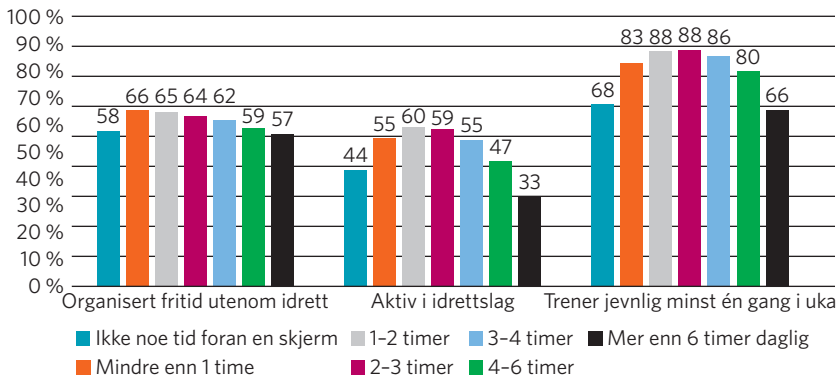
Selv om ungdom gjennom hele denne trettiårsperioden bruker stadig mer tid på skjermaktiviteter (Bakken, 2020; Wold et al., 2005), er det lite som tyder på at dette har gått særlig utover hvor fysisk aktive de er, eller hvor mange som deltar i organiserte fritidsaktiviteter. Forskere ved Norges idrettshøgskole har over tid foretatt objektive målinger av bevegelsene til barn og ungdom gjennom en hel uke (Steene-Johannessen et al., 2019). Studien, som ble foretatt på identiske måter i 2005, 2011 og 2018, viste at 15-åringene generelt er lite fysisk aktive, og langt mindre aktive enn yngre barn. Samtidig har aktivitetsnivået stort sett vært stabilt i hele denne perioden. Riktignok var det litt flere som brukte sin våkne tid på stillesittende aktiviteter i 2011 enn i 2005, men de stillesittende aktivitetene erstattet i hovedsak andre aktiviteter med lav intensitet.

I ungdomsundersøkelsene til NOVA er det over tid kartlagt hvor mange ungdommer som trener, og hvor mye de gjør det. Resultatene viser også her stabilitet som det mest påfallende utviklingstrekket (Bakken, 2020; Seippel et al., 2011). Den største endringen handler om at flere enn før bruker treningsstudioet som sin treningsarena. Andelen av ungdomskullene som er med i organisert idrett, har holdt seg stabil gjennom hele 2010-tallet (Bakken, 2020). I den grad det har vært endringer, er det i retning av at litt flere enn før er med i ungdomsidretten, med en sterkere økning over tid blant jentene enn blant guttene. Også medlemstallene

fra Norges idrettsforbund tyder på en stabil utvikling blant tenåringer, med en viss økning for jenter (NIF, 2018).

Når det gjelder deltakelse i andre organiserte fritidsaktiviteter enn idrett de siste tretti årene, er tallgrunnlaget bakover i tid mindre sikkert. Tallene fra Ungdata på 2010-tallet viser imidlertid stabilitet også på dette området. Andelen på ungdomstrinnet som i løpet av siste måned deltok på minst én organisert fritidsaktivitet utenom idrett, har ligget på mellom 61 og 64 prosent i hele perioden fra 2012 til 2019. Det ser dermed ikke ut til at økt skjermtid har skjedd på bekostning av denne typen strukturerte, aktivitetsbaserte og ofte voksenstyrte fritidsaktiviteter.

Figur 1 illustrerer samtidig noe av kompleksiteten i dette, og kan også bidra til å forklare det som kan virke som et mulig paradoks. Det viser seg at de minst aktive ungdommene finnes i to nokså ulike ungdomsgrupper: blant dem som bruker lite tid på digitale aktiviteter, og blant storforbrukerne av digitale aktiviteter. Motsatt er de som oftest trener og som oftest driver med organiserte fritidsaktiviteter, de som bruker middels tid på skjermbaserte aktiviteter. Heller ikke studien fra Norges idrettshøgskole, som tok i bruk objektive målinger av fysisk aktivitet, fant noen klare indikasjoner på at skjermtid gikk på bekostning av tid brukt til moderat og hard fysisk aktivitet (Steene-Johannessen et al., 2019).

Figur 1. Prosentandel som for tiden er med i organiserte fritidsaktiviteter, vært aktive i idrettslag eller trent ukentlig blant ungdom som bruker ulik mengde tid foran en skjerm i løpet av en vanlig dag. Elever på ungdomstrinnet. Ungdata 2018–2020.

Det at ungdommene som befinner seg i ytterkantene (altså de som bruker minst og mest tid foran en skjerm), er de som driver minst med trening og andre organiserte aktiviteter, understreker hvordan digitale fritidsaktiviteter i dag er å regne som et normalfenomen. De som bruker svært lite tid på slike aktiviteter, skiller seg fra de øvrige når det gjelder trening og organisert fritid, omtrent på nivå med gruppa som bruker mest tid foran en skjerm

Tettere bånd i familien

Vi har sett at ungdom i dag tilbringer mindre tid fysisk sammen med venner ute og hjemme. Som referert innledningsvis er løsrivelsesmetaforen og betydningen av jevnaldrende sentral for forståelser av ungdomstiden, både i forskning og i dagligtale. Forventningen er at relasjonen til andre på samme alder er det viktigste for tenåringen (Frønes, 1994), og at utprøving av nye roller på vei til voksenlivet er noe som foregår utenfor familien og foreldrenes kontroll. Hvis ungdom er sjeldnere sammen med jevnaldrende ute og hjemme, hva så med familielivet og relasjonen til foreldrene? Finner vi spor av endring også her i perioden fra 1990-tallet og fram til i dag?

Selv om de aller fleste barn og unge i Norge vokser opp i en familie, har betydningen av å bo sammen i en familie forandret seg. Ungdom på 1990-tallet vokste opp med skilsmisserater som var høyere enn det ungdomsgenerasjonene både før dem og etter dem opplevde (Mamelund et al., 1997; Zahl-Olsen, 2018). Blant dem som var unge på 2010-tallet, var mer enn halvparten født av samboende foreldre (Perelli-Harris et al., 2012), og i 2020 bor mer enn 1300 norske barn med to foreldre av samme kjønn (Bufdir, 2021). Det store flertallet av dagens ungdomsgenerasjon har opplevd fedre som har tatt pappapermisjon (SSB, 2019), og de har vært mesteparten av dagen i barnehage, i kontrast til de som var unge tidlig på 1990-tallet (SSB, 2021c). Samlet sett beskriver dette endringer og økt variasjon i oppvekstrammene, fenomener som skjøt fart på 1970-tallet, og som ga ytterligere heterogenitet til hva det vil si å ha en familie

eller «gjøre» familieliv (Morgan, 1996) i perioden fra 1990-tallet og fram til i dag.

Også NOVAs ungdomsundersøkelser fra de siste tre tiårene har påvist endringer i familielivet. Fra 1992 og framover kan vi ane at det har skjedd noe med ungdommers forhold til sine foreldre. Tabell 3 tyder på en økning i hvor mye tid de bruker sammen med foreldrene. Ungdommene er blitt mer hjemmekjære. Mens halvparten hadde vært alene hjemme, eller sammen med mor, far eller søsken hele kvelden minst to ganger siste uke på begynnelsen av 1990-tallet, gjaldt det samme nesten tre av fire på slutten av 2010-tallet. Vi ser også at norske tenåringer langt sjeldnere enn tidligere stikker seg unna og er hjemmefra en hel natt uten at foreldrene vet hvor de er, eller hvem de er sammen med. På begynnelsen av de tre tiårene hadde 25 prosent vært borte en hel natt uten at foreldrene visste det. I undersøkelsene på slutten av 2010-tallet var andelen sunket til 14 prosent.

Tabell 3. Indikatorer på relasjoner mellom ungdom og foreldre. Prosent

	1992	2002	2010	2018-2020
Vært hjemme alene, eller sammen med mor, far eller søsken hele kvelden (minst to ganger siste uke)	51	54	63	73
Gjort noe sammen med mor eller far (minst to ganger siste uke)	45	34		61 (*)
Vært borte en hel natt uten at foreldrene visste det (andel siste år)	25	24	20	14

Note: Tallene fra perioden 1992-2010 er basert på data fra Ung i Norge. Tallene i den høyre kolonnen er basert på Ungdata gjennomført i nesten alle norske kommuner i 2018-2020. (*) Data basert på Ungdata-undersøkelser gjennomført i et utvalg av norske kommuner. Tallene er basert på svar fra ungdom i alderen 13-18 år (8. trinn til Vg2).

Disse endringene i ungdommers handlingsmønstre forteller ikke alt om hvordan forholdet mellom generasjonene har endret seg. På den ene siden kan vi fortolke økningen i hjemmetid som et uttrykk for at den nye teknologien gjør det mulig å oppleve mye jevnaldersamvær, underholdning og identitetsutforskning gjennom digitale medier. Mange av de digitale aktivitetene ungdom bruker tid på hjemme, er ikke familieaktiviteter. Det er noe de holder på med alene eller sammen med venner. Men at ungdommene oftere gjør noe sammen med foreldrene og forteller dem hvor de er,

peker kanskje tydeligere mot en ny kvalitet i relasjonen. Gjennom flere undersøkelser på 2010-tallet har Ungdata vist at så mange som 85 prosent av norske tenåringer er fornøyd med foreldrene sine (Bakken, 2020). De aller fleste er svært fornøyd, og nesten alle opplever at foreldrene har god oversikt over fritiden deres. Foreldrene vet stort sett hvor ungdommene er og hva de driver med, og kjenner de fleste av vennene deres.

Endringer i regelbrudd og erfaringer med rusmidler

I likhet med det å markere avstand til foreldrene, har også normbrudd i ungdomstiden blitt forstått som en viktig del av det å vokse opp og utforske selvstendighet. For eksempel regnes det å prøve ut alkohol i tenårene før man er gammel nok, i mange ungdomsmiljøer som normalatferd – og som et ledd i å teste ut voksne roller. Kunnskap om normbrudd blant ungdom har vi både gjennom den statistikken som politiet fører, og gjennom selvrapportering i ungdomsundersøkelsene. Fra tidligere vet vi at de færreste ungdommer er involvert i alvorlig kriminalitet, men at relativt mange er involvert i mildere norm- eller lovbrudd. Spørsmålet er om ungdom i dag sjeldnere deltar i handlinger på kanten av det aksepterte, fordi en hel digital verden av underholdning, opplevelser og utfordringer kan nås fra ungdomsrommet.

En mer «veltilpasset» ungdomsgenerasjon?

Ser vi de tre siste tiårene under ett, er utviklingen tydelig i ungdomsundersøkelsene: Langt færre enn før oppgir at de bryter lover og regler. I 1992 rapporterte for eksempel 49 prosent av norske tenåringer at de hadde skulket skolen i løpet av det siste året (Tabell 4). På slutten av 2010-tallet svarer 31 prosent det samme. Andelen som har drevet med hærverk, vært med på innbrudd eller sneket seg inn på bussen eller andre steder man skal betale for seg, har også gått betydelig ned. Røyking er nærmest blitt helt ut, og det å drikke seg beruset på alkohol har gått kraftig ned, særlig i de yngre aldersgruppene (Pape et al., 2018).

Tabell 4. Problematferd og rusmiddelbruk. Prosent siste år

Problematferd	1992	2002	2010	2018-2020
Skulket skolen	49	49	39	31
Gjort hærverk	12	15	9	9
Lurt deg fra å betale kino, buss etc.	38	35	31	28
Trusler om vold	-	16	-	13
Slått uten å få synlige merker	-	24	-	16
Fått sår eller skade på grunn av vold uten at det var behov for legebehandling	-	12	-	8

Problematferd	1992	2002	2010	2014-2016
Vært i kontakt med politiet pga. noe ulovlig du har gjort	9	11	7	6
Brutt deg inn for å stjele noe	5	4	2	1
Vært i slåsskamp hvor du har brukt våpen (for eksempel kniv)	3	4	2	1

Rusmiddelbruk	1992	2002	2010	2018-2020
Røyker daglig	17	16	5	2
Har vært beruset	43	51	37	29
Har brukt cannabis	4	10	5	8

Note: Tallene fra perioden 1992-2010 er basert på data fra Ung i Norge. Tallene i den høyre kolonnen er basert på Ungdata gjennomført i nesten alle norske kommuner over en treårsperiode i siste halvdel av 2010-tallet. Tallene er basert på svar fra ungdom i alderen 13-18 år (8. trinn til Vg2).

De store sveipene skjuler en del variasjon. Ser vi nærmere på tallene i Tabell 4, har ikke utviklingen foregått lineært. På 1990-tallet økte bruken av alkohol og andre rusmidler markant, og det var en mindre økning i selvrapportert ungdomskriminalitet (se også Pape & Falck, 2003). Politiets kriminalstatistikk viser tilsvarende mønstre som selvrapporteringsstudiene, med økt registrert ungdomskriminalitet på 1990-tallet (Falck, 2003) og en kraftig nedgang på 2000- og 2010-tallet (SSB, 2021b). Toppunktet i kriminalitetskurvene finner vi i første del av 2000-tallet. I løpet av 2002 ble syv prosent av samtlige 18- og 19-åringer registrert for lovbrudd. I 2019 er tallet nær halvert, til fire prosent (SSB, 2021b).

Skiftet i retning av lavere rusmiddelbruk og færre normbrudd skjedde altså først og fremst etter årtusensskiftet – fra det vi tidligere omtalte som fase to, der de fleste fikk mobiltelefon, og der ungdomsrommene etter hvert ble fylt med teknologi som kunne knyttes opp mot internett. Samtidig har ungdomsundersøkelser og statistikk fra politiet vist at det i løpet

av perioden 2015–20 har skjedd en utflating, og etter hvert en økning, i flere av disse kurvene. Gjennom Ungdata ser vi at andelen som var involvert i regelbrudd, har økt noe fra rundt 2015. Det samme gjelder bruken av cannabis, særlig for de eldre aldersgruppene (Bakken, 2020). Tallene tyder på at det igjen har foregått et trendskifte fra omtrent midten av 2010-tallet, et trendskifte som først og fremst gjelder guttene og ikke jentene (Bakken, 2018).

Beskrivelsene så langt gir grunn til å spørre om de teknologiske endringene har vært en direkte foranledning for at ungdommer tilbringer mer tid hjemme enn tidligere, noe som igjen kan være med på å forebygge at de ruser seg eller bryter lover og regler i det offentlige rom. Argumentet er både enkelt og intuitivt: Tilgangen til internett og digitale tjenester har gjort at ungdom fra årtusenskiftet og framover kan ha utstrakt kontakt med andre ungdommer direkte fra gutte- og jenterommet, noe som ikke lot seg gjøre i offline-perioden på 1990-tallet. I løpet av de siste tretti årene har det vi kan kalle for «alenefritid», overtatt mye av det uformelle samværet med andre ungdommer – enten det handlet om å spille fotball på løkka, henge rundt den lokale snackbaren eller ha bestevennen sin på besøk. Ungdommer er ikke nødvendigvis mindre sammen med hverandre enn før, men de er sosiale på andre måter.

Nye muligheter for rusmiddelbruk og kriminalitet?

For generasjonene som vokser opp i dag, utgjør det digitale rommet en betydelig og naturlig del av hverdagen, og det griper inn i de fleste aspekter av livet. Det har blitt en integrert del av det sosialisering- og identitetsprosjektet ungdomstiden er. Skillet mellom det digitale og det fysiske er i mange henseender opphevet. Relasjoner og gjøremål som finnes fysisk, utspiller seg også i de digitale rommene, samtidig som det som skjer digitalt, inspirerer livet utenfor – og vice versa. For ungdom i dag smelter det digitale og det fysiske sammen, og dermed vil det digitale livet for de fleste ikke representere noe «annet». Det går ikke nødvendigvis på bekostning av å opprettholde vennskap, få nye venner, drive med organiserte aktiviteter eller bryte grenser i fritiden. Samtidig kan vi ikke se bort

fra at digitale medier har muliggjort at unge både begår og blir utsatt for grenseoverskridelser og kriminelle handlinger på digitale flater, og at en del normbrudd flyttes til andre kanaler (Frøyland et al., 2021).

Kan nedgangen i erfaringer med rusmidler og de tradisjonelle normbruddene etter årtusenskiftet likevel forklares med at anledningene i mindre grad byr seg, fordi mer av fritiden foregår i digitale rom som innbyr til litt andre sosiale aktiviteter? En hel verden av opplevelser og utfordringer kan nås fra ungdomsrommet, og omfanget av underholdning kan virke uendelig. Har ungdom i dag også mindre behov for å oppsøke opplevelser på kanten av det aksepterte?

Så langt finnes det få studier som har sett på koblingen mellom ungdommers digitale fritidsmønstre og deltakelse i normbrudd over tid. Et unntak er Frøyland og kollegaer, som har sett på mulige forklaringer til *økningen* i vold blant ungdom i siste halvdel av 2010-tallet (Frøyland et al., 2020). Basert på data fra Oslo fant de at en økning i slåssing fra 2015 til 2018 hang sammen med en økning i hvor mange som var ute sammen med venner på fritiden, men også med hasjbruk samt hvor mye tid ungdommene brukte på mobilen.

Betydningen av mobilbruk er særlig interessant. Frøyland et al. (2020) tolker dette som et resultat av utviklingen i smarttelefon- og 4G-teknologi de siste årene. Mot slutten av 2010-tallet var det ikke lenger slik at ungdom måtte være hjemme for å være pålogget og holde seg oppdatert på sosiale medier. I likhet med gatehjørnet er det digitale rommet også et sted der ungdom kan være utenfor de voksnes kontroll, og som byr på en del andre muligheter for «risky encounters» (Livingstone, 2011). Det er heller ikke nødvendigvis noe klart skille mellom de to. I tråd med en slik tolkning har også andre studier pekt på hvordan sosiale medier flettes inn i ungdoms fysiske erfaringer med vold, bruk og salg av ulovlige rusmidler, forherligelse av kriminelle gjenger og lignende (Sandberg & Ugelvik, 2017; Sætre et al., 2018).

Digital teknologi og ungdomsliv i kontekst

Den teknologiske utviklingen og de endringene denne har skapt i hverdagslivet, er uten tvil en viktig del av historien om norsk ungdom de siste

tre tiårene. Vi vil likevel argumentere mot å tenke for enkelt på sammenhengen mellom teknologi og endringer i ungdoms fritidsmønster, familieliv og forekomst av norm- og regelbrudd (jf. Buckingham & Willett, 2013). Slike endringer kan ikke forstås uten at man samtidig setter dem inn i en større kontekst av samfunnsmessige og kulturelle forandringer som også påvirker ungdoms hverdagsliv.

På ungdomsforskningsfeltet har det de siste tiårene pågått flere mer overordnede debatter om hvordan ungdomstiden gradvis har endret seg i takt med samfunnsutviklingen. En av disse handler om timingen og lengden av overgangen til voksenlivet (Arnett, 2000, 2007; Côté, 2014; Twenge & Park, 2019). En annen debatt er orientert mot endringer i familielivet, i graden av oppfølging, likeverd, nærhet og intimitet mellom foreldre og ungdom (se f.eks. Stefansen & Aarseth, 2011; Vasbø & Hegna, 2021; Øia & Vestel, 2014). Som en slags teoretisk overbygning preger også – som nevnt innledningsvis – mer allmenne teorier om individualisering de fleste fortolkninger av ungdomsliv og tilhørende endringer (se f.eks. Illeris et al., 2009). Med utgangspunkt i disse debattene spør vi: Er det så enkelt at teknologiske endringer alene har gitt ny form til ungdommers aktiviteter og samvær med jevnaldrende? Eller er det slik at den større konteksten rundt de unge er endret på en måte som gjør at vår forståelse av ungdomstiden bør justeres?

Å vokse opp langsommere

Ett perspektiv som har blitt foreslått av flere forskere de siste årene, er at dagens ungdom vokser opp langsommere enn før, og at ungdomstiden har forskjøvet seg. Jeffrey Arnett (2000) har lansert begrepet *emerging adulthood*, som beskriver hvordan unge i dag bruker lengre tid på veien inn i en ansvarlig voksenrolle. Mens de fleste tidligere etablerte seg ganske raskt i jobb, med partner og barn etter tenårene, kan perioden fra slutten av tenårene og utover i tjuårene nå forstås som en egen livsfase preget av utforskning på mange områder og uten klare forventninger til ansvar.

Den amerikanske psykologen Jean Twenge (2017) har med utgangspunkt i amerikanske tenåringsdata også konkludert med at det nå tar

lengre tid før ungdommer deltar i handlinger forbundet med voksenalder: De er sjeldnere enn før utenfor huset på egen hånd, og har i større grad med seg foreldrene sine når de handler klær og gjør andre ting. Færre er på date, og debutalderen for både sex og rusmiddelbruk har gått opp. Færre enn før tar lappen i tenårene, og ungdommene har fått mer fritid – som et resultat av at de jobber mindre og at de gjør mindre lekser. Færre tenåringer tjener altså egne penger, men det er også blitt færre som får penger hjemme gjennom husarbeid. Flere får derimot penger ved å spørre foreldrene sine når de trenger det, noe som ifølge Twenge gjør ungdommer mindre selvstendige.

Poenget til Twenge er at tempoet i overgangene kan variere fra én generasjon til den neste. Det å prøve ut «voksne» aktiviteter anses som markører på utviklingstempo, og ungdommer har behov for avstand fra foreldrene for å kunne delta i slike aktiviteter. At de unge er tettere på foreldrene enn før, samtidig som færre deltar i aktiviteter som forbindes med voksenalder, tolkes som et uttrykk for at de vokser opp langsommere. Argumentet er at en langsom overgangsstrategi oppstår i situasjoner som gir mulighet for å utsette tilfredsstillende av umiddelbare behov, mens det å utsettes for økonomisk harde og uforutsigbare omgivelser i oppveksten tvinger ungdom til å bli raskere voksne. Det at ungdom begynner senere med «voksne» handlinger, er derfor forbundet med særlig gunstige oppvekstvilkår økonomisk og sosialt, der liten sykdomsrisiko, lengre forventet levealder, trygg økonomi og små barnekull gir foreldrene mer tid og ressurser til å investere i hvert barn. Det antas også at senere overganger henger sammen med forlenget skolegang. Fordi det forventes at ungdommer og unge voksne skal være i opplæring lengre, forlenges unges utviklingsperiode og avhengigheten av foreldrene.

Slik kan vi foreslå Twenges (2017) teori som et alternativ til forklaringen om at unges manglende mønster av tidlig seksualdebut, festing og drikking kunne forklares av at den nye teknologien holdt dem hjemme. At norske ungdomsfamilier har opplevd en dobling i kjøpekraft (SSB, 2021a) på de tre tiårene som denne boka tar for seg, underbygger at Twenges perspektiv også kan være en del av den overordnede historien i Norge.

Twenge og kollegaer (2019) tar et utviklingspsykologisk utgangspunkt. Ungdomstiden forstås som en særlig sårbar fase, der den enkelte i samspill med omgivelsene skal mestre en rekke overganger på best mulig måte. I tillegg til fysisk modning handler det om å prøve ut voksne roller og markere uavhengighet. I fortellingen deres forstås digitale rom i liten grad som *potensial* – eller som en mulig arena for utprøving og kollektive opprør. Derimot utelukker de ikke at den nye digitale virkeligheten bidrar med endring i form av nye typer *risiko* i ungdommers individuelle overganger (Twenge, 2017; Twenge & Park, 2019). Bekymringen handler da både om det som har vært kalt *risky encounters*, og om fraværet av ansikt-til-ansikt-interaksjon generelt. Twenge og kollegaer (2019) viser for eksempel til studier som konkluderer med at fysisk samhandling beskytter mot ensomhet, og spekulerer i om økningen i digitale aktiviteter har bidratt til den økningen i depressive symptomer som er blitt dokumentert blant ungdom i flere land de siste tiårene.

Det er dessuten liten tvil om at digitale medier, i tillegg til å fylle en rekke andre funksjoner, også muliggjør at barn og unge begår og utsettes for krenkelsers og kriminelle handlinger. Slik sett må vårt blikk på utforskning av voksenhet og grenseoverskridende handlinger i ungdomstiden også inkludere den digitale arenaen. Selv om teknologien ikke kan forstås som direkte årsak, spiller den en rolle gjennom strukturer, verdsett og reguleringer (og eventuelt fravær av slike) som er innbakt i de teknologiske løsningene (Frøyland et al., 2021; Salter, 2017). Ved at disse legger til rette for bestemte interaksjonsformer eller appellerer til spesifikke brukergrupper, kan de åpne for digital mobbing eller seksuelle overgrep.

Ny nærhet mellom foreldre og ungdom

At ungdom på mange måter er blitt mer veltilpasset enn tidligere ungdomsgenerasjoner og er tettere på foreldrene sine, rokker ved forståelsen av ungdomstiden som en fase for utprøving og løsrivelse. Twenges løsning er å beholde idéen om behov for avstand og løsrivelse på individnivå, men samtidig argumentere for at denne typen utprøving inntreffer senere i livsløpet enn tidligere.

En alternativ fortolkning er at det er våre forventninger til ungdomstiden som bør endres. Ifølge Øia og Vestel (2014) fikk beskrivelsen av ungdom som en opprørsk problemkategori særlig gjennomslag i en bestemt historisk epoke fra 1960-tallet og noen tiår framover. I takt med at samfunnet har utviklet seg, må imidlertid også bildet av ungdom som opprørsk og i konflikt med foreldrene vike til fordel for en mer «positiv» ungdomsforståelse og en dialogisk relasjon mellom ungdom og voksne (Øia & Vestel, 2014).

Særlig fra 1990-tallet og framover har samfunnsteoretikere beskrevet endringer i hva det vil si å være forelder, endringer som kan ha bidratt til ny nærhet i relasjonen mellom de unge og foreldrene deres. Demokratiseringen av familien og nye former for intimitet mellom generasjonene ble beskrevet av Giddens (1992). Giddens hevdet at mens familier tidligere ble holdt sammen av institusjonelle rammer (for eksempel ekteskapet og normer mot skilsmisse), ble etter hvert familieliv og relasjoner mellom ungdom og deres foreldre i økende grad begrunnet gjennom emosjonelle bånd, nærhet, gjensidighet og individuell tilknytning. Han kalte dette *pure relationships*, og påpekte at denne typen relasjoner krevde en annen type likeverdig kommunikasjon mellom barn og foreldre enn slik det hadde vært tidligere. Ungdommers autonomi fikk større betydning, mens foreldrenes autoritet mistet kraft og måtte stadig reforhandles (Giddens, 1992).

Framveksten av det intensiverte foreldreskapet på 2000-tallet – som blant annet kjennetegnes av emosjonell nærhet (Stefansen & Aarseth, 2011), tettere oppfølging og engasjement i barnas fritidsaktiviteter (Stefansen et al., 2017) – beskrives ofte som speilet av større åpenhet og tillit fra de unges side. For dagens ungdommer er gjensidig åpenhet selve definisjonen på en nær, og dermed trygg, relasjon til foreldrene – enten foreldrene bor sammen med dem eller har varierende grad av samvær (Vasbø & Hegna, 2021). På samme tid er relasjonen til foreldrene i økende grad blitt basert på gjensidig respekt og individualiserte, felles interesser. Vasbø og Hegna (2021) beskriver hvordan ungdom legger foreldrenes interesser og ulike styrker og svakheter til grunn for felles aktiviteter og den støtte de søker fra dem.

Åpenhet og nærhet mellom generasjonene kan redusere de unges behov for å skjule for foreldrene hvor de er, og hva de gjør. Dermed er

det ikke nødvendigvis bare den digitale teknologien som har bidratt til at de er hjemme og tettere på foreldrene. Utviklingen er muliggjort av et nytt, demokratisert og mer tillitsbasert forhold mellom ungdommer og deres foreldre, som henger sammen med at også foreldregenerasjonen er endret. Også i den forbindelse kan den nye teknologien spille en rolle. For en del ungdommer og foreldre er det digitale rommet en arena for å dyrke felles interesser og for å oppnå emosjonell nærhet. Digitale rom gir utvilsomt et *potensial* for fellesskap, informasjonsutveksling og opplevelser på tvers av generasjoner.

I den grad relasjonen mellom ungdom og foreldre i dag preges av «vennskapet» som ideal, kan dette bidra til at konflikter og motsetninger hjemme blir mindre legitimt. Britiske studier av ungdommers forhold til sine foreldre på 1990-tallet (Brannen et al., 1994) viste at britiske foreldre var opptatt av å ha en nær og likeverdig relasjon til sine barn, der åpenhet og betroelser bidro til denne nærheten. Den samme studien viste derimot at ungdommene selv så på foreldrenes invitasjoner til nærhet med en stor dose skepsis, og gjennomskuet dette som en strategi for skjult kontroll (Brannen et al., 1994; Solomon et al., 2002). Her er det et poeng at teknologien også gir foreldrene noen nye muligheter til å følge med på og kontrollere hva barna driver med, både på sosiale medier og via mobiltelefonen.

Utover relasjonen innad i familiene gir digitale rom uten tvil også et potensial for utvikling av sub- og motkulturer blant grupper av ungdom som går på tvers av verdier i voksensamfunnet. Dette illustreres av studier som viser at sosiale medier flettes inn i ungdommers erfaringer med rusmidler, vold og kriminelle gjenger, referert til tidligere (Sandberg & Ugelvik, 2017; Sætre et al., 2018). I tillegg kommer de digitale mediene som arena for kollektiv motstand til syne i fortellinger om hvordan unge utgjør en del av ekstreme politiske miljøer (både på høyresiden og i radikal islam) på internett (Pedersen et al., 2018; Vestel, 2016). Selv om vi vet en del også om disse sidene ved teknologiens rolle i ungdomstiden, er de vanskeligere å følge ved hjelp av spørreskjema-data over tid. Siden det digitale landskapet stadig er i endring, står vi i fare for å miste av syne motstand og normbrudd som tar nye digitale former.

Nye former for selvstendighet

Hva kjennetegner egentlig overgangene til voksenlivet i dag, hvis det i mindre grad kan beskrives som å løsrive seg og å markere avstand til foreldrene? Er det andre typer selvstendigjøringsprosjekter som kreves? Flere har argumentert for at skolegang og utdanning i dag former de unges overganger på en mer altoppslukende måte enn tidligere (f.eks. Illeris et al., 2009). Det å lykkes med utdanning krever evne til planlegging og målrettethet. Selvstendighet i skolearbeidet tillegges stadig større vekt (Smette & Hegna, denne boka, se også NOU 2015:8; Smette et al., 2017). Samtidig skal de unge følge sine individuelle interesser og ta selvstendige utdannings- og yrkesvalg, riktignok innenfor ganske snevre rammer (Hegna & Smette, 2016; Illeris et al., 2009).

Selvstendigheten som forventes i skolearbeidet, er imidlertid av en litt annen type enn den tradisjonelle utviklingspsykologiens forståelse av løsrivelse eller atskillelse fra foreldrene. Skolens forventning til selvstendighet ligner mer på evnen til selvstyring (Beyers et al., 2003; Smette et al., 2017; Smette & Hegna i denne boka). Oppmerksomheten rettes dermed mer mot det man skal oppnå, enn mot det man skal løsrive seg fra.

Basert på denne innsikten trekker ungdomsforskerne Smette, Stefansen og Strandbu (2017) opp et interessant skille mellom to ulike typer forventning om selvstendighet som rettes mot dagens ungdom. Den *lille* selvstendigheten handler om å kunne organisere livet sitt – strukturere, planlegge og gjennomføre det man setter seg fore. Basert på intervjuer med ungdom og foreldre viser Smette og kollegaer at foreldrene ofte er til stor hjelp og støtte i denne prosessen. De hjelper til med daglige gjøremål og med tips og råd som er nyttige for å strukturere hverdagen. Det at ungdom forstår at de selv har et ansvar, tolkes som kjernen i den lille selvstendigheten. Samtidig er poenget at det å bli selvstendig på denne måten ofte innebærer mye støtte og hjelp fra foreldrene.

Den klassiske forståelsen av selvstendighet – som løsrivelse fra foreldrene – ligner kanskje mer på det som de kaller den *store* selvstendigheten. Her handler det om å utvikle sin egen identitet – finne ut hvem man er og hva man vil, og å finne sin egen stemme relativt til andres meninger. Også i denne sammenheng er et viktig poeng i argumentasjonen til

Smette og kollegaer at dagens foreldre ser ut til å ha en sentral rolle. Å lykkes med å finne ut hvem man er og hvor man vil, handler for dagens unge ikke nødvendigvis om å ta avstand fra foreldrene. Det betyr ikke at de jevnaldrende nødvendigvis har en mindre sentral rolle i utprøvingen av hvem man er og vil være, men også når ungdom skal håndtere samspillet med de jevnaldrende, er foreldrene viktige støttespillere.

Verken for den lille eller den store selvstendigheten er det altså noen nødvendig motsetning i det å være tett bundet til foreldrene (Smette et al., 2017). I lys av en slik argumentasjon betyr det å vokse opp noe ganske annet enn å ta avstand fra foreldrene, skape seg et frirom og bryte normer. Det handler snarere om å mestre samfunnets krav. Finne sin egen handlekraft for å innfri daglige oppgaver, men også om å finne styrke til å forhandle om og skape seg en egen vei. I denne konteksten fungerer løsrivelsesmetaforen dårlig.

Livingstones (2011) vektlegging av teknologiens potensial for identitetsutforskning er særlig relevant i denne sammenhengen. Digitale rom utgjør, på linje med andre arenaer i ungdoms liv, et rom for utforskning av hvem man er og hvor man skal i livet. Her er samspillet med de jevnaldrende uten tvil sentralt – på godt og vondt. Samtidig er bruken av ulike digitale rom, normer for kommunikasjon og det å kunne strukturere sin egen tidsbruk på nett noe som dagens ungdom skal lære å ta ansvar for på veien til voksenlivet. Studier tyder på at norske foreldre gir barna sine spillerom til å utforske det digitale rommet på egen hånd, samtidig som de viser engasjement og er opptatt av å snakke med dem om bruk av digital teknologi (Smahel et al., 2020). Det digitale rommet kan også være en arena for å utvikle selvstendighet gjennom å prøve og feile. Ikke nødvendigvis på tvers av foreldrenes ønsker, men med foreldrene som medspillere.

Avslutning

I dette kapittelet har vi diskutert hvordan ny teknologi på godt og vondt hører hjemme i ungdoms hverdag, i deres sosiale relasjoner til venner og foreldre, og i deres livsprosjekter fram mot økt selvstendighet. Å være ung i dag er på mange måter annerledes enn det var for ti, tjuer og tretti

år siden. De digitale endringene er kanskje de aller tydeligste. Men forandringene rommer også familielivet – gjennom økonomi, boligstørrelse, urbanisering og nye familieformer og foreldrepraksiser. Og ikke minst handler endringene om utdanningssystemets rolle i de unges liv. Spørsmålet er både hvilke avtrykk slike endringer gir i ungdoms liv, og hvordan disse bør fortolkes.

Løsrivelsesmetaforen tar utgangspunkt i et utviklingspsykologisk perspektiv, der det å markere avstand til foreldre samt prøve ut «voksne» aktiviteter forstås som overgangsmarkører. Vil en hverdag der det digitale livet tar stadig mer av de unges tid, gi mindre rom og behov for den typen aktiviteter som tidligere var med å definere ungdomstiden? Hva gjør det i så fall med generasjonene som vokser opp – mister de viktig lærdom på veien til voksenlivet? Eller er det slik at denne typen overgangsmarkører inntreffer senere i livsløpet, på andre måter og på andre arenaer?

En annen tolkning, som også peker på større samfunnsendringer, er at ungdomstiden i mindre grad enn tidligere defineres gjennom avstand til foreldrene – og at dette også omfatter de unges digitale liv. Derfor er behovet for normbrudd og opprør mindre. Det å bli selvstendig i dag handler om helt andre utviklingsoppgaver som skal løses. Hvis det å bli voksen i økende grad dreier seg om å kunne strukturere daglige oppgaver og å finne sin egen vei – ikke i motsetning til, men i samspill med foreldrene – er den nye teknologiske virkeligheten en del av det som skal mestres og utforskes. Samtidig vet vi at barn og unges digitale aktiviteter i mange familier også er en arena for konflikt og forhandlinger. Barn og unge som gruppe har ikke nødvendigvis samme syn på risiko eller verdien av aktivitetene i det digitale rommet som de voksne. Ungdommer og voksne er derfor kanskje heller ikke enige om hvordan denne arenaen skal «mestres». Dermed kan det digitale rommet også forstås som en ny arena for gamle brytninger mellom generasjonene.

Har så de teknologiske endringene alene ført til så grunnleggende endringer at vi må tenke nytt om hva ungdomstiden er? Vi gir ikke noe endelig empirisk svar i dette kapitlet, men vil likevel – med utgangspunkt i diskusjonen ovenfor – foreslå at svaret er nei. Teknologien får først mening i ungdoms liv i samspill med andre og større samfunnsendringer. Selv om alle aldersgrupper opplever at stadig mer av livet

utspiller seg digitalt, vil grunnleggende trekk ved ungdomsfasen og ungdom som gruppe i samfunnet fortsatt bestå. I løpet av tre tiår har teknologien blitt en stadig mer integrert del av de unges hverdagsliv. Påvirkningen skjer i dialog med ungdommene som tar i bruk teknologien, og må forstås sammen med relasjoner, aktiviteter og erfaringer generelt, og i lys av større sosiale og kulturelle endringer i samfunnet (Buckingham & Willett, 2013).

Likevel, dette utelater ikke at teknologien kan spille en rolle i å strukturere og legge føringer for risiko og muligheter i ungdomstiden og for hvordan overganger utspiller seg i praksis. Et viktig spørsmål som vi i liten grad har diskutert her, er de kommersielle aktørenes rolle og ansvar (f.eks. Salter, 2017). I dag overlater vi i stor grad til kommersielle aktører å legge de strukturelle rammene på en viktig arena i barn og unges liv. Teknologien og dens utforming er ikke nøytral, men reflekterer noen spesifikke verdier og interesser som på linje med andre strukturer i samfunnet er med på å forme livet vårt.

Litteratur

- Arnett, J. J. (2000). Emerging adulthood. A theory of development from the late teens through the twenties. *American Psychologist*, 55(5), 469–480. <https://doi.org/10.1037/0003-066X.55.5.469>
- Arnett, J. J. (2007). Emerging adulthood: What is it, and what is it good for? *Child development perspectives*, 1(2), 68–73. <https://doi.org/10.1111/j.1750-8606.2007.00016.x>
- Bakken, A. (2018). *Ung i Oslo 2018* (NOVA Rapport 6/18). NOVA. <https://hdl.handle.net/20.500.12199/5133>
- Bakken, A. (2019). *Ungdata. Nasjonale resultater 2019* (NOVA Rapport 9/19). NOVA. <https://hdl.handle.net/20.500.12199/2252>
- Bakken, A. (2020). *Ungdata. Nasjonale resultater 2020* (NOVA Rapport 16/20). NOVA. <https://hdl.handle.net/20.500.12199/6415>
- Brannen, J., Dodd, K. & Oakley, A. (1994). *Young people, health and family life*. McGraw-Hill Education
- Buckingham, D. & Willett, R. (Red.) (2013). *Digital generations: Children, young people, and the new media*. Routledge.
- Bufdir (2021). *Familie, foreldreskap og barn*. https://bufdir.no/Statistikk_og_analyse/lhbtiq/Barn_oppvekst_og_familie/

- Cohen, C. J. & Kahne, J. (2011). *Participatory politics. New media and youth political action*. Youth and Participatory Politics Research Network.
- Côté, J. E. (2014). The dangerous myth of emerging adulthood: An evidence-based critique of a flawed developmental theory. *Applied Developmental Science*, 18(4), 177–188. <https://doi.org/10.1080/10888691.2014.954451>
- DiMaggio, P. & Hargittai, E. (2001). *From the «digital divide» to «digital inequality»: Studying Internet use as penetration increases*. Woodrow Wilson School of Public and International Affairs, Center for Arts and Cultural Policy Studies.
- Drotner, K. (2000). Difference and diversity: Trends in young Danes' media uses. *Media, Culture & Society*, 22(2), 149–166. <https://doi.org/10.1177/016344300022002002>
- Drotner, K. (2020). Children's digital content creation: Towards a processual understanding of media production among Danish children. *Journal of Children and Media*, 14(2), 221–236. <https://doi.org/10.1080/17482798.2019.1701056>
- Erikson, E. H. (1968). *Identity: Youth and crisis*. Norton.
- Erstad, O. & Sefton-Green, J. (Red.) (2013). *Identity, community, and learning lives in the digital age*. Cambridge University Press.
- Falck, S. (2003). Ungdomskriminalitet i Norge på 1990-tallet. *Tidsskrift for ungdomsforskning*, 3(1), 79–88.
- Frønes, I. (1994). *De likeverdige. Om sosialisering og de jevnaldrendes betydning*. Universitetsforlaget.
- Frønes, I. (1998). Digital barndom. I I. Frønes & M. Haldar (Red.), *Digital barndom*. Adnotam Gyldendal
- Frøyland, L. R., Bakken, A. & von Soest, T. (2020). Physical fighting and leisure activities among Norwegian adolescents — investigating co-occurring changes from 2015 to 2018. *Journal of Youth and Adolescence*, 49(2), 2298–2310. <https://doi.org/10.1007/s10964-020-01252-8>
- Frøyland, L. R., Hansen, M., Sletten, M. A., Torgersen, L. & von Soest, T. (2010). *Uskyldig moro? Pengespill og dataspill blant norske ungdommer* (NOVA Rapport 18/10). NOVA.
- Frøyland, L. R., Solstad, G. M., Andersen, P. L., Tveito, S. B., Folstad, S. H. & Skilbrei, M.-L. (2021). *Seksuelle overgrep mot barn og unge via digitale medier. En kunnskapsoppsummering* (NOVA Rapport 3/21). NOVA. <https://hdl.handle.net/11250/2755418>
- Fuchs, C. (2012). Social media, riots, and revolutions. *Capital & Class*, 36(3), 383–391. <https://doi.org/10.1177/0309816812453613>
- Giddens, A. (1992). *The transformation of intimacy: Sexuality, love and eroticism in modern societies*. Polity Press.
- Gilje, Ø. & Silseth, K. (2017). Mobiltelefonens lange vei fra fritid til skole. I O. Erstad & I. Smette (Red.), *Ungdomsskole og ungdomsliv. Læring i skole, hjem og fritid* (s. 55–73). Cappelen Damm Akademisk.

- Gudmundsson, G. (2000). Youth research at crossroads: Sociological and interdisciplinary youth research in the Nordic countries. *Journal of Youth Studies*, 3(2), 127–145. <https://doi.org/10.1080/713684370>
- Heggen, K. (2004). *Risiko og forhandlinger. Ungdomssosiolgiske emner*. Abstrakt forlag.
- Hegna, K. & Smette, I. (2016). Parental influence in educational decisions: Young people's perspectives. *British Journal of Sociology of Education*, 1–14. <https://doi.org/10.1080/01425692.2016.1245130>
- Holloway, S. L. & Valentine, G. (2003). *Cyberkids: Children in the information age*. Routledge Falmer.
- Illeris, K., Katznelson, N., Nielsen, J. C., Simonsen, B. & Sørensen, N. U. (2009). *Ungdomsliv: Mellem individualisering og standardisering*. Samfundslitteratur.
- Jenkins, H. (2006). *Convergence culture*. New York University Press.
- Jones, L. M., Mitchell, K. J. & Finkelhor, D. (2013). Online harassment in context: Trends from three youth internet safety surveys (2000, 2005, 2010). *Psychology of Violence*, 3(1), 53–69. <https://doi.org/10.1037/a0030309>
- Ling, R. & Vaage, O. (2000). Internett og mobiltelefon – ikke lenger bare for de få. *Samfunnsspeilet*(6), 29–37.
- Livingstone, S. (2011). Internet, children and youth. I M. Consalvo & C. Ess (Red.), *The handbook of Internet studies* (s. 348–368). Blackwell Publishing Ltd.
- Mamelund, S. E., Brunborg, H. & Noack, T. (1997). *Skilsmisser i Norge 1886–1995 for kalenderår og ekteskapskohorter*. SSB.
- Marcia, J. E. (1966). Development and validation of ego identity status. *Journal of Personal Social Psychology*, (3), 551–558.
- Mead, G. H. (1934). *Mind, self and society*. University of Chicago Press.
- Mead, M. (1969). The generation gap. *Science*, 165(3876), 135–135.
- Morgan, D. (1996). *Family connections: An introduction to family studies*. Polity Press.
- Nadim, M. & Fladmoe, A. (2021). Silencing women? Gender and online harassment. *Social Science Computer Review*, 39(2), 245–258. <https://doi.org/10.1177/0894439319865518>
- NIF. (2018). *Nøkkeltall. Rapport 2017*. Norges idrettsforbund.
- Pape, H. & Falck, S. (2003). Ungdomskriminalitet. Et fenomen i endring? *Tidsskrift for ungdomsforskning*, 3(2), 99–111.
- Pape, H., Rossow, I. & Brunborg, G. S. (2018). Adolescents drink less: How, who and why? A review of the recent research literature. *Drug and Alcohol Review*, 37(S1), 98–114.
- Pedersen, W., Vestel, V. & Bakken, A. (2018). At risk for radicalization and jihadism? A population-based study of Norwegian adolescents. *Cooperation and Conflict*, 53(1), 61–83. <https://doi.org/10.1177/0010836717716721>

- Perelli-Harris, B., Kreyenfeld, M., Sigle-Rushton, W., Keizer, R., Lappégard, T., Jasilioniene, A., Berghammer, C. & Di Giulio, P. (2012). Changes in union status during the transition to parenthood in eleven European countries, 1970s to early 2000s. *Population Studies*, 66(2), 167–182. <https://doi.org/10.1080/00324728.2012.673004>
- Salter, M. (2017). *Crime, justice and social media. New directions in critical criminology*. Routledge.
- Sandberg, S. & Ugelvik, T. (2017). Why do offenders tape their crimes? Crime and punishment in the age of the selfie. *British Journal of Criminology*, 57(5), 1023–1040. <https://doi.org/10.1093/bjc/azw056>
- Seippel, Ø., Strandbu, Å. & Sletten, M. A. (2011). *Ungdom og trening. Endring over tid og sosiale skillelinjer* (NOVA Rapport 3/11). NOVA. <https://hdl.handle.net/20.500.12199/5029>
- Silseth, K., Wiig, C. & Erstad, O. (2017). Elevers hverdags erfaringer og kunnskaper som ressurser for læring. I O. Erstad & I. Smette (Red.), *Ungdomsskole og ungdomsliv. Læring i skole, hjem og fritid* (s. 37–54). Cappelen Damm Akademisk.
- Smahel, D., Machackova, H., Mascheroni, G., Dedkova, L., Staksrud, E., Ólafsson, K., Livingstone, S. & Hasebrink, U. (2020). *EU Kids Online 2020: Survey results from 19 countries*. EU Kids Online.
- Smette, I., Stefansen, K. & Strandbu, Å. (2017). Den lille og den store selvstendigheten – ungdoms fortellinger om å lære selvstendighet. I O. Erstad & I. Smette (Red.), *Ungdomsskole og ungdomsliv: Læring i skole, hjem og fritid* (s. 136–150). Cappelen Damm Akademisk.
- Solomon, Y., Warin, J., Lewis, C. & Langford, W. (2002). Intimate talk between parents and their teenage children: Democratic openness or covert control? *Sociology*, 36(4), 965–983. <https://doi.org/10.1177/003803850203600409>
- SSB. (2019). Fedrekvoten fortsetter å fenge. <https://www.ssb.no/befolkning/artikler-og-publikasjoner/fedrekvoten-forsetter-a-fenge>
- SSB. (2021a). 06944: *Inntekt for husholdninger, etter husholdningstype [Datasett]*. <https://www.ssb.no/statbank/table/06944/>
- SSB. (2021b). 09410: *Siktelser mot personer, etter lovbruddsgruppe, type lovbrudd og alder [Datasett]*. <https://www.ssb.no/statbank/table/09410/>
- SSB. (2021c). Fakta om barnehager. <https://www.ssb.no/utdanning/faktaside/barnehager>
- Steene-Johannessen, J., Anderssen, S. A., Bratteteig, M., Dalhaug, E. M., Andersen, I. D., Andersen, O. K., Kolle, E., Ekelund, U. & Dalene, K. E. (2019). *Nasjonalt overvåkingsystem for fysisk aktivitet og fysisk form. Kartlegging av fysisk aktivitet, sedat tid og fysisk form blant barn og unge 2018 (ungKan3)*. Norges idrettshøgskole.

- Stefansen, K. & Aarseth, H. (2011). Enriching intimacy: The role of the emotional in the 'resourcing' of middle-class children. *British Journal of Sociology of Education*, 32(3), 389–405. <https://doi.org/10.1080/01425692.2011.559340>
- Sætre, M., Hofseth, C. & Kjenn, B. L. (2018). *Trender i kriminalitet 2018–2021*. Stab for virksomhetsstyring, Oslo politidistrikt.
- Twenge, J. M. (2017). *iGen: Why today's super-connected kids are growing up less rebellious, more tolerant, less happy – and completely unprepared for adulthood*. Atria Books.
- Twenge, J. M. & Park, H. (2019). The decline in adult activities among U.S. adolescents, 1976–2016. *Child Development*, 90(2), 638–654. <https://doi.org/10.1111/cdev.12930>
- Vaage, O. F. (1996). *Norsk mediebarometer 1996*. SSB.
- Vaage, O. F. (2014). *Norsk mediebarometer 2013*. SSB.
- Vasbø, K. & Hegna, K. (2021). *Feeling close, disclosing feelings – practices of intimacy in youth-parent relations across three generations*. Upublisert manus.
- Vestel, V. (2016). *I gråsonen. Ungdom og politisk ekstremisme i det nye Norge*. Universitetsforlaget.
- Vygotsky, L. S. (1934). *Thought and language*. MIT Press.
- Wold, B., Torsheim, T., Samdal, O. & Hetland, J. (2005). Sosial ulikhet og trender i subjektiv helse og livsstil blant norsk ungdom i perioden 1985–2001. *Tidsskrift for ungdomsforskning*, 5(1), 111–124.
- Zahl-Olsen, R. (2018). Går annethvert ekteskap i oppløsning? *Fokus på familien*, 46(1), 53–73.
- Øfsti, M. (2019). Den norske videobutikken: 1979–2017. *Nordlit*, 41(mars), 87–107.
- Øia, T. & Vestel, V. (2014). Generasjonskløfta som forsvant. Et ungdomsbilde i endring. *Tidsskrift for ungdomsforskning*, 14(1), 99–133.

KAPITTEL 3

Fire typer ungdomsliv: Ressurser, relasjoner og stedets betydning

Ingunn Marie Eriksen

NOVA, OsloMet – storbyuniversitetet

Kari Stefansen

NOVA, OsloMet – storbyuniversitetet

Guro Ødegård

NOVA, OsloMet – storbyuniversitetet

Abstract: This chapter investigates how young people’s “projects of the self” – their self-presentations and orientations towards the future – are shaped by economic, cultural and relational capital, as well as place. What does growing up in families with different access to important resources entail, and what does place mean for young people’s experiences of themselves and their future opportunities? Based on an ongoing qualitative longitudinal study of 81 youths from four widely different communities, we describe a typology with four projects of the self: the assured optimist, the local thriving youth, the youth on a narrow path and the loosely anchored youth. These projects are closely linked to the youths’ family resources, and to a large extent they map onto traditional social class divisions. However, although the way that resources are linked to different projects of the self has the potential of shaping classed trajectories, they are not determined by class. Our analysis adds nuances to the general finding in youth research that lack of economic and cultural capital is associated with more limited future possibilities. We find that emotional and relational resources in the family also play a vital role in shaping young people’s projects of the self – which sometimes cross traditional class divisions. Moreover, we find that when young people’s projects of the self align with resources in the local environment and in the family, this greatly enhances their well-being and surety of the future. Youths who experience a rift between their projects of the self and the resources around them experience a shakier foundation from which to carve out their life projects.

Keywords: youths, projects of the self, future orientations, social class, resources, family resources, place

Sitering av denne artikkelen: Eriksen, I. M., Stefansen K. & Ødegård G. (2021). Fire typer ungdomsliv: Ressurser, relasjoner og stedets betydning. I G. Ødegård & W. Pedersen (Red.), *UNGDOMMEN* (Kap. 3, s. 63–86). Cappelen Damm Akademisk. <https://doi.org/10.23865/noasp.142.ch3>
Lisens: CC BY-ND 4.0

Introduksjon

Forskere har beskrevet Norge som et land der likhet og likestilling er helt sentrale verdier (Gullestad, 2001 [1984]). Den norske velferdsstaten speiler dette. Den hviler på en politisk ambisjon om at alle skal ha like muligheter til å leve et godt liv. En viktig oppgave for myndighetene er derfor å sørge for sosial utjevning, blant annet gjennom et godt utviklet velferds-system (Esping-Andersen, 1990; Lister, 2009; Siim & Stoltz, 2013). Retten til gratis skolegang er ett av flere verktøy som skal virke sosialt utjevne (Imsen et al., 2017).

Allikevel er det veldokumentert at sosial klasse, ofte forstått som familiens økonomiske ressurser og utdanningsnivå, har stor innvirkning på barn og unges liv. Det gjelder blant annet for deltakelse i fritidsaktiviteter (Andersen & Bakken, 2018), oppnådde skolekarakterer (Andersen & Hansen, 2011) og sannsynligheten for å ta høyere utdanning (Statistisk sentralbyrå, 2017). På samme tid kan generaliserte forskningsfunn bidra til å tilsløre noe av den variasjonen som finnes innenfor ulike sosiale grupper, blant annet ved at man ikke tar høyde for andre typer ressurser og geografisk variasjon. I dette kapitlet undersøker vi hvordan unge beskriver seg selv og forstår det livet de lever i dag, og hvordan disse beskrivelsene og den framtida de ser for seg, henger sammen og formes av oppvekstbetingelsene de erfarer. Vi spør: Hvilken betydning har det å vokse opp i familier med ulik tilgang til viktige ressurser, og hvilken rolle spiller lokalsamfunns-konteksten for unges opplevelse av seg selv og sine egne muligheter?

Som diskutert i flere av bokens kapitler (Sletten et al., 2021; Madsen & von Soest, 2021), er mediernes framstilling av unges livsprosjekter ofte problemfokuserende. To grupper det knyttes bekymring til, er de altfor pliktoppfyllende og flinke middelsklassejentene og de depriverte og underpresterende arbeiderklasseguttene, grupper som ofte blir framstilt nokså stereotypisk. I dette kapitlet tegner vi et bredere bilde – med utgangspunkt i 81 kvalitative intervjuer med 12–13 år gamle ungdommer. Disse ungdommene kommer fra fire ulike lokalsamfunn – fra bynære overklassefamilier til rurale arbeiderklassefamilier. De vokser opp i svært ulike familier hva gjelder økonomiske, kulturelle og relasjonelle ressurser. Denne variasjonen gir et godt utgangspunkt for å tegne et oppdatert og empirisk forankret bilde av hvordan ungdom fra ulike sosiale

sjikt håndterer samfunnets krav og forventninger. Vår analyse kan også bidra til å klargjøre hvordan familierelaterte og kontekstuelle ressurser sammen gir rammer for unges forståelse av seg selv og hva de ønsker seg for framtida.

Selvprosjekter og ressurser

Framtidsorienteringer har lenge vært et sentralt tema i ungdomsforskningen (Nilsen, 1999; Woodman, 2011). Forskere har framhevet at de unges framtidsorienteringer alltid vil være koblet sammen med deres konkrete verden her og nå (Cuervo & Wyn, 2014, s. 905). Samtidig kan vi forstå fortellingene de unge forteller om seg selv og framtida, som formende i seg selv. Dette henger sammen med at ungdomstida er en dynamisk prosess som innebærer forandring og vekst (Thomson, 2011). I analysen vår tenker vi på slike fortellinger som uttrykk for «selvprosjekter». Selvprosjekter omfatter både ungdommenes framstillinger av seg selv her og nå og deres framtidsorienteringer – hva slags liv de ser for seg at de vil leve som voksne. Et selvprosjekt representerer ikke den ene, sanne versjonen av hvem den unge er og skal bli, men er snarere en normativ og ofte optimistisk framstilling (Jamieson, 1999). Vi kan forstå det som at selvprosjekter speiler normer og muligheter i det sosiale miljøet ungdommene kommer fra, som er sterkt betinget av kjønn og de ressursene de har tilgang til (White & Wyn, 1998) – både i familien og i lokalsamfunnet. Den sosiale konteksten er med andre ord en helt sentral premisseleverandør for selvprosjekter (Thomson, 2011; Walkerdine et al., 2001). Ambisjonen i kapitlet er å beskrive nærmere hvordan dette kommer til uttrykk i en norsk sammenheng og blant helt unge ungdommer: Hvilke selvprosjekter ser vi ser konturene av blant dagens 12–13-åringer, og hvordan er de koblet til familieressurser og lokalmiljøet de vokser opp i?

Flere norske studier har vist at hvor familier er plassert i klassestrukturen, påvirker foreldreskapet, dvs. hva foreldre anser som viktig og riktig i relasjon til barna, og hvordan de «gjør» omsorg og oppdragelse (f.eks. Eriksen, 2020; Eriksen & Stefansen, 2021; Stefansen & Skogen, 2010; Aarseth, 2015, 2017). Slike klassede praksiser påvirker barns forståelse av seg selv og deres orientering mot verden og ulike livsspor (se f.eks.

Lareau, 2003). Foreldreskap kan slik sett forstås som klassearbeid («class work») (Morgan, 1996) eller klassepraksiser («class actions») (Reay, 1998). For å få grep om betydningen av familieressurser for unges selvprosjekter tar vi utgangspunkt i Bourdieus forståelse av sosial klasse (f.eks. Bourdieu, 1987). Bourdieu ser for seg klassestrukturen som et sosialt rom der individer kan plasseres etter hva slags og hvor mye «kapital» de besitter. To former for kapital er særlig sentrale: økonomisk kapital i form av penger og materielle verdier, og kulturell kapital i form av høyere utdanning, kjennskap til kulturelle koder og verdsettinger samt bestemte måter å tenke, uttrykke og oppføre seg på (Bourdieu, 2013). Bourdieus teori om hvordan slike klassede subjektiviteter overføres mellom generasjoner, inkluderer ikke konseptualiseringer av det emosjonelle arbeidet i familien, av støtten og omsorgen foreldre gir til barna – til tross for at dette er helt sentralt i reproduksjon av sosial klasse (Farstad & Stefansen, 2015; Reay, 2004; Stefansen & Aarseth, 2011). Å inkludere slike «relasjonelle ressurser» kan bidra til en utvidelse og nyansering av hva som har betydning for unges selvprosjekter, og særlig hvordan tilgang på ressurser kan gå på tvers av formelle klasseskiller (Gillies, 2006; Reay, 2000, 2004). Vår analyse ser også utover den nærmeste familien, og inkluderer den utvidede familien, ikke minst besteforeldre (Vogt, 2020). I tillegg belyser vi oppvekststedet som en viktig kontekst og mulig ressurs for unges selvprosjekter. Analysen knytter slik sett an til forskning på betydningen av stedet for unges hverdagsliv, identitet og opplevelse av muligheter (se f.eks. Ødegård et al., 2014). Norsk forskning har blant annet vist at stedet man vokser opp på, har betydning for opplevelsen av fattigdom. Barn fra lavinntektsfamilier som bor i nabolag der de fleste har mye, opplever fattigdommen sterkere enn de som bor i nabolag der mange har lite (Brattbakk & Wessel, 2017; Pettersen & Sletten, 2018). En slik «relativ deprivasjon» understreker betydningen av å trekke inn lokalsamfunnskonteksten i studier av klasse-relaterte fenomener (Pollock et al., 2018).

Data og metode

Intervjuene vi analyserer, er hentet fra det longitudinelle forskningsprosjektet *Ungdom i endring*, der 81 ungdommer (40 jenter, 41 gutter) deltar. Vi intervjuet dem første gang i 2018, da de var 12–13 år og gikk i

åttende klasse. Halvparten av ungdommene ble også intervjuet under den første koronanedstengningen, da de gikk i niende klasse (Eriksen & Davan, 2020), og de fleste ble intervjuet da de gikk på slutten av tiende klasse i 2021. Oppfølgingsintervjuer planlegges annethvert år, fram til ungdommene fyller nitten år. Foreldrene deres intervjues også (Eriksen & Stefansen, 2021). Analysen vi presenterer her, baserer seg på den første intervjurunden.¹

Ungdom i endring har som overordnet mål å undersøke hvordan sosial ulikhet utspiller seg i ungdomstida. Ungdommene er derfor rekruttert fra fire svært ulike kommuner og lokalsamfunn i Norge. Kommunene er strategisk valgt for å representere ulike grader av sysselsetting og sentralitet samt sosioøkonomisk og demografisk sammensetning. Fra hvert lokalsamfunn valgte vi ut én ungdomsskole og rekrutterte deretter ungdommer fra én eller to klasser på det aktuelle trinnet. I *Strandby* går ungdommene på en skole i et veletablert villaområde og har kort vei til naturområder på den ene siden og sentrum på den andre. Området er preget av økonomisk velstand. Både medianinntekten og utdanningen ligger godt over det nasjonale nivået. Skolen vi rekrutterte fra i *Stasjonsby*,² ligger i et urbant drabantbyområde preget av etnisk og kulturelt mangfold. Medianinntekten er over det nasjonale nivået og utdanningen over landsgjennomsnittet. Innvandrerandelen i denne kommunen er den høyeste i utvalget. *Bygdeby*-ungdommene går på en skole i utkanten av en småby omgitt av jordbrukslandskap. I tillegg til gårdsdrift har området også innslag av industriarbeidsplasser og servicenæringer. Medianinntekten er et godt stykke under det nasjonale nivået og utdanningen under landsgjennomsnittet. Skolen i *Industribygd* ligger omgitt av flott natur. Mange av innbyggerne i dette rurale tettstedet og de omkringliggende bygdene arbeider i lokal industri, som har gitt stabil sysselsetting siden 1950-tallet. Medianinntekten er under det nasjonale nivået, og utdanningen er under landsgjennomsnittet. Denne kommunen har den laveste andelen innbyggere med innvandrerbakgrunn i vårt utvalg.

Ungdommene i utvalget ble klasseklassert ut fra opplysninger om foreldrenes yrker, innhentet gjennom et kort spørreskjema. Vi fulgte

1 De første intervjuene ble foretatt av forfatterne samt Idunn Seland, Ingrid Smette og vitenskapelig assistent Eli Melby. Diskusjoner i denne forskningsgruppa var viktige for dette kapittelets analyser.

2 Alle egennavn er pseudonymer.

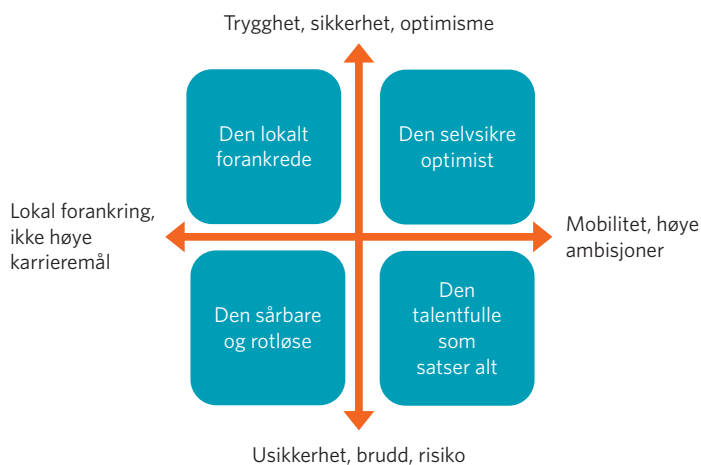
logikken til «Oslo register data class scheme» (Hansen et al., 2009). Dette klasseskjemaet er inspirert av Bourdieus klassemodell (Bourdieu, 2013), og er strukturert etter to akser: mengde av kapital (fire hovedklasser: arbeiderklasse, lavere middelklasse, øvre middelklasse og overklasse) og den dominante formen for kapital (økonomisk eller kulturell). I de få tilfellene hvor foreldrene til ungdommene ikke hadde samme plassering på disse dimensjonene, har vi gjort en kvalitativ vurdering der vi har sett på den samlede ressursituasjonen i familien, og på foreldrenes egen klassebakgrunn. Vi fant stort overlapp mellom klassesammensetningen i vårt utvalg og demografien i de respektive kommunene: De unge vi intervjuet fra Strandbyen, vokser hovedsakelig opp i familier fra øvre middelklasse, oftere med høy økonomisk enn med høy kulturell kapital. I Stasjonsbyen kommer de fleste av ungdommene fra øvre og lavere middelklasse, også her oftere med økonomisk kapital som den dominante kapitalformen, og vi finner også unge med arbeiderklassebakgrunn fra dette området. I vårt materiale er imidlertid de fleste av de unge med arbeiderklassebakgrunn bosatt i de to rurale lokalsamfunnene Bygdeby og Industribygd, men også her er det noen unge med bakgrunn fra lavere middelklasse. Sistnevnte gruppe er blandet hva angår dominant kapitalform.

Vi intervjuet ungdommene i skoletida. Intervjuet handlet om barndommen, hverdagslivet som ungdom akkurat nå og tanker og planer de hadde om framtida. For å få ungdommene til å fortelle om hverdagslivet sitt brukte vi livsformsintervju-metoden (Haavind, 2001). Den er utformet for å generere data om både konkrete sosiale praksiser og de sosiale prosessene som motiverer dem, gjennom detaljerte beskrivelser av en enkelt dag. Livsformsintervjuet i dette prosjektet startet med at ungdommen beskrev morgenen sin, og deretter hva som skjedde gjennom resten av dagen, inkludert skoletid, fritidsaktiviteter, lekser, mediebruk og samvær med venner og familie. Underveis fulgte intervjuerne opp med spørsmål om hvordan ungdommene opplevde dagens hendelser, samt følelser og relasjoner til andre mennesker. Intervjuene ble tatt opp og deretter transkribert.

Analysen er inspirert av foreliggende forskning om klasse- og ungdoms-subjektiviteter. Denne forskningen har identifisert to sentrale dimensjoner i hvordan livet og framtida oppleves. Den første dimensjonen handler om graden av sikkerhet og sammenheng versus usikkerhet og brudd

(Maxwell & Aggleton, 2014). I analysen inkluderer denne dimensjonen både hvordan ungdommene framstiller seg selv her og nå, og hvilke framtidshåp og -planer de har – om noen. Ungdommenes selvsikkerhet og ro i måten å fortelle om seg selv på er også en del av analysen. Den andre dimensjonen handler om tilhørighet, som i vår analyse viser til hvordan ungdommene snakker om stedet de kommer fra, og hvor de ser for seg at de skal leve som voksne. Her ser vi et spenn fra dyp lokal forankring til kosmopolitiske vyer, som vitner om ulike ideer om og muligheter for mobilitet. Som Cuzzocrea (2018) har påpekt, representerer ideer om mobilitet en tydelig klassemarkør i overgangen fra ungdomstid til voksenliv. Vi ser på om ideer om framtida representerer en sammenheng med ungdommenes liv nå, eller om det utgjør et brudd med et vanskelig utgangspunkt.

I en viss forstand er alle selvprosjekter unike. Samtidig er det mulig å snakke om typer av selvprosjekter, måter å snakke om seg selv og framtida på som ligner hverandre. Fire distinkte typer, eller profiler, gikk igjen i vårt materiale når vi leste intervjuene ut fra de to nevnte dimensjonene. Analysen under tar form av en «beskrivende typologi» (Elman, 2009), hvor hensikten er å få fram hva som konstituerer de ulike selvprosjekt-profilene når det gjelder graden av sikkerhet og sammenheng, og typen av tilhørighet og mobilitet. Analysen viser også hvilke familieressurser og lokalsamfunnskontekster de ulike profilene er forankret i.

Figur 1. Idealtypiske ungdomsprofiler

Den selvsikre optimist: På vei mot en suksessrik framtid

Noen av selvprosjektene var preget av stor grad av selvsikkerhet og optimisme. Disse ungdommene hadde en optimistisk og positiv holdning som gjaldt både framtida og deres umiddelbare tilværelse her og nå. Det er ikke nødvendigvis samsvar mellom hvordan en framstiller seg og hvordan en faktisk opplever egen virkelighet, og det er ikke uvanlig å pynte litt på sannheten om seg selv i møte med andre (Jamieson, 1999). I beste fall får vi gjennom forskning tilgang til mulige, men ikke alltid realistiske selvprosjekter. Men noe av det disse 12–13-åringene hadde til felles på intervjutidspunktet, var en selvsikkerhet i intervjusituasjonen og en letthet i måten de framstilte seg selv, sitt hverdagsliv og sin framtid på, som de så for seg som lovende og trygg. Trine, for eksempel, utstrålte høy grad av selvtillit da vi intervjuet henne. Hun snurret rundt på en kontorstol i en liten piruett mens hun snakket med lys og glad stemme om hvor lykkelig hun var for å gå på ungdomsskolen. Hun elsket alle fagene og lærerne, fortalte om en rekke nære venninner og et godt forhold til familien.

Disse ungdommene fortalte at de fikk gode karakterer på ungdomsskolen, i den grad de hadde fått karakterer ennå. Verdien av å gjøre det bra på skolen ble framstilt som noe selvsagt – og ofte ganske enkelt. Leni, for eksempel, kommenterte det faktum at hun alltid så ut til å få gode karakterer med følgende utsagn: «Jeg føler bare at det fungerer, liksom.» Disse ungdommene hadde også til felles at de så for seg høyere utdanning, eller at de skulle ha yrker som krevde høyere utdanning eller som på andre måter hadde høy status. Noen var svært konkrete i hva de ønsket seg, som Leni, som ville bli forsker. Hun fikk svært gode karakterer, og var opptatt av å arbeide hardt for å komme inn på riktig studium og nå målet sitt. De fleste holdt imidlertid framtida mer åpen, slik som Victoria, som hadde tenkt på å bli jurist, men som også lurte på om hun skulle bli noe kreativt, kanskje komiker eller skuespiller.

De selvsikre optimistene var orienterte mot det urbane, til og med globale, heller enn det rurale. De kom fra alle de fire stedene, men det var flest som kom fra Strandby, det velstående og bynære lokalsamfunnet. De som allerede bodde relativt urbant, hadde ikke klare tanker om hvor

de kom til å bo, annet enn at flere kunne se for seg å bli boende der de allerede bodde, eller reise og kanskje bo og jobbe utenlands. Men de i denne profilen som bodde i de to rurale lokalsamfunnene – Bygdeby eller Industribygd –, så for seg å flytte når de ble voksne. Gaim, for eksempel, var fast bestemt på at han ikke skulle fortsette å bo i Industribygd: «Nei, det klarer jeg ikke. ... Det er så liten by. Et lite tettsted. Jeg har lyst til å bo i en større by. ... Kanskje flytte til USA når jeg blir eldre òg.»

Hvilke ressurser kjennetegnet disse ungdommenes liv? Når det gjaldt økonomiske ressurser, vokste de opp i familier med god – og oftest svært god – økonomi. Dette gjaldt særlig de som vokste opp i Strandby. Det ble tydelig når de snakket om boligstandard, fritidsaktiviteter, utenlandsferier og feiring, som Victoria – som bodde i et stort hus i et svært velstående nabolag. Hennes siste bursdag ble feiret hjemme med 40–50 gjester, og hun fortalte om familiens landsted i utlandet og ellers kostbare utenlandsferier. Ikke alle i denne profilen var like velstående, særlig ikke de som kom fra distriktskommunene. Foreldrene til Gaim, for eksempel, kom til Norge fra et ikke-vestlig land før Gaim ble født, og begge hadde arbeiderklasseyrker. Av materielle ressurser hadde familien imidlertid en tilsvarende standard som de andre ungdommene han vokste opp sammen med i Industribygd: Enebolig, han og broren hadde egne rom, familien hadde bil og dro på feriereiser til utlandet. Samtidig var det andre i denne profilen som hadde en atskillig større grad av materiell velstand.

Foreldrene til de fleste i denne profilen tilhørte stort sett øvre middelklasse eller overklassen; de hadde høy utdanning og jobbet i typiske eliteyrker som f.eks. jurister eller akademikere. Det vanlige var også at begge foreldrene hadde en slik bakgrunn, som Leni, som hadde to foreldre som jobbet som tannleger. Ungdommene beskrev gjennomgående at foreldrene var glade for å hjelpe dem med skolearbeidet, og formidlet slik at foreldrene var opptatt av kunnskap og utdanning. Victoria fortalte: «Pappa syns det er utrolig gøy å hjelpe oss med leksene. Pappa er veldig glad i skole og sånne ting, mamma er veldig glad i det hun også, men hun vet at pappa liker det så godt.»

Selv om de selvsikre optimistene hovedsakelig hadde høy grad av økonomisk og kulturell kapital i familien, var det altså en viss bredde. Det som karakteriserte alle i denne profilen, var imidlertid at forholdet deres

til familien var svært godt; de opplevde foreldrene som generelt støttende og omtalte dem som rollemodeller. Ungdommene fortalte også om sikre og nære bånd til søsken og venner. Å være sammen som familie framsto som en sentral verdi. Typisk spiste familien middag sammen hver dag, og en del fortalte at familien gjerne laget måltider sammen, eller at barna i familien hadde ansvar for å lage mat innimellom. Ungdommene var aktive på fritida med sportslige, kulturelle eller politiske aktiviteter, og foreldrene støttet opp om dette og involverte seg gjerne. Faren til Gaim var for eksempel svært opptatt av Gaims fotballspilling. Gaim var god, og ønsket å satse på fotballen – og faren så alle kampene han spilte. Samlet ga ungdommene uttrykk for at de opplevde en generell kjærlig stemning i familien.

Alt i alt delte disse ungdommene det Maxwell og Aggleton (2014) har kalt for «selvsikker optimisme» («assured optimism») for framtida. Deres evne til å fortelle om seg selv, deres skoleflinkhet, deres deltakelse i fritidsaktiviteter og deres sosiale kompetanse er ressurser som er nyttige og overførbare til andre kontekster, som å etablere og opprettholde gode og produktive sosiale relasjoner, og å navigere i komplekse institusjonelle og sosiale felt. Disse ungdommene hadde også en trygg plattform av økonomiske, kulturelle og relasjonelle ressurser i og utenfor familien. Dette ga grobunn for å trives samt være i førersetet i eget liv, med ambisiøse og selvsikre mål for framtida, ofte rettet mot en type eliteposisjon – som de fleste av foreldrene deres hadde.

Den lokalt forankrede med gjenkjennelig framtid: Sikker grunn, opptråkket løype

Et annet selvsprosjekt som skilte seg ut i materialet, var målbåret av ungdom som fortalte om seg selv i positive ordelag, enkelt og rett fram – men uten de høye ambisjonene som i profilen vi beskrev ovenfor. Anne, for eksempel, ga nokså korte svar i intervjuet, men framsto som sikker og avslappet. Hun fortalte om en lykkelig barndom og om hvor glad hun var i familien og bygda – hvor hun ønsket å fortsette å bo også når hun ble voksen. Disse ungdommene hadde gjerne foreldrene som rollemodeller og hadde ofte tette bånd til besteforeldrene, og de

som hadde besteforeldrene i nærheten, traff dem ofte. Mange av ungdommene i denne profilen vokste opp i et av de to bygdeområdene, og de fleste var sterkt tilknyttet til hjemstedet. Dette kom fram gjennom fortellinger om fellesskap på fritida, som f.eks. deltakelse i organisert idrett, men også om hvordan de knyttet bånd mellom familien og hjemstedet ved å ta i bruk naturen rundt seg. Sigrid fortalte i intervjuet om de tette båndene hun hadde til bygda. I tre generasjoner hadde familien bodd der, og besteforeldrene var nære naboer. Familien brukte naturen i området mye, og Sigrid ønsket å følge i farens fotspor og ta jegerprøven når hun ble gammel nok. Anne, som bodde i samme bygd, fortalte en lignende historie – om kjærligheten til stedet og hva det kunne by på av muligheter.

Disse ungdommene hadde tydelige ambisjoner for framtida, men ikke på samme måte som de selvsikre optimistene. De hadde ikke ambisjoner om elitekarrierer. De så for seg at de kom til å fortsette i foreldrenes fotspor. Disse fotsporene var langt mer kjønnede enn det som var tilfelle for de selvsikre optimistene. De rotfesta guttene så klart for seg at de kom til å arbeide i yrker som av både foreldrene og dem selv ble sett på med en stor grad av stolthet. For mange av guttene fra Industribygd handlet dette om å jobbe i hjørnesteinsbedriften, slik deres fedre, brødre eller onkler hadde gjort. I Bygdeby kunne det handle om andre yrker. For eksempel Ole, som ønsket å drive familiegården og forestilte seg et liv som lignet veldig på foreldrenes. De rotfestede jentene så for seg at de kom til å jobbe i pleie- og omsorgssektoren, eller gå inn i andre yrker i bygda de vokste opp i, som Anne, som ønsket å bli baker eller ungdomsarbeider i bygda (se Eriksen & Andersen, 2021).

Ungdommenes hverdagslige aktiviteter vitnet også om realistiske ambisjoner: Ole var svært aktiv i en bondeungdomsorganisasjon, og pleide å slappe av med å se på YouTube-videoer om gårdsdrift. En del av disse ungdommene var aktive i lokale idrettslag, i noen tilfeller i idretter som involverte hele familien, men det var lite snakk om «satsing» i disse unges fortellinger. Selv om mange hadde en svært tydelig forestilling om å bli boende i lokalsamfunnet i framtida, var det også noen som kombinerte dette med en mer transnasjonal orientering. Tekle og Jane hadde begge foreldre som kom fra andre land. Begge bodde i Stasjonsby, det relativt

multikulturelle drabantbyområdet. For dem var det viktig å besøke foreldrenes hjemland, og å holde relasjonene med slekta der levende – samtidig som de var dypt involvert i sine nettverk i lokalmiljøet.

Hvilke familieressurser hadde disse lokalt forankrede ungdommene med klare og nøkterne framtidsforestillinger? Selv om ungdommene som vokste opp på bygda, ofte bodde i store hus og familien hadde flere biler, var ikke tilværelsen deres karakterisert av økonomisk overflod i en norsk kontekst. I hovedsakelig opplevde de økonomisk sikkerhet og stabilitet, selv om noen hadde en mer usikker økonomisk posisjon og dårligere råd, i hvert fall i perioder. Noen reiste utenlands i sommerferien, som Tekle, mens andre, som Sigrid, som hadde foreldrene med lav inntekt, som regel var på hytta i nærheten av hjemstedet. Mengden kulturell kapital varierte også i stor grad blant disse ungdommene, til forskjell fra de selv-sikre optimistene nevnt over. Mange hadde foreldre fra arbeiderklassen, både faglærte og ufaglærte, uten høyere utdanning. Noen hadde foreldre med mer komplekse klasseposisjoner, som Janes foreldre, som hadde innvandret til Norge. Begge foreldrene hadde høyere utdanning, men mens moren hadde et yrke i Norge som svarte til utdanningen hennes, jobbet faren nå i et arbeiderklasseyrke. Med få unntak likte disse ungdommene skolen godt, og mente selv at de gjorde det ganske bra både på skolen og i livet ellers.

I disse ungdommenes selvprosjekter ble familiens økonomiske og kulturelle kapital presentert som mindre viktig enn for de selv-sikre optimistene. I stedet var det ungdommenes solide og lokalt forankrede ungdomsliv som ble understreket. Dette bar preg av rike relasjonelle ressurser – som oftest i tett sammensveidede fellesskap preget av slektskapsbånd. Selv om familiene deres sjelden var velstående, hadde de tilgang til hytter og andre materielle ressurser som beriket livet deres, og en rikdom i form av relasjonelle ressurser. Når de tegnet opp framtida, så de for seg en trygg og tydelig sti fram mot en konkret, tilgjengelig og velkjent tilværelse, lik sine foreldres. Selvrealisering for disse ungdommene så ut til å være koblet til å sikre en posisjon på hjemstedet, framfor å forfølge en ambisiøs karrierevei, som ofte må realiseres på større steder. Slik sett er det en nær sammenheng mellom de ressursene de hadde tilgjengelig nå, og ressursene som var nødvendige for å oppnå det de så for seg.

Den talentfulle som satser alt: På en smal sti mot et ambisiøst mål

En tredje tydelig profil vi fant blant ungdommene, var de som var svært målrettet og som jobbet fokusert mot et ambisiøst, men tydelig definert og avgrenset mål. De framstilte seg i intervjuene på en selvsikker måte. Det mest karakteristiske var hvor fokusert de var på framtidig måloppnåelse. Disse tydelige målene var oftest relatert til yrkeskarriere og prestasjoner i utdanning eller idrett. Det å ha et tydelig mål så ut til å være en sentral motivasjon for å legge ned såpass store investeringer som disse ungdommene gjorde i lekser eller trening – oppgaver som andre ungdommer kunne se på som byrder eller plikter. Jill, for eksempel, hadde svært høye ambisjoner både når det gjaldt dans og skolekarakterer. Typisk fortalte Jill at hun ble lettet da hun kom på ungdomsskolen og lærerne stilte høyere krav til henne. Daniel, som trente hardt hver dag med mål om å bli skiløper på toppnivå, erkjente at selv om han til tider hadde følt seg presset av faren til å trene hardere og oftere enn han egentlig hadde lyst til, så måtte han trene mye for å nå sitt – og farens – mål for ham. Jon, som også hadde som mål å få toppkarakterer på skolen og å bli profesjonell idrettsutøver, var ikke fullt så klar på hva han ville bli som voksen – om det skulle være profesjonell tennisspiller, som han ønsket nå, eller om dette kunne endre seg. Men han trente hver dag for å bli en bedre idrettsutøver.

For disse ungdommene framsto selve arbeidet med å nå målet deres som en form for sikkerhet: Det flittige og harde arbeidet i seg selv sannsynliggjorde at de kunne nå målet. Som de fleste framstilte det, kom de til å nå målet sitt så lenge de fulgte planen. Det var sjelden de fortalte om bekymring for å ikke nå målet, men noen unntak fantes. Selv om Jon framsto som svært selvsikker i intervjuet og omtalte seg selv som «en atlet», snakket han eksplisitt om engstelsen for å ikke å nå målet sitt. Andre ganger var bekymringen for å mislykkes tydeligere i ungdommenes selvprestasjoner når de fortalte om *andres* engstelse for dem, som når Jill beskrev hvordan både broren og moren var urolige for at hun jobbet for hardt, stresset for mye og hadde søvnproblemer.

Disse ambisiøse ungdommene kom stort sett fra familier i øvre og nedre middelklasse, med økonomisk kapital som den dominerende kapitalformen. Familiene støttet med selvfølge ungdommenes ambisjoner

økonomisk i den grad det var nødvendig. For noen av de mer kostnads-krevende idrettene kunne det være en god del. Den «dype involveringen» foreldrene praktiserte når det gjaldt idrett, stemmer godt overens med studien til Stefansen, Smette og Strandbu (2018) blant foreldre til ungdomsskoleelever. De fant at det særlig var fedre fra den økonomiske fraksjonen av øvre middelklasse som engasjerte seg på denne altomfattende måten. Også moralsk og emosjonell støtte fra familien var viktig for ungdommene. Jill opplevde at den emosjonelle støtten hun fikk fra familien, var essensiell både for danseambisjonene og for de akademiske målene – men hun beskrev også den viktige rollen familien hadde i å moderere stressnivået hennes. Daniels foreldre brukte svært mye tid og penger på ski, og hele familien deltok i den samme idretten. Han trente med faren, som også var hovedtrener i klubben. Faren overvåket treningen hans gjennom puls og tempo målt via et dataprogram. På spørsmål om hva Daniel syntes om farens engasjement, svarte han: «Det er jo mest noe du *må* gjøre, det er ikke noe jeg synes er kjempegøy. [...] Det er mest morsomt for pappa da, å følge med og sånt.» Hele familien var med på Daniels plan om å bli skiløper på toppnivå, og alle familiefrier ble lagt opp som treningsferier.

I denne profilen var det en overvekt av gutter, spesielt blant de som ønsket å satse på idrett (se også Eriksen, 2021). Ungdom innenfor denne profilen kom fra alle de fire stedene, og det var ikke noen overvekt av ungdom fra noe bestemt sted. Tilknytningen til lokalmiljøet for disse ungdommene så ut til å variere. For Daniel fra Stasjonsbyen var bosted nærmest likegyldig for hans måloppnåelse. Han følte seg veldig forskjellig fra guttene i klassen sin, særlig fordi ingen av dem holdt på med det han gjorde. Det var heller ingen av dem som investerte like mye som ham i idrett eller andre ambisiøse prosjekter. De nærmeste vennene hadde han funnet gjennom idretten, spredt rundt i hele landet. Jon, som kom fra Strandbyen, bodde i et nabolag der det var flere som hadde ambisiøse framtidsvisjoner, og han kjente mange som i likhet med ham satset på tennis. Hans prosjekt var mindre ensomt enn Daniels, og han kunne kjenne seg igjen i og dele erfaringer med flere av sine jevnaldrende. I fortellingene til Jon og Daniel ser vi hvilken rolle lokalsamfunnets infrastruktur spiller for ungdommenes muligheter til å forfølge sine ambisiøse prosjekter. I det urbane nabolaget Jon vokste opp i, fantes en veldrevet

tennisklubb med mange medlemmer, og som drev med talentsatsing. Alt var godt tilrettelagt, og ungdommene var i mindre grad avhengig av foreldres driv, innsats og iver for å satse på en individuell idrettskarriere – i motsetning til hva vi ser hos Daniel. I rurale områder vil det naturligvis være mer krevende å etablere slike ambisiøse klubbmiljøer.

Alt i alt delte disse ungdommene de høye ambisjonene med de selvsikre optimistene vi beskrev tidligere, men framtida deres var imidlertid ikke like åpen. Den var i langt høyere grad sporet inn på smale stier med ett, eller i høyden to ambisiøse mål. Noen av dem investerte dessuten i prosjekter som hadde begrenset oversettelsespotensial til andre karriereløp om planen skulle feile. Fallhøyden var åpenbart stor, men det var få som dvelte ved dette. Kanskje handlet det om at ungdommene bare var 12–13 år og fortsatt svært unge, og om at de ikke opplevde å stå alene. Et fellestrekk var nemlig at selvprosjektene i stor grad også var *familiens* prosjekt og familiens investeringer – primært emosjonelt, men ofte også økonomisk. Dette kunne potensielt gjøre det vanskelig å skille mellom egne ambisjoner og familiens. Foreldrenes tunge involvering var i noen tilfeller kombinert med streng grensesetting, noe som kunne føre til motstand hos ungdommen. Daniel fortalte hvordan han var sterkt i opposisjon til farens treningsregime da han var yngre, og Jon fortalte om strenge konsekvenser hvis han opponerte – for eksempel ved at foreldrene inndro iPad-en hans i én uke. Disse tette koblingene mellom barnas prosjekt og foreldrenes støtte, investeringer og forventninger tydeliggjør hvordan nokså høye, men smale ambisjoner potensielt kan være risikable, enten de er akademiske eller sportslige (se også Eriksen, 2020). Dette var risikabelt fordi ungdommen var avhengig av familien for å nå målene, og fordi det å nå målene ble en viktig investering i og for hele familien. Å mislykkes kunne innebære en opplevelse av å svikte eller skuffe familien sin, og dermed en opplevd fare for at de emosjonelle relasjonene kunne bli svekket (jf. Stefansen et al., 2018).

Den sårbare og rotløse: Svake relasjoner, usikker framtid

Den siste tydelige profilen blant ungdommene var karakterisert av et mer usikkert selvprosjekt, med svake eller kompliserte relasjoner til andre og

til lokalmiljøet. En overvekt av ungdommer i denne profilen kom fra de to bygdesamfunnene. Guttenes svar i intervjuene var ofte vage, og nesten alltid korte og lukkede. Jentenes svar var mer fortellende, men ofte motstridende, og kunne – som for Kaja og Stina – variere mellom å framstille seg som selvsikre «verdensmestre» til å bli sårbare og nølende. Intervjuene noterte at ungdommene kunne virke «slitne», «triste», «uvillige» eller «ukonsentrerte».

Guttene hadde særlig svake koblinger til lokalmiljøet, både i form av institusjoner og sosiale fellesskap. Dette illustreres blant annet i deres manglende deltakelse i organiserte fritidsaktiviteter og andre faste og forpliktende avtaler i familien eller med venner. Til tross for sitt ønske om å slippe videregående skole og bare spille basket, deltok ikke Karsten i noe organisert lag, men spilte sporadisk med en kompis på den lokale idrettsplassen, men dette var vanskelig å få til så ofte som han ønsket. Han hadde forsøkt å begynne på organisert fotball fem ganger, men kom til slutt fram til at han ikke likte det. Alle guttene og noen av jentene i denne profilen gamet mye. Karsten, som var alene hver ettermiddag, spilte dataspill fra han kom hjem fra skolen til han gikk og la seg rundt midnatt, med unntak av når han spiste middag. Sosial spilling, samspilling sammen med andre, kan være en svært viktig arena å delta på for ungdom (Eriksen & Seland, 2019). Mangelen på jevnalderfellesskap var imidlertid tydelig også på spillarenaen for denne profilen: De spilte sjelden sammen med andre. Allikevel var gaming en arena de utviste entusiasme for, og noe som også utgjorde et framtidig potensial – iallfall for Petter, som så for seg en karriere som youtuber.

Jentene i denne profilen hadde flere vennskskapsrelasjoner enn guttene, men disse var ofte konfliktfylte. Stina hadde nylig lagt en stor konflikt som involverte nettmobbing og hackede brukere bak seg, noe som skapte store konflikter blant venninnene. Emma fortalte om hvordan hun selv bidro til utstenging og latterliggjøring av medelever. Ikke minst fortalte jentene om jevnaldermiljøer de opplevde som krevende, med utestenging, mobbing og konflikter, men spesielt med tanke på merkeklær- og kroppspress. Kaja sa at hun hatet kroppen sin, og uttalte at «jeg bare føler meg så feit og stygg. Jeg føler meg ubrukelig, liksom».

Framtida ble oftest framstilt som nokså usikker. Det kunne være i form av manglende tanker og planer, at planene begrenset seg til å ønske seg vekk eller til noe helt annet enn hvordan de hadde det nå, eller at det de så for seg, framsto som nokså uoppnåelige eller risikable framtidssjekter. Brudd framfor kontinuitet preget disse fortellingene. Adam, for eksempel, ønsket å bli elektriker, men ville langt bort – til ei bygd langt unna hans egen. Petter, som fortalte at han tidligere hadde mobbet andre, og nå selv ble mobbet, ønsket kanskje å bli youtuber. Karsten hadde ingen planer for framtida, men syntes det var dumt at han «*må* gå på videregående», og understreket at det faktisk ikke var et ekte valg. Hadde det vært opp til ham, ville han bare ha blitt hjemme, sovet og spilt basketball. Flere av jentene ønsket å bli filmstjerner eller TV-kjendiser – helst i USA.

Ingen av disse ungdommene kom fra familier med god økonomi. En del hadde likevel tilgang til materielle goder som er nokså vanlige i Norge: hytte, utenlandsferier, bil og eget soverom. Adam og Emma var de eneste i denne profilen som eksplisitt fortalte at de ikke hadde det de trengte økonomisk, ellers var det få tydelig tegn på at de opplevde å ha for lite. Foreldrene til de aller fleste ungdommene hadde arbeiderklasseyrker, mens noen mottok ulike former for trygd, noen tok videregående utdanning (til arbeiderklasseyrker) og i en av guttenes familier hadde far et arbeiderklasseyrke, mens mor hadde et øvre middelklasse-yrke. Ungdommene hadde gjennomgående få eller ingen bøker hjemme, og gjennom intervjuene kom det lite informasjon som tydet på at foreldrene deres hadde skolerelevant utdanning eller kjennskap til høykulturelle koder. De færreste likte skolen noe særlig, og kun få av dem fikk hjelp hjemmefra med skolearbeidet. Emma likte de praktiske fagene, men beskrev seg selv som «en veldig urolig person» som ikke klarte å sitte stille. Adam fortalte om en vanskelig overgang til ungdomsskolen. Han følte seg ofte kvalm og hadde feber, og var mye hjemme fra skolen den første tida. Dessuten fortalte han at han pleide å være sint når han var på skolen. Også Karsten fortalte om fysiske plager og smerter som innebar at han var mye borte fra skolen. For ham hadde det vært «helt jævlig» å begynne på ungdomsskolen, en relativt sterk formulering med tanke på årsaken han oppga, at det var lenger å gå til ungdomsskolen enn til hans gamle barneskole, noe som kan vitne om hvor vanskelig guttene fant det

å sette ord på det de følte. Disse ungdommenes forhold til foreldrene var karakterisert av lite kontakt og lite familiesamhold, eller av store konflikter og dramatik. En del hadde allikevel relasjoner i familien som framsto som viktige for dem: Emmas barndom bar preg av mange sviktende og trøblete relasjoner, men hun hadde et intenst forhold til moren, på godt og vondt. For jentene som uttrykte at de hadde et vanskelig forhold til kropp og selvbilde, var det lite støtte å hente fra foreldrene. Tvert imot var det i flere av tilfellene store relasjonelle utfordringer mellom særlig mor og datter. Adrian hadde en bestemor i nærheten, og hun hadde vært viktig for ham i oppveksten. Men fortellingene til disse ungdommene var i langt større grad preget av fravær og mangler enn det vi har sett for de andre profilene. Flere hadde barnevernserfaringer eller foreldre med psykiske eller alvorlige fysiske diagnoser. De fleste hadde mindre åpenbare utfordringer, men mange hadde skilte foreldre eller foreldre som sjelden var hjemme. Adam savnet faren, som hadde flyttet til en annen del av landet. De så hverandre sjelden, og Adam var sint på ham, og sint generelt, og han kranglet ofte med moren og storebroren, som han bodde sammen med. Karsten fortalte at han sjelden snakket med foreldrene sine, til tross for at han bodde sammen med begge, men de kom seint hjem fra jobb begge to, og han var mye alene.

Disse ungdommenes selvprosjekter var karakterisert av savn, manglende ressurser og en oppdragelsesstil som innebar restriksjoner eller mangler framfor berikende samspill. De kommuniserte en negativ emosjonell energi og fortalte om seg selv i form av begrensninger eller konflikter, enten det var på skolen, i fritidsaktiviteter, i vennerelasjoner eller i familien. Ofte framstilte de livet som noe som bare skjedde *med* dem, uten eget handlingsrom – som om de ikke selv kunne bestemme retning og utvikling i særlig grad. Dette kan ha handlet om manglende ordforråd eller evne til å fortelle så velformulert som noen av de andre ungdommene i utvalget hadde gjort, eller om at de ikke ønsket å gå i dybden for å avdekke at de ikke hadde forventede eller «passende» relasjoner, ressurser, vaner eller evner. Men det kan også handle om en reell opplevd begrensning i nåtida, og av hva som var mulig for dem i framtida. Disse begrensede selvprosjektene var tydelig koblet til de ressursene de hadde – eller ikke hadde – i familien. De manglende ressursene var minst synlig

når det gjaldt økonomisk kapital, men alle så ut til å ha få kulturelle og relasjonelle ressurser, og svake eller usikre nettverk. Dette trer fram gjennom fortellinger om lite emosjonell støtte fra venner og en generell frakobling fra nær familie, eventuelt en høy grad av konflikt.

Avslutning

Formålet med kapitlet har vært å undersøke hvilken betydning familieressurser har for de unges selvpresentasjoner og framtidfortellinger. Det empiriske grunnlaget er intervjuer med unge ungdommer fra fire ganske så ulike lokalsamfunn – fra det veletablerte og velstående nabolaget til det lille industristedet. Vi har utviklet en typologi med fire ulike ungdomsprofiler, basert på måter ungdom snakker om seg selv og framtida på. Ettersom profilene må betraktes som idealtypiske, kan de ikke forventes å gjenfinnes i ren form. De tydeliggjør sammenhenger mellom selvpresentasjon, opplevd handlingsrom og ressurser av ulik art.

Den *selvsikre optimisten* har stor tillit til at det vil gå godt her i livet. Ungdommene i denne kategorien framstår som selvsikre og reflekterte, har ofte stor grad av økonomisk trygghet, mestrer skolen og har støttende og kjærlige foreldre som følger dem opp og oppmuntrer dem til å velge sin egen vei. De kan se for seg flere veier til suksess, og har stor tro på at de vil lykkes. *Den lokalt forankrede med en gjenkjennelig framtid* forteller om sterke relasjonelle bånd til storfamilien og til fellesskapet i lokalsamfunnet. Veien inn i framtida er trygg, og selv om noen av disse guttene og jentene må reise bort for å ta utdanning, ser de for seg å flytte hjem igjen. Drømmen er ikke et eliteyrke, men fagutdanninger som krever et kortere utdanningsløp, og gjerne å fortsette i foreldrenes fotspor. De vil fortsette livet på hjemstedet, og i de trygge formene de kjenner. *Talentet som satser alt*, skal bli best – gjerne i en idrett. Det ambisiøse prosjektet eies ofte av hele familien, noe som også preger relasjonen til foreldrene. Foreldrene bidrar mye til at talentene skal yte. Selv om de har støttende foreldre, synes støtten å være betinget av at de gjør sitt beste. Fellesskapet er forankret i det ene prosjektet, og framstår derfor som skjørt. *Den sårbare og rotløse* forteller om usikre, kaotiske eller fraværende relasjoner til familie og venner. Mange i denne kategorien mangler framtidsplaner, mens noen

vil leve et helt annet liv et helt annet sted enn de gjør her og nå. Mens guttene virker frakoblet fra jevnaldermiljøet og gjerne tilbringer tida med å game alene, er jentene oftere involvert i konfliktfylte vennskskapsforhold, og flere har et anstrengt forhold til kropp og mat.

På den ene siden ser vi at velkjente mønstre knyttet til sosial klasse i stor grad gjør seg gjeldende. De selvsikre optimistene tilhører oftest øvre middelklasse og overklasse, de lokalt forankrede tilhører i stor grad arbeiderklasse og lavere middelklasse, og mens talentene som satser alt, oftere kommer fra den økonomiske fraksjonen av middelklassen, har de sårbare og rotløse arbeiderklassebakgrunn – men med en overvekt av foreldre som er ufaglærte, og der flere står utenfor arbeidslivet. På den andre siden ser vi at selv om ungdommenes selvpresentasjon er forankret i tradisjonelle klasse-mønstre, er de allikevel langt fra determinert av klasse-tilhørigheten. Betydningen av relasjonelle ressurser er viktig, inkludert de som finnes i den utvidede familien (Vogt, 2020). Hvordan slike ressurser henger sammen med klasseposisjon, er ikke gitt. Tid og mulighet til omsorg og støtte kan være koblet til sosioøkonomiske ressurser, og bidra til å forsterke forskjeller (Gillies, 2006). Relasjonelle ressurser i hjemmet kan imidlertid også gå på tvers av tradisjonelle klasseskiller (Reay, 2000). I analysen vår ser vi begge deler. Optimistene og de lokalt forankrede – fra hver sin ende av klassespektrumet – formidler begge en rikdom av relasjonelle ressurser og framstår som trygge og sikre i sin selvpresentasjon. Bildet er imidlertid mer sammensatt for talentene som satser alt. Her er relasjonelle ressurser viklet inn i det smale prosjektet, som framstår som mer usikkert, mens de sårbare og rotløse ungdommenes fortellinger om emosjonell støtte primært vitner om mangel eller konflikt. Analysen framhever betydningen av relasjonelle ressurser, som står i fare for å bli usynliggjort ved et rent kulturelt/økonomisk kapital-skjema, og viser at et slikt klasseskjema kan bidra til å tilsløre ungdommers reelt opplevde utsatthet og utgangspunkt.

Gjennom analysen av de fire profilene trer også lokalsamfunnenes betydning fram. For noen får lokalsamfunnet stor betydning, enten som begrensende eller berikende for deres selvprosjekter. De som ser for seg at de kan realisere sin ønskede framtid på hjemstedet, som de stedbundne og de selvsikre optimistene som bor i de mest velstående og mulighetsrike

områdene, opplever lokalsamfunnet som en berikelse for deres selvprosjekt. De av optimistene som vokser opp på mindre steder, opplever det som begrensende og ønsker seg vekk derfra, til hovedstaden – eller ut av landet. For de sårbare og rotløse framstår stedet som begrensende for både nåtids- og framtidorientering, og noen av disse vil bare vekk – noen til noe radikalt annerledes, mens andre vil til andre, men tilsvarende steder. Lokalsamfunnet kan også ha en mindre dramatisk betydning: For talentene som satser alt, er det ikke stedet i seg selv som er berikende – det er prosjektet og familien. Talentene kommer fra alle lokalsamfunn, og de har ikke nødvendigvis sine nærmeste venner fra nabolaget, men heller blant dem som deler den samme interessen. For denne kategorien er heller ikke stedet nødvendigvis begrensende, kanskje med unntak av de som satser på idretter det ikke er et godt tilbud til på mindre steder.

Dette viser at når ungdommens selvprosjekt spiller på lag med familiens og lokalmiljøets ressurser, gir det et potensial for en ungdomstid der idealer, ambisjoner og prosjekter blir støttet opp om og bekreftet. Ungdommene opplever at de er på rett spor, og at alt trekker i samme retning. Dette ser vi i begge ender av klassespektrumet. På samme tid ser vi også hvordan noen opplever brudd mellom selvprosjekt og ressurser, og hvordan noen opplever at selvprosjektene er utydelige, blir motarbeidet eller mangler støtte. Muligheten til selv å forme sitt liv avgjøres ikke bare av de sosiokulturelle ressursene som er tilgjengelige. Det handler først og fremst om hvordan slike ressurser – også de relasjonelle i form av støtte og hjelp fra foreldre, storfamilie, venner og lokalsamfunn – er flettet sammen og gir unge ulike grader av handlingsrom til å velge nye løp, for noen løsrevet fra familiens klassetilhørighet. Det er i dette samspillet de fire ungdomsprofilene trer fram.

Litteratur

- Andersen, P. L. & Bakken, A. (2018). Social class differences in youths' participation in organized sports: What are the mechanisms? *International Review for the Sociology of Sport*, 54(8), 921–937. <https://doi.org/10.1177/1012690218764626>
- Andersen, P. L. & Hansen, M. N. (2011). Class and cultural capital — the case of class inequality in educational performance. *European Sociological Review*, 28(5), 607–621.

- Bourdieu, P. (1987). What makes a social class? On the theoretical and practical existence of groups. *Berkeley Journal of Sociology*, 32, 1–17.
- Bourdieu, P. (2013). *Distinction: A social critique of the judgement of taste*. Routledge.
- Brattbakk, I. & Wessel, T. (2017). Nabolagets effekt: Hva er problematisk med geografisk ulikhet? I J. Ljunggren (Red.), *Oslo – ulikhetenes by* (s. 339–358). Cappelen Damm Akademisk.
- Cuervo, H. & Wyn, J. (2014). Reflections on the use of spatial and relational metaphors in youth studies. *Journal of Youth Studies*, 17(7), 901–915.
- Cuzzocrea, V. (2018). «Rooted mobilities» in young people's narratives of the future: A peripheral case. *Current Sociology*, 66(7), 1106–1123.
- Elman, C. (2009). Explanatory typologies in qualitative analysis. I D. Byrne & C. C. Ragin (Red.), *The SAGE handbook of case-based methods* (s. 121–131). SAGE Publications.
- Eriksen, I. M. (2021). Class, parenting and academic stress in Norway: Middle-class youth on parental pressure and mental health. *Discourse: Studies in the Cultural Politics of Education*, 42(4), 602–614. <https://doi.org/10.1080/01596306.2020.1716690>
- Eriksen, I. M. (2021). Teens' dreams of becoming professional athletes: The gender gap in youths' sports ambitions. *Sport in Society*. <https://doi.org/10.1080/17430437.2021.1891044>
- Eriksen, I. M. & Andersen, P. L. (2021). *Ungdoms tilhørighet, trivsel og framtidsplaner i Distrikts-Norge: En flermetodisk analyse av betydningen av bosted, kjønn og sosioøkonomiske ressurser* (NOVA Rapport 2/21). NOVA. <https://hdl.handle.net/20.500.12199/6519>
- Eriksen, I. M. & Davan, L. B. (2020). *Tap og tillit: Ungdoms livstilfredshet og samfunnsdeltagelse under pandemien* (NOVA Rapport 13/20). NOVA. <https://hdl.handle.net/20.500.12199/6413>
- Eriksen, I. M. & Seland, I. (2019). *Ungdom, kjønn og fritid* (NOVA Rapport 6/19). NOVA. <https://hdl.handle.net/20.500.12199/1324>
- Eriksen, I. M. & Stefansen, K. (2021). What are youth sports for? Youth sport parenting in working-class communities. *Sport, Education & Society*. <https://doi.org/10.1080/13573322.2021.1894114>
- Esping-Andersen, G. (1990). *The three worlds of welfare capitalism*. Polity Press.
- Farstad, G. R. & Stefansen, K. (2015). Involved fatherhood in the Nordic context: Dominant narratives, divergent approaches. *Norma: International Journal for Masculinity Studies*, 10(1), 55–70.
- Gillies, V. (2006). Working class mothers and school life: Exploring the role of emotional capital. *Gender and Education*, 18(3), 281–293. <https://doi.org/10.1080/09540250600667876>
- Gullestad, M. (2001 [1984]). *Kitchen-table society. A case study of the family life and friendships of young working-class mothers in urban Norway*. Universitetsforlaget.

- Hansen, M. N., Flemmen, M. & Andersen, P. L. (2009). The Oslo register data class scheme (ORDC). *Final report from the classification project memorandum* (1).
- Haavind, H. (Red.) (2001). *Kjønn og fortolkende metode*. Gyldendal Norsk Forlag.
- Imsen, G., Blossing, U., & Moos, L. (2017). Reshaping the Nordic education model in an era of efficiency. Changes in the comprehensive school project in Denmark, Norway, and Sweden since the millennium. *Scandinavian Journal of Educational Research*, 61(5), 568–583. <https://doi.org/10.1080/00313831.2016.1172502>
- Jamieson, L. (1999). Intimacy transformed? A critical look at the «pure relationship». *Sociology*, 33(3), 477–494.
- Lareau, A. (2003). *Unequal childhoods: Class, race, and family life*. University of California Press.
- Lister, R. (2009). A Nordic nirvana? Gender, citizenship, and social justice in the Nordic welfare states. *Social Politics: International Studies in Gender, State & Society*, 16(2), 242–278.
- Madsen, O. J. & von Soest, T. (2021). En plaget ungdomsgenerasjon? I G. Ødegård & W. Pedersen (Red.), *UNGDOMMEN* (s. 207–229). Cappelen Damm Akademisk. <https://doi.org/10.23865/noasp.142.ch9>
- Maxwell, C. & Aggleton, P. (2014). Agentic practice and privileging orientations among privately educated young women. *The Sociological Review*, 62, 800–820. <https://doi.org/10.1111/1467-954X.12164>
- Morgan, D. H. (1996). *Family connections: An introduction to family studies*. Polity Press.
- Nilsen, A. (1999). Where is the future? Time and space as categories in analyses of young people's images of the future. *Innovation: The European Journal of Social Science Research*, 12(2), 175–194. <https://doi.org/10.1080/13511610.1999.9968596>
- Pettersen, O. M. & Sletten, M. A. (2018). Å ha lite der de fleste har mye. Nabolagets betydning for subjektiv fattigdom blant ungdom i Oslo. *Tidsskrift for ungdomsforskning*, 18(2), 139–170.
- Pollock, G., Pilkington, H. & Franc, R. (2018). Introduction: Thinking globally, understanding locally. In *Understanding youth participation across Europe* (s. 1–15). Springer.
- Reay, D. (1998). Rethinking social class: Qualitative perspectives on class and gender. *Sociology*, 32(2), 259–275.
- Reay, D. (2000). A useful extension of Bourdieu's conceptual framework? *The Sociological Review*, 48(4), 568–585.
- Reay, D. (2004). Gendering Bourdieu's concepts of capitals? Emotional capital, women and social class. *The Sociological Review*, 52(2), 57–74.
- Siim, B. & Stoltz, P. (2013). *Nationalism, gender and welfare: The politics of gender equality in Scandinavia*. FREIA Feminist Research Center in Aalborg, Institut for Kultur og Globale Studier.

- Sletten, M. A., Rosten, M. G. & Vogt, K. C. (2021). Svartmaling av gutter og sykeliggjøring av jenter. I G. Ødegård & W. Pedersen (Red.), *UNGDOMMEN* (s. 87–110). Cappelen Damm Akademisk. <https://doi.org/10.23865/noasp.142.ch4>
- Statistisk sentralbyrå. (2017). Foreldrenes utdanningsnivå har mye å si.
- Stefansen, K. & Skogen, K. (2010). Selective identification, quiet distancing: understanding the working-class response to the Nordic daycare model. *The Sociological Review*, 58(4), 587–603.
- Stefansen, K., Smette, I. & Strandbu, Å. (2018). Understanding the increase in parents' involvement in organized youth sports. *Sport, Education and Society*, 23(2), 162–172. <https://doi.org/10.1080/13573322.2016.1150834>
- Stefansen, K. & Aarseth, H. (2011). Enriching intimacy: The role of the emotional in the «resourcing» of middle-class children. *British Journal of Sociology of Education*, 32(3), 389–405.
- Thomson, R. (2011). *Unfolding lives: Youth, gender and change*. Policy Press.
- Vogt, K. C. (2020). The extended family in transitions to adulthood: a dynamic approach. *Journal of Youth Studies*, 23(9), 1234–1248. <https://doi.org/10.1080/13676261.2019.1663799>
- Walkerdine, V., Lucey, H. & Melody, J. (2001). *Growing up girl. Psychosocial explorations of gender and class*. Palgrave.
- White, R. & Wyn, J. (1998). Youth agency and social context. *Journal of Sociology*, 34(3), 314–327.
- Woodman, D. (2011). Young people and the future: Multiple temporal orientations shaped in interaction with significant others. *Young*, 19(2), 111–128.
- Ødegård, G., Loga, J., Steen-Johnsen, K. & Ravneberg, B. (2014). *Fellesskap og forskjellighet: Integrasjon og nettverksbygging i flerkulturelle lokalsamfunn*. Abstrakt.
- Aarseth, H. (2015). A sound foundation? Financial elite families and egalitarian schooling in Norway. I C. Maxwell & P. Aggleton (Red.), *Elite education. International perspectives* (s. 79–91). Routledge.
- Aarseth, H. (2017). Fear of falling – fear of fading: The emotional dynamics of positional and personalised individualism. *Sociology*, 52(5), 1087–1102. <https://doi.org/10.1177/0038038517730219>

KAPITTEL 4

Svartmaling av gutter og sykeligjøring av jenter

Mira Aaboen Sletten

Nova, OsloMet – storbyuniversitetet

Monika Grønli Rosten

NOVA, OsloMet – storbyuniversitetet

Kristoffer Chelsom Vogt

Universitet i Bergen

Abstract: This chapter explores gendered narratives about young people. We argue that – in recent decades – two clearly gendered problem representations have come to dominate the academic and public debate about youth: “pathologisation of girls” and “negative representations of boys”. For boys the narratives revolve around society’s problems with them. Regarding girls the focus is more on various ways in which societal pressures concerning self-expression and individual performance affect them negatively. In other words, the popular story about pressure and stress among girls today contains an undertone of “poor them”, whereas corresponding representations regarding boys often include a “poor us” assumption. Based on recent research, we discuss the basis for these narratives, how they are expressed, and the role research plays in their emergence and in nuancing the predominant problem representations. Moreover, we demonstrate how such gendered stories about blame and victimization appear in extreme versions when it comes to young Norwegians with minority backgrounds. We discuss how these gendered problem narratives may affect youth policy, views of youth, and not least the young people themselves. What happens when problems that concern a relatively small number of young Norwegians come to dominate narratives about all boys and girls?

Keywords: gender, youth problems, narratives, minority background

Introduksjon

Forskning om ungdom handler ofte om problemer og om tiltak for å forebygge disse. De siste tiårene har samfunnsforskere blitt særlig opptatt av at vår forståelse av hva som er et samfunnsproblem, utvikler seg og endrer seg over tid. Samtidig vil det som til enhver tid får status som et samfunnsproblem – i politikk, i forskning og i dagligtale – bidra til våre fortolkninger av egne og andres handlinger. Dette bygger på en sentral innsikt i samfunnsvitenskapen om at måten hver og en av oss ser verden på, er skapt i fellesskap og i dialog med den samtiden vi lever i.

I den tidlige ungdomsforskningen ble ungdommers problemer i stor grad forstått som ensbetydende med gutters problemer. De siste tiårene har omtalen av ungdom – i forskning, politikk og dagligtale – blitt mer kjønnsdelt. To problemfortellinger har fått særlig stort gjennomslag. Den ene kan kalles *svartmaling av gutter* (jf. Vogt, 2018a). Den kan spores tilbake til diskusjoner som har pågått siden 1990-tallet, om at jenter har taklet moderniteten bedre enn gutter (Pedersen, 1996, s. 80). Bakgrunnen er blant annet at gutter i snitt får dårligere karakterer i skolen og oftere faller fra i videregående, mens jenter ikke bare tar mer utdanning, men dominerer på de mest prestisjefylte utdanningene (NOU 2019a). Den andre fortellingen kan kalles *sykeliggjøring av jenter*. Her tegnes et bilde av ambisiøse jenter som lykkes i mye, men som i stor grad blir presset til det og møter uoppnåelige idealer – til kropp og utseende, skole og utdanning, idrett, venner og fritidsaktiviteter. Derfor sliter de med å håndtere det totale trykket av prestasjonskrav. Jentene fremstilles som vinnere, men «seieren» kommer ikke uten omkostninger. Disse problemfortellingene fremtrer i spisset variant når det gjelder minoritetsnorsk ungdom. På den ene siden har vi en problemfortelling om minoritetsguttene som faller fra i skolen og roter seg inn i rus og kriminalitet, en fortelling som gjerne forklares med fattigdom, urban gatekultur og erfaringer med stigmatisering og rasisme (Sandberg & Pedersen, 2006.) På den andre siden har vi en problemfortelling om patriarkalsk sosial kontroll og undertrykking av jenter i minoritetsmiljøer (Smette et al., 2021), som en slags

ekstremvariant av fortellingen om press og prestasjonsjag blant jenter generelt.

Problemfortellingene vi har presentert ovenfor, kjennetegnes av at de har blomstret på 2000-tallet, at de er tydelig kjønnet, og at forskning har bidratt til deres framvekst. Men de er langt fra de eneste fortellingene om jenters og gutters vei inn i voksenlivet. Dette er heller ikke fortellinger som står uimotsagt, og vi har selv bidratt til å nyansere dem i egen forskning (Rosten & Smette 2021; Rosten, 2017; Sletten 2015; Bakken et al., 2018; Vogt, 2018a). Det er likevel disse bekymringsfortellingene vi oppfatter som mest fremtredende i norsk politisk og offentlig debatt. I dette kapittelet vil vi forsøke å beskrive bakgrunnen for dem. Hva tas for gitt, hvilke antagelser ligger bak, og hvilken rolle spiller forskningen? Vi er også opptatt av disse fortellingenes mulige virkninger, både for samfunnet i stort og for de ungdommene det gjelder.

Problemfortellinger som samfunnsvitenskapelig objekt

Til daglig tenker de fleste av oss gjerne på problemer som en type objektive sannheter som vi er enige om at bør løses. I et slikt perspektiv vil politikk og forskning dreie seg å om finne den beste løsningen på et problem. Når problemfortellinger gjøres til gjenstand for samfunnsvitenskapelig undersøkelse, handler det derimot ikke lenger om å finne løsningen på problemet, men om selve problematiseringen. Dette innebærer å studere hvordan et problem oppstår i vår felles bevissthet, og å avdekke hvilke grunnleggende antagelser som ligger bak. Tanken er at det bak problemforståelser som tas for gitt, ligger et bestemt sett av verdier og førforståelser – i tillegg til politikk, strategier og interesser.

I vår analyse av problemfortellinger om gutter og jenter baserer vi oss på Carol Bacchis (2006) «what is the problem represented to be»-tilnærming. Bacchi (2012) tar utgangspunkt i offentlige dokumenter for å identifisere problemfortellinger. Inspirert blant annet av Michel Foucault (1970) inviterer hun til å analysere hvordan og hvorfor noen fenomener får status som problemer i offentlig debatt og politikkkutforming.

Analyse av problemfortellinger handler om hvordan de kommer til uttrykk og antar ulike former, og ikke minst om hva de gjør med politikk, forskning og hverdagsliv. Ifølge Bacchi (2012, s. 4) er det, gjennom kritisk gransking av ulike politiske løsningsforslag, mulig å jobbe seg bakover for å utlede hvilken problemforståelse som ligger bak forslaget, hvordan denne har oppstått, og hvilke effekter den har. Metoden hennes består av å stille spørsmål om hvilke antagelser en gitt problemformulering bygger på, hva som blir usagt, og hvilke konsekvenser den har. Bacchi er også opptatt av å studere hvordan spesifikke representasjoner av problemet blir muliggjort og forsvart, og av hvordan slike prosesser stenger for alternative forståelser.

Problemfortellinger, slik begrepet brukes av Bacchi, er aldri bare tanker og idéer, men noe som kommer til syne i ulike former for praksis: i det som blir sagt og gjort, i de tiltakene som iverksettes, og i de begrunnelsene som gis for disse. Vi er inspirert av Bacchi (2012, s. 6) når vi diskuterer hvordan forskning kan spille en rolle i å «skape» problemer, ved at de bidrar til å produsere akseptert kunnskap.

En annen forsker som har engasjert seg i måten sosiale problemer konstrueres på, er Donileen R. Loseke (2001, 2003). Hun vektlegger at det i fortellingen om ethvert sosialt problem finnes kategorier for fordeling av skyld, ansvar og utsatthet for problemer. En utbredt virkning av slike fortellinger er, ifølge Loseke, at det etableres et bilde av at en gruppe mennesker urettmessig og uten skyld utsettes for noe som er skadelig for dem. I disse fortellingene er det derfor sjelden rom for gråsonene og den kompleksiteten de i realiteten utspiller seg i. Loseke er særlig opptatt av problemfortellingenes konsekvenser for dem de handler om, og hva nye kollektive identiteter som problemfortellingene produserer, «gjør» med individene som identifiserer seg med dem (Loseke, 2003). Fordi nyansene ofte drukner i kraftfulle problemfortellinger, kan aktører som i utgangspunktet ikke er rammet av det aktuelle problemet, likevel bli oppfattet som henholdsvis utøver av eller offer for det, i kraft av sin gruppetilhørighet. I vår sammenheng kan kategorier som «skoletapere», «flinke piker», «gangstergutter» og «undertrykte minoritetsjenter» tjene som eksempler på slike kollektive identiteter, muliggjort av en bestemt problemforståelse og knyttet til spesifikke grupper av unge.

«Stakkars oss»- og «stakkars dem»-fortellinger i ungdomsforskningen

Den danske ungdomsforskeren Svend Mørch gjør et analytisk skille i ungdomsforskningen mellom en interesse for samfunnets problemer *med* de unge på den ene siden, og problemer *for* de unge i samfunnet på den andre (Mørch, 1984, s. 93). I dette kapittelet omtaler vi fryktbaserte problemfortellinger der ungdom får rollen som utfordrer av den sosiale ordenen, som «stakkars oss»-fortellinger. I forskningen ble «ungdom» (adolescence) først begrepsfestet som en egen livsfase – av G. Stanley Hall i 1904 – i takt med sterk tilflytting til amerikanske storbyer på slutten av 1800-tallet (Hareven, 2000, s. 223). Ansamlinger av unge i storbyene, og da særlig svart ungdom, ble opplevd som trusler mot den sosiale ordenen (Hartman, 2019). Sosiale utfordringer i kjølvannet av 1800-tallets industrialisering og urbanisering var bakteppet for de første problemfortellingene om ungdom også i en norsk kontekst.

En «stakkars oss»-tilnærming kommer til syne i fortellinger om ungdomsopprør og rockeopptøyer på 1950-tallet, i beskrivelser av 60-tallets opprørske studentbevegelser og langhårede, hasjrøykende tenåringer, og senere knyttet til 70-tallets punkere (Øia & Vestel, 2014, s. 100). Mye av det forebyggende ungdomsarbeidet på 80- og 90-tallet var motivert nettopp av slike fortellinger (Maartmann 2019). Hovedmålet var å demme opp mot uro, rus og kriminalitet ved å gi ungdom et sted å være og aktiviteter som holdt dem unna gata. Slike fortellinger – om ungdom som avvikende og på kant med voksensamfunnet – har sine teoretiske røtter blant annet i Chicagoskolens subkulturforskning på 20- og 30-tallet, og de gjenfinnes i Birminghamskolens studier av klassespesifikke ungdomskulturer på 70-tallet (Stafseng & Frønes, 1987; Pedersen, 1994), men også i beskrivelser av en mer generell motkultur som kan oppstå blant ungdom i opposisjon til voksensamfunnet og til skolesystemet spesielt (jf. Coleman, 1961).

Parallelt finnes det en annen type problemfortellinger om ungdom, som vi i dette kapittelet kaller for «stakkars dem»-fortellinger. Mens «stakkars oss»-fortellingene tar utgangspunkt i konflikter mellom aldersgrupper og mellom sosiale grupper i samfunnet, bygger «stakkars dem»-fortellinger

på en idé om ungdom som morgendagens voksne borgere, som vi alle er tjent med å hjelpe i overgangen til voksenlivet. En slik tilnærming kan spores tilbake til utviklingspsykologiens forståelse av ungdomstiden som en stormfull overgangsfase preget av biologisk og psykologisk betingede problemer, og med konkrete utviklingsoppgaver som skal løses (Erikson, 1950). «Stakkars dem»-fortellinger er samtidig tett koblet til utviklingen av de sosialdemokratiske velferdsstatene. På flere av de områdene hvor Norge var pioner i utviklingen av en velferdsstat, fokuserte man nettopp på barn og unge (f.eks. lov om folkeskolen 1889, vergerådsloven 1898, de Castbergske barnelover 1915). Det handlet om å gi barn mest mulig like muligheter, noe som ble ansett som verdifullt i og for seg selv, men også som en bredt anlagt forebygging av sosiale problemer (Halvorsen & Stjernø, 2008; Leonardsen, 2015). I takt med økt etterspørsel etter formalisert kompetanse i arbeidslivet har overgangen mellom skole og arbeidsliv (omtalt som *transition studies* internasjonalt) i dag blitt et sentralt tema i forskning om ungdomsproblemer (jf. Furlong, 2015). I et lenger perspektiv er bekymringen at ungdom som faller fra underveis i utdanningsløpet, ikke skal få innpass i arbeidslivet og dermed bli en varig utgift for velferdsstaten. På den ene siden handler dette om enkeltindividene (og grupper) problemer med å mestre overgangene, og på den andre siden om kostnadene for samfunnet på sikt. Dette illustrerer også Bacchis og Losekes poenger om at hva som til enhver tid får status som et sosialt problem, og hvem som tildeles skyld og ansvar, farges av den sosiale og politiske konteksten problemet oppstår i.

Et annet trekk ved tidligere tiders problemfortellinger er at de oftere har handlet om gutter enn om jenter. Mens gutter fra borgerskapet – med sin inntreden i skoler og universiteter allerede fra 1700-tallet – på sett og vis var de første ungdommene, var det etter hvert arbeiderklassegutter som fikk dominere mye av ungdomsforskningen (Mørk, 1985; Heggen, 2004). Særlig er det gutter fra arbeiderklassen som kommer til syne i «stakkars oss»-fortellingene om ungdom som farlige, opprørske og uberegnelige. Mens bekymringen for ungdomsproblemer i USA tidlig også var sterkt knyttet til rase og etniske skillelinjer (Du Bois, 1903), har dette særlig blitt et viktig og omstridt tema i norske problemfortellinger om ungdom de siste tiårene (Friberg, 2021; Midtbøen, 2021). Også her

står unge, mannlige etterkommere av innvandrere i urbane områder i en særstilling (Anderson et al., 2012).

Satt på spissen ble jenter i den tidlige ungdomsforskningen kun oppfattet som ungdom i den grad de ikke var jentete (Drotner, 1987). Når jenter figurerte i problemfortellinger av typen «stakkars oss», handlet det primært om usedelighet og brudd på seksualnormer (Myrvang, 2003; Maartmann, 2019). Det betyr ikke at jenters liv har vært helt fraværende i ungdomsforskningen. Angela McRobbie og Janet Garbers (1976) studier av unge jenter og deres jenteromskultur (*bedroom culture*) er ett unntak som ofte trekkes frem. Innen pedagogisk forskning har man dessuten vært opptatt av å undersøke sosialiseringen av unge jenter både gjennom institusjonelle barrierer for jenters prestasjoner, men også ved å se på de begrensningene jenter har lagt på seg selv (Bjerrum Nielsen, 1981). Et viktig poeng er likevel at studiene ofte har handlet om de undertrykkende aspektene som finnes for eksempel i forbrukskulturen og i skolen. Selv om det helt klart finnes flere nyanser på forskningsfeltet, er et fellestrekk ved de fleste problemfortellinger om jenter at de oftest er av typen «stakkars dem». I dag blir dette spesielt tydelig i fortellinger om minoritetsjenter.

Når vi i den videre teksten, under titler som «svartmaling av gutter» og «sykeliggjøring av jenter», beskriver dominerende problemfortellinger om ungdom i dag, har vi allerede signalisert at vi mener disse kobler skyld- og offerroller til kjønn. Dette vil vi beskrive nærmere i det følgende. I tillegg vil vi vise frem noen viktige nyanser som ofte blir borte.

Svartmaling av gutter

Siden 90-tallet har det vært økt bekymring for at gutter er i ferd med å bli samfunnets nye tapere. Delvis som en reaksjon mot feminisme og kvinnekamp har det blitt mer diskusjon om menns problemer. Bakgrunnen er blant annet at gutter og menn i snitt presterer dårligere på skolen, at de i større grad dropper ut av videregående opplæring, at de ikke fullfører like mye utdanning, og at de havner oftere i fengsel. Allerede på 90-tallet ble det advart om at det Helga Hernes (1987) hadde beskrevet som «kvinnevennlige velferdsstater», var i ferd med å bli «guttefiendtlige samfunn» (Raundalen, 1998). Det ble hevdet at gutter og menn hang

fast i «gammeldagse og uhensiktsmessige kjønnsroller», og at «jentene har taklet moderniteten bedre enn guttene» (Pedersen, 1996, s. 80). Det ble, da som nå, slått fast at «[m]enn er overrepresentert i alle problem-sammenhenger i moderne utdanningssamfunn» (Frønes, 2005, s. 17). I dag kommer lignende bekymringer til uttrykk gjennom medieoppslag og uttalelser om at gutter nå er i ferd med å bli samfunnets «tapere», og at gutter og menn er overrepresentert på «de negative statistikkene» (Solberg & Isaksen, 2017). Slik bekymring utgjorde en viktig del av bakgrunnen for at det i 2018 ble nedsatt ett offentlig utvalg for å utrede kjønnsforskjeller i skolen (NOU 2019a), og ett for å utrede likestillingsutfordringer blant barn og unge mer generelt (NOU 2019b).

Denne formen for problemfortelling kan kalles svartmaling av gutter (Vogt, 2018a); ensidig negativ fremstilling av gutter og deres fremtid som menn. Det er imidlertid flere grunner til å nyansere en slik fremstilling. Hvorvidt gutter presterer dårligere, og hvor mye det er snakk om, varierer sterkt etter hvilket trinn forskjellene måles på, hvilke fag det gjelder, om det dreier seg om standpunktkarakter, eksamenskarakterer, nasjonale prøver eller PISA-tester osv. Dobbelt så mange gutter som jenter mottar spesialundervisning. Dette har vært tilfelle så lenge spesialundervisning har eksistert, og kan også betraktes som at de har bedre tilgang på et knapt gode. Gutter faller mer fra i videregående skole, men fullfører i større grad etter hvert, ofte etter noen års fartstid som ufaglærte i arbeidslivet. Kvinner fullfører utdanning i større grad, men menn klarer seg bedre på arbeidsmarkedet med like mye eller mindre utdanning, i den forstand at de får bedre lønn, og oftere faste jobber og fulltidsjobber. De største ytelseskategoriene på NAV (sykepenger, uføretrygd og arbeidsavklaringspenger) er sterkt dominert av kvinner. Kort sagt – for å konkludere med at gutter dominerer på «de negative statistikkene», må en velge sine negative statistikker med omhu.

Svartmaling av gutter er en problemfortelling som kan sies å ha trekk av både «stakkars oss» og «stakkars dem». Det kan se ut til å vekke mer harme og bekymring når menn er utenfor arbeidslivet enn når kvinner er det. Dette kan være fordi menns utfordringer med integrasjon på arbeidsmarkedet i større grad oppfattes som en trussel mot den eksisterende samfunnsordenen. Kvinners tilsvarende problemer blir kanskje

lettere forklart, eller avskrevet, som uunngåelige følger av individuelle valg og familieprioriteringer. Svartmaling av gutter kan også sees som et kjønnets utslag av periodespesifikke måter å diskutere velferdsstatens utfordringer på. Særlig siden tidlig 90-tall har det vært økt bekymring for at velferdsstaten er i ferd med å bli overbelastet (Vogt, 2018b). Innenfor en slik ramme fremstår alt som kan tenkes å bidra til at unge «faller utenfor», og dermed ikke blir skattebetalende arbeidstakere, som legitim grunn til bekymring.

Det er flere grunner til at svartmaling av gutter er problematisk som en inngang til å forstå betydningen av kjønn innenfor utdanning, arbeid og velferd. Å betrakte det å prestere dårlig på skolen, det å motta spesialundervisning, det å falle fra i videregående skole eller det å ha problemer med å komme inn på arbeidsmarkedet som om det er gutteproblemer, innebærer å overse jenter og kvinner som sliter med de samme problemene. Det inviterer til å overse utfordringene til lavtlønte, arbeidsledige og undersysselsatte kvinner. På samme måte kan interessen for gjennomsnittlige kjønnsforskjeller i skoleprestasjoner lede oppmerksomheten bort fra den økende betydningen av samspill mellom ulike former for sosial ulikhet (kjønn, sosial klasse, etnisitet, sted osv.) (Vogt, 2019). Det faktum at det ikke er et én-til-én-forhold mellom utdanningskvalifikasjoner og posisjoner i arbeidslivet, og at kjønn betyr mye i denne overgangen, peker mot at skolerresultater må sees i sammenheng med kjønnede mønstre innen arbeidsliv og velferdssystem. Negativ fremstilling av gutter kan i verste fall bidra til å befeste kjønnsstereotyper og negative gruppebaserte forventninger om halve ungdomsbefolkningen. Generelt er det et problem hvis alle gutter må bære «sitt kjønns dårlige rykte» (Kolshus, 2019). Da mister vi av syne at de fleste gutter klarer seg bra og oppfører seg fint. Dersom foreldre, lærere, arbeidsgivere og andre forventer at gutter skal prestere dårligere, vil det i seg selv kunne ha negative konsekvenser.

Sykelliggjøring av jenter

Den dominerende problemfortellingen om dagens unge jenter er ganske annerledes. En «sykt seriøs ungdomsgenerasjon» var tittelen på en

artikkel i *Tidsskrift for Norsk psykologforening* i 2014, og dette kan regnes som starten på en ny fortelling om ungdom, som særlig har kommet til å handle om jenter (Hegna et al., 2014). Hovedpoenget i artikkelen er at unge i dag er skikkelige, lovlydige og skoletilpasset – i større grad enn tidligere ungdomsgenerasjoner var. Samtidig er skikkeligheten et tveegget sverd. Hegna og kollegaer lurer på om fremtidsdisiplineringen tærer på de unges psykiske helse. Det tegnes et bilde av «CV-generasjonen» som med stort alvor, men ikke uten omkostninger, «forvalter ungdomstiden som en verdifull kapital for framtida» (Hegna et al., 2014).

Vi finner klare uttrykk for denne problemfortellingen i politiske dokumenter og tiltak. Ett eksempel er regjeringens folkehelsemelding for 2014–2015, «Mestring og Muligheter» (Meld. St. 19). Psykiske helseproblemer løftes her frem som en av de største folkehelseutfordringene, og begrunnes med at mange unge, og særlig mange jenter, sliter med psykiske vansker og høye prestasjonskrav (Meld. St. 19, s. 171–173). Enda tydeligere er dette i et Dokument 8-forslag¹ fremmet for Stortinget i februar 2016. Forslagsstillerne beskriver ungdomsårene som en særlig sårbar tid. De skisserer en samtid med «... mange barn og unge som lever under et kontinuerlig prestasjonspress», og poengterer i tillegg at «... særlig jenter i økende grad føler seg utilstrekkelig». Det aktuelle forslaget gjaldt prosjektet *Livsmestring i skolen*, og fikk betydelig gjennomslag i praksis ved at «folkehelse og livsmestring» kom inn som ett av tre tverrgående temaer i overordnet del av læreplanen fra høsten 2020 (Madsen, 2020).

Fortellingen om den sykt seriøse ungdomsgenerasjonen har fått næring fra norske og internasjonale studier som viser at stadig flere unge rapporterer om psykiske helseplager, og da særlig unge jenter (Collishaw, 2015; von Soest & Wichstrøm, 2014; Sletten & Bakken, 2016). Fortellingen hviler også på forskning som viser en tydelig nedgang i rusbruk og atferdsproblemer (Frøyland & Sletten, 2012; Bye, 2012), på økt oppslutning om skolens prosjekt, mindre skulking og bedre karakterer blant ungdom enn tidligere (Vestel & Øia, 2014; Bakken & Elstad, 2012). I hverdagsamtalene og i mediene har «generasjon prestasjon» etter hvert blitt den dominerende historien om hvordan det er å være ung i dag (jf. Madsen, 2018,

¹ <https://www.stortinget.no/globalassets/pdf/representantforslag/2015-2016/dok8-201516-046.pdf>

s. 110–140). Merkelapper som «flink pike» eller «flink-pike-syndrom» brukes til å beskrive en situasjon der jenter utkonkurrerer gutta, men samtidig stresser seg syke i jakten på det perfekte.

Bekymringen om de litt for skikkelige jentene som strekker seg langt på flere arenaer, er et eksempel på en «stakkars dem»-fortelling. Bak ligger en antagelse om at det er den totale mengden av krav til disiplinering og forventning om prestasjon, kombinert med idealet om selvrealiseringer og ubegrensede valgmuligheter i dagens samfunn, som rammer de unge (Eckersly, 2011; Hegna et al., 2017; Illeris et al., 2009). Trykket på prestasjon er særlig uttalt i utdanningssystemet og forsterkes i sosiale medier (Bakken et al., 2018). Det har også vært hevdet at jentene rammes hardest – fordi de står i et særlig krysspress der de skal leve opp til feminine idealer og samtidig hevde seg i et konkurransepreget utdannings- og arbeidsmarked (West & Sweeting, 2003; Sweeting et al., 2010). Problemene legges frem som en folkehelseutfordring – noe som det er i vår felles interesse å forebygge. Argumentasjonen er at prestasjonspress utgjør en trussel mot unges livskvalitet og i tillegg øker risikoen for problemer senere i livet. Sammenlignet med unge gutter som dropper ut av videregående skole, fremstår de unge jentene som stresser seg syke, imidlertid tydeligere som offer og som «verdige trengende». De overoppfyller på sett og vis samfunnets krav til dem.

Det er mange eksempler på at kompleksiteten og nyansene glipper i denne fortellingen. Selv om tallene viser at en del unge opplever et høyt nivå av psykiske plager i hverdagen samt mye prestasjonspress, viser de også at det på ingen måte er slik for alle. Det gjelder heller ikke alle grupper av jenter i like stor grad (Bakken et al., 2018). Forskning viser for eksempel en sosial gradient i psykiske plager: Ungdom i familier med dårlig råd og der foreldrene har lav utdanning, oppgir oftere slike plager i hverdagen enn ungdom flest (Sletten, 2015). Dette gjelder for begge kjønn. Å oppleve press er heller ikke det samme som å ha problemer med å håndtere det. Selv om mange jenter utsettes for ulike typer press i hverdagen, er det – også blant jenter – snakk om et mindretall (16 %) som ofte har problemer med å håndtere den totale mengden press (Bakken et al., 2018). Andelen som sier at de har problemer med å takle presset, er riktignok klart lavere blant guttene (6 %), men denne

kjønnsforskjellen gir like fullt ikke grunnlag for å sykeliggjøre en hel generasjon unge jenter.

Selve innrammingen av det å oppleve press som psykisk uhelse og en folkehelseutfordring, kan også diskuteres. De siste årene har flere kritisert et offentlig ordskifte preget av merkelapper som «generasjon prestasjon» eller «flink-pike-syndrom». Fordi disse problemfortellingene har blitt del av en medisinsk diskurs, oppstår det en risiko for at betingelser og strukturer mistes av syne, mens problemet individualiseres og ensidig kobles til terapeutiske løsninger (Madsen, 2018). Vi risikerer også å sykeliggjøre jenters driv og innsats for å lykkes i skolen. Som Nielsen og Henningsen (2018) påpeker, var problemfortellingen tidligere at jenter – tross sine gode prestasjoner – fikk mindre oppmerksomhet i undervisningssammenheng. Den nye problemfortellingen kan derimot lett komme til å handle om at jenter har *for høye ambisjoner*, noe som utgjør en trussel mot deres psykiske helse. Et slikt budskap kan også, i tråd med Loseke, virke inn på unge jenters egne erfaringer, deres måter å tenke på og fortolke sine egne utfordringer. Kanskje vil de i større grad vende blikket innover, istedenfor å være oppmerksom på strukturelle begrensninger i samfunnet generelt og spesifikke utfordringer knyttet til de arenaer der de oppholder seg i hverdagen (som skole, fritid, sosiale medier etc.) (Løkke, 2014; Madsen, 2018).

Minoritetsnorsk ungdom og kjønnet bekymring

Kjønn er også et helt sentralt tema i den norske, offentlige samtalen om minoritetsungdom. Satt på spissen har vi – som samfunn – gjennom flere tiår på den ene siden bekymret oss for den utagerende «innvandregutten» som dropper ut av skolen, sloss og roter seg bort i gjengkriminalitet, og på den andre siden for den pliktoppfyllende «innvandrerjenta» som ikke får delta i fritidsaktiviteter, drikke alkohol eller ha kjæreste. Forskning fra andre skandinaviske land tegner opp et tilsvarende kjønnet bekymringsmønster for minoritetsgutter (Gilliam, 2019; Larsen & Jenssen, 2019; Sernhede, 2002) og minoritetsjenter (Honkasalo, 2013; Baianstovu et al., 2019) slik det kommer til uttrykk i samfunnsdebatten, i utdanningsinstitusjonene og i det offentlige hjelpeapparatet.

Langt på vei kan det se ut til at minoritetsforeldrenes bekymringsmønster spiller offentlighetens bekymring, når de frykter at sønnene deres skal rote seg bort i dårlige miljøer, og at døtrene deres skal bli utsatt for sladder som trekker ærbarheten deres i tvil (Smette & Rosten, 2019). Beskrivelsen av et kjønnet problemkompleks får langt på vei støtte i forskning som vektlegger minoritetsungdoms egne opplevelser; for guttenes del at de opplever å ha langt større frihet enn søstrene sine (Bredal, 2011) og for jentenes del at de utsettes for mer sosial kontroll og flere restriksjoner fra familie og minoritetsmiljø sammenlignet med minoritetsgutter og ungdom generelt (Friberg & Bjørnset, 2019; Smette et al., 2021).

Problemfortellingen om «innvandrerjentene» har de siste tiårene beveget seg via bekymringer for tvangsekteskap, kjønnslemlestelse og patriarkalsk æreskultur til dagens oppmerksomhet rundt «negativ sosial kontroll». Når man leser regjeringens handlingsplaner på området (2021–24, 2017–20), fremstår det også som svært tydelig at alt dette anses som fremmede og i hovedsak importerte praksiser som ikke hører hjemme i en velferdsstat fundert på kjønnslikestilling, individets ukrenkelighet og barns særlige rett til beskyttelse. Den offentlige bekymringen har her blitt drevet frem i dialog med sterke, unge minoritetsnorske kvinner som har smugfilmet imamer (Kadra Yusuf i TV 2s «Rikets tilstand» omtalt i Gullestad, 2002 s. 32), løftet mullaer (Rehman, 2004) og deltatt «skamløst» i offentlig debatt (Bile et al., 2017). Like fullt har problemfortellingene om jentene hele veien hatt en grunntone av «stakkars dem» – disse undertrykte jentene som lider i stillhet – eller også i full offentlighet. Denne offerfortellingen har for øvrig sammenheng med en parallell fremvoksende offentlig debatt om vold i nære relasjoner (Bakketeig et al., 2019), og mer spesifikt om æresrelatert vold (Bredal, 2020).

For minoritetsguttenes del har problemfortellingene tradisjonelt vært knyttet til utenforskap (Rosten, 2017; Sandberg & Pedersen, 2006). Linjene i disse fortellingene har gått fra gjengkonflikter mellom minoritetsnorske unge kriminelle på 90-tallet, via terrorfrykt og radikalisering av fremmedkrigere i kjølvannet av 11. september 2001 (Linge & Bangstad, 2020), til en stadig tilbakevendende bekymring for fremveksten av parallellsamfunn og «svenske tilstander» (Gundersen, 2019). Gjennomgangstonen er «stakkars oss», vi som må rydde opp etter det kaoset de uregjerlige

minoritetsgutta etterlater seg (Rosten, 2018). Samtidig finnes det også mange eksempler på minoritetsnorske samfunnsdebattanter og forfattere som bidrar til å nyansere disse stereotype bildene av minoritetsmannen (Ashraf & Nikkerud, 2018; Shakar, 2018). Forskning viser også at både unge menn og kvinner innenfor enkelte minoritetsgrupper (definert av foreldres landbakgrunn) presterer svært godt i utdanning og arbeidsliv, og i noen tilfeller langt bedre enn de majoritetsnorske unge de sammenlignes med (Hermansen, 2016; Kindt 2018; Midtbøen & Nadim, 2019). Politiske debatter og offentlig ordskifte bidrar likevel ofte til en mer unyansert fremstilling av kontrollerte og disiplinerte minoritetsjenter samt minoritetsgutter ute av kontroll. Bekymringen for guttene knyttes videre til det offentlige rom og ungdomsmiljøer, mens bekymringen for jenter først og fremst kobles til hjemmet, familiesfæren og minoritetsgruppen de tilhører.

Problemfortellingene som er beskrevet ovenfor, speiler på mange måter de tidligere presenterte fortellingene om norsk ungdom generelt, med gutter som «faller fra» eller spiller seg selv ut på sidelinjen, og jenter som kjemper med å tilfredsstille omgivelsenes høye forventninger og krav, og da ofte til en høy pris. Minoritetsvarianten av disse fortellingene muliggjør også bestemte former for identitetsarbeid og tilhørighet, samtidig som de begrenser andre. Rosten (2017, 2015) har vist hvordan ungdom i urbane, flerkulturelle nabolag med omdømmeproblematikk nærmest «spesialiserer seg» som henholdsvis «bøllete» gutter og «skikkelige» jenter, altså helt i tråd med forventningene. Både forskningen og den offentlige debatten om minoritetsungdom har imidlertid ofte begrenset seg til Oslo øst. Kanskje er det slik at disse urbane problemfortellingene om minoritetsungdom blir så dominerende at det blir vanskelig å fange opp erfaringer fra andre steder i landet, hvor etniske minoriteter utgjør et mindretall? På denne måten risikerer både minoritetsungdom selv og alle som bekymrer seg for dem, å se seg blinde på bestemte utfordringer og aspekter ved unge liv, mens andre forblir usynlige. Problemfortellingene som presentert i det foregående, kunne dermed ha godt av å bli utfordret gjennom empirisk forskning fra ulike sosiale miljøer og sammenhenger hvor minoritetsungdom tolker sine sosiale erfaringer i lys av etnifisering (Orupabo, 2021).

Individualiserte problemer og gamle kjønnsmonstre – i velferdsstaten

Gjennomgangen over har vist hvordan fortellinger om ungdom og sosiale problemer fortsatt er tydelig kjønnnet. Problemfortellingene følger til dels gamle mønstre i den forstand at fortellinger om gutter – og særlig minoritetsnorske gutter – oftere tar en form som «stakkars oss», mens fortellinger om jenter oftest er av typen «stakkars dem». Dagens bekymringer for jenter og gutter ser også ut til å avhenge av hvilken fase av overgangen fra barn til voksen som er i fokus. Det er for eksempel mer bekymring for unge jenter som sliter seg syke, eller som kontrolleres av foreldrene i ungdomstiden, enn det er for hvordan det går med disse jentene i utdanning, arbeidsliv og hverdagsliv på lang sikt. Når det gjelder guttene, handler bekymringene på kort sikt om utenforskap og kriminalitet, og på lengre sikt om velferdsstaten. Der problemfortellingen om unge gutter rammes inn som en trussel mot velferdsstatens bærekraft, rammes unge jenters utfordringer inn av en debatt om psykisk helse og en medisinsk logikk. Jentene fremstilles gjennomgående i offerroller. De er sårbare og uskyldige ofre for omgivelsenes press og kontroll, og presset rammer først og fremst dem selv. Når guttene har utfordringer i utdanningssystemet, tolkes det i større grad som et forvarsel på utenforskap og kriminalitet. Trusselen ligger i at marginalisering i utdanning og arbeidsliv vil gå ut over folk rundt dem, samtidig som det blir kostbart for samfunnet på sikt.

Selv om tradisjonelle kjønnsmonstre fortsetter å prege vår forståelse av ungdomsproblemer, ser noe også ut til å være endret. Mens særlig problemfortellinger av typen «stakkars oss» tidligere iscenesatte ungdom som en kollektiv trussel og en samfunnsgruppe som aktivt utfordret den sosiale ordenen, er ungdom som samfunnsgruppe nærmest fraværende i dagens dominerende problemfortellinger (her kanskje med unntak av minoritetsungdom, i egenskap av sin tilhørighet til innvandrerbefolkningen). Gutters problemer i utdanningssystemet og jenters plager beskrives og behandles i stor grad som individuelle, og ikke som kollektive protestreaksjoner mot rammene rundt disse ungdommene. Samtidig kan det argumenteres for at det er et betydelig potensial for samfunnskritikk

både i det at gutter dropper ut av skolen og at jenter sliter seg syke, og da kanskje særlig for et kritisk blikk på teoretisering, standardisering og økt prestasjonsfokus i utdanningssystemet.

Inspirert av Bacchi (2012) har vi i dette kapittelet antydnet hvordan problemfortellinger om gutter og jenter i dagens Norge oppstår i et komplekst samspill mellom politikk og forskning. I et forsøk på å løfte blikket ytterligere vil vi foreslå at det særlig er tre sett av grunnleggende forståelsesrammer (med tilhørende verdier og politiske interesser) som muliggjør og gir form til de dominerende problemfortellingene om gutter og jenter. Det første kan kalles *forebyggingsperspektivet* og handler om troen på at mange av samfunnets utfordringer kan løses gjennom tidlig innsats – i barne- og ungdomsårene (se. f.eks. Meld. St. 21 (2016–2017) Lærelyst – tidlig innsats og kvalitet i skolen). Tanken er at vi da må være i stand til å identifisere hvilke grupper av barn og unge som står i særlig fare for å få problemer senere i livet. Forebyggingsperspektivet er dominerende både i en helsefaglig og en pedagogisk kontekst, og kan bidra til en individualisering av barn og unges problemer. Selv om problemene kan ha sosiale årsaker, blir løsningen å identifisere enkeltindivider som sliter, og gi dem rett «medisin» – for eksempel i form av tilrettelagt opplæring eller psykologiske selvhjelpsteknikker.

Som et bakteppe for forebyggingsperspektivet ligger den nordiske *velferdsstatskonteksten*. I den sosialdemokratiske velferdsstaten oppfattes ungdomsproblemer og forebygging av disse i stor grad som et kollektivt anliggende. Kort fortalt er myndighetenes hovedstrategi mot sosiale problemer todelt. Den handler både om å sikre gode oppvekstmiljøer for alle og å identifisere grupper av sårbare barn og unge tidlig – for så å sette inn effektive forbyggende tiltak. Når det overordnede målet er sosial utjevning, kan troen på tidlig innsats få en særegen kraft. De fleste vil være enig i at alle barn og unge bør ha like muligheter til å lykkes. Velferdsstatens bekymring for de unge stopper imidlertid ikke ved sosial rettferdighet. På sikt blir enkeltungdommers problemer også fellesskapets problemer. Ungdommers problemer i overgangen til voksenlivet kan dermed – og kanskje særlig i en velferdsstatskontekst – ta form av både «stakkars dem»- og «stakkars oss»- fortellinger. Det å identifisere problemene, å vite hvilke grupper som er særlig utsatt og å sette inn tiltak blir viktig også

for å demme opp for fremtidige kostnader. Flere har imidlertid pekt på hvordan idealet om tidlig innsats gir en fare for normalitetsinnsnevring og dermed utfordrer ønsket om mangfold (f.eks. Utdanningsforbundet 2018). Paradokset som kan oppstå, er at treffsikkert forebyggingsarbeid i «det godes tjeneste» og i «vår alles interesse» også kan bidra til stigmatiserende – eller i det minste upresise – problemfortellinger om store grupper av ungdom.

Når problemfortellinger om ungdom i dag er så tydelig kjønn, vil vi – som et tredje poeng – hevde at dette må forstås i en *likestillingskontekst*. Velferdsstaten har som formål å fremme likeverd, like muligheter og like rettigheter, og likestillingsdiskurser er tungt til stede både som programfestet politikk i det offentlige livet, som didaktisk målsetting i skolen og som kulturelt ideal. I denne sammenheng løftes kjønn frem som et sentralt diskrimineringsgrunnlag (jf. likestillingstillings- og diskrimineringsloven § 1). Da er det kanskje ikke så rart at relativt små gjennomsnittsforskjeller i resultater får stor oppmerksomhet og bidrar til å forme fortellinger om dagens unge. Bekymring for «guttefiendtlige samfunn» og «feminisering i skolen», eller bekymringer for jenter som står i et særlig dobbeltpress – mellom utdanning og tradisjonelle kvinneidealer – kan derfor også tolkes som en bekymring for at vi som samfunn ikke evner å skape en oppvekstsituasjon med likeverd, like muligheter og like rettinger på tvers av kjønn.

Problemfortellinger om minoritetsnorske gutter og jenter står i en særstilling fordi den offentlige bekymringen knyttet til disse gruppene har sammenheng med deres minoritetsstatus. Unge etterkommere av innvandrere blir behandlet som et termometer for hvordan integrering av etniske minoriteter i samfunnet fungerer. Omgivelsene er altså ikke bare opptatt av de unges vei inn i *voksensamfunnet*, men også av hvorvidt disse guttene og jentene evner, ønsker og tillates å være en del av *det norske samfunnet*. I problemfortellingene om minoritetsungdommen ligger det dermed en dobbelthet som bidrar til å komplisere fordelingen av skyld og offerskap. De som holdes frem som henholdsvis ansvarlige eller utsatte for problemet – avhengig av øyet som ser – er ikke bare ungdommene, men snarere hele innvandrerbefolkningen som gruppe. «Stakkars oss»-fortellinger i denne sammenheng assosieres gjerne med

innvandringskritiske perspektiver, mens «stakkars dem»-fortellinger gir assosiasjoner til mer innvandringsliberale perspektiver i samfunnsdebatten.

Det er alltid en fare for at forskere kan komme til å reprodusere, og sågar forsterke, politisk definerte problematiseringer (Bacchi, 2019). Forskningsmidler utløses ofte ved at noe blir politisk definert som et problem, samtidig som resultatene fra forskningen igjen kan bidra til å legitimere politikken. Fordi forebyggingsperspektivet står så sentralt innenfor oppvekstfeltet, er mye av forskningen om barn og unge nettopp initiert av myndighetenes behov for kunnskap om særlig utsatte grupper og hva som er virksomme tiltak for å hjelpe disse. Kritiske røster har gitt den sterke koblingen mellom forskning, forvaltning og politikk betegnelsen *byråkratisk positivisme*. Da dreier det seg om «oppdragsbasert forskning som springer ut av myndighetenes behov for å gjøre omskiftelige og uforutsigbare fenomener til forutsigbare og håndterbare fenomener i form av tall å styre etter» (Nordtug & Løkke, 2020). Andre har vært opptatt av å advare mot at forskning ofte ender opp med å leve sitt eget liv i samfunnsdebatten, i praksisfeltet og i politikktutforming, og dermed kan få utilsiktede konsekvenser for utvikling av tiltak (Madsen, 2020; Skilbrei 2020), bevilgning av ressurser (McLeod & Wright, 2016) og for ungdoms syn på seg selv (Madsen, 2018; Nielsen & Henningsen, 2018).

Vår gjennomgang tilsier at forskning har spilt en viktig rolle i utviklingen av de dominerende problemfortellingene om gutter og jenter i norsk offentlighet de siste tiårene. Gjennomgangen har imidlertid også vist at forskning kan bidra til å nyansere tabloide fortellinger om gutter som tapere og om jenter som stresser seg syke i forsøket på å tilfredstille omgivelsenes forventninger. Dessuten er det verd å løfte frem at populære problemfortellinger som regel også beskriver én del av virkeligheten. Samtidig som det er feil å fremstille alle gutter og menn som samfunnets tapere, kan det eksempelvis være noe med måten skole- og utdanningssystemet er organisert på, som gjør at færre gutter finner seg til rette. Videre kan det være særlige forhold knyttet til jenters situasjon i dag som gjør at mange opplever prestasjonspress og oftere synes at hverdagen er vanskelig å håndtere. Kanskje møter historiene om gutter som melder seg ut, om jenter som tilpasser seg så mye at de blir syke,

om grenseløse minoritetsgutter og om tilkneppede minoritetsjenter så stor interesse i samfunnsdebatten nettopp fordi de beskriver en situasjon som en del kjenner seg igjen i? Det betyr imidlertid ikke at disse fortellingene gjelder for alle, eller at de bør bestemme vårt syn på jenter og gutter i dag.

Kjønnete problemfortellinger kan for det første bidra til at problemer som faller utenfor kjønnsstereotypene, blir oversett. Det kan for eksempel gjelde jenter som ikke finner seg til rette i skolen, og gutter som sliter med psykiske plager. Et annet viktig poeng er at interessen for gjennomsnittsforskjeller bidrar til å underspile den store variasjonen etter alder, funksjonsgrad, etnisitet, geografisk sted eller – ikke minst – variasjonen etter sosial bakgrunn. Svartmaling av gutter kan føre til at vi mister av syne det faktum at det går bra med de fleste gutter, særlig utover i livsløpet, og at også mange gutter nyter godt av ulike typer sosiale privilegier. Sykeliggjøring av jenter leder på sin side blikket mot elitestress og kan få oss til å overse at omfanget av subjektive helseplager er størst blant dem som har minst i oppveksten (Sletten, 2015). Interessen for kjønnsforskjeller blant barn av innvandrere kan på samme måte lede oppmerksomheten vekk fra de store variasjonene etter opphavsland, sosial bakgrunn, bosted og botid innad i denne gruppen.

Den britiske utdanningsforskeren og metodologen Martyn Hammersley (2001) påpeker at kjønn er en av de enklest operasjonaliserbare variablene, men at vi skal være forsiktige med å overdrive dens betydning bare fordi forskjellen fremstår for oss som så åpenbar. Fra vårt perspektiv ligger det en dobbel bunn i dette. Én ting er å tillegge kjønnsforskjeller for stor betydning på ulike områder bare fordi kjønn utgjør en så tydelig forskjell for oss, en annen ting er å overdrive tydeligheten i denne forskjellen. Fortellinger som fokuserer ensidig på problemer ut fra gjennomsnittsforskjeller mellom gutter og jenter, kan sånn sett bidra til to ting: For det første risikerer vi å underkommunisere barn og unges handlingsrom når det gjelder ulike måter å være gutter og jenter på. For det andre risikerer vi å underkommunisere barn og unges muligheter for kjønnsidentiteter og kjønnsuttrykk som slett ikke passer inn i en slik binær forståelse av kjønn.

Litteratur

- Andersson, M., Jacobsen, C., Rogstad, J. & Vestel, V. (2012). *Kritiske hendelser – nye stemmer: Politisk engasjement og transnasjonal orientering i det nye Norge*. Universitetsforlaget.
- Ashraf, U. & Nikkerud, L. (2018). *Kjære bror*. Frekk forlag/Minotenk.
- Kunnskapsdepartementet (2017). Retten til å bestemme over eget liv: Handlingsplan mot negativ sosial kontroll, tvangsekteskap og kjønnslemlestelse 2017–2020.
- Kunnskapsdepartementet (2021). Frihet fra negativ sosial kontroll og æresrelatert vold 2021–2024.
- Bacchi, C. (2012). Why study problematizations? Making politics visible. *Open Journal of Political Science*, 2(1), 1–8.
- Baianstovu, R., Strid, S., Cinthio, H., Gramnaes, E. S. & Enelo, J.-M. (2019). *Heder och samhälle: Det hedersrelaterade våldets och förtryckets uttryck och samhällets utmaningar*. Working Papers and Reports Social work 17. Örebro Universitet. <http://oru.diva-portal.org/smash/get/diva2:1375562/FULLTEXT01.pdf>
- Bakken, A., Sletten, M. A. & Eriksen, I. M. (2018). Generasjon prestasjon? *Tidsskrift for ungdomsforskning*, 18(2), 45–75.
- Bakken, A., & Elstad, J. I. (2012). Sosial ulikhet og eksamensresultater i Oslo-skolen. Trender i perioden 2002–2011. *Tidsskrift for ungdomsforskning*, 12(2).
- Bjerrum Nielsen, H. (1981). Små piger, søde piger, stille piger – om pigeliv og pigesocialisering. *Sosiologi i dag* 3, 4, 25–55.
- Nielsen, H. B. & Henningsen, I. (2018). Guttepanikk og jentepress – paradokser og kunnskapskrise. *Tidsskrift for kjønnsforskning*, 42(01–02), 6–28. <https://doi.org/10.18261/issn.1891-1781-2018-01-02-02>
- Bor, W., Dean, A., Najman, J. M. & Hayatbakhsh, R. (2014). Are child and adolescent mental health problems increasing in the 21st century? A systematic review. *Australian and New Zealand Journal of Psychiatry*, 48(7), 606–616.
- Bredal, A. (2011). *Mellom makt og avmakt: Om unge menn, tvangsekteskap, vold og kontroll* (Rapport 2011:4). Institutt for samfunnsforskning. <http://hdl.handle.net/11250/177457>
- Bye, E. K. (2012). Bruk av alkohol og cannabis blant ungdom i perioden 1995–2011. *Tidsskrift for ungdomsforskning*, 12(2), 89–101.
- Coleman, J. S. (1961). *The adolescent society*. FreePress.
- Collishaw, S. (2015). Annual research review: Secular trends in child and adolescent mental health. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 56(3), 370–393.
- Drotner, K. (1987). Ungdomsteori – drengeteori. I O. Stafseng, Ola & I. Frønes (Red.), *Ungdom mot år 2000: Et nordisk og europeisk perspektiv* (s. 138–153). Gyldendal Norsk Forlag.
- Du Bois, W. E. B. (1903). *The souls of black folk: Essays and sketches*. McClurg & Co.

- Eckersley, R. (2011). A new narrative of young people's health and well-being. *Journal of Youth Studies*, 14(5), 627–638.
- Erikson, E. H. (1993). *Childhood and society*. WW Norton & Company.
- Foucault, M. (1970) *Diskursens orden: Tiltredelsesforelesning holdt ved College de France* 2. desember 1970. Spartacus.
- Friberg, J. H. (2021). Who wants to be Norwegian – who gets to be Norwegian? Identificational assimilation and non-recognition among immigrant origin youth in Norway. *Ethnic and Racial Studies*, 44:16, 21–43. <https://doi.org/10.1080/01419870.2020.1857813>
- Frønes, I. (2005). Kunnskapsindustri og kunnskapssamfunn. *Horisont* (2), 10–20.
- Frøyland, L. R. & Sletten, M. A. (2012). Mindre problematferd for de fleste, større problemer for de få? En studie av tidstrender i problematferd 1992, 2002 og 2010. *Tidsskrift for ungdomsforskning*, 12(2), 43–66.
- Furlong, A. (2015). Transitions, cultures, and identities: What is youth studies? I *Youth cultures, transitions, and generations* (s. 16–27). Palgrave Macmillan.
- Gilliam, L. (2018). *Minoritets-danske drenge i skolen. Modvilje og forskelsbehandling*. Aarhus Universitetsforlag.
- Grillo, R. D. (2008). *The family in question: Immigrant and ethnic minorities in multicultural Europe*. Amsterdam University Press.
- Halvorsen, K. & Stjernø, S. (2000). *Work, oil and welfare*. Universitetsforlaget.
- Hammersley, M. (2001). Obvious, all too obvious? Methodological issues in using sex/gender as a variable in educational research. I B. Francis & C. Skelton (Red.), *Investigating gender: Contemporary perspectives in education* (s. 23–38). Open University Press.
- Hartman, Saidiya (2019). *Wayward lives, beautiful experiments: Intimate histories of riotous black girls, troublesome women and queer radicals*. Norton and Company.
- Hareven, T. (2000). *Families, history and social change: Life course and cross-cultural perspectives*. Westview Press.
- Heggen, K. (2004). *Risiko og forhandlinger. Ungdomssosiologiske emner*. Abstrakt forlag.
- Hegna, K., Ødegård, G. & Strandbu, Å. (2013). En «sykt seriøs» ungdomsgenerasjon. *Tidsskrift for norsk psykologforening*, 50(4), 374–377.
- Hermansen, A. S. (2016). Moving up or falling behind? Intergenerational socioeconomic transmission among children of immigrants in Norway. *European Sociological Review*. 32(5), 675–689. <https://doi.org/10.1093/esr/jcwo24>
- Hernes, H. (1987). *Welfare state and woman power: Essays in state feminism*. Scandinavian University Press.
- Honkasalo, V. (2013). «Save the girls!» Gender equality and multiculturalism in Finnish youth work contexts. *Girlhood Studies* 6(2): 47–68.
- Holter, H. (1961). Kjønnforskjeller i skole- og arbeidsprestasjoner. *Tidsskrift for samfunnsforskning* 2(3), 147–161.

- Illeris, K., Katznelson, N., Nielsen, J. C., Sørensen, N. U. & Simonsen, B. (2009). *Ungdomsliv. Mellem individualisering og standardisering*. Samfundslitteratur.
- Kindt, M. T. (2018). Right choice, wrong motives? Narratives about prestigious educational choices among children of immigrants in Norway. *Ethnic and Racial Studies*, 41(5), 958–976. <https://doi.org/10.1080/01419870.2017.1312009>
- Kolshus, T. (19. mars 2019). Gutter godtar grovt fortegnede fremstillinger av seg selv som kjønn. *Aftenposten*. <https://www.aftenposten.no/meninger/kronikk/i/G102jV/Gutter-godtar-grovt-fortegnede-fremstillinger-av-seg-selv-som-kjonn-Thorgeir-Kolshus>
- Lamb, S., & Markussen, E. (2011). School dropout and completion: An international perspective. I S. Lamb, E. Markussen, R. Teese, N. Sandberg & J. Polesel (Red.), *School dropout and completion: International comparative studies in theory and policy* (s. 1–18). Springer.
- Larsen, J. F. & Jensen, S. Q. (2019). Jihadism from a subcultural perspective. *Critical Criminology*, 27(3), 421–436. <https://doi.org/10.1007/s10612-019-09470-8>
- Leonardsen, D. (2015). *Forebyggingens historie: En fortelling om et bevegelig mål*. Novus.
- Loseke; D. R. (2010). *Thinking about social problems*. Transaction Publishers.
- Løkke, P. A. (2014). Jenters stumme raseri – i diagnosenes tidsalder. *Tidsskrift for Norsk Psykologforening*, 51(9), 767–772.
- Madsen, O. J. (2018). *Generasjon prestasjon. Hva er det som feiler oss?* Universitetsforlaget.
- Madsen, O. J. (2020). *Livsmestring på timeplanen – rett medisin for elevene?* Spartacus.
- Maartmann, C. H. (2019). *Rotløs ungdom – en kulturhistorisk undersøkelse av hvordan femtitallets ungdom ble fremstilt og konstituert innenfor en kommunalpolitisk diskurs* [Doktorgradsavhandling, Universitetet i Oslo].
- McLeod, J. & Wright, K. (2016). What does wellbeing do? An approach to defamiliarize keywords in youth studies. *Journal of Youth Studies*, 19(6), 776–792.
- McRobbie, A. & Garber, J. (1976). Girls and subcultures. I S. Hall & T. Jefferson (Red.), *Resistance through rituals: Youth subcultures in post-war Britain* (s. 209–223). Hutchinson. Opptrykk i A. McRobbie (Red.), *Feminism and youth culture from Jackie to Just Seventeen*. Macmillan, 1991, 12–25.
- Midtbøen, A. H. (2021). Strukturell rasisme i en strukturelt inkluderende velferdsstat? *Tidsskrift for samfunnsforskning*, 1(62), 106–115. <https://doi.org/10.18261/issn.1504-291X-2021-01-09>
- Midtbøen, A. H. & Nadim, M. (2019). Ethnic niche formation at the top? Second-generation immigrants in Norwegian high-status occupations. *Ethnic and Racial Studies*, 42(16), 177–195. <https://doi.org/10.1080/01419870.2019.1638954>
- Mørk, S. (1987). Ungdom mellom samfunn og teori. I O. Stafseng & I. Frønes (Red.), *Ungdom mot år 2000* (s. 89–107). Gyldendal Norsk Forlag.

- Naqvi, A. R. (2019). *Third culture kids. Å vokse opp mellom kulturer*. Gyldendal Norsk Forlag.
- Nordtug, B. & Løkke, P. A. (2020). Når det er tallene som teller. Kunnskap om ungdom og psykisk helse i et byråkratisk positivistisk landskap. *Fontene forskning*, 13(1), 89–95.
- NOU 2019a. *Nye sjanser – bedre læring. Kjønnforskjeller i skoleprestasjoner*. Norges offentlige utredninger 2019: 3. <https://www.regjeringen.no/contentassets/8bo6e9565c9e403497cc79b9df5e177/no/pdfs/nou20192019000300odddpdfs.pdf>
- NOU 2019b. *Jenterom, gutterom og mellomrom – likestillingsutfordringer blant barn og unge*. <https://www.regjeringen.no/no/dokumenter/nou-2019-19/id2677658/?ch=5>
- Orupabo, J. (2021). Spranget fra hvem som er rasist, til når, hvor og hvordan. *Tidsskrift for samfunnsforskning*, 1(62), 116–120. <https://doi.org/10.18261/issn.1504-291X-2021-01-10>
- Pape, H., Rossow, I. & Brunborg, G. S. (2018). Adolescents drink less: How, who and why? A review of the recent research literature. *Drug and alcohol review*, 37, 98–114.
- Pedersen, W. (1994). *Ungdom er bare et ord: Samfunnsvitenskapelige essays*. Universitetsforlaget.
- Pedersen, W. (1996). Marginalitet – arbeiderklassens sårbare sønner. I T. Øia (Red.), *Ung på 90-tallet* (75–87). Cappelen Akademisk.
- Raundalen, M. (1998). Et guttefiendtlig samfunn får samfunnsfiendtlig gutteadfærd. I L. Askeland & S. O. Sataøen (Red.), *Hva skal vi med menn?* (s. 44–61). Pedagogisk forum.
- Rosten, M. G. & Smette, I. (2021). Pragmatic, pious and pissed off: Young Muslim girls managing conflicting sexual norms and social control. *Journal of Youth Studies*. <https://doi.org/10.1080/13676261.2021.1981841>
- Rosten, M. G. (2018). «Se dere rundt, det er gutta som sliter». Forord i *Kjære bror*. Frekk forlag/Minotenk.
- Rosten, M. G. (2017). Territoriell stigmatisering og gutter som «leker getto» i Groruddalen. *Norsk sosiologisk tidsskrift*, 1(1), 53–70. <https://doi.org/10.18261/issn.2535-2512-2017-01-04>
- Rosten, M. G. (2015). «Nest siste stasjon, linje 2» – sted, tilhørighet og unge voksne i Groruddalen [Doktoravhandling, Universitetet i Oslo].
- Sernhede, O. (2002). *Alienation is my nation: Hiphop och unga mäns utanförskap i det nya Sverige*. Ordfront.
- Shakar, Z. (2017). *Tante Ulrikkes vei*. Gyldendal Norsk Forlag.
- Skilbrei, M.-L. (2020). Taking on the categories, terms and worldviews of the powerful: The pitfalls of trying to be relevant. *Identities*, 1–17. <https://doi.org/10.1080/1070289X.2020.1805884>
- Sletten, M. A. & Bakken, A. (2016). *Psykiske helseplager blant ungdom – tidstrender og samfunnsmessige forklaringer. En kunnskapsoversikt og en empirisk analyse*

- (NOVA Notat 4/16). Norsk institutt for forskning om oppvekst, velferd og aldring. <https://hdl.handle.net/20.500.12199/5203>
- Sletten, M. (2015). Psykiske plager blant ungdom: Sosiale forskjeller og historien om de flinke pikene. *Oppvekstrapporten 2017: Økte forskjeller – gjør det noe?* Bufdir.
- Smette, I. & Rosten, M. (2019). *Et iaktatt foreldreskap. Om å være foreldre og minoritet i Norge* (NOVA Rapport 3/2019). Norsk institutt for forskning om oppvekst, velferd og aldring. <https://hdl.handle.net/20.500.12199/1305>
- Smette, I., Hyggen, C., & Bredal, A. (2021). Foreldrerestriksjoner blant minoritetsungdom: Omfang og mønstre i og utenfor skolen. *Tidsskrift for samfunnsforskning* 62(1), 5–26. <https://doi.org/10.18261/issn.1504-291X-2021-01-01>
- Stafseng, O. & Frønes, I. (1987). *Ungdom mot år 2000*. Gyldendal Norsk Forlag.
- Sweeting, H., West, P., Young, R. & Der, G. (2010). Can we explain increases in young people's psychological distress over time? *Social Science & Medicine*, 71(10), 1819–1830.
- Utdanningsforbundet (2018). *Tidlig innsats i utdanningspolitikken – motiver, mål og motsetninger*. Temanotat 2/2018.
- Vestel, V. (2017) *I gråsonen. Ungdom og politisk ekstremisme i det nye Norge*. Universitetsforlaget.
- Vogt (2018a). Svartmaling av gutter. *Norsk sosiologisk tidsskrift*, 2(2), 177–193. <https://doi.org/10.18261/issn.2535-2512-2018-01-06>
- Vogt (2018b). Myten om velferdsavhengighet. I K. Christensen & L. Syltevik (Red.), *Myter om velferd og velferdsstaten* (s. 59–73). Cappelen Damm Akademisk. <https://doi.org/10.23865/noasp.47.ch3>
- Vogt, K. C. (2020). Prosessuell interseksjonalitet: Gutter, posisjoner og prosesser. *Tidsskrift for kjønnsforskning*, 44(02), 118–131. <https://doi.org/10.18261/issn.1891-1781-2020-02-03>
- von Soest, T. & L. Wichstrøm (2014). Secular trends in depressive symptoms among Norwegian adolescents from 1992 to 2010. *Journal of Abnormal Child Psychology*, 42(3), 403–415.
- West, P. & Sweeting, H. (2003). Fifteen, female and stressed: Changing patterns of psychological distress over time. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 44(3), 399–411.
- Wikan, U. (2008). *Om ære*. Pax.
- Øia, T. & V. Vestel (2014). Generasjonskløfta som forsvant. *Tidsskrift for ungdomsforskning*, 14(1), 99–133.
- Aarset, M. F. (2017). Conditional belonging: Middle-class ethnic minorities in Norway. I S. K. N. Bendixsen, M. B. Bringslid & H. Vike (Red.), *Egalitarianism in Scandinavia. Historical and contemporary perspectives* (s. 291–313). Palgrave Macmillan.
- Aarset, M. F. (2015). *Hearts and roofs: Family, belonging and (un)settledness among descendants of immigrants in Norway* [Doktorgradsavhandling, Universitetet i Oslo].

Del 2

Sosialiseringens arenaer

KAPITTEL 5

Selvbestemmelse og selvregulering: Nye elevidealer for ungdomsskolen

Ingrid Smette

Institutt for medier og kommunikasjon, Universitetet i Oslo

Kristinn Hegna

Institutt for pedagogikk, Universitetet i Oslo

Abstract: In this chapter we investigate changes in ideas about pupils, learning and motivation over a period of 30 years. Our starting point is the longstanding public concern over young people's lack of school motivation. We ask what ideas about young people, as pupils and with respect to learning and motivation, can be traced in educational reforms, curriculum documents, and parent-teacher conferences. Drawing on Foucault's work on governmentality and pastoral power, we argue that there has been a shift from an idea of the pupil as driven by intrinsic motivation and capable of governing her own learning process, to an emphasis on external control and goal-oriented learning. Paradoxically, the aim of these external forms of control is to foster individualised, intrinsic motivation and self-discipline. In keeping with this ideal, parent-teacher conferences become an arena where pupils are steered towards particular individual goals through specific forms of soft power. In a final section, we discuss how Norway's latest educational reform, with its ideal of self-regulation, may reinforce trends towards individualisation.

Keywords: educational reform, Kunnskapsløftet, parent teacher conferences, lower secondary school, technologies of the self

Innledning¹

Hensikten med dette kapitlet er å belyse hvordan forståelsen av elever, læring og motivasjon i det norske utdanningssystemet har endret seg de siste 30 årene. Er dagens forestilling om elever som mangler motivasjon, den samme som på 1990-tallet? Ser man for seg de samme årsakene til manglende motivasjon og de samme virkemidlene for å skape den? Vi fokuserer på ungdom, med utgangspunkt i at bekymringer for elevers motivasjon særlig har vært knyttet til ungdomsskolen (KD, 2011; Smette & Erstad, 2017, s. 14). I kapitlet spør vi hvilke ideer om ungdoms læring og motivasjon som kommer til uttrykk i sentrale utdanningsreformer og i praksiser i skolen.

Det har vært flere store utdanningsreformer i perioden fra midten av 1990-tallet til 2020-tallet. *Reform 94* omstrukturerte videregående opplæring og ble etterfulgt av *Reform 97* og den nye læreplanen for grunnskolen, *L97*, alt under Gudmund Hernes (Ap) som utdanningsminister. Særlig *L97* har et pedagogisk grunnlag i reform- og aktivitetspedagogikken med problemorientert, flerfaglig prosjekt- og gruppearbeid som sentralt virkemiddel. Noen år senere initierte utdanningsminister Kristin Clemet (H) et nytt arbeid med nye læreplaner under *Kunnskapsløftet 2006*. Læreplanens overordnede del – der idealene og grunnideene beskrives – ble videreført fra *Reform 97*, men endringene viste seg i det tilhørende læreplanverket. Hernes' «integreerte elev», og elevfellesskapet som utgangspunkt for læring, ble til læreplaner med kompetansemål som utgjorde et mer individualiserende utgangspunkt for opplysnings- og dannelsesbestrebelse, samtidig som et sterkere mål om styring på alle nivåer trådte fram (Telhaug, 2005). Når dette skrives, er *Kunnskapsløftet 2020*² (heretter *Fagfornyelsen*) nettopp trådt i kraft. Med denne reformen videreføres kompetansemål-oppbyggingen i

1 Vi vil takke Berit Karseth, Gunn Elisabeth Søreide, den anonyme fagfellen, redaktørene og kolleger i «Living the Nordic Model» for nyttige innspill til tidligere versjoner av denne teksten.

2 I denne artikkelen benytter vi for enkelthets skyld betegnelsene *Reform 97*, *Kunnskapsløftet (om K06)* og *Fagfornyelsen* (egentlig *Kunnskapsløftet 2020*) om de tre reformene og de tilhørende læreplanene (vanligvis benevnt hhv *L-97*, *LK-06* og *LK20*). Dette for å forenkle det brokete landskapet. Mens den overordnede delen av læreplanverket er felles for både *Reform 97* og *Kunnskapsløftet 2006*, er det store likhetstrekk i læreplanene mellom *Kunnskapsløftet 2006* og *Kunnskapsløftet 2020*. Bruddet i utformingen av læreplanene skjedde med andre ord mellom *Reform 97* og *Kunnskapsløftet 2006*, mens de prinsipielle, overordnede sidene av læreplanen ble liggende fast fram til *Fagfornyelsen/Kunnskapsløftet 2020* markerte et brudd.

læreplanverket fra Ko6, men den prinsipielle, overordnede delen for læreplanene er til gjengjeld fornyet.

Vi vil argumentere for at det skjer et skifte fra utdanningsminister Gudmund Hernes' Reform 97 til kunnskapsminister Kristin Clemets *Kunnskapsløftet* – iverksatt i 2006. Vektlegging av elevenes ansvar for egen læring og deres egen, *indre* motivasjon i arbeidet erstattes av *ytre* kontroll av elevenes læringsprosess, og av ytre motivering – gjennom at eleven skal sette seg mål. Det slående er hvordan denne ytre kontrollen ser ut til å ha som mål å bygge opp en individualisert, indre motivasjon og selvdisciplin, og slik fremme elevers læring. En implikasjon av dette er at elevers arbeid med seg selv gradvis har blitt et mer sentralt tema i skolen, og preger dermed lærernes tilnærming til elever.

Vi underbygger dette argumentet med to komplementerende analyser. For det første analyserer vi læreplanens overordnede del for Reform 97 (KUF, 1997) og Kunnskapsløftet (KD, 2006) for å belyse hvilke forståelser av eleven og elevers læring som formuleres i disse. Vi undersøker gjennom dette også hvordan læring og motivasjon er beskrevet, og hvordan man ser for seg at dette fremmes på best mulig måte. For det andre analyserer vi utviklingssamtaler i ungdomsskolen for å undersøke hvordan forståelsene fra læreplanen utspiller seg i dette møtet mellom lærere, foresatte og elever.

Strukturen i kapitlet er slik: Vi beskriver først kort hva læreplaner og utviklingssamtaler er, og hvorfor de egner seg for denne typen studier. Deretter introduserer vi Michel Foucaults begrepsapparat om styring og vennlig makt som vi bruker som verktøy i analysen. Avslutningsvis diskuterer vi – med grunnlag i en del av forarbeidene til Fagfornyelsen – om de nyeste reformene representerer ytterligere en omdreining i en mer individualisert forståelse av læring og motivasjon.

Kilder til kunnskap i læreplaner og utviklingssamtaler

Store skolereformer nedfeller seg i skrift i nye læreplaner. De norske læreplanene består av en overordnet, generell del, i tillegg til fag- og timefordeling samt læreplaner i fag. Læreplaner blir dermed en kilde til forståelse

av hva samfunnet anser som viktig og verdifullt for elevene å lære. En læreplan skal «prioritere og iverksette kunnskap om normer, verdier, fakta og konvensjoner. Den er et dokument som formidler mellom samfunn og skole. Endelig skal en læreplan være styrende», skriver Skarpenes (2007), med henvisning til Gundems lærebok i læreplananalyse (1990, s. 33–35). Samtidig som nye læreplaner kan tolkes som en iboende kritikk av eksisterende læreplaner, må de også kunne begrunne sine mål og synspunkter (Skarpenes, 2007, s. 54). Analyser av læreplaner kan derfor gi et bilde av rådende forståelser i samtiden. De kan også fortelle noe om hvilke forståelser som implisitt eller eksplisitt blir kritisert til ulike tider.

Utviklingssamtaler er ifølge opplæringsloven § 20-3 (1998) en rettighet foreldre har. Fra barnet har fylt tolv år, har de også rett til å være med på samtalen. Ifølge Utdanningsdirektoratet skal utviklingssamtalen først og fremst være et positivt møte der målet er «å få en felles forståelse for elevens faglige og sosiale utvikling, at eleven får tydelige framovermeldinger om hva som skal til for å få god progresjon videre, samt se på elevens behov for støtte, tilrettelegginger eller utfordringer» (Utdanningsdirektoratet, 2020a). Tidligere ble slike samtaler kalt for «konferansetimer». Begrepet utviklingssamtale ble gradvis innført i tidsrommet rundt 2002–2008 (Nordahl, personlig kommunikasjon), trolig importert fra Sverige, der begrepet ble innført fra midten av nittitallet. Også i Sverige presiserer styringsdokumenter at utviklingssamtalen skal være framoverrettet, og at den skal konsentrere seg om tiltak og planer snarere enn å fordype seg i årsakene til elevenes resultater eller oppførsel, slik man antok at det ble gjort tidligere (Granath, 2008, s. 52).

Eksisterende forskning om utviklingssamtaler inngår i det store forskningstemaet skole–hjem–samarbeid. Et eksempel her er Nordahls (2003) studie av det som da het konferansetimer, som del av en studie av skole–hjem–samarbeid. Studier av utviklingssamtaler har også fokusert på maktforholdet mellom lærere og foreldre (MacLure & Walker, 2000), på lærere og foreldres selvpresentasjon (Baker & Keogh, 1995; Kotthoff, 2015) og på hvordan elevens faglige nivå påvirker samtalene (Pillet-Shore, 2016). Utviklingssamtaler som kommunikasjonsform er også tema (Tveit, 2014). I vår tilnærming er vi inspirert av Granaths (2008) analyse av utviklingssamtalen som et normativt redskap som viser elevene hvordan

de skal framtre, hvilke holdninger de skal ha, og hvordan de bør være for å *duge* som elev (2008, s. 183).

Disiplinering og vennlig makt

Den teoretiske inspirasjonen for kapitlet henter vi fra Foucaults begreper om disiplin og selvstyring (Foucault, 1977/1999). Perspektivene hans er mye brukt i kritiske analyser av hvordan skole- og utdanningssystemer på ulike måter bidrar til disiplinering og forming av moderne subjekter (se f.eks. Bartholdsson, 2008; Brennan & Popkewitz, 1998; Fejes & Nicoll, 2008; Popkewitz, 2012).

En viktig innsikt fra Foucaults tidlige arbeider er hvordan disiplinering av menneskene vokser fram som en egen teknologi gjennom moderniseringen av samfunnet fra 1800-tallet og framover. I boka *Det moderne fengsels historie* beskriver han hvordan skolebygningen, fagene, timeplanen og eksamensordninger etableres som et ledd i denne utviklingen. Klasser, klasserom og enkeltpulter, tidsbolker og timeplaner, eksamenslesing og testing er uttrykk for en maktutøvelse som bidro til kontroll, «dressur» og disiplinering av elevene (Foucault, 1977/1999). Foucaults analyser kan for eksempel vise hvordan bestemte former for pedagogikk er forbundet med bestemte former for kontroll. Med hans forståelse i bakhodet kan kanskje den disiplinære skolen i periodene før reformpedagogikken beskrives som eksempel på disse «ytre» disiplinærteknologiene. Reformpedagogikken ville ta et oppgjør med denne typen maktstrukturer.

I Foucaults senere arbeider var han imidlertid opptatt av hvordan også «vennlige» former for makt og kunnskapsoverføring disiplinere. Ved hjelp av begrepet *governmentality* fikk han fram hvordan individers handlinger og tenkemåter kan styres uten å utøve ytre makt eller press, men ved at mennesker disiplinere seg selv og transformerer seg selv gjennom ulike *selvteknologier* (Foucault, 1988). Én side av det moderne *governmentality* forklarer han ved å vise til hvordan katolske prester i tidligere tider hadde makt over menighetens medlemmer – gjennom alt presten visste om dem gjennom skriftemål, og ved at presten hadde makt til å love dem frelse. Slik ble kirkens medlemmer disiplinert, og

transformerte seg selv til mer moralske eller bedre mennesker. I dag er det staten som bidrar til at elevene på samme tid formes og aktivt konstituerer seg selv, som «desirable subjects» (Fejes, 2008). Dette skjer ved hjelp av kunnskapen staten har om elevene, og gjennom statens vilje til å styre dem. Skolen er en av de viktigste arenaene for denne typen forming av barn og unge.

Denne formen for internalisert makt blir mindre synlig enn den ytre disiplineringen. Den kan dermed *framstå* som oppriktig selvbestemmelse. Fra statens, eller institusjoners eller foreldres side, er imidlertid dette også en skjør form for makt. Den hviler på at subjektet – i dette tilfellet eleven – selv må komme fram til den kunnskapen om seg selv som kreves for å skape seg til et slikt subjekt som staten og skolen vil ha. Elevens eget arbeid med seg selv vil derfor måtte støttes på ulike måter for å styre eleven i den retningen som er ønskelig. Slik støtte kan forstås som en form for vennlig makt (Kelly, 2013).

Flere studier har tatt for seg bruk av mild makt og selvteknologier i skolen. I en svensk studie viser Granath (2008) hvordan både loggbøker og utviklingssamtaler former elever på bestemte måter. Smette (2015, 2017) viser i en studie av elever i ungdomsskolen hvordan lærere forventer at elevene skal jobbe selvstendig og holde orden på seg selv, og at de bør forstå at dette er til deres eget beste. Samtidig lover lærerne at de skal hjelpe dem med selvstyringen gjennom mer eller mindre vennlige maktformer, som anmerkninger og tydelige forventninger til presist oppmøte og utført arbeid. Et hovedpoeng er altså at mild makt og selvteknologier i skolen dreier seg om mer enn det å oppøve ferdigheter eller kompetanse. Elevene lærer også å bli individer på den «rette» måten (Bartholdsson, 2008; Krejsler, 2010; Oldervik, 2014).

Reformdokumenter – fra en selvbestemmende til en selvstyrt elev

Vekslingen og samspillet mellom ytre disiplin, selvteknologier og mild makt kan sies å være sentrale temaer i reformer og læreplaner. I den følgende analysen skal vi se hvordan denne vekslingen kommer til uttrykk i reformene fra 1990- og 2000-tallet. Vi vil særlig rette søkelyset

mot hvilket bilde av eleven som kommer fram, og hva som beskrives som relevant for å skape motivasjon.

Like mål, men ulike midler?

Både Reform 94 og Reform 97 kan sies å være preget av en elevsentrert pedagogikk, en strømning videreført fra skolereformer på 70-tallet (Skarpenes, 2007). En slik pedagogikk legger stor vekt på elevenes egen aktivitet, og bruker begreper som elevaktivitet, elevinteresser, elevmedvirkning, kreativitet, oppdagelse og utprøving, tilpasset opplæring og tverrfaglig arbeid om dette (Haug & Solbrekke, 2003). Det nye i Reform 94 var ifølge Skarpenes (2007) at disse strømningene ble brakt sammen med et nytt sosialiseringssparadigme som var sterkere forankret i markedets verdsettingsrepertoar og «markedets ønsker om hele, autentiske, samarbeidende, omstillingsvillige mennesker» (s. 230). I begge reformene på 90-tallet ble reformpedagogikken, prosjektarbeidet og elementer fra en sterkere markedstenkning formulert.

Den første PISA-undersøkelsen i 2000 (Lie et al., 2001) og det såkalte «PISA-sjokket» danner bakgrunnen for det ønsket om sterkere styring med skolene som Kunnskapsløftet målbar. «Norge er en skoletaper», slo Dagbladet opp da PISA-studien ble offentliggjort i 2001 og Kristin Clemet var nyoppnevnt kunnskapsminister (Dagbladet, 2001). Den kvantitative PISA-studien viste også at norske elever var blant de minst disiplinerte i hele det internasjonale materialet (Haug & Solbrekke, 2003; Lie et al., 2001). Imsen og Volckmar (2014) argumenterer for at PISA-studiens resultater var noe av grunnen til at tiltak for å bedre disiplinen ble vektlagt i Kunnskapsløftet. Prosjektarbeid som læringsmetode ble framstilt som en særlig syndebukk for problemene med uro og mangel på målrettet læring, mens *klasseledelse* seilte opp som et sentralt begrep.

Én måte å tolke disse endringene på er at mens de grunnleggende idealene og målsettingene med utdanningen fra læreplanverket i Reform 97 beholdes i læreplanverket i Kunnskapsløftet gjennom å videreføre dens overordnede del, var det beskrivelsen av hvilke *midler* som skal til for å motivere elevene i retning av målene, som skiftet: for eksempel fra kollektivt, demokratifremmende gruppe- og prosjektarbeid til

resultatbasert målretting og sterkere styring. Dette skiftet kan fortolkes som basert på andre ideer om hvordan elever lærer best, og hva som motiverer dem til læring – sjablongmessig beskrevet som et skifte fra vektlegging av indre til ytre motivasjon. Kan dette skiftet gjenfinnes i læreplaner og dokumenter?

«Ansvar for egen læring» og selvbestemmelse som disiplinproblem

Endringene fra Reform 97 til Kunnskapsløftet forskjøvr forståelsen av hva elevens «ansvar for egen læring» innebar, i læreplanverket. «Ansvar for egen læring» har vært gjentatt som et mantra gjennom skiftende skole-reformer, og har vært gitt delvis ulike fortolkninger (Meland, 2011). Opprinnelig hadde også vektleggingen av elevens ansvar for egen læring en base i den progressive reformpedagogikken. Elevene skulle settes fri fra disiplin og plikt, og «falsk» ytre motivasjon skulle erstattes av «ekte» indre motivasjon (Telhaug, 2005). Å gi elevene ansvar for egen læring var – i dette perspektivet – å legge opp til en demokratisk undervisningsorganisering som ga elevene større selvbestemmelse, herredømme over det faglige innholdet og over arbeidsmåter gjennom elevstyrte arbeidsformer. Hernes' Reform 97 bygget på dette i sin vektlegging av prosjektarbeid og elevaktivitet i læreplanen. Under overskriften «Det arbeidende menneske» i den daværende læreplanens overordnede del (KUF, 1997) formidles en selvbestemmende og autonom elevrolle:

Elevene bygger i stor grad selv opp sin kunnskap, opparbeider sine ferdigheter og utvikler sine holdninger. Vellykket læring krever en dobbelt motivering; både hos eleven og hos læreren. Opplæringen må derfor fremme evnen til flid og til å gjøre seg umak. God undervisning skal gi elevene erfaringer fra å lykkes i sitt arbeid og gi tro på egne evner og utvikle ansvar for egen læring og eget liv. (KUF, 1997, s. 29)

I avsnittet understrekes det at elevene selv bygger opp sin kunnskap på en selvstendig måte, og at det å være motivert og ta ansvar for egen læring er et resultat av mestringsopplevelser. Det var særlig på ungdomstrinnet at opplæringen skulle «planlegges med tanke på at elevene nå i

større grad kan ta ansvar for egen læring», het det i Reform 97 (KUF, 1997, s. 193). Det er rimelig å tolke læreplanverket som vokste fram på midten av 90-tallet som at ansvar for egen læring der ble forstått som selvbestemmelse, og elevenes motivasjon som knyttet til denne *indre* driven. Her forstås eleven som et subjekt, for å bruke Foucaults terminologi, som av egen lyst vil søke kunnskap og lære av egen lyst bare skolen legger til rette for det.

I stortingsmeldingen *Kultur for læring* (UFD, 2004), som danner grunnlaget for *læreplanen i Kunnskapsløftet*, kritiseres dette synet på eleven i Reform 97 – med støtte i evalueringen av læreplanen. Allerede i innledningen varsles et «systemskifte» i måtene skolen styres på. Det argumenteres, med basis i forskning, for at lærerne i norsk skole tolket «ansvar for egen læring» som at «lærere skal avstå fra å styre elevene» (Rønning, 2002, ref. i UFD, 2004, s. 30), og at lærerne hadde *for* stor tro på «elevenes egenmotivasjon» (s. 16). Kunnskapsløftets kritikk mot den progressive reform- og aktivitetspedagogikken ble utformet som kritikk av manglende disiplin i klasserommet, og av mangel på innsats og arbeidsmoral blant elevene. Når disiplinproblemene i skolen på denne måten diskursivt knyttes til manglende pedagogisk styring, begrunner dette samtidig en omlegging av pedagogikken i retning av andre undervisningsformer og nye former for styring.

Vi mener med dette å kunne se at Kunnskapsløftet dreier oppmerksomheten bort fra elevens «ansvar for egen læring» som *selvbestemmelse*, til «ansvar for egen læring» som *selvstyring*. Slik beskrev Utdannings- og forskningsdepartementet (2004) sin holdning til spørsmålet om elevens medbestemmelse og ansvar:

Eleven skal ha et aktivt forhold til lærestoffet, på ulike måter bearbeide det og utforske læringsinnholdet. [Skolen og lærerne skal] ikke gi elevene mer medansvar enn de er i stand til å ta, å være bevisst ved bruk av frie arbeidsformer, og ved at den enkelte lærer unngår å være ettergivende overfor elevene. [...] Å videreutvikle elevenes evne til å ta et medansvar for læreprosessen vil bidra til større læringsevne gjennom hele livet. En lærer som drar nytte av elevenes erfaringer, trekker elevene mest mulig aktivt med og involverer dem i planer og arbeidsmåter, oppnår også gode resultater. (UFD, 2004, s. 55)

Det medansvaret som her beskrives, handler mer om at elevene må lære seg å ta styringen over sin egen læringsprosess og å bli involvert i «planer og arbeidsmåter» enn å gi dem frihet til å bestemme over egen læring. Lærerne skal sørge for at elevene tar denne styringen, de skal ikke være passive overfor elever som ikke gjør det. Elevenes evne til selvstyrt læring skal bygges opp ved at den lærende selv utvikler sin egen kunnskap gjennom tydelige mål, presise tilbakemeldinger, krav og klare forventninger, var Telhaugs fortolkning av Kunnskapsløftet (Telhaug, 2005). Kunnskapsløftet målbærer slik et annet syn på eleven enn det som var framtrødende i reformpedagogikken. Man tar ikke lenger elevens indre driv og lyst til å lære og å søke kunnskap for gitt, men som noe som bare kan utfolde seg dersom læreren styrer rammene for læringsprosessen.

Utviklingssamtaler - skole i selvstyring

Endringen fra Reform 97 til Kunnskapsløftet handlet altså ikke bare om krav om «økt kvalitet» og en ny målstyring i skolen. Den forskjøve samtidig forståelsen av elevens motivasjon og «ansvar for egen læring» i læreplanverket. Kan vi finne spor av dette i utviklingssamtaler på ungdomsskolen etter innføringen av Kunnskapsløftet? I det følgende analyserer vi utviklingssamtaler som fant sted rundt 2013/14. De foregikk på to ungdomsskoler på Østlandet som var med i prosjektet *Læring på tvers* (for en nærmere beskrivelse av prosjektet, se Smette & Erstad, 2017).

Framstillingen her bygger på en tidligere analyse av 43 utviklingssamtaler, de fleste fra 9. trinn (Silseth & Smette, 2017). Elever og foresatte hadde samtykket til at en forsker var til stede i rommet og gjorde lydopptak som så ble transkribert. I en tidligere analyse har vi undersøkt forhandlinger om ansvar for elevens prestasjoner (Silseth & Smette, 2017, s. 110–111).

I framstillingen nedenfor har vi gått gjennom samtalene på nytt – med utgangspunkt i spørsmålet om hvordan Kunnskapsløftets elevideal, målsnakk og forståelser av motivasjon kommer til uttrykk i utviklingssamtalene. Overordnet ser vi at det i nesten alle samtaler snakkes mye om elevenes mål. Dette temaet introduseres helt fra

starten av, når læreren refererer fra elevsamtalen som læreren har hatt med eleven forut for utviklingssamtalen. Her har eleven blitt bedt om å definere hvilke mål de har. I den følgende analysen har vi brutt målsnakket ned i tre tema: sette seg mål, finne strategier for å realisere mål samt benytte ytre hjelp og kontroll for å nå målet.

Sett deg mål

Å sette seg mål omtales i samtalene som noe helt selvsagt og grunnleggende. Et eksempel fra starten av en samtale med en gutt illustrerer hvordan et skjema eleven har fylt ut til elevsamtalen, refereres av læreren og introduserer *mål* som tema:

- Lærer: Ja. Også spurte [vi] litt om hvordan utviklingen har vært siden våren i niende klasse. Hvilke mål har du satt for neste halvår? [...] På akkurat der på mål der sa du ikke noe, egentlig, [er det] noe mål du tenker du har for det siste skoleåret nå? Eller for det neste halvåret, kanskje fram til jul, da?
- Gutt: Jeg har vel egentlig ikke så veldig mange mål bortsett fra å greie å holde meg der jeg er, hvis ikke komme litt høyere.

Skjemaet har et felt for mål, men eleven har ikke skrevet noe. Læreren etterspør det, med et tilsynelatende åpent spørsmål: Har du noe mål? Så lanseres en rekke alternative tidshorisonter – siste skoleår, neste halvår eller bare fram til jul – som virker som å snevre inn muligheten for at man ikke har noe mål. Eleven tar styringen med å omskrive mangelen på mål til et mål om å holde seg på samme nivå.

Målsnakket framstår som en etablert språklig vending, som i samtalen med denne gutten – hvor læreren kommenterer skjemaet fra de andre faglærerne: «Du jobber litt ujevnt», står det. Men du kan godt sette deg enda litt høyere mål. ‘Spør mer om hjelp’, skriver han.» Det følger altså ikke av at man jobber ujevnt, at man skal jobbe mer eller jevnere, men at man skal sette seg enda litt høyere mål. Begrepene høy, middels og lav måloppnåelse gjennomsyrrer samtalene og går igjen i faglærerrapporten som refereres i samtalene. Målene elevene skal sette seg, blir definert av sprangene mellom nivåene, for eksempel fra middels til høyt.

Nivået på måloppnåelsen blir også en merkelapp på eleven som person, som når lærerne roser en jente for å være grei og hyggelig:

Lærer: 1: Så det er veldig bra. Ellers så er du jo en fantastisk elev å ha. Positiv og masse innsats og skikkelig sånn stå-på-jente, som spør med en gang du lurert på noe.

Elev: Mm.

Lærer 1: Veldig sånn god elev. Så om vi snakker om elevrollen, så er du en veldig god elev. Sånn sett. [Og på alle mulige andre] måter.

Lærer 2: Får høy på elev-elevkompetanse.

Lærer 1: Ja. Høy måloppnåelse som elev.

(Også referert i Silseth og Smette, 2017)

I samtalen er det først og fremst lærerne som utdyper og foreslår hva eleven bør sette seg som mål, enten det er faglig eller som personlig vekst. En jente som presterer veldig bra i alle fag, anbefales å sette seg som mål å *stole på seg selv* for å få en enda bedre karakter i mat og helse:

Lærer: Så det er jo noe å kanskje jobbe enda mer med, å stole på deg sjøl og lese nøye oppskrifter og ta valgene dine og så tenke at «Yes, dette går bra». Mm. Det tror jeg kanskje.

Både vurderingen av faglig nivå og personlige egenskaper kan knyttes til mål-sjargongen. Innebygd i det å sette seg mål ligger det en implisitt forventning om at elevene alltid ønsker å bli bedre, men det ses også som en forutsetning for å få til endring. Men når målet er satt, hvordan kan det realiseres?

Réaliser målet

I flere av samtalen innleder lærerne med å referere til elevsamtalen og målet eleven har satt seg, og spør så mer konkret om hvordan eleven har tenkt å nå dette målet. Én lærer reflekterer høyt over hvorfor det nå går bedre med en elev i nynorsk:

Lærer: Nå har vi jo begynt med nynorsk. Og den første nynorske diktaten gikk jo ikke bra. Og da tror jeg du bestemte deg for at «nå skal det gå bra».

Læreren kobler her elevens framgang direkte til beslutningen om at det skal gå bra. Viljen har altså på nesten magisk vis virket alene, og innsatsen og arbeidet med nynorsken underkommuniseres. Andre ganger konkretiseres hva eleven faktisk må gjøre av arbeid for å nå målet. Som i dette eksemplet fra en samtale med en gutt:

- Lærer 1: Målet er å forbedre seg i fag. Er det noen spesielle fag du ønsker å forbedre?
- Gutt: Det er jo fortsatt matte og engelsk da.
- Lærer 1: Matte og engelsk. Bra. Hva må til, tror du?
- Gutt: Det er jo bare å gjøre ekstra oppgaver og følge med, gå til timen og – ja, øve mye til prøver og sånn.
- Lærer 1: Ja. Du tror du gjør det nok nå, eller?
- Gutt: Nei, jeg må nok øve litt mer, tenker jeg.
- Lærer 1: Ja.

I dette eksemplet kommer de ledende spørsmålene på løpende bånd, og eleven ledes mot det eneste mulige svaret: At han må gjøre flere oppgaver for å bli bedre, og at det han har gjort til nå, ikke er nok.

I noen samtaler tolker læreren tegn på økt innsats som et tegn på at eleven har tatt en beslutning og satt seg et mål. Et eksempel fra en samtale med en gutt som lærerne oppfatter som å ha gjort for liten innsats, illustrerer dette:

- Lærer: (...) Du må bestemme deg for å ville liksom, også tenker jeg at det syns jeg på en måte du har vist nå i høst da, at du har jo bestemt deg for å ville noe, fordi at du – nå gjør du lekser og du jobber og vi ser liksom at du er i gang da. Er du enig i det?

Det viktigste er å bestemme seg for å *ville*, men her framstår ikke det å *ikke* bestemme seg for å ville som et alternativ. Tegnene til mer iver i arbeidet tolkes som et tegn på både vilje og beslutning, og igjen brukes et ledende «Er du enig i det?» for å få eleven til å innse at han har tatt en beslutning.

I ytterste konsekvens blir denne forståelsen av at eleven først må ha bestemt seg for å yte, også et krav for å få ekstra hjelp og støtte. Det følgende eksemplet er fra en samtale med en gutt som har faglige utfordringer, og

der det er snakk om å skaffe en PC med et program der innholdet fra lærebøker blir lest opp:

Lærer: Nei, ikke sant, så du kan tenke litt, men der òg tenker jeg at da kan du si også at «vet du hva, jeg vil virkelig prøve å jobbe enda bedre med det og jeg tror at den kan være bra for meg». Da kan jeg prøve å få ordna en sånn [PC] til deg.

Eleven blir instruert til å overtale seg selv til å ta en beslutning om å jobbe bedre hvis han får en slik maskin. Dette blir så en forutsetning for at læreren skaffer hjelpemidlet. Motsatt rekkefølge – altså at hjelpemidlet skaffes til veie først ut fra en antagelse om at det vil gi eleven lyst til å jobbe bedre – vil bryte med logikken om først å sette seg mål. Kanskje er det derfor tilbudet om hjelpemidlet ikke presenteres betingelsesløst.

Denne insisteringen på elevens beslutning illustrerer idealet om at motivasjon må komme fra et autentisk sted i elevens indre (jf. Taylor, 1998), men samtidig at (en del) elever trenger å bli styrt mot dette stedet. Lærerne kommer her i et dilemma: De er bedt om å styre eleven, samtidig som det ikke er lov til å styre. Det vi ser i samtalene, er dermed lærernes mange krumspring for å styre uten å styre. Noe tilsvarende er tidligere påvist i analyser av utdanningsrådgivning på ungdomsskolen (Smette, 2015). Slik blir samtalene mellom lærer og elev en dialog der eleven stadig vekk blir påminnet om at det å sette mål er elevens ansvar, og at denne *mål-settingens* hensikt er å bidra til at eleven skal ta kontroll over sin egen læringsprosess og utvikling.

Vennlig makt som hjelp til selvhjelp

En del samtaler, de fleste med gutter, preges av at eleven viser liten innsats, og at både lærere og elever forventer at eleven potensielt er i stand til å få til mer. I disse samtalene blir strategiene for å styre eleven mot både en beslutning om og en realisering av høyere mål mer eksplisitte.

En strategi som lærerne enkelte ganger brukte, var å vise skuffelse over at en elev ikke utnytter potensialet sitt. I en samtale med en gutt kommer

læreren med referanse til hva hun føler når han ikke utnytter de gode evnene sine i matte:

Lærer: Men så sier du «jada», sier du da. Men så vet jeg ikke om vi er helt enig likevel da. For at jeg tenker det at du er jo utrolig flink i matte. Men så gjør du nesten ingenting. Føler jeg. Nå i det siste så syns jeg du har vært veldig slapp, men du får nå fem på prøver, så jeg tenker, det er jo – ja, det skal du være glad for at du må begynne å jobbe litt. Hvis ikke så, for nå er det plutselig en liten minus til og med bak denne gangen.

I dette sitatet legges det opp til en tone der læreren uttrykker en form for genuin bekymring for eleven. I sin analyse av utviklingssamtaler og loggbøker i svenske skoler omtaler Granath (2008) tilsvarende tendenser som intimisering av relasjonen mellom lærer og elev, og argumenterer for at dette er en av flere former for vennlig makt – i Foucaults forstand av begrepet. Denne intimiseringen «blir ett relationellt verktøy for påverkan, som sätts i spel genom kommunikation» (s. 176). Innenfor disse rammene blir lærerens følelsesbaserte og «personlige» forslag en form for insisterende kommunikasjon, der det blir vanskelig eller umulig for eleven å avvise forslagene som presenteres.

Det omfattende snakket som ofte må til for å få eleven til selv å uttale det lærerne ønsker at de skal komme fram til, gjør at det blir uklart hvem som har bestemt hva (jf. Granath, 2008, s. 101). Dialogen i utviklingssamtalene kan dermed ses som et middel for å «installere» motivasjon i eleven på en måte som gjør at eleven til slutt tror at det hun sier at hun vil, er ønsket som har oppstått i henne selv.

I denne intimiserte og vennlige maktbruken ser vi at lærere og foreldre ofte står på samme side. Et eksempel er fra en samtale der mor og lærer sammen prøver å få eleven til å innse at han bruker for lite tid på skolearbeidet. En slik innblanding krever en bestemt form for legitimering:

Mor: Vi sier jo dette her for å prøve å hjelpe deg i tiden framover. Fordi du har ambisjoner. Fordi du stiller så høye krav til deg selv, i forhold til karakterer og karakternivå.

Moren og lærerens allianse for å styre elevens tidsbruk, legitimeres her ved at de skal hjelpe eleven til å nå sine egne mål. Forsøket på styring er dermed ikke i konflikt med elevens rett til selvbestemmelse. Det er eleven som har definert målet om høye karakterer og dermed de høye kravene til seg selv. Moren og læreren blir på den måten hverandres alliansepartnere i arbeidet med å få eleven i gang, men også elevens alliansepartnere i arbeidet med å bli seg selv og den eleven han egentlig vil være.

Mot en selvregulert elev?

I dette kapitlet har vi, gjennom analyser av hvordan myndigheter (gjennom dokumenter) og lærere (i utviklingssamtaler) snakker om læring og faglig utvikling, vist hvordan forventningen om at elever skal reflektere over egen læringsprosess og styre seg selv, gradvis har blitt et mer sentralt tema i skolen. I analysen av reformene i denne perioden har vi også argumentert for at målet om å skape en selvstyrt elev i stor grad har erstattet det tidligere idealet om at eleven skulle ha medbestemmelse over egen læring. Den grunnleggende ideen om selvbestemmelse ligger likevel fast, men er i praksis tvetydig fordi skolen – ofte i allianse med foreldre – går langt i å forme det eleven skal bestemme. Dette er eksemplifisert gjennom vår analyse av utviklingssamtaler.

Analysene av utviklingssamtalene gir et innblikk i hvordan denne forventningen uttrykkes på ett tidspunkt i 2013/14 – da Kunnskapsløftets læreplanverk (KD, 2006) fortsatt var gjeldende. Vi har ikke kunnet sammenligne samtaler fra dette tidspunktet med samtaler fra andre tidspunkt. Vi har heller ikke data eller andre studier som kan si noe om hvordan de foregikk på 90-tallet, og hvordan de foregår i dag. Analysen vi har gjort, viste at samtalene tar form som en dialog der eleven blir gjort ansvarlig for å mobilisere motivasjon for å lære. Den selvbestemmelsen som vi har argumentert for at lå til grunn for tenkningen om «ansvar for egen læring» i Hernes' Reform 97 har etter vår fortolkning, blitt til et krav om *selvstyring* i Kunnskapsløftet. Analysen viste også at skillet mellom hva som er elevens og hva som er skolens mål, blir høyst uklart i dialogen – eller snarere monologen – som utspiller seg i utviklingssamtalene. Den

indre reformeringen av eleven foregår dermed ved hjelp av vennlig institusjonell makt – forkledd som elevens egen indre prosess.

Hvilken retning har så synet på elevens læring og motivasjon tatt i årene etter at disse samtalene fant sted? Står fremdeles idealet om den selvstyrte eleven like sterkt?

De nyeste læreplanene trådte i kraft fra høsten 2020 (Utdanningsdirektoratet, 2020b), og de inngår i reformen Kunnskapsløftet 2020, her for enkelthets skyld omtalt som *Fagfornyelsen*.³ Forarbeidene til reformen finnes blant annet i Ludvigsen-utvalgets rapport fra 2015 om *Framtidens skole* (NOU 2015: 8). Et sentralt begrep i denne rapporten er selvregulering. Det psykologiske selvreguleringsbegrepet har mange fellestrekk med de selvteknologiene Foucault beskriver som en del av senmoderne staters *governmentality*-tilnærming, og som vi til nå har omtalt som selvstyring (jf. Madsen, 2015, s. 228). I rapporten står det for eksempel: «Utvalget anbefaler at det legges vekt på metakognisjon og selvregulert læring i alle fag» (NOU 2015, s. 10), noe som innebærer at elevene skal lære «å ta initiativer og arbeide målrettet for å lære, og lærer å regulere egen tenkning og egne handlinger og følelser» (NOU 2015, s. 10).

En tolkning er at denne nyeste utdanningsreformen dermed representerer en ytterligere omdreining i disiplineringen av individet. Psykologen Ole Jacob Madsen (2015) (se også hans kapittel i denne boka) mener å kunne identifisere en terapeutisk strømning gjennom utvalgsrapporten, som bidrar til å gi sterk autoritet til utviklings- og læringspsykologi (s. 211).

I en analyse av hvordan ideen om «21st century skills» oversettes til den norske konteksten i Ludvigsen-utvalgets rapport, argumenterer også Hilt et al. (2019) for at den samlede elevforståelsen som trer fram, er *den selvregulerte eleven* med metakognitive evner. De hevder at dette vitner om et diskursivt skifte fra progressivisme til en individualisert, kognitivistisk forståelse (Hilt et al., 2019, s. 392), men at dette skjer gjennom glidende overganger, der også enkelte av den progressive pedagogikkens

3 Fagfornyelsen heter Kunnskapsløftet 2020, men omtales slik her for å unngå forvirring. Reformen (Kunnskapsløftet 2020/K-20) er imidlertid mer omfattende enn bare «fagfornyelsen». Fagfornyelsen er endringen av læreplaner i fag. I tillegg inkluderer reformen ny generell del av læreplanen og ulike endringer i lover og reguleringer.

kjernebegreper videreføres. Som eksempel nevner de diskursen om den demokratiske, samarbeidende og sosialt ansvarlige eleven, hvor anerkjennelse og toleranse står sterkt, og som gis høy verdi i utvalgsrapporten. Samtidig viser Hilt et al. (2019) at kreativitet, kritisk tenkning og samarbeid – plussord med lang tradisjon i en sosialdemokratisk pedagogisk tradisjon (Meland, 2011; Skarpenes, 2007) – gis en særegen refortolkning i utvalgsrapporten. Utdanningen skal bidra til at elevene utvikler kreative evner, evner til kritisk tenkning og samarbeidsevner som *individuelle egenskaper* (Hilt et al., 2019). I Ludvigsen-utvalgets rapport (NOU 2015: 8) kobles disse evnene videre til krav til problemløsningsevner og entreprenørskap i arbeidslivet, som erstatning for kollektive læringsformer eller samfunnskritikk, som var den opprinnelige konteksten.

Slike begreper som betyr noe i én kontekst og som importeres inn i en ny kontekst for å signalisere kontinuitet og framkalle konsensus, kalles transdiskursive begreper (Dale et al., 2011). Ludvigsen-utvalgets kognitivistiske perspektiv er derimot ikke uten videre blitt importert inn i de nye læreplanene. I Kunnskapsdepartementets vurdering av utvalgets konklusjoner (KD, 2017) advares det mot å la sosiale og emosjonelle ferdigheter framstå som kompetansemål i fagene. De skriver også at

... skolen har ansvar for at elevene utvikler relevante læringsstrategier i alle fag, og for at elevene får trening i å reflektere over eget arbeid og egen læring. (...) Departementet vil understreke at arbeid for å fremme læringsstrategier, metakognisjon og selvregulert læring ikke betyr at elevene skal ta ansvar for egen læring. Elevenes utvikling av selvstendighet i læringsprosessen krever at lærerne har og tar ledelsen ... (KD, 2017, s. 40, vår utheving)

Kanskje viser referansen til ansvar for egen læring tilbake til enda et av den progressive pedagogikkens kjernebegreper som fortsetter å leve videre i nye former i dagens reformdebatter. Forskjellen fra tidligere er at *ansvar for egen læring* nå ikke lenger opptrer som en transdiskursiv term som i Kunnskapsløftet, men som noe skolemyndighetene tar aktivt avstand fra. Vår tolkning er at myndighetene her sikter til ideen om en lærer som «mistet styringen» under Reform 97. Kunnskapsdepartementet beskriver det ideelle forholdet mellom elev og lærer som en god balanse mellom «den aktive eleven og den aktive og ansvarlige læreren»

(KD, 2017, s. 23). I den nye læreplanens overordnede del er det å «lære å lære» og å «forstå sine egne læreprosesser» blitt et av hovedprinsippene for læring, utvikling og danning (pkt. 2.4), og det understrekes at eleven skal innta «en aktiv rolle i egen læring og utvikling» (Utdanningsdirektoratet, 2020b, s. 11) – som en slags omskriving av «ansvar for egen læring». De mer grunnleggende implikasjonene for det elevsynet som ligger i det kognitivistiske perspektivet, blir ikke problematisert.

Fagfornyelsen henter en begrunnelse i at vårt moderne samfunn krever at elever utvikler nye typer kompetanse og ferdigheter for å være tilpasset det samfunnet de skal leve i som voksne. I Ludvigsen-utvalgets rapport (NOU 2015: 8) ble dette samfunnet beskrevet som individualisert og globalisert. Fra vår synsvinkel kan det se ut til at de selvteknologiene vi har beskrevet her, kan spille en rolle i å trekke skolesamfunnet mot en ytterligere individualisering, snarere enn å motvirke den. Utviklings-samtalenes vekt på mål og selvstyring blir samtidig en sosialiseringsprosess hvor ansvaret for å nå mål eller for å mislykkes, hviler på den unges egne skuldre. Mestrer man det ikke, kan man utvikle stress – som skyldes manglende samsvar mellom de mål og forventninger man møter, og de midler man har til å nå målene. Den selvstyrte eleven står i fare for å vende krav og mislykkethet innover som skam og psykisk uhelse, fordi skolens mål er gjort til elevens egne.

Litteratur

- Baker, C. & Keogh, J. (1995). Accounting for achievement in parent-teacher interviews. *Human Studies*, 18(2–3), 263–300.
- Bartholdsson, Å. (2008). *Den vänliga maktövningens regim – om normalitet och makt i skolan*. Liber.
- Brennan, M. & Popkewitz, T. S. (1998). *Foucault's challenge: Discourse, knowledge, and power in education*. Teacher's College Press.
- Dagbladet* (2001, 5. desember). Norge er skoletaper! (papirutgaven).
- Dale, E. L., Engelsen, B. U. & Karseth, B. (2011). *Kunnskapsloftets intensjoner, forutsetninger og operasjoniseringer: En analyse av en læreplanreform. Sluttrapport*. Universitetet i Oslo, Pedagogisk forskningsinstitutt.
- Fejes, A. (2008). To be one's own confessor: Educational guidance and governmentality. *British Journal of Sociology of Education*, 29(6), 653–664. <https://doi.org/10.1080/01425690802423320>

- Fejes, A. & Nicoll, K. (Red.). (2008). *Foucault and lifelong learning: Governing the subject*. Routledge.
- Foucault, M. (1988). Technologies of the self. I L. Martin, H. Gutman & P. Hutton (Red.), *Technologies of the Self. A seminar with Michel Foucault* (s. 16–49). Tavistock Publications.
- Foucault, M. (1977 [1999]). *Overvåkning og straff: Det moderne fengsels historie*. Gyldendal.
- Granath, G. (2008). *Milda makter! Utvecklingssamtal och loggböcker som disciplineringsmekaniser* [Doktorgradsavhandling, Göteborgs universitet].
- Gundem, B. B. (1990). *Læreplanpraksis og læreplanteori. En innføring*. Universitetsforlaget
- Haug, P. & Solbrekke, T. D. (2003). Evalueringa av reform 97. *Norsk pedagogisk tidsskrift*, 88(04), 245–247. <https://doi.org/10.18261/ISSN1504-2987-2004-04-01>
- Hilt, L. T., Riese, H. & Søreide, G. E. (2019). Narrow identity resources for future students: The 21st century skills movement encounters the Norwegian education policy context. *Journal of Curriculum Studies*, 51(3), 384–402. <https://doi.org/10.1080/00220272.2018.1502356>
- Imsen, G. & Volckmar, N. (2014). The Norwegian school for all: Historical emergence and neoliberal confrontation. I U. Blossing, G. Imsen & L. Moos (Red.), *The Nordic education model* (s. 35–55). Dordrecht. https://doi.org/10.1007/978-94-007-7125-3_3
- Kelly, M. G. (2013). Foucault, subjectivity, and technologies of the self. I C. Falzon, T. O’Leary & J. Sawicki (Red.), *A companion to Foucault* (s. 510–525). Blackwell Publishing.
- Kirke-, undervisnings- og forskningsdepartementet (KUF) (1997). Læreplanverket for den 10-årige grunnskolen. Nasjonalt læremiddelsenter.
- Kotthoff, H. (2015). Narrative constructions of school-oriented parenthood during parent–teacher–conferences. *Linguistics and Education*, 31, 286–303. <https://doi.org/10.1016/j.linged.2014.12.002>
- Krejsler, J. B. (2010) Klasseledelse gjennom sociale teknologier. I J. Krejsler & L. Moos (Red.), *Klasseledelse – magtkampe i praksis, pædagogik og politik* (s. 230–243). Dafolo.
- Kunnskapsdepartementet (KD) (2006). Læreplanverket for Kunnskapsløftet (LK06). Kunnskapsdepartementet/Utdanningsdirektoratet.
- Kunnskapsdepartementet (KD) (2011). *Motivasjon – mestring – muligheter: Ungdomstrinnet* (Meld. St. 22 (2010–2011)).
- Kunnskapsdepartementet (KD) (2017). *Fag – fordypning – forståelse. En fornyelse av Kunnskapsløftet*. (Meld. St. 28 (2016–2017)). <https://www.regjeringen.no/no/dokumenter/meld.-st.-28-20152016/id2483955/>
- Lie, S., Kjærnsli, M., Roe, A. & Turmo, A. (2001). *Godt rustet for framtida? Norske 15-åringers kompetanse i lesing og realfag i et internasjonalt perspektiv*. Programme

- for International Student Assessment og Institutt for lærerutdanning og skoleutvikling, Universitetet i Oslo.
- MacLure, M. & Walker, B. M. (2000). Disenchanted evenings: The social organization of talk in parent-teacher consultations in UK secondary schools. *British Journal of Sociology of Education*, 21(1), 5–25. <https://doi.org/10.1080/01425690095135>
- Madsen, O. J. (2015). Den terapeutiske skolesekken? Fremtidens skole slik Ludvigsen-utvalget ser det. I K. Bjørkdahl (Red.), *Rapporten: Sjanger og styringsverktøy* (s. 204–230). Pax.
- Meland, A. T. (2011). *Ansvar for egen læring* [Doktorgradsavhandling, Universitetet i Göteborg].
- Nordahl, T. (2003). Makt og avmakt i samarbeidet mellom hjem og skole (NOVA rapport 13/03). NOVA.
- NOU 2015: 8 (2015). *Fremtidens skole — fornyelse av fag og kompetanser*. Kunnskapsdepartementet.
- Oldervik, H. (2014). *Arbeidsplaner som styringens kunst: Bruk av arbeidsplaner i norsk skole fra 1970–2010* [Doktorgradsavhandling, Norges teknisk-naturvitenskapelige universitet].
- Opplæringslova (1998). Lov om grunnskolen og den vidaregåande opplæringa. <https://lovdata.no/dokument/NL/lov/1998-07-17-61>
- Pillet-Shore, D. (2016). Criticizing another's child: How teachers evaluate students during parent-teacher conferences. *Language in Society*, 45(1), 33–58. <https://doi.org/10.1017/S0047404515000809>
- Popkewitz, T. S. (2012). Cosmopolitanism and the age of school reform: Science, education, and making society by making the child. Routledge.
- Rønning, W. (2002). *Likeverdig skole i praksis. Presentasjon av ei kartlegging* (NF-rapport 18/02). Nordlandsforskning.
- Silseth, K. & Smette, I. (2017). Utviklingssamtalen. Elevers ansvar mellom skole og hjem. I O. Erstad & I. Smette (Red.), *Ungdomsskole og ungdomsliv: Læring i skole, hjem og fritid* (s. 94–112). Cappelen Damm Akademisk.
- Skarpenes, O. (2007). *Kunnskapens legitimering: Fag og læreplaner i videregående skole*. Abstrakt forlag.
- Smette, I. (2015). *The final year: An anthropological study of community in two secondary schools in Oslo, Norway* [Doktorgradsavhandling, Universitetet i Oslo].
- Smette, I. (2017). Enhetskolens ulike lærerblick. *Norsk sosiologisk tidsskrift*, 1(04), 317–331 <https://doi.org/10.18261/issn.2535-2512-2017-04-04>
- Smette, I. & Erstad, O. (2017). Elevers læring på tvers av skole og fritid. I O. Erstad & I. Smette (Red.), *Ungdomsskole og ungdomsliv. Læring i skole, hjem og fritid* (s. 11–22). Cappelen Damm Akademisk
- Taylor, C. (1998). *Autentisitetens etikk*. Cappelen's upopulære skrifter. Cappelen Akademisk.

- Telhaug, A. O. (2005). *Kunnskapsløftet: Ny eller gammel skole? Beskrivelse og analyse av Kristin Clemets reformer i grunnsopplæringen*. Cappelen Akademisk.
- Tveit, A. D. (2014). Researching teachers' and parents' perceptions of dialogue. *International Journal of Inclusive Education*, 18(8), 823–835. <https://doi.org/10.1080/13603116.2013.841296>
- Utdannings- og forskningsdepartementet (UFD) (2004). *Kultur for læring* (Meld. St. 30 (2003–2004)). <https://www.regjeringen.no/no/dokumenter/stmeld-nr-030-2003-2004-/id404433/>
- Utdanningsdirektoratet (2020a). Samarbeid mellom hjem og skole. <https://www.udir.no/kvalitet-og-kompetanse/samarbeid/samarbeid-mellom-hjem-og-skole/>
- Utdanningsdirektoratet (2020b): Kunnskapsløftet 2020. Overordnet del – verdier og prinsipper for grunnsopplæringen. <https://www.udir.no/lk20/overordnet-del/>

KAPITTEL 6

Ungdomsidrettens spenninger

Åse Strandbu

Norges idrettshøgskole

Kari Stefansen

NOVA, OsloMet – storbyuniversitetet

Ingrid Smette

Universitetet i Oslo

Ørnulf Seippel

Norges idrettshøgskole

Abstract: Youth sports are both unifying and dividing, and two of the many paradoxes in youth sports are discussed in this chapter. The first is sports as fun and play – while being highly controlled and structured. The second paradox is youth sports as an arena for competition – and for inclusion and belonging. We address the meaning of sports, and especially these seeming incompatibilities, based on interviews with young sportspersons and their parents. The analyses show that while young people are not much bothered by the tension between play and structure, the second paradox is more challenging. We conclude that the inner logic of sport – competition – is a source of joy, meaning and community, but also has the potential to pose a threat to the sense of community. Finally, we discuss how youth sports can exist with such paradoxes.

Keywords: youth, sport, grassroot sport, community, ambiguity, joy, fun, play, contest

Laget ligger under med ett mål, og det er to minutter igjen av handballkampen. Etter avtalen fra spillermøtet om lik fordeling av spilletid er det ingen bytter igjen. Nina, lagets toppskårer, sitter utålmodig på benken. Flere spillere ser mot treneren. En mor utbryter halvhøyt at «Nina må på banen». Stemningen stiger i hallen. Hvordan vil dette gå? Og hva vil

Sitering av denne artikkelen: Strandbu, A., Stefansen, K., Smette, K. & Seippel, Ø. (2021). Ungdomsidrettens spenninger. I G. Ødegård & W. Pedersen (Red.), *UNGDOMMEN* (Kap. 6, s. 135–152). Cappelen Damm Akademisk. <https://doi.org/10.23865/noasp.142.ch6>
Lisens: CC BY-ND 4.0

treneren gjøre? Vil hun sette inn Nina og la konkurranselogikken trumfe prinsippet om lik spilletid? Idretten er full av slike situasjoner der ulike oppfatninger om hva idretten skal være, står mot hverandre. Noen ganger blir motsetninger tydelige, som i dette eksemplet. Men som oftest er slike spenninger der – uten at de gjøres eksplisitte. Samtidig fungerer idretten; mange unge deltar og trives, og foreldrene støtter ivrig opp. Hvordan henger dette i hop?

Innledning

Situasjonen fra handballhallen illustrerer flere spenninger i ungdomsidretten: Skal hovedmålet med idretten være lik deltakelse for alle, eller at laget hevder seg? Er ungdomsidretten for sterkt preget av en elitetenkning som overskygger andre hensyn? Eller er det omvendt? Spenningen mellom «idrett for alle» og elitesatsing er et gjennomgangstema i studier av ungdomsidretten (Goksøyr, 2008; Helle-Valle, 2008; Solenes, 2016). Men det finnes også andre spenninger – som har fått mindre oppmerksomhet. Vi vil ta for oss to av dem: Den første er spenningen mellom det morsomme og det strukturerte ved idretten. «Det er gøy», er svaret ungdom oppgir oftest når de blir spurt om hvorfor de driver med idrett. Samtidig er idretten også stramt strukturert med forhåndsdefinerte regler og en struktur som likner skolens: Treneren bestemmer, en øver for å bli bedre og måles på prestasjoner. Idretten framstår som noe gammeldags i lys av forventninger om hva som fenger ungdommer i dag. Den andre spenningen er mellom konkurranse og fellesskap. Konkurranse, det å måle seg mot andre, regnes som et definatorisk trekk ved idretten (Tangen, 2004). Også internt i en treningsgruppe eller et lag kan det være konkurranse om uttak til stevner og kamper. Samtidig framhever ungdom fellesskap og samvær med andre som en viktig grunn til å drive med idrett.

Vi vil belyse disse to spenningene og tar utgangspunkt i den vanlige breddeidretten – som skigruppa, handballaget og fotballaget som samles til trening, spiller kamper og drar på konkurranser, og der foreldre kjører og henter, baker kaker og stiller på dugnader og som trenere, lagledere og heiagjeng.

Kapitlet har to problemstillinger: 1) Hvordan ser spenningen mellom henholdsvis lek og struktur og konkurranse og samhold i ungdomsidretten ut – for ungdommer og foreldre? 2) Hvordan kan det ha seg at ungdom vil delta og foreldre involverer seg villig vekk, når det finnes så store spenninger knyttet til hva ungdomsidretten skal være? For å svare på disse spørsmålene tar vi utgangspunkt i kvalitative intervjuer med idrettsungdom og foreldre. Først beskriver vi noen hovedtrekk ved den organiserte ungdomsidretten i Norge, og deretter redegjør vi for teori-tradisjonene vi er inspirert av.

Den organiserte ungdomsidretten i Norge

Historisk sett er organisert barne- og ungdomsidrett et relativt nytt fenomen. Den store tilstrømmingen av barn og unge til den organiserte idretten skjedde på 1960- og 70-tallet (Solenes, 2016). Tidligere var idrett for barn og ungdom i voksefasen sett på med skepsis, som noe som kunne ha en negativ moralsk innflytelse på dem og innebære for store fysiske belastninger. For eksempel argumenterte idrettsleger på 1930- og 40-tallet for at «overdriven trening og konkurransar braut ned snarare enn å bygge opp, ungdommen» (Solenes, 2016, s. 34).

I dag er tonen en annen. Idretten tillegges en rekke gode ringvirkninger både for barn og unge, og for lokalsamfunn. Stikkord er helse, inkludering og fellesskap. Og mange er med: 93 prosent av ungdom i alderen 13–18 år har vært med i et idrettslag i løpet av oppveksten, og mer enn halvparten av norske åttendeklassinger trener i et idrettslag én gang i uka eller oftere (Bakken, 2019). Fotball og handball er de største ungdomsidrettene, etterfulgt av ski.

Mange slutter med organisert idrett i løpet av tenårene. Mer enn 50 prosent er med ved inngangen til tenårene, mot under 30 prosent mot slutten av tenårene (Strandbu et al., 2019). Frafallet forklares dels med forhold *i idretten*: at man går lei, at det er mangel på tilbud, for mye satsing, misnøye med trenere, at man ikke er god nok, at man opplever skader; og dels med forhold som ligger *utenfor idrettens kontroll*: at man flytter, at man må jobbe eller bruke mer tid på skolen, og at man får nye venner (Espedalen & Seippel, 2021; Persson et al., 2019). Treningsvanene

endrer seg dessuten utover i tenårene. Fra 14-årsalderen blir treningsstudio en viktigere arena, og på videregående trener godt over halvparten regelmessig på treningsstudio (Bakken, 2019).

Kontroverser om hva idretten skal være – som er tema i dette kapitlet – er nok særlig tydelig i ungdomsidretten. Barneidretten, som inkluderer tilbud til barn under 13 år, er regulert gjennom NIFs *Bestemmelser om barneidrett* og *Idrettens barnerettigheter*.¹ Her vektlegges deltakelse og lek framfor konkurranse og rangering. Ungdomsidretten er mindre regulert. NIFs *Retningslinjer for ungdomsidrett* er nettopp retningslinjer,² ikke bestemmelser. Mens brudd på *Bestemmelsen om barneidrett* kan klages inn til NIF, finnes ikke tilsvarende klageorgan for brudd på *Retningslinjer for ungdomsidrett*. Mye er delegert til særforbundene og ikke minst klubbene, noe som betyr at ungdomsidretten kan se ulik ut i ulike idretter, klubber og treningsgrupper. Og kan romme mange spenninger.

En åpenbar spenning er mellom idretten som massebevegelse og idrettens elitedyrking (se feks. Broch, 2020; Helle-Valle, 2008). Historisk har denne spenningen – og kanskje særlig elitedyrkingen, feiringen av de beste – vært særlig utfordrende i arbeideridretten (AIF), der samhold, kameratskap og bred deltakelse var en uttalt verdi (Goksøyr, 2008, s. 98). Spenningen mellom idrett for alle og elitefokuset i idretten er der også i dag – sammen med mange andre spenninger: Ett eksempel er den uttalte målsettingen om like muligheter for gutter og jenter i idretten, samtidig som fotballjenter opplever at deres idrettsprosjekt ikke verdsettes på samme måte som gutters (Persson et al., 2020). Et annet eksempel er at sosial klasse igjen har stor betydning for deltakelsesmønstre, etter en periode hvor foreldreressurser har betydd mindre, samtidig som det er et uttalt mål at idretten skal være tilgjengelig for alle (Strandbu et al., 2017). Vi har latt disse, samt idrettspolitiske spenninger mellom allsidighet og spesialisering, mellom praksiskunnskap og fagkunnskap, mellom profesjonalisering og kostnadsbegrensning ligge. De to spenningene vi tar for oss, er tettere koblet til meningen med idretten – hvordan idretten oppleves for de som deltar, for ungdommene selv og for foreldrene deres.

1 <https://www.idrettsforbundet.no/tema/barneidrett/>

2 <https://www.idrettsforbundet.no/tema/ungdomsidrett/retningslinjer-for-ungdomsidrett/>

Idretten som flertydig fellesskap

Vår forståelse av fellesskap og spenninger i idretten er inspirert av Cohens bok *The symbolic construction of community* (1985). Forfatteren viser hvordan fellesskap konstrueres symbolsk og holdes sammen til tross for forskjeller og uenighet mellom deltakerne, fordi de opplever å ha en felles identitet. Et eksempel kan klargjøre dette: Et basketballag som fellesskap vil med utgangspunkt i denne boka være noe mer enn at spillerne kommer sammen på trening og kamper. Fellesskapet er for Cohen basert på opplevelsen hver enkelt har av å identifisere seg med det samme laget som de andre spillerne identifiserer seg med, til tross for at spillerne kan ha ganske så ulike ideer om hva laget er. For eksempel om treningene handler om å måle krefter, utvikle ferdigheter, bli så god som mulig, ta seg ut, gjøre noe en liker, eller være sammen med venner. Opplevelsen av å utgjøre et lag er med andre ord ikke avhengig av at alle legger den samme meningen i idretten.

Cohen framhever flertydigheten ved fellesskap som sentralt for at fellesskap kan fungere, selv om det finnes spenninger. Symbolisering av en felles identitet bidrar til dette. Grupper kan ifølge Cohen fungere – til tross for ulike meninger – hvis deltakerne deler en felles identitet: «people of radically opposed views can find their own meaning in what nevertheless remain common symbols» (s. 18). I tråd med dette kan et lag med svært ulike syn på hva idretten skal være, fungere – dersom uenighetene ikke er gjort eksplisitte. Når ulike oppfatninger derimot blir eksplisitte og partene krever at ens eget syn på saken må legges til grunn, trues fellesskapet.

Cohens symbolske perspektiv kan suppleres med å understreke betydningen av idretten som praksisfellesskap. *Praksisfellesskap* er definert som «a group of people who share a concern, a set of problems, or a passion and who deepen their knowledge and expertise in this area by interacting on an ongoing basis» (Wenger et al., 2002, s. 4). Felles engasjement, felles oppgaver og felles repertoar er stikkord. I praksisfellesskapene formidles og videreutvikles praktiske ferdigheter, kunnskap, mening og verdier (Lave & Wenger, 1991). Fordi praktiske gjøremål er idrettens omdreiningspunkt, har teorier om praksisfellesskap vært fruktbare i studier av idrettsfellesskap (Culver & Trudel, 2008;

Ronglan, 2016). Slik vi ser det, kan idrettens praksisfellesskap romme et mangfold av meninger om hva idretten skal være. Vi vil følge oppfordringen fra Cohen om å undersøke fellesskap gjennom å spørre «what does it appear to mean to its members?» (s. 20) – og samtidig huske på at medlemmer i et fellesskap kan ha svært ulike opplevelser. For eksempel kan kjernen i laget oppleve fellesskapet annerledes enn det reservebenken gjør, men også innad i kjernen kan oppfatningene om meningen med idretten variere.

Datamateriale

Datamaterialet er hentet fra studien *Læring på tvers*, som omfatter intervjuer med 14–15-åringer (Strandbu et al., 2016) og foreldre (Stefansen et al., 2016a, 2016b). Tretti niendeklassinger som spilte handball, fotball eller volleyball, de mest sentrale idrettene i skoleklassene vi fulgte i studien, ble intervjuet. Intervjuene ble gjennomført på skolen og handlet blant annet om egen motivasjon for og opplevelse av idrett, foreldrenes rolle, vennskap og nettverk gjennom idretten. Intervjuene ble gjennomført av førsteforfatter,³ som også hadde observert informantene på treninger, på kamper og på skolen. I tillegg trekker vi på intervjuer med foreldre fra studien *Foreldreinvolvering i idretten*.⁴

Vi har gjennomført en tematisk analyse (Thagaard, 2002). Med utgangspunkt i de to spenningene vi beskrev innledningsvis, leste vi intervjuene systematisk for å se om og hvordan de kom til uttrykk.

Gøy og strukturert

Den første spenningen vi tar for oss, er idretten som strukturert og samtidig gøy. «Det er gøy», er et svært vanlig svar når ungdom blir spurt om hvorfor de driver med idrett (Seippel, 2016). Vi har i mange intervjuer spurt hva det er som gjør idrett gøy. «Det bare *er* gøy», er en formulering

³ Camilla Wiig var med som forsker i noen av intervjuene.

⁴ Se <https://www.nih.no/forskning/prosjekter/foreldreinvolvering-i-ungdomsidretten/>

som går igjen. (Se f.eks. Strandbu et al., 2016, s. 121). Noen utdypende forklaringer har vi likevel fått:

- Frans: Jeg er sammen med kamerater og leker. Fotball er en lek samtidig som det er alvor.
- Nadia: Det er veldig sosialt. Man får mange nye venner. Og det er veldig gøy. Så er det jo trening da og alle har jo godt av trening.
- Ingar: Nei jeg vet ikke. Jeg synes det er gøy at det er så fartsfylt og jeg får lov til å bruke mye energi på det da. Bruke krefter og sånt.
- Henrik: Jeg synes egentlig langrenn er ganske gøy, og de forskjellige stilartene i langrenn. Og på en måte, jeg er litt den typen som liker å kjenne at nå er jeg sliten (...) Jeg føler at når jeg driver med det, så føler jeg at du er helt i [det] på en måte. Du må hele tiden pushe deg og da føler jeg at du gjør hele tiden en innsats.
- Petter: Det som er morsomt med handball er vel variasjon. Eller, det er jo en sport jeg er glad i. Det som er morsomt er jo samholdet og treningen generelt. Jeg er glad i trening, men det er gøy å kunne være med i et fellesskap også. Og føle at man oppnår noe.

I de fleste intervjuene var det selvsagt for ungdommene at det er gøy å drive med idrett. De syntes det var vanskelig å forklare det nærmere. Og trolig er svaret på spørsmålet sammensatt. Ett moment er at fysisk aktivitet gir en rekke fysiologiske og biokjemiske effekter, noe som gir behag og oppstemthet (Mikkelsen et al., 2017). Men dette er bare en liten del av bildet. Når vi løper for å rekke bussen, blir vi også varme, men det er sjelden gøy. Det er meningen i aktiviteten som gjør den morsom. Og hvorfor idrett er gøy, er vanskelig å forklare. Kanskje er det som Huizinga skriver i boka *Homo ludens*, at «the fun of playing, resist all analyses, all logical interpretation. As a concept it cannot be reduced to any other mental category» (Huizinga, 1955, s. 3)? Uansett kan det å dele morsomme opplevelser styrke fellesskapet: «competitive rituals produce fun through mutual attention, particularly when competitors are closely matched and push themselves to the limits of their competencies» (Fine & Corte, 2017, s. 76).

I sitatene over nevnes behov for trening, et ønske om å forbedre ferdigheter, glede over samhold og samtidig fascinasjon for selve idrettsaktiviteten. Det siste poenget harmonerer godt med Huizingas (1955) forståelse

av lek som et grunnleggende behov, og at leken gjerne kan inneholde elementer av konkurranse. Huizinga beskriver leken som fri fra ytre tvang, og en arena der spontanitet, utfoldelse og et visst sjanseelement står sentralt, men ikke som fri fra regler. Leken er samtidig oppslukende og slik sett alvorlig. Det kan være dette Frans mener når han sier at «fotball er en lek samtidig som det er alvor». Alvoret kan også handle om at det å vinne og markere seg gjennom idretten gir prestisje og fordeler i livet ellers. Idretten kan komme til nytte. Huizinga var kritisk til idrettens nytte-tenkning og disiplinering fordi det fører til at «something of the pure play-quality is inevitably lost» (Huizinga, 1955, p. 197). I en diskusjon om grenseoppganger mellom lek, spill og idrett viser Loland (med referanse til Huizinga) hvordan en og samme idrettsaktivitet kan være både lek og ikke-lek:

Volleyballspillere som engasjerer seg fullt og helt på grunn av spenningen i en frivalgt konkurranse, leker. Andre spillere som kun tenker på den mulige prestisjen og profitten som kan følge av seier, har en instrumentell innstilling. De leker ikke. (Loland, 2002, s. 21)

Spørsmålet vårt er hvordan lek-kvaliteten ved idretten, som er en av grunnene til at idrett er morsomt, harmonerer med idrettens struktur. Et moment her er at selv om idretten er gjennomstrukturert og tydelig voksenstyrt, er den likevel frivillig på en måte som skolen ikke er. Håkon beskrev det slik. «En forskjell er at, hvert fall for meg da, for fotball er noe jeg vil gjøre, men skolen så har jeg ikke lyst. Det er ikke noe som interesserer meg, sånn foreløpig. Idretten er liksom en slags belønning etterpå.»

Gustav fra samme studie fortalte at han liker slutten av treningene aller best, «kanskje fordi vi får på en måte spille litt mer fritt da. Det er ikke på en måte sånne øvelser vi må gjøre. Det er liksom fritt». Like etterpå snakket vi om øvelser og repetisjoner, og da var han opptatt av at «noen ganger går treningene veldig treigt liksom på grunn av dem som tøyser». Han selv kan også være blant dem som tøyser, men han liker klart best når det ikke blir for mye av det – når de får gjennomført øvelsene. Samtalen med Gustav viser hvordan ungdom både kan like at det er mer lek og «fritt», og samtidig like en viss struktur på treningene.

Guri, som spilte fotball, hadde tilsvarende synspunkter. Hun fortalte om et annet lag i nærheten som hun mener er veldig «alvorlige». De trener fire ganger i uka, og det er «veldig strengt». To jenter derfra hadde byttet over til hennes lag

fordi vi har det mer gøy når vi spiller. Vi ler og liksom har en fin tid. Det er jo det de fleste ungdommer har lyst til, ikke sant? Kanskje vi ikke vinner alle kamper, men nå har vi begynt å ta oss ordentlig sammen også. Så nå begynner det å bli ordentlig gøy.

Hun var opptatt av at treningene skal være morsomme og ha struktur:

man skal liksom være venner og fnise sammen og ha det gøy, men på treninger så er man på trening og da skal man lære nye ting og bruke til kamp. Så da må man konsentrere seg og ... Ja, holde seg til tema.

De fleste intervjuene inneholdt varianter av Guri og Gustavs både – og synspunkter. «Jeg liker at det er orden, men det er jo selvfølgelig deilig å få pratet litt også da» (Nadia). Noen ungdommer tenkte annerledes. De mente at det største problemet i idretten er at det enten blir for strengt, eller at det er irriterende når det mangler struktur: «De andre ville jo ikke konsentrere seg og da fikk ikke vi trent som vi ville» (Nina).

Vi spurte også om hva ungdommene tenkte om at idretten i stor grad er voksenstyrt. De fleste fortalte om liten innflytelse på treningsopp-
legget.

Frans: Vi kan fortelle hvilke øvelser vi syns er morsomme, og hvilke vi lærer mest av. Men det er treneren som legger opp treningen.

Intervjuer: Syns du det er greit at det er sånn?

Frans: Ja. Vi får være med litt, men det er treneren som bestemmer.

Noen mente spillerne burde kunne bestemt litt mer, men de fleste syntes det var greit som det var. Det vanligste erfaringen blant dem vi intervjuet, var at spillerne bestemte lite av treningsopp-
legget.

Fra studier av frafall vet vi at en av de vanligste grunnene til at ungdom slutter med idrett, er at det ikke er gøy lenger (Persson et al., 2019). I Perssons og medforfatteres studie (2019) har ungdom formulert med egne ord hvorfor de slutter: Av de som oppga at det ikke var gøy lenger, og i

t tillegg hadde oppgitt andre grunner, var tidspress som følge av treningsmengde og skolearbeid samt at idretten ble for seriøs og konkurranseorientert, de vanligste svarene. 28 prosent av de som ikke syntes idrett var gøy lenger, oppga en av disse grunnene i tillegg. Studien indikerer altså at det strukturerte ved idretten ikke er hovedgrunnen til at mange ungdommer etter hvert ikke synes at idrett er så gøy.⁵ Betydningen av idretten som voksenstyrt vet vi lite om fra frafallsstudier. Om idretten er morsom og meningsfull, handler kanskje ikke så mye om *hvem* som strukturerer, om det er voksne eller ungdom selv, men snarere om *hvordan* og i hvilken grad idretten er strukturert? Dette betyr ikke at ungdoms medbestemmelse i idretten er en uvesentlig sak. Det er mange andre grunner til at ungdom bør få bestemme mer i idretten, blant annet for å rekruttere nye idrettsledere (se Strittmatter, 2020; Waldahl & Skille, 2016).

Oppsummert: Idrett er strukturert sosial praksis med nedskrevne spilleregler. Samtidig gir den mulighet for lek i en form som er kjent fra barndommen, men som samtidig ikke er regnet som barnlig. Idretten kan på den måten gi kjærkommen mulighet for lek for ungdommer som er for store til å leke på barnlig vis. Det å bli oppslukt av idrettsaktiviteten, når «du er helt i [det] på en måte», som Henrik sier, handler kanskje ikke så mye om at det er voksne som har strukturert aktiviteten. Ungdommene vil ha både lek og struktur på trening. For de som driver med idrett, er ikke dette en motsetning. For de som har sluttet, er det mer uklart om struktur og moro oppleves som direkte motsetninger.

Samhold og konkurranse

Å være sammen med de andre på trening trekkes fram av mange unge som en viktig del av idretten. Dette handler både om gleden ved å gjøre noe en liker sammen, og om å etablere en plass i jevnalderfellesskapet – å bli anerkjent som en «vanlig» ungdom (Strandbu et al., 2016). Spørsmålet

5 En innvending her kan være at de fleste som sier at idrett ikke var gøy lenger, ikke forklarer dette nærmere. Det kan være at de ikke lenger liker idrettens strukturerte karakter. Vi kan også tilføye at grunner som at idretten ble for seriøs og konkurranseorientert (som totalt oppgis av 18 %), og at det var manglende muligheter i klubben i nærheten (9 %), tyder på at idrettsstrukturen har betydning for frafall (Persson et al., 2019). Men de som oppgir disse grunnene, kan fremdeles synes at det er morsomt med idrett, bare ikke slik den var i klubben de forlot.

er hvordan dette harmonerer med idrettens konkurranseside. Å konkurrere og måle krefter er essensielt i de fleste definisjoner av idrett, som i Tangens avgrensing av idrett som «kroppslig å vise fram og sammenlikne dyktighet ved å konkurrere» (Tangen, 2004, s. 60), eller Guttmanns korte definisjon – «playful physical contest» (Guttmann, 2004, s. 14). Og for mange unge er det konkurransen i organiserte stevner og kamper, men også i treningssituasjoner, som er det fascinerende ved idretten.

Hva sier idrettsaktive ungdommer om denne spenningen mellom samhold og konkurranse? Samværet og samholdet var svært viktig for mange av dem. For de som drev med de «store» idrettene – handball og fotball –, gjenspeilet nettverket der som regel hvem de var mest sammen med på skolen og ellers. For ungdom som drev med mindre idretter som turn, sykling og basketball, gjaldt ikke dette like klart. Det vanligste var likevel overlapp mellom idrettsfellesskapet og fellesskapet på skolen.

Ungdommene knyttet samholdet i idretten til det lystbetonte, det at de sammen gjør noe de liker. Nina forklarte: «Du er jo med vennene dine på en helt annen måte. Hvis du skulle vært hjemme så hadde du bare sittet og snakket». Dette harmonerer med Jones' (2001) beskrivelse av sterke felles opplevelser i idretten som grobunn for vennskap. Slike opplevelser kan handle om spenning knyttet til konkurranser og en type kroppslig intimitet under trening og i garderoben som skiller seg fra hverdagslivet ellers. En er sammen «på en helt annen måte», som Nina forklarte. Konkurransen som meningsfull var selvsagt for ungdommene vi intervjuet. «Det er gøy å vinne», var det noen som sa, men betydningen av konkurransen ble ikke utbrodert så mye i intervjuene – den ble tatt for gitt. Noen unntak fantes imidlertid. En gutt fortalte at han likte veldig godt å trene og være sammen med de andre på treningene, men at han ikke likte kamper. Han ble tatt ut på laget, og det ble forventet at han stilte opp, men han gruet seg til kampene. Så mye at han vurderte å slutte.

Konkurranser inngikk også i treningene. Balltreninger ble ofte avsluttet med at ungdommene spilte mot hverandre. Dette var den morsomste delen av treningen for de fleste. Konkurransen på trening ble opplevd som en form for lek, som belønningen til slutt.

Hvordan kan samhold forenes med konkurranse, som er idrettens omdreiningspunkt? Skaper ikke konkurransen heller motsetninger,

konflikt og fiendskap? Et begrepsskille fra politisk filosofi mellom *motstander* og *fiende* (Mouffe, 2015) kan oppklare dette. En fiende er en trussel mot din eksistens som du ønsker å utradere eller utslette. En motstander er derimot en du anerkjenner som verdig til å bli tatt alvorlig. I idretten er motstanderen en helt nødvendig del av spillet. Å bli møtt som en verdig motstander innebærer anerkjennelse⁶ – og inkludering i det konkrete treningsfelleskapet og det større idrettsfelleskapet. Å bli kjent med andre utover sin egen treningsgruppe var en av sidene ved det å drive idrett som ungdommene vi intervjuet, trakk fram som meningsfylt. Konkurransen kan bidra til samhold – også utenfor laget.

Konkurransen i kamp, i stevne eller på trening er én sak. Hva med konkurranse innad i en treningsgruppe om plass på laget, om uttak til mesterskap eller kamp? Konkurransen om å bli tatt ut på laget kan stå i en reell motsetning til samhold. Det å ikke bli tatt ut på laget, og det å ikke få spilletid, innebærer at en ikke anerkjennes og ikke inkluderes. Utestengelsen er trolig det verste – ikke det å ikke nå helt opp i konkurransen. Mange av ungdommene vi intervjuet, hadde vært gjennom runder med sammenslåing av lag, og inndeling i første- og andrelag. Bare et par år tidligere var de en del av barneidretten, der alle skal ha lik spilletid. I ungdomsidretten er dette mer åpent. Utvelgelse til treningsgrupper og konkurranser samt fordeling av spilletid var tema i mange intervjuer. Både foreldre og ungdommer snakket om hvordan de hadde opplevd og taklet plassering i henholdsvis første- og andrelag. Fordeling av spilletid var et gjennomgangstema:

Fredrik: Jeg tror det er sånn et kvarter inn i kampen så pleier vi å bytte noen sånn at alle får lik spilletid.

Intervjuer: Klarer de å følge det, trenerne, eller?

Fredrik: Altså, Ikke alltid. Hvis kampen blir veldig jevn så blir det jo som oftest at de beste spiller og de som ikke er så veldig gode sitter på benken. Men som oftest klarer de å følge opp.

Spilletid var et sentralt tema også i intervjuer med foreldre. En far fra studien *Ungdom i endring* (Eriksen & Stefansen, 2021), som var trener

6 En annen distinksjon kan tilføyes: En motstander er hverken *uinteressant* eller irrelevant, men nettopp verdig oppmerksomheten og anerkjennelsen.

for fotballagene til tenårings-barna, praktiserte en streng linje. Alle skal ha lik spilletid: «Vi diskuterer ikke sånne ting, det bestemmer vi som foreldre.» I intervjuet kom han stadig tilbake til nabobygdas lag, som topper laget. «Det er umoralsk», sier han. Idrett handler for ham om samhold og lagånd, og for ham følger lik spilletid av dette. Dette er synspunkter fra foreldre som vi finner i flere intervjuer. Både i intervjuer med foreldre og ungdom er samholdet i laget eller treningsgruppa høyt skattet – og konkurransen sees i hovedsak ikke som et hinder for samholdet, med unntak for konkurransen om utvelgelse til kamper og stevner.

Vi har også eksempler i intervjumaterialet vårt på at satsing og konkurranse kan gå ut over samholdet. Noen skiforeldre fra *Foreldreinvolvering i idretten* fortalte om satsingsgrupper med dilemmaer knyttet til samhold og individuell satsing. De fleste foreldrene vi intervjuet, opplevde at de selv mestrer dette. De involverer seg, og selv om det aller meste av den konkrete oppfølgingen på renn og trening handler om eget barn, er de også opptatt av samholdet – både for barna og for foreldrene. De tar også avstand fra andre foreldre som tar barna ut av treningsgrupper og betaler for individuelle treningsopplegg.

En far oppsummerte hva barn med individuelle treningsopplegg mister: «De mister jo det sosiale. Og da mister de jo egentlig kanskje det som er selve fundamentet for å holde ut lengst mulig.» Han fortalte om et foreldrepar som var misfornøyd med tilbudet for sønnen og hadde laget et eget treningsopplegg for ham. En kveld i desember

da har treningsgruppa til han gutten juleavslutning hvor treneren har kledd seg ut og det er kostyme på alle sammen og de har kjøpt inn appelsiner og Kvikk Lunsj og lager hinderløype og alt mulig rart. 30 unger er der og har det artig, og så ser man at den andre 12-åringen er i lag med sin far, hvor faren står og roper på han i en bakke 50 meter unna hvor han går intervaller. Og det er et bilde på tristhet vil jeg si.

De fleste beskrivelsene av hvordan satsing og konkurranse kan gå ut over samhold, kommer fra foreldre som tar avstand fra andre foreldre som de mener er overdrevent opptatt av egne barns prestasjoner. Men noen, som en skifar, fortalte om en slags brytning inni ham selv mellom å ikke

fokusere på resultater samtidig som han ville at barna skulle ta ut potensialet sitt og hele tiden jobbe for å bli bedre.

For andre foreldre vi intervjuet, var konkurransen og prestasjonen til eget barn klart viktigst. De lette etter måter deres barn kunne få de beste forholdene på – hvor konkurransen, prestasjonen og utviklingen av talentet er det viktigste. De inngår i satsingsfellesskap der barna lever nesten som toppidrettsutøvere. Klubben er en del av infrastrukturen for disse foreldrene. De tar med seg det de kan få derfra, og fyller på med ekstra treningsopplegg.

Frafallsstudier viser at spenningen mellom samhold og konkurranse kan være en viktig grunn til å slutte med idrett: Mange oppgir at «det ble for strenge krav om å være god» (Espedalen & Seippel, 2021), og at idretten ble for seriøs og konkurransen for tøff (Persson et al., 2019). Handler det om konkurransen i seg selv? Eller handler det om prestasjonspress – at en lar konkurransen *bety* for mye? Det er forskjell mellom å være oppslukt av konkurransen mens en holder på – og av hvor viktig det er å vinne.

Oppsummert: Det er en spenning mellom samhold og konkurranse i ungdomsidretten, men disse to faktorene utelukker ikke nødvendigvis hverandre. Konkurransen kan også gi samhold – for de som er inkludert. Dilemmaer rundt laguttak er derimot en ekte indre spenning i ungdomsidretten – og har også trolig stor betydning for frafall.

Avslutning

Idrettssosiologer bør søke å fange «det unikt sosiale ved idrettsfenomenet» (Tangen, 2004, s. 20). Vi har forsøkt å fange noe av det sosialt unike ved ungdomsidretten gjennom diskusjon av to spenninger. For den første spenningen – mellom idretten som morsom og idretten som strukturert og voksenstyrt – var hovedinntrykket fra intervjuene våre at det som for en utenforstående kan fortone seg paradoksalt, i hovedsak ikke oppleves som det. En viss struktur oppleves heller som en forutsetning for lek og moro i idretten. Kanskje fordi det uansett kan gis rom for lek som det ellers er mindre plass for i ungdommers dagligliv? Den andre er spenningen mellom konkurranse og samhold. Vi minner om at dette handler om

noe mer grunnleggende enn spenningen mellom elitefokus eller bredde. Også i breddeidretten kan en spørre seg om en aktivitet der konkurransen er omdreiningspunktet, virkelig egner seg til samhold og integrasjon? Analysene våre tyder på at denne spenningen er vanskeligere. Idrettens indre logikk – konkurransen – framstår som en kilde til glede, mening og samhold, men kan samtidig også true samholdet. Konkurransen kan være både samlende og splittende.

Til tross for disse spenningene er mer enn 300 000 tenåringer med i organisert idrett, og mange foreldre støtter opp om den. Dette fører oss over til vårt andre spørsmål: Hvordan henger den store oppslutningen og spenningene sammen? Spenninger kan utarte og true fellesskap. Når dype motsetninger har blitt gjort eksplisitte, når ungdommer eller foreldre tilknyttet et lag har vært i åpen konflikt, kan det være vanskelig å forenes igjen. Da har vi ikke lenger å gjøre med et tvetydig fellesskap, men med en situasjon der det ikke lenger er tvil om at deltakerne i fellesskapet reelt tilhører ulike leirer. Vi kjenner ikke til omfanget av «sammenbrudd» i treningsgrupper og lag. Ungdommene vi har intervjuet, forteller ikke så mye om dette – kanskje fordi de heller slutter eller finner seg et annet lag når de opplever at deres idrettsprosjekt ikke passer inn? Men fra foreldre har vi fått flere historier om treningsgrupper og lag som har vært nær ved å bryte sammen på grunn av konflikter knyttet til ulike oppfatninger av hva idretten skal være. Hovedinntrykket er likevel at mange treningsgrupper og lag, til tross for ulike syn på hva idretten skal være, likevel henger i hop.

Cohens (1985) teori hjelper oss til å forstå hvordan idrettsfellesskap kan fungere, selv om meningen med deltakelsen varierer. Dette handler om at det som symboliserer fellesskapet, likevel kan være delt. Vi mener dette treffer godt for ungdomsidrettens mangfold av meninger og opplevelser, og det understrekes ved at idrettsfolk ofte *representerer* et fellesskap. Hovedregelen er at alle som konkurrerer i den organiserte idretten, er med i et idrettslag – og altså representerer noe mer enn seg selv. Dette gjelder også individuell idrett. At idrettsutøvere representerer og viser fram sin klubb, sitt sted, sin by eller sin bydel, kan også bidra til at interne uenigheter og spenninger kommer i bakgrunnen.

Men det er én side ved idretten som Cohen ikke dekker godt, nemlig den at idrettens fellesskap er høyst konkrete, de er *praksisfellesskap* (Ronglan, 2016): Idrett er *aktivitet*. Aktivitetene følger fastlagte script; de er strukturerte. Konkurranser gjennomføres etter gitte regler, og treninger er gjerne nokså likt oppbygd. Kjerneaktiviteten i idretten er gitt, den trenger en ikke diskutere. Gjennomføring av en fotballkamp er ikke avhengig av at alle opplever den samme meningen med idretten – så lenge en aksepterer de samme konstituerende reglene. Selv om grunnene til å delta er mangfoldige, er det lettere å samles om idrettsaktivitetenes script enn for eksempel å samles om organisasjonsarbeid i en verdibasert organisasjon der verdiene spriker, som i politiske partier, NGO-er eller sosiale bevegelser. Idretten har *brobyggende* kvaliteter (Putnam, 2001) gjennom at ungdommer som er forskjellige, kan ha det bra i samme treningsgruppe. Foreldre med svært ulike verdsett kan bli kjent med hverandre mens de selger vafler eller organiserer et stevne. Selv om idretten er mettet med verdier, også verdier som kan være motstridende, er det likevel lett å enes om det enkle målet: Konkurransen, enten den forstås som lek eller alvor, gir et enkelt script for samværet. Dette framheves gjerne i diskusjoner om idrettens integrasjonspotensial (Seippel, 2006). Som vi har vist, er idretten mer enn dette enkle scriptet. Likevel er nok samlingen om det en forutsetning for at idretten ofte kan leve med mangetydighet og spenninger.

Litteratur

- Bakken, A. (2019). *Idrettens posisjon i ungdomstida. Hvem deltar og hvem slutter i ungdomsidretten?* (NOVA Rapport 2/2019). Norsk institutt for forskning om oppvekst, velferd og aldring. <https://hdl.handle.net/20.500.12199/1298>
- Broch, T. B. (2020). Tårevåte Tiril: En etnografisk historie om idrettskonkurransens solidariske gleder. *Norsk antropologisk tidsskrift*, 31(4), 268–281. <https://doi.org/10.18261/issn.1504-2898-2020-04-03> ER
- Cohen, A. P. (1985). *The symbolic constructions of community*. Routledge.
- Culver, D., & Trudel, P. (2008). Clarifying the concept of communities of practice in sport. *International Journal of Sports Science & Coaching*, 3(1), 1–10.
- Eriksen, I. M., & Stefansen, K. (2021). What are youth sports for? Youth sports parenting in working-class communities. *Sport, Education and Society*, 1–12. <https://doi.org/10.1080/13573322.2021.1894114>

- Espedalen, L. E., & Seippel, Ø. (2021). Drop-out and social inequality: Young people's reasons for quitting organized sports [under vurdering].
- Fine, G. A., & Corte, U. (2017). Group pleasures: Collaborative commitments, shared narrative, and the sociology of fun. *Sociological Theory*, 35(1), 64–86. <https://doi.org/10.1177/0735275117692836>
- Goksøyr, M. (2008). *Historien om norsk idrett*. Abstrakt forlag.
- Guttman, A. (2004). *From ritual to record. The nature of modern sports*. Columbia University Press.
- Helle-Valle, J. (2008). Discourses on mass vs elite sport and pre-adult football in Norway. *International Review for the Sociology of Sport*, 43(4), 365–381. <https://doi.org/10.1177/1012690208099872>
- Huizinga, J. (1955). *Homo ludens. A study of the play element in culture*. The Beacon Press.
- Jones, K. (2001). Sport and friendship. *Journal of Philosophy of Education*, 35(1), 131–140. <https://doi.org/10.1111/1467-9752.00214>
- Lave, J., & Wenger, E. (1991). *Situated learning. Legitimate peripheral participation*. Cambridge University Press.
- Loland, S. (2002). Lek, spill og idrettens egenart. I Ø. Seippel (Red.), *Idrettens bevegelser* (s. 13–25). Novus forlag.
- Mikkelsen, K., Stojanovska, L., Polenakovic, M., Bosevski, M., & Apostolopoulos, V. (2017). Exercise and mental health. *Maturitas*, 106, 48–56. <https://doi.org/10.1016/j.maturitas.2017.09.003>
- Mouffe, C. (2015). *Om det politiske*. Cappelen Damm Akademisk.
- Persson, M., Espedalen, L. E., Stefansen, K., & Strandbu, Å. (2019). Opting out of youth sports: How can we understand the social processes involved? *Sport, Education and Society*, 1–13. <https://doi.org/10.1080/13573322.2019.1663811>
- Persson, M., Stefansen, K., & Strandbu, Å. (2020). Fotball som kjønnet mulighetsrom. Hvilken betydning har metafortellingen om kvinnefotball for unge jenters idrettsprosjekt? *Tidsskrift for kjønnsforskning*, 44(3), 231–245. <https://doi.org/10.18261/issn.1891-1781-2020-03-05>
- Putnam, R. D. (2001). *Bowling alone. The collapse and revival of American community*. Simon & Schuster.
- Ronglan, L. T. (2016). Å trene ungdom: En sosiokulturell tilnærming. I Ø. Seippel, M. K. Sisjord, & Å. Strandbu (Red.), *Ungdom og idrett* (s. 135–153). Cappelen Damm Akademisk.
- Seippel, Ø. (2006). Sport and social capital. *Acta Sociologica*, 49(2), 169–183. <https://doi.org/10.1177/0001699306064771>
- Seippel, Ø. (2016). Sprek, vakker og kjedelig? Trening og mening blant ungdom: 1985–2013. I Ø. Seippel, M. K. Sisjord, & Å. Strandbu (Red.), *Ungdom og idrett* (s. 93–112). Cappelen Damm Akademisk.

- Solenes, O. (2016). Tidleg organisering og institusjonalisering av ungdomsidretten i Norges Idrettsforbund, 1946–1966. I Ø. Seippel, M. K. Sisjord & Å. Strandbu (Red.), *Ungdom og idrett* (s. 33–51). Cappelen Damm Akademisk.
- Stefansen, K., Smette, I., & Strandbu, Å. (2016a). «De må drive med noe»: Idrettens mening i ungdomstida, fra foreldres perspektiv. I Ø. Seippel, M. K. Sisjord & Å. Strandbu (Red.), *Ungdom og idrett* (s. 154–172). Cappelen Damm Akademisk.
- Stefansen, K., Smette, I., & Strandbu, Å. (2016b). Understanding the increase in parents' involvement in organized youth sports. *Sport, Education & Society*, 23(2), 162–172 <https://dx.doi.org/10.1080/13573322.2016.1150834>
- Strandbu, Å., Bakken, A., & Stefansen, K. (2019). The continued importance of family sport culture for sport participation during the teenage years. *Sport, Education and Society*, 1–15. <https://doi.org/10.1080/13573322.2019.1676221>
- Strandbu, Å., Gulløy, E., Andersen, P. L., Seippel, Ø., & Dalen, H. B. (2017). Ungdom, idrett og klasse: Fortid, samtid og framtid. *Norsk sosiologisk tidsskrift*, 1(2), 132–151. <https://doi.org/10.18261/issn.2535-2512-2017-02-03> E
- Strandbu, Å., Stefansen, K., & Smette, I. (2016). En plass i jevnalderfellesskapet. Idrettens betydning i ungdomstida. I Ø. Seippel, M. K. Sisjord & Å. Strandbu (Red.), *Ungdom og idrett* (s. 113–132). Cappelen Damm Akademisk.
- Strittmatter, A.-M. (2020). *Ung medbestemmelse i norsk idrett. Evaluerings- og utredningsarbeid om barrierene og behovene for å øke ung medbestemmelse i særforbund og idrettskretser*. FOBU–Norges idrettshøgskole.
- Tangen, J. O. (2004). *Hvordan er idrett mulig? Skisse til en idrettssosiologi*. Høyskoleforlaget.
- Thagaard, T. (2002). *Systematikk og innlevelse. En innføring i kvalitativ metode* (2. utgave). Fagbokforlaget.
- Waldahl, R., & Skille, E. (2016). Ungdoms medbestemmelse i norsk idrett. I Ø. Seippel, M. K. Sisjord & Å. Strandbu (Red.), *Ungdom og idrett* (s. 52–69). Cappelen Damm Akademisk.

KAPITTEL 7

Med kropp som prosjekt

Ingunn Marie Eriksen

NOVA, OsloMet – storbyuniversitetet

Kristin Walseth

Fakultet for lærerutdanning og internasjonale studier, OsloMet – storbyuniversitetet

Abstract: This chapter concerns young people's relationships with their own bodies. Based on three different qualitative studies, we find that these relationships are characterised by a strong degree of self-reflexivity and a way of looking at one's body as a part of one's self-project. We argue that young people today relate to a shared ethos of aestheticisation that includes not only ideals about how bodies ought to look, but also the practice of strict diet and exercise regimes in striving to attain these ideals. We show how this may have consequences for young people's sense of worth, and discuss how aestheticisation projects seem to be somewhat compartmentalised from a critical reflection on harmful body image pressure: Even though young people – often girls – may be critical of society's pressure to look a certain way, they do not seem to feel the pressure any less.

Keywords: youth, body image, body work, identity, self-projects

Introduksjon

For tiendeklassingen Kristian er trening på treningscenter blitt en daglig aktivitet: Han trener styrke seks ganger i uka, og har Arnold Schwarzenegger som treningsforbilde. Han følger Schwarzenegger og andre kroppsbyggere på sosiale medier, og henter både trenings- og

kostholdsråd fra disse. I essayet om kroppspress, som han og klassekameratene fikk i oppgave å skrive av norsklæreren, skriver Kristian:

I dag er det veldig mange ungdommer som snakker om kroppspress. Jeg har ikke hatt noe spesielt imot dette før nå. Etter å ha lest litt om det hører jeg at det er veldig mange som klager over kroppen sin, men hva gjør de for å forbedre det? Jo, de setter seg ned og klager på sosiale medier om hvordan de aldri vil bli «tynnspirasjon» eller at de aldri vil få en bra kropp. Det jeg alltid tenker når jeg hører folk som klager over dette er at de er idioter. Jeg kan si dette av erfaring. Jeg har selv tenkt at jeg ikke har noen bra kropp, men jeg satte meg ikke ned for å klage over det. Det jeg gjorde var å trene. Jeg vet derfor av erfaring at man ikke får noen bra kropp av å sitte å klage. Du må jobbe for det. Du må spise sunt, trene mye og etter kort tid vil du se resultater.

Kristians svar på «ungdoms snakk om kroppspress» er tydelig: Ungdom bør slutte å klage på kroppspress og heller begynne å trene. I Kristians budskap er det strenge krav både til kroppens utseende og til innsatsen man bør legge ned for å oppnå denne kroppen (Holla, 2020). Kroppspress er en sentral diskurs i norsk media og samfunn, som ungdom er innvevd i på ulike måter. Kroppspress i denne artikkelen handler om kroppsidealer, men også om hvordan en reagerer på disse (for eksempel med å være misfornøyd med egen kropp, eller ved å endre kroppspraksiser ved å starte å trene eller slanke seg).

Mye forskning i Norge og internasjonalt har i de senere årene sett på ungdoms forhold til egen kropp. Denne forskningen har i overveiende grad vært kvantitativ, og primært fokusert på utstrekning og fordeling av kroppsmisnøye samt konsekvenser av dette. Uro knyttet til kroppsbildet øker sterkt i ungdomstida, og er ofte langvarig (Dion et al., 2016; Jongenelis et al., 2014; Mellor et al., 2010). Kjønnforskjellene blir også svært markante i denne perioden av livet: Kvinner rapporterer jevnt over om mer kroppsmisnøye enn menn, og i Norge rapporterer 35 prosent av jenter og 10 prosent av gutter at de opplever mye press om å se bra ut (Bakken, 2018), og langt flere gutter enn jenter (41 % mot 20 %) er svært fornøyd med utseendet sitt (Eriksen et al., 2017). Kroppsmisnøye er knyttet til større sannsynlighet for å utvikle spiseforstyrrelser og å bli overvektig, og til en del psykologiske vansker – som lav selvtillit og psykiske helseplager

(Eriksen et al., 2017). Spesielt gjelder dette i ungdomstida. Voksne mennesker opplever også misnøye med egen kropp, men forskning tyder på at særlig barndom og tidlig ungdomstid er kritiske perioder i utviklingen av kroppsmisnøye (Calzo et al., 2012).

At ungdom er opptatt av kroppens utseende, er ikke nytt. Det er heller ikke nytt at en i et samfunn har krav og forventninger om at innbyggerne «tar vare på helsa» gjennom trening og et sunt kosthold. Mens noe forskning finner at ungdom i dag ser ut til å oppleve mer kroppspress enn tidligere generasjoners ungdommer (Bor et al., 2014; Sweeting et al., 2010), finner andre at unge kvinners forhold til kropp har blitt noe bedre de siste tiårene, mens kroppsmisnøyen blant menn har vært relativt stabil i den samme perioden (Cash et al., 2004; Karaszia et al., 2017), også i Norge (von Soest & Wichstrøm, 2014). Longitudinell forskning har imidlertid vist at ungdommers motiv for å trene er i endring. Sosiale grunner til å trene – som å ha det gøy og å delta i et sosialt fellesskap – har gått betydelig tilbake i løpet av de siste tiårene (perioden 1985–2013), mens verdiene «hensyn til utseende» og «holde vekten nede» går fram (Seippel, 2017). Denne utviklingen har blitt beskrevet som en «fitness hype», noe som har blitt sentralt for hvordan unge mennesker navigerer livet sitt (Wiklund et al., 2017). Ikke minst vitner posisjonen kroppen har i media, kultur og bevissthet, om en form for *refleksivitet*, altså en form for selvbevissthet, rettet mot egen kropp og identitet, som er uten sidestykke (Shilling, 2012).

Dermed ser det ut til at ungdoms forhold til kropp er i endring. Det er ikke entydig at det er mer kroppsmisnøye nå enn for noen tiår siden, men det er tegn til at ungdoms forhold til egen kropp er blitt mer fokusert på estetisering og samtidig mer bevisst. Hvordan kommer dette til uttrykk i de unges liv? I dette kapitlet belyser vi ungdommers kroppsprosjekt ved hjelp av tre kvalitative studier. Vi undersøker spesielt hvordan ungdom forholder seg til kroppen sin som et estetiseringsprosjekt, og viser at dette innbefatter krav til både utseendet og til det arbeidet som bør legges ned for å oppnå dette. Videre ser vi på hvordan dette kravet kan internaliseres og få konsekvenser for kroppspraksiser (trening, kosthold og disiplinering) og opplevd egenverdi når det kritiske blikket vendes mot egen kropp. Til slutt påpeker vi en tendens til at ungdom – kanskje særlig

jenter – har utviklet en form for dobbelt refleksivitet: De kaster et kritisk blikk på kroppspresset som de utsettes for, samtidig som de fortsetter å ha et kritisk blikk på egen kropp.

Tidligere forskning

Forskningen har vist at selv om kroppen framstår som naturgitt, blir den fortolket gjennom personlige forståelser, som igjen er formet i en sosial kontekst og varierer med kultur, sted, kontekst, etnisitet, sosial klasse og ikke minst kjønn (Hargreaves & Vertinsky, 2007). Det som ofte omtales som kroppspress, kan forstås som en konsekvens av en kulturs sterke bevissthet om kroppens utseende og dens idealisering av visse typer kropp. Hvilken gruppering og posisjon en har i samfunnet, får stor betydning, fordi fortolkningen blir formet av klasse (Sølvberg & Jarness, 2018) og kjønn (Frost, 2003; Grogan, 2010; Skeggs, 2005). Oppmerksomheten har lenge vært rettet mot jenters opplevelse av kroppspress, men gutter er også i økende grad utsatt for kroppspress (Coffey, 2016b; Neumark-Sztainer et al., 2012).

Mye av forskningen på dette området har også forsøkt å identifisere årsaker til disse opplevelsene blant ungdom. En vanlig teori for å forklare dette handler om at kroppsidealene nå blir kommunisert i langt større volum enn før – særlig gjennom sosiale medier (Perloff, 2014). Stor bruk av sosiale media blant ungdom fører til mer bekymring rundt egen kropp (Steinsbekk et al., 2021), men ikke alle ungdommer påvirkes like mye. Det å ha utviklet et positivt kroppsilde kan fungere beskyttende mot den negative effekten av media (Andrew et al., 2015; Grogan, 2016). En annen aktør som ofte tillegges ansvar for de kroppsidealene som formidles til ungdom, er treningssentrene. På 90-tallet ble sentrene kritisert for å fremme tynne og uoppnåelige kroppsidealene (Markula, 1995). I dag argumenteres det med at kroppsidealene som formidles, er sunnere – fordi det blir fokusert mer på muskler, «fit is the new skinny». Imidlertid finnes det flere studier som argumenterer for at trening på treningssenter innebærer et instrumentelt forhold til trening, hvor utseende og kroppsmodifisering kommer i fokus (Sassatelli, 2000). Markula & Pringles (2006) studie av treningssentrene

viser hvordan fitnessdiskursen kobler kunnskap fra fysiologi og medisin med treningspraksiser for å «hjelpe» medlemmene til å trene på spesielle måter for å bli «sunnere» borgere. Pronger (2002) kaller dette «the technology of physical fitness», en diskurs som kontrollerer kroppen, og som bidrar til fokuseringen på å forme kroppen i tråd med trender: slank, muskuløs og ung. Pronger argumenterer for at denne diskursen om kroppen begrenser kroppens potensial, selv om den utgir seg for å gjøre det motsatte. Trening på treningssenter produserer med andre ord det Frank (1995) kaller «speilende kroppsarbeid»: trening som tar utgangspunkt i at kroppen er noe som skal vises fram.

Forskning viser også at fitnessdiskursen er på vei inn i skolen, og da spesielt i faget kroppsøving. Diskursen skiller seg fra idrettsdiskursen som har dominert faget i lang tid, og bidratt til stor oppmerksomhet rundt utviklingen av idrettslige ferdigheter i faget (Augestad, 2003). I Walseth, Aartun & Engelsrud (2017) sin studie av tiendeklassejentes opplevelse av faget kommer fitnessdiskursen til uttrykk gjennom jentenes fortellinger om at de ønsker seg mer «effektiv» trening i kroppsøvingstimene, og at de ønsker at undervisningen i faget skal foregå på treningssenter. Jentene uttrykker også et ønske om at læreren kunne være litt mer som en personlig trener, og kunne lære elevene om kosthold samt presse dem til å trene hardt. Andre studier av kroppsøvingfaget, både i Norge og internasjonalt, viser hvordan denne diskursen er i ferd med å få innflytelse på innholdet i fag hvor bl.a. treningspraksiser fra treningssentrene – som tabata, crossfit og spinning – inkluderes i kroppsøvingfaget (Aasland et al., 2016).

Selv om det har vært fokusert på utstrekning av kroppsmisnøye og ulike kilder til dette, har oppmerksomhet rundt kroppens betydning i unge menneskers liv og identitet i stor grad vært fraværende i den sosiologiske ungdomsforskningen.⁷ Kroppen har utgjort hva Coffey kaller for «an absent present» (Coffey, 2016a) – en forskningstradisjon der kroppen alltid har vært implisitt til stede, men sjelden behandlet eksplisitt som en del av ungdoms identitet.

7 Et unntak fra dette er kroppsøvingforskning og idretts sosiologisk ungdomsforskning, der kropp har vært et sentralt tema (se for eksempel Cole, 2000; Kerner et al., 2018; Langnes, 2018).

Teoretiske perspektiver

Kapittelet situeres i en forskningstradisjon som fokuserer på det moderne menneskets refleksive forhold til seg selv og til skapingen eller formingen av seg selv. Foucault (1988) ser på kroppen som produsert av og situert i diskurser. Han viste at betydningen kropp gis, er sosialt konstituert og alltid et resultat av forholdet mellom makt og kunnskap. Gjennom det Foucault kaller for «selvteknologi» settes individer i stand til å endre kroppen sin, men også bevisstheten og livsstilen, slik at de kan oppnå bedre livskvalitet (Foucault, 1988). Selvteknologi kan referere til teknikker vi bruker for å håndtere kroppen – praksiser vi deltar i for å skape oss selv og forme kroppen ved å innordne oss og/eller motsette oss ulike idealer om kroppen (Markula & Pringle, 2006).

Kroppen er, som nevnt, situert i ulike diskurser. Med diskurs refererer vi her til Foucault, som sier at «diskursen er praksiser som former det objektet det tales om» (Foucault, 1972, s. 49). For oss betyr det at interessen rettes mot hvordan *kroppen* (objektet) konstitueres gjennom ungdommenes utsagn og handlinger. Ifølge Foucault (1978) vil makt-kunnskaps-relasjoner som gjennomsyrrer diskursen, bidra til å *normalisere* bestemte oppfatninger og handlemåter. En diskurs kan inneholde ulike subdiskurser. Öhman og Quennerstedt (2008) har for eksempel illustrert hvordan kroppspøvfaget i Sverige er dominert av en aktivitetsdiskurs. De identifiserte også tre subdiskurser (én helsediskurs, én sosial utviklingsdiskurs og én idrettsdiskurs) som alle utgjør deler av aktivitetsdiskursen. Tilsvarende har Markula og Pringle (2006) identifisert en fitnessdiskurs, og vist hvordan den kobler kunnskap fra fysiologi og medisin til ulike treningspraksiser for å «hjelp» mennesker til å «ta vare på helsa» gjennom å trene på bestemte måter.

Denne grunnleggende ideen om at kroppen blir gjenstand for disiplinering i henhold til de dominerende diskursene i kulturen, er sentral for vår forståelse av ungdoms forhold til kropp og kroppspress. Senere teoretikere som Shilling (2012) foreslår at dette refleksive forholdet til kroppen har tatt en omdreining i senmoderne tid. Kroppen kan ses på som en sentral del av det moderne selvprosjektet, for i denne kontinuerlige selvskapingen er kroppen et særlig umiddelbart og konkret prosjekt som må arbeides på og perfeksjoneres, som en del av en persons identitet (Shilling,

2012). Featherstone (2010) poengterer at kroppsmodifisering både er et verktøy for å vise identitet og tilhørighet til grupper, og et middel til å vise individualitet og karakter.

Metode

Vandebroeck (2016) argumenterer for at dersom vi skal kunne synliggjøre diskursene som regulerer vårt forhold til kroppen, må vi studere de konkrete praksisene der de uttrykkes, i ulike kontekster. I dette kapitlet har vi anvendt data fra tre kvalitative studier. Vi har med hensikt valgt informanter på tvers av kjønn, etnisitet og klasse for å undersøke om det – til tross for ulike idealer i ulike grupper – er noen mer generelle mekanismer som går på tvers av ulike ungdomskulturer.

Den første studien, *Stress og press blant ungdom*, tar for seg norske ungdommer og pressområder i livet deres. Studien består av intervjuer med til sammen 53 gutter og jenter. Forskergruppa foretok gruppeintervjuer med tiendeklassinger og individuelle intervjuer med ungdom på videregående skole fra tre ulike områder, selektert for å få ulik etnisk bakgrunn og klassebakgrunn (Eriksen, 2020, 2021; Eriksen et al., 2017). Intervjuene dreide seg om hva disse ungdommene opplevde kunne være årsaker til psykiske helseplager, og de ble blant annet invitert til å diskutere hvilke områder i livet som bekymret dem, eller som de opplevde som stressende. Kodene ble utviklet induktivt. Vi kodet blant annet opplevd årsak til stress eller psykiske plager, hva de ønsket å oppnå, hva de opplevde sto på spill, og hvordan de opplevde sammenhengen med eventuelle bekymringer eller psykiske plager. Studien viste blant annet at kroppspress, sammen med skolepress, er nært knyttet til psykiske helseplager blant unge, særlig jenter (Eriksen et al., 2017), og at ideer om selvdisciplin og pliktfølelse er sentrale for unges opplevelse av egne livsmuligheter når det gjelder både skole og kropp (Eriksen, 2021).

Den andre studien, *Body Curriculum*, er en aksjonsforskningsstudie med en tiendeklasse, hvor forskerne fulgte klassen over ett semester i fagene kroppsøving og norsk. Klassen besto av 14 gutter og 13 jenter med ulik klassebakgrunn. Cirka 75 prosent av elevene var etnisk norske

med middelklassebakgrunn, og 25 prosent av elevene hadde foreldre med innvandrerbakgrunn. Studien fokuserte på introduksjonen av en ny pedagogisk modell (aktivistmodellen) i kroppsøvfingsfaget, og på elevenes refleksjoner rundt kroppsbevissthet i faget. I tillegg tok den for seg elevenes refleksjoner rundt kropp og kroppsidealiser på sosiale medier. Empirien ble samlet inn via prosjektarbeid, individuelle intervjuer, treningsdagbøker, observasjon og skriftlige arbeid. Dataene ble analysert gjennom «meningskoding»-teknikken (Kvale & Brinkmann, 2009). Studien viste at elevenes motivasjon for trening i idrettslag og på treningssenter var ulike. Den dominerende motivasjonen for trening i idrettslag var å bli gode i idretten, men flere elever trente på treningssenter primært for å forme kroppens utseende (Walseth et al., 2018).

Den tredje studien, *Verdsatte kropper*, er basert på intervjuer med seks jenter som er elever ved en idrettslinje på en videregående skole. I denne studien ble det benyttet visuelle metoder (Harper, 2012). Jentene ble bedt om å samle inn bilder av hva de mener er en verdsatt kropp i dagens samfunn, og disse bildene ble senere brukt som grunnlag for samtale i intervjuene. Intervjuene er analysert ved hjelp av diskursanalyse (Neumann, 2001). Analysen viser at jentenes forståelse av en verdsatt kropp er dominert av bilder og fortellinger om «en pen kropp», «en sunn kropp», «en kropp som har slanket seg» og «kropper som presterer på idrettsbanen». Mens de tre første kategoriene har mye til felles og fokuserer på kroppens utseende, skiller den siste kategorien seg ut ved at fortellinger om idrettslige prestasjoner står sentralt (Walseth & Tidslevold, 2019). I analysen som følger, har vi sammenstilt fellestrekk fra disse tre studiene, som på ulike måter viser ungdoms forhold til kropp som estetiseringsprosjekt. For å utforske dette nærmere fokuserer vi særlig på de av ungdommene i de tre studiene som har et tydelig uttalt estetiseringsprosjekt.

Verdsatte kropper og legitime estetiseringsprosjekter

Da jenter på idrettslinja i Walseth og Tidslevold sin studie (2019) ble gitt i oppgave å levere bilder av hva de selv mente var en verdsatt kropp, og

en kropp som ble verdsatt generelt i dagens samfunn, var det idealet om en pen kropp som dominerte. Beskrivelsen av en pen kropp innebærer ifølge jentene at den skal være slank og veltrent.

Figur 1. En jente valgte dette bildet av en veltrent kvinne i sportsundertøy. Foto: Jakob Lund/Shutterstock. Bildet er brukt med tillatelse fra Shutterstock og er ikke omfattet av CC BY-ND 4.0-lisens. Bildet kan ikke gjenbrukes uten tillatelse fra Shutterstock.

En av jentene valgte bildet ovenfor, og forklarte at bilder som postes på nett, er ment for å inspirere og motivere folk til å trene. Hun var likevel kritisk til disse bildene og sa:

Hun er veltrent, det er ikke det som er problemet. Problemet er at de liksom skal være så perfekte og inspirere andre. Dette er det typiske kroppsidealet du ser i media: tynn og veltrent ... Det er mitt ideal også, alle ønsker seg en pen kropp. (Fra «Verdsatt kropp»-studien)

Flere av elevene understreket også at idealet i dag innebærer at man skal ha en stor, veltrent rumpe, noe de illustrerte med et bilde av den amerikanske fitnessmodellen Jen Selter.

Ideen om at kropper verdsettes primært fordi de er pene, ble imidlertid utfordret av forståelsen av at kropper også verdsettes på grunn av hva de kan prestere på idrettsbanen. Jentene presenterte bilder av Nora Mørk og Marit Bjørgen som eksempler på alternative kropper som verdsettes i dagens samfunn. Jentene, som selv var idrettsutøvere, mente at idealet om en pen kropp dominerte i ungdomskulturen, men at de selv ikke etterstrebet dette idealet – for øyeblikket. En av jentene i studien sa det slik:

Det er trendy for jenter å ha muskler, og jeg tror at alle jenter egentlig vil ha en rumpe som henne (Jen Selter), inkludert meg, i hvert fall når jeg slutter å spille fotball. Kanskje ikke nå, men jeg ønsker å se sånn ut når fokuset ikke lenger er på idrett. Det ser ut som om hun har mye fokus på rumpa, noe som er viktig i dag. (Fra «Verdsatt kropp»-studien)

Det at jentene fokuserte på å utvikle en kropp som presterer på idrettsbanen, så ut til å gi dem en midlertidig beskyttelse mot dette kroppsidealet, i den forstand at de får en legitim utsettelse til etter fotballkarrieren med å strekke seg mot disse idealene.

I en offentlig kontekst framstår kroppen som prestasjons- og helseprosjekt som langt på vei legitimt. For eksempel har skolens pensum omfavnet denne siden av å disiplinere kroppen gjennom fag som kroppsøving og mat og helse. Kroppen som et estetiseringsprosjekt, derimot, framstår som mindre legitimt i en slik offisiell kontekst. Derfor er det slående hvor legitimt estetiseringsprosjektet framstår blant ungdommene i alle de tre studiene. Dette gjelder mange jenter, men også gutter er opptatt av å ha en kropp som ser bra ut, som tidligere nevnte Kristian, som hadde som mål «å få en bra kropp». Og det gjelder jentene på idrettslinja, som erkjenner at de ønsker en rumpe som Jen Selter, selv om estetiseringsprosjektet for øyeblikket må vike for idrettsprosjektet.

Kroppspraksiser: Trening og kostholdsregimer

Oppmerksomheten rundt en vakker kropp fordrer at unges kroppspraksiser, trening og kostholdsregimer designes for å kunne bidra til estetiseringsprosjektet. Oliver, en 17-årig gutt fra en småby, hadde tidligere

i ungdomstida vært overvektig og opplevde det som veldig tungt. Han fortalte hvorfor han og vennene hans trener på treningsstudio:

Oliver: Jeg tror at man kan knytte mye til en felles interesse da. Hvor vi alle har lyst til å bli sterke da, og ikke gå i feil retning.

Ingunn: Hva er feil retning?

Oliver: Å bli lubben, miste muskler. Å sitte stille, det er absolutt ikke målet.
(Fra «Stress og press»-studien)

Olivers ønske handler ikke bare om treningens resultat, det å bli sterke og ikke bli lubne, men det handler også om en praksis: å gjøre jobben, og ikke sitte stille. Oliver forteller videre hvor mye arbeid som kreves av ham for å gå i «den riktige retningen», fordi han vet at i det øyeblikket han begynner å slappe av, så kan han miste grepet:

Du ser på *The biggest loser* og sånn, at de går ned masse – men så begynner de å slappe av. Du kan'ke begynne å slappe av, liksom, du kan ikke spise dårlig mat eller snacks eller ikke trene. Du må fortsette å spise sunt.

Skal man kunne opprettholde kroppens utseende og funksjon, kan arbeidet aldri stoppe opp, slik Oliver ser det.

Dette pågående kroppsprosjektet – en engstelse for å slappe av og et driv etter å opprettholde kroppspraksisen – gjenfinner vi hos mange av informantene. Det er også en annen holdning å spore blant noen av informantene: at de har kommet i mål. Mohammed, som gikk på studiespesialiserende linje på en videregående skole på østkanten i Oslo, forteller om kroppspress blant gutter i hans miljø, unge gutter med minoritetsbakgrunn:

Det med gutter starta [for noen år siden], da var det liksom at alle begynte å trene på helsestudio. Da jeg trente, så jeg at det bare begynte å komme mange nye folk plutselig. Det ble en trend, folk bytta instagramnavn til sånne fitnessbrukere du vet.

Det som drev han til dette, fortalte han, var at han tidligere var:

veldig tynn og høy, mer som atletisk liksom, men jeg ville bli større. Så jeg starta med vekter. Da jeg starta først å trene for 2 år siden da var det mye kroppspress

for meg, men senere har ting begynt å gå bedre, så forsvant det helt. ... Fordi jeg hadde tre kompiser jeg trente oftest med. Jeg hadde nettopp starta og de var større enn meg. Og så ... du føler at du ikke er på samme nivå som de. Jeg begynte bare å trene mer, mer, og spise mer, og så lagde jeg matplan, så gikk det bedre og bedre. Og så ... da det går så bra med deg og andre folk ser det liksom, det er fordi jeg har vokst opp her borte, de fleste ungdommene går på steroider. (Fra «Stress og press»-studien)

Mohammed har til felles med jentene fra «Verdsatt kropp»-studien og med Kristian fra introduksjonen at de ser ut til å ha internalisert hvordan man bør se ut, men også hvordan man må arbeide for å se slik ut. Når han sier at det tidligere var mye kroppspress for ham, men at det nå går bedre, er det nettopp fordi han har tatt konsekvensene og begynt å trene mer og spise mer. Samtidig forteller Mohammed her om en prosess som gikk «bedre og bedre», og at kroppspresset «forsvant helt». I sin fortelling har han altså kommet i mål med estetiseringsprosjektet sitt, men det er tydelig at Mohammed har kommet «i mål» bare så lenge han opprettholder det høye treningsnivået og fortsetter å følge matplanen. De fleste av ungdommene i våre studier uttrykker lignende tankesett: De erkjenner idealene, og bestemmer seg for å handle deretter. Det ser imidlertid ut som estetiseringsprosjektet er spesielt uttalt for dem som går på treningsstudio. Mohammed påpeker at det å trene på treningsstudio og å spille fotball har to ulike formål: «Det er jo stor forskjell på helsestudio og fotball. På helsestudio så trener du for å pynte på kroppen. På fotball trener du for å forbedre ballkontroll.»

Også kroppsøvingfaget er potensielt en sentral arena for ungdoms estetiseringsprosjekt. Her er det vanlig at elevene har perioder med egen trening hvor de skal lære å lage treningsprogram og trene på egen hånd. I egentreningsperioden valgte Jenny, som er tiendeklassing, å trene på treningsstudio, selv om hun presiserer at det hadde vært morsommere med fotball. Hun har medlemskap på senteret fra før. I intervjuet forklarer Jenny dette valget:

Det som er med meg er at jeg satser på skole, jeg spilte håndball tidligere, men fikk ikke tid til alle treningene og kampene. Så da sluttet jeg selv om jeg synes det var veldig gøy. Også begynte jeg på treningssenter, men jeg synes ikke det er

noe. Det er ikke sånn at jeg gleder meg til å trene, jeg gjør det egentlig bare fordi jeg må. For jeg vil på en måte beholde en bra nok kropp, som jeg synes er bra nok. Og jeg har liksom lyst til å ha en god livsstil da, men generelt synes jeg ikke det er noe gøy å trene på senteret. (Fra «Body Curriculum»-studien)

Jenny fokuserer på styrke, og forklarer hvorfor: «For meg er det ikke viktig å være så tynn, det er ikke det jeg fokuserer på. Det er mer på en måte å ha former og være litt stram da. Så jeg har jo fokusert på lår og rumpe i det siste, for jeg har på en måte lyst å bygge opp det da.» Jenny bruker egentreningstimene i kroppsøving til å forme kroppen i tråd med de kroppsidealene hun har.

Pronger (2002) skriver om fitnessdiskursens dominans i dagens samfunn, og om «the technology of physical fitness» som en instrumentell kroppspraksis hvor det fokuseres på trening som et virkemiddel for disiplinering av kroppen, og ikke på kroppens potensial og gledene ved fysisk aktivitet. I ungdommenes fortellinger ser vi hvordan trening, spesielt på treningssenter, har blitt «teknikker» som de bruker for å håndtere kroppen og forme den i tråd med sine respektive identitetsprosjekter (Markula & Pringle, 2006). De som gir uttrykk for at de har et estetiseringsprosjekt, ser i liten grad ut til å motsette seg de dominerende kroppsidealene. Trening blir kanskje dermed en praksis som disse ungdommene i større grad deltar i for å håndtere kroppspresset og innordne seg de dominerende kroppsidealene.

Det refleksive blikket

Som jentene fra idrettslinja påpekte, er det en verdi knyttet til å ha en fin og vel trent kropp. Den typen vurdering som jentene foretar av bildene over, vendes også mot egen kropp. I dette refleksive blikket ligger en vurdering av egen verdi. Dette ser vi også hos en del av guttene. Oliver, for eksempel, forteller at utseendet hans påvirker ham mentalt hele dagen,

fra man står opp og ser seg i speilet og hvordan føler man selv er da. ... Men noen dager står jeg opp og tenker ok, hva er det jeg driver med, ikke sant, når man må ta seg sammen og sånn, da kan dagen bli kjip rett og slett.

Da føler han seg «ganske langt nede. ... Det blir tungt, det er slitsomt rett og slett». Da Oliver gikk på ungdomsskolen, var han overvektig og opplevde det som «veldig tungt. Det var den verste perioden i livet mitt». Oliver sier at hans trenings- og kostholdsregime har gjort at han føler at han «klarer å kjempe tilbake igjen og spise mat uten å føle meg dum eller stor ikke sant, og klare å stå sterkt i det». Opplevelsen av hvordan han ser ut, får betydning for selvfølelsen langt utover det som er direkte knyttet til kroppens utseende.

Strategien til Oliver er, som for mange av de andre informantene, å drive en streng kroppspraksis: Målet er nådd bare så lenge en fortsetter å jobbe. Det er som en maraton med flyttbar målstrek. Dette er imidlertid en sårbar strategi for Oliver, fordi han har høye mål for hva som er bra nok, og når han ikke klarer å opprettholde dette til fulle, får det store konsekvenser for hvordan han har det:

Oliver: Mens den uken her har jeg trent tre ganger i uka her da, så blir resten seige dager. ... Hvis jeg trener få ganger så føler jeg at da må jeg spise mindre.

Ingunn: Påvirker det dagsformen?

Oliver: Ja, i stor grad. Hvis man for eksempel har vært slack en uke, kanskje est littegrann, et par hundre gram men det føles som 1000 kilo ikke sant, så passer ikke t-skjorta helt som den gjorde forrige uke, ah faen ikke sant. Da står jeg opp kvart over fem for å trene før skolen og etter skolen bare for å få mentaliteten på plass. (Fra «Stress og press»-studien)

Kroppen ses på som et prosjekt for selvutvikling, der vekslingen mellom egen og andres persepsjon og kroppens utseende og funksjon blir helt sentralt for opplevd egenverdi. Det kan være et strevsomt og risikabelt prosjekt når selvverd blir så nært knyttet opp til kroppens utseende, og at en klarer å opprettholde trenings- og kostholdsregimet.

Så langt har vi sett at både jenter og gutter snakker om strenge kroppspraksiser og et opplevd kroppspress. Kristian, Oliver og Mohammed har langt på vei vendt blikket mot sin egen kropp – og framstår svært bevisste på viktigheten av å oppnå kroppsidealene for gutter. Det er imidlertid slående hvor lite kritiske de er til det kroppsetoset de forholder seg til og

retter seg etter. I kontrast finner vi at en del av jentene i disse studiene er bevisste på og kritiske til samfunnets krav til kvinnekroppen. I fokusgruppeintervjuer med jenter på tiende trinn er de for eksempel svært bevisste på at alt de ser rundt seg, er «syltynne modeller», noe de mener former dem som personer: «Vi vokser opp med barbier som jente, mens gutter får biler, og det påvirker oss.» Jentene vi snakket med, opplever at dette er med på å lage «standarder for hvordan vi skal se ut, og hvis du ikke er innenfor det, så er du ikke godkjent» (Fra «Stress og press»-studien). Disse utsagnene viser til en diskurs som omhandler kritikk mot urealistiske kroppsidealer og en oppfordring til å stå imot slike eksplisitte og implisitte kroppskrav. Dette er en diskurs som både gutter og jenter ser ut til å være svært godt kjent med – når det gjelder de kravene som er rettet mot *jenter*.

Dette kritiske blikket på kroppspresset står i merkbart kontrast til måten guttene snakker om idealer på og arbeidet deres for å nå disse, som vi har sett ovenfor. Det kan hende at mens jentene i større grad er opplært til å være kritiske til en del signaler, om det så er via Barbie-dokker eller sosiale medier, har ikke guttene opparbeidet seg tilsvarende kompetanse. Guttene trener og endrer kosthold for å nå målene, og snakker eksplisitt om deres strategier for å få dette til, mens jentene i større grad *framstår* som mer kritiske til kroppspresset. Mens guttene vender et kritisk blikk mot egen kropp, har jentene en dobbel refleksivitet: De vender et kritisk blikk mot sitt eget og mot samfunnets kritiske blikk. Annen forskning har også funnet et tilsvarende kjønnet mønster: I en australsk studie beskriver Coffey (2013) at unge kvinner var klar over og var kritiske til kroppspress rettet mot kvinner, men likevel opplevde de et like stort press om å forandre kroppen. De unge mennene var også bevisst på et press om å oppnå en idealkropp, men var i mindre grad kritiske til dette presset.

Paradoksalt nok fører ikke jentenes doble refleksivitet til et mindre press om å endre eget utseende. Disse jentene signaliserer også et stort opplevd press om å trene, og de spiser sunt for å nå de estetiske målene. Mye forskning viser også at jenter sliter langt mer enn gutter med kroppspress (Bakken, 2018) og kroppsmisnøye (Eriksen et al., 2017). Én grunn til dette kan være at disse jentene står i et spenn mellom to motstridende krav. På den ene siden skal de oppfylle de svært spesifikke og strenge

kroppsidealene. På den annen side er det å være opptatt av kropp på feil måte noe som raskt blir forstått som uheldig og usunt i seg selv, og det å stå imot kroppspres kan oppleves som et moralsk imperativ. På den måten kan kroppen bli åstedet for en moralsk dragkamp, der en både må stå imot og gi etter for kroppspresset på samme tid.

Avslutning

I dette kapitlet har vi beskrevet studier som alle utforsker ulike sider av ungdoms kroppsetetiseringsprosjekter. Et hovedpoeng har vært at estetiseringsprosjektet ser ut til å ha stor grad av legitimitet, og vi har sett dette blant ungdommer av begge kjønn og fra ulike bakgrunner. Slik sett er det et sprik mellom skolens kroppspresjekt, som tradisjonelt har dreid seg rundt en helsediskurs (elevene skal lære å spise sunt og bevege seg for å få bedre helse) og en idretts- eller prestasjonsdiskurs i fag som kroppsoving, og ungdommers eget estetiseringsprosjekt. Vi viser også at estetiseringsprosjektet får konsekvenser for de unges kroppspraksiser, kosthold, trening og disiplinering. Det er et opplevd krav ikke bare til hvordan kroppen skal se ut, men også til arbeidet som skal legges ned for å oppnå idealkroppen. Og det å leve opp til disse kravene ser ut til å ramme unges opplevde egenverdi.

Det er tegn som tyder på at den refleksive bevisstheten om kropp som Shilling (2012) beskriver, har tatt en ytterligere omdreining. For ikke bare ser ungdom på egen kropp med et kritisk blikk, men de – kanskje særlig jenter – vender nå blikket tilbake på kroppspresset i seg selv. Det kan tyde på at jenter i større grad enn gutter er opplært til en slik dobbel refleksivitet. Imidlertid er det uklart om dette hjelper dem. Noe av forskningen er lovende – og viser antydninger til at jenter responderte positivt på opplegg for å lære elever å takle destruktive sammenligninger, og virkningene av dette opplegget er mer varige blant jenter enn blant gutter (Sundgot-Borgen et al., 2019). Samtidig ser vi at jenter i langt større grad enn gutter likevel er misfornøyd med eget utseende (Eriksen et al., 2017). Slik vever ulike former for selvrefleksivitet seg sammen, og er med på å skape både presset og selvteknologiene.

Litteratur

- Andrew, R. J., Tiggemann, M. & Clark, L. S. (2015). The protective role of body appreciation against media-induced body dissatisfaction. *Body Image*, 15, 98–104. <https://doi.org/10.1016/j.bodyim.2015.07.005>
- Augustad, P. (2003). *Skolering av kroppen. Om kunnskap og makt i kroppsøvningsfaget*. Høgskolen i Telemark.
- Bakken, A. (2018). *Ungdata 2018: Nasjonale resultater* (NOVA rapport 8/18). NOVA. <https://hdl.handle.net/20.500.12199/5128>
- Bor, W., Dean, A. J., Najman, J. & Hayatbakhsh, R. (2014). Are child and adolescent mental health problems increasing in the 21st century? A systematic review. *Australian & New Zealand Journal of Psychiatry*, 48(7), 606–616. <https://doi.org/10.1177/0004867414533834>
- Calzo, J. P., Sonnevile, K. R., Haines, J., Blood, E. A., Field, A. E. & Austin, S. B. (2012). The development of associations among body mass index, body dissatisfaction, and weight and shape concern in adolescent boys and girls. *Journal of Adolescent Health*, 51(5), 517–523. <https://doi.org/10.1016/j.jadohealth.2012.02.021>
- Cash, T. F., Morrow, J. A., Hrabosky, J. I. & Perry, A. A. (2004). How has body image changed? A cross-sectional investigation of college women and men from 1983 to 2001. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 72(6), 1081–1089. <https://doi.org/10.1037/0022-006X.72.6.1081>
- Coffey, J. (2013). Bodies, body work and gender: Exploring a Deleuzian approach. *Journal of Gender Studies*, 22(1), 3–16. <https://doi.org/10.1080/09589236.2012.714076>
- Coffey, J. (2016a). *Body work: Youth, gender and health*: Routledge.
- Coffey, J. (2016b). «I put pressure on myself to keep that body»: «Health»-related body work, masculinities and embodied identity. *Social Theory & Health*, 14(2), 169–188. <https://doi.org/10.1057/sth.2015.27>
- Cole, C. L. (2000). Body studies in the sociology of sport: A review of the field. J. Coakley og E. Dunning (Red.) *Handbook of sports studies* (s. 439–460). Sage.
- Dion, J., Hains, J., Vachon, P., Plouffe, J., Laberge, L., Perron, M., McDuff, P., Kalinova, E. & Leone, M. (2016). Correlates of body dissatisfaction in children. *The Journal of Pediatrics*, 171, 202–207. <https://doi.org/10.1016/j.jpeds.2015.12.045>
- Eriksen, I. M. (2020). Class, parenting and academic stress in Norway: Middle-class youth on parental pressure and mental health. *Discourse: Studies in the Cultural Politics of Education*, 42(4), 602–614. <https://doi.org/10.1080/01596306.2020.1716690>
- Eriksen, I. M. (2021). Duty, discipline and mental health problems: Young people's pursuit of educational achievement and body ideals. *Journal of Youth Studies*. <https://doi.org/10.1080/13676261.2021.1925637>

- Eriksen, I. M., Sletten, M. A., Bakken, A. & von Soest, T. (2017). *Stress og press blant ungdom: Erfaringer, årsaker og utbredelse av psykiske helseplager* (NOVA Rapport 6/17). NOVA. <https://hdl.handle.net/20.500.12199/5115>
- Featherstone, M. (2010). Body, image and affect in consumer culture. *Body & Society*, 16(1), 193–221.
- Foucault, M. (1972). *The archeology of knowledge and the discourse on language*. Pantheon Books.
- Foucault, M. (1978). *The history of sexuality. Volume 1: An introduction*. Vintage Books.
- Foucault, M. (1988). *Technologies of the self*. University of Massachusetts Press.
- Frank, A. (1995). *The wounded storyteller: Body, illness and ethics*. The University of Chicago Press.
- Frost, L. (2003). Doing bodies differently? Gender, youth, appearance and damage. *Journal of Youth Studies*, 6(1), 53–70. <https://doi.org/10.1080/1367626032000068163>
- Grogan, S. (2010). Promoting positive body image in males and females: Contemporary issues and future directions. *Sex Roles*, 63(9–10), 757–765.
- Grogan, S. (2016). *Body image: Understanding body dissatisfaction in men, women and children*. Routledge.
- Hargreaves, J. & Vertinsky, P. A. (2007). *Physical culture, power, and the body*. Routledge.
- Harper, D. (2012). *Visual sociology*. Routledge.
- Holla, S. M. (2020). Food in fashion modelling: Eating as an aesthetic and moral practice. *Ethnography*, 21(1), 26–47. <https://doi.org/10.1177/1466138118769914>
- Jongenelis, M. I., Byrne, S. M. & Pettigrew, S. (2014). Self-objectification, body image disturbance, and eating disorder symptoms in young Australian children. *Body Image*, 11(3), 290–302. <https://doi.org/10.1016/j.bodyim.2014.04.002>
- Karazsia, B. T., Murnen, S. K. & Tylka, T. L. (2017). Is body dissatisfaction changing across time? A cross-temporal meta-analysis. *Psychological Bulletin*, 143(3), 293–320. <https://doi.org/10.1037/bul0000081>
- Kerner, C., Haerens, L. & Kirk, D. (2018). Understanding body image in physical education: Current knowledge and future directions. *European Physical Education Review*, 24(2), 255–265. <https://doi.org/10.1177/1356336x17692508>
- Kvale, S. & Brinkmann, S. (2009). *Interviews: Learning the craft of qualitative research interviewing*. Sage.
- Langnes, T. F. (2018). Masculinity constructions among Norwegian male break(danc)ers. *European Journal for Sport and Society*, 15(2), 134–153. <https://doi.org/10.1080/16138171.2018.1462949>
- Markula, P. (1995). Firm but shapely, fit but sexy, strong but thin: The postmodern aerobicizing female bodies. *Sociology of Sport Journal*, 12(4), 424–453.
- Markula, P., & Pringle, R. (2006). *Foucault, sport and exercise. Power, knowledge and transforming the self*. Routledge.

- Mellor, D., Fuller-Tyszkiewicz, M., McCabe, M. P., & Ricciardelli, L. A. (2010). Body image and self-esteem across age and gender: A short-term longitudinal study. *Sex Roles*, 63(9), 672–681. <https://doi.org/10.1007/s11199-010-9813-3>
- Neumann, I. B. (2001). *Mening, materialitet og makt: En innføring i diskursanalyse*. Fagbokforlaget.
- Neumark-Sztainer, D., Wall, M. M., Larson, N., Story, M., Fulkerson, J. A., Eisenberg, M. E. & Hannan, P. J. (2012). Secular trends in weight status and weight-related attitudes and behaviors in adolescents from 1999 to 2010. *Preventive Medicine*, 54(1), 77–81. <https://doi.org/10.1016/j.ypmed.2011.10.003>
- Perloff, R. M. (2014). Social media effects on young women's body image concerns: Theoretical perspectives and an agenda for research. *Sex Roles*, 71(11), 363–377.
- Pronger, B. (2002). *Body fascism salvation in the technology of physical fitness*. University of Toronto Press.
- Sassatelli, R. (2000). Interaction order and beyond: A field analysis of body culture within fitness gyms. I M. Featherstone (Red.), *Body modification* (227–248). Sage.
- Seippel, Ø. (2017). Sprek, vakker og kjedelig? Trening og mening blant ungdom: 1985–2013 I Ø. Seippel, M. K. Sisjord & Å. Strandbu (Red.), *Ungdom og idrett* (93–112). Cappelen Damm Akademisk.
- Shilling, C. (2012). *The body and social theory*. Sage.
- Skeggs, B. (2005). The making of class and gender through visualizing moral subject formation. *Sociology*, 39(5), 965–982.
- Steinsbekk, S., Wichstrøm, L., Stenseng, F., Nesi, J., Hygen, B. W. & Skalická, V. (2021). The impact of social media use on appearance self-esteem from childhood to adolescence – a 3-wave community study. *Computers in Human Behavior*, 114, 106528. <https://doi.org/10.1016/j.chb.2020.106528>
- Sundgot-Borgen, C., Friberg, O., Kolle, E., Engen, K. M., Sundgot-Borgen, J., Rosenvinge, J. H., Pettersen, G., Torstveit, M. K., Piran, N. & Bratland-Sanda, S. (2019). The healthy body image (HBI) intervention: Effects of a school-based cluster-randomized controlled trial with 12-months follow-up. *Body Image*, 29, 122–131.
- Sweeting, H., West, P., Young, R. & Der, G. (2010). Can we explain increases in young people's psychological distress over time? *Social Science & Medicine*, 71(10), 1819–1830.
- Sølvberg, L. M. & Jarness, V. (2018). Klasse, kropp og kultur. *Tidsskrift for samfunnsforskning*, 59(01), 5–25.
- Vandebroeck, D. (2016). *Distinctions in the flesh: Social class and the embodiment of inequality*: Taylor & Francis.
- von Soest, T. & Wichstrøm, L. (2014). Secular trends in depressive symptoms among Norwegian adolescents from 1992 to 2010. *Journal of Abnormal Child Psychology*, 42(3), 403–415. <https://doi.org/10.1007/s10802-013-9785-1>

- Walseth, K., Engebretsen, B. & Elvebakk, L. (2018). Meaningful experiences in PE for all students: An activist research approach. *Physical Education and Sport Pedagogy*, 23(3), 235–249.
- Walseth, K., & Tidslevold, T. (2019). Young women's constructions of valued bodies: Healthy, athletic, beautiful and dieting bodies. *International Review for the Sociology of Sport*, 1–23. <https://doi.org/10.1177/1012690218822997>
- Walseth, K., Aartun, I. & Engelsrud, G. (2017). Girls' bodily activities in physical education. How current fitness and sport discourses influence girls' identity construction. *Sport, Education and Society*, 22(4), 442–459.
- Wiklund, E., Jonsson, E., Coe, A.-B. & Wiklund, M. (2017). «Strong is the new skinny»: navigating fitness hype among teenagers in northern Sweden. *Sport, Education & Society*, 24(5), 441–454. <https://doi.org/10.1080/13573322.2017.1402758>
- Öhman, M. & Quennerstedt, M. (2008). Feel good be good: Subject content and governing processes in physical education. *Physical Education and Sport Pedagogy*, 13(4). <https://doi.org/10.1080/17408980802353339>
- Aasland, E., Walseth, K. & Engelsrud, G. (2016). The changing value of vigorous activity and the paradox of utilising exercise as punishment in physical education. *Sport, Education & Society*. <https://doi.org/10.1080/17408989.2016.1268590>

KAPITTEL 8

Gutta på jakt¹

Olav Årstad Borgen

Ketil Skogen

Norsk institutt for naturforskning (NINA)

Abstract: Research among very young hunters (boys aged 15 to 21) in two semi-urban areas outside Oslo demonstrated that for some youngsters with a working-class background and working-class occupational prospects, hunting may be an arena for the reproduction of typical male working-class culture – even in areas that are not typically rural. The hunting culture that these boys are socialized into is typically informal, collective, has a certain element of physical machismo and – not least – it represents a “productivist” perspective on humanity’s relationship to nature and entails a mastery of “tools” like guns, GPS-units and even dogs. These cultural traits correspond to core elements in a typical working-class culture, such as it has been described in numerous studies. However, economic and social change has eroded the material basis for this culture, and its reproduction is now partly relegated to the sphere of leisure. Importantly, the young informants expressed a deep admiration for their fathers and other male relatives (who were hunters) and their lifestyle, and exposed a strong sense of continuity across generations, unlike the popular notions of classless, reflexive identity projects in the so-called post-industrial era.

Keywords: working-class youth, working-class culture, culture reproduction, hunting

1 Kapitlet er en bearbejdet versjon av Borgen, O. Å. og Skogen, K. (2013). Gutta på jakt. Jakt som arena for reproduksjon av arbejderklassekultur, publisert i *Tidsskrift for ungdomsforskning*, 13(1), 3–30. Kapitlet er gjengitt med tillatelse fra *Tidsskrift for ungdomsforskning*, nå *Nordisk tidsskrift for ungdomsforskning*.

Innledning

Klassekultur har ikke vært et sentralt tema i ungdomsforskningen siden Birminghamskolens glansdager på 1970-tallet (Hall & Jefferson, 1976; Hebdige, 1979; Willis, 1977). Den empiriske forskningen som har undersøkt betydningen av ungdoms sosiale bakgrunn, har imidlertid konkludert ganske entydig med at klasse fortsatt betyr mye. En vesentlig del av denne forskningen er store kvantitative studier, som slår fast at familiebakgrunn er viktig for skoleresultater, utdanningsbaner og yrkesmuligheter, og dermed for sosial mobilitet, framtidig inntekt, helse samt flere andre viktige aspekter ved folks liv (se f.eks. Mastekaasa, 2011; Wiborg & Nordli Hansen, 2009; Nordli Hansen & Wiborg, 2019). Dette er selvsagt sentrale spørsmål – som har fått viktige svar.

Men har klasse fortsatt betydning for kultur, det vil si for meningsdannelse og for sentrale tolkningskjemaer som hjelper oss til å forstå og handle i verden? Det viktige spørsmålet om hvordan dette varierer med klasse og klassebakgrunn, forsvant ikke bare fra ungdomsforskningens linse utover på 1990-tallet. Også i sosiologien mer generelt og i samfunnsdebatten kom det i skyggen. Det skyldtes nok delvis den voldsomme interessen for «individualisering» som utviklet seg på denne tida, delvis det faktum at interessen for kulturforskjeller ble dreid mot etnisitet (som noen vil hevde ofte kamuflerer klasse, men det er en annen sak), og trolig også politiske konjunkturer som fikk klasse til å framstå som et gammeldags begrep uten relevans for samtida. Noen forskere fortsatte likevel å insistere på viktigheten av å studere kulturforskjeller i et klasseperspektiv. Man skulle tro at de fikk drahjelp utover på 2000-tallet av fornyet oppmerksomhet rundt fenomenet som har blitt kalt «culture wars» i USA, interessen for «FrP-koden» i Norge og i det aller siste Trumps triumf og framveksten av sosiale fenomener som «de gule vestene». Ofte er det imidlertid forklaringsmodeller bygget rundt begreper som «populisme» som har seilt opp, samtidig som den urban-rurale dimensjonen har fått en (noen ville si overdrevet) sentral plass.

Uansett, noen voldsom revitalisering av forskningen på klassekultur, for eksempel reproduksjon av klassekultur blant ungdom, har ikke funnet sted. Ikke i Norge, og heller ikke i Birmingham-forskernes hjemland. Noe har skjedd, og da kanskje først og fremst med arbeiderklasseungdom i søkelyset, akkurat som i 70- og 80-årene. I Norge må vi tillate

oss å framheve studier av kultureproduksjon i skjæringspunktet mellom klasse og ruralitet (passer jo fint til den nye interessen for urban-rurale motsetninger), der f.eks. Krange og Skogen har sett på hvordan unge voksne menn med arbeiderklassebakgrunn på bygda reproducerer sentrale (maskuline) kulturelementer i fritidssfæren, nærmere bestemt gjennom jakt, og hvordan dette delvis kan forstås som ledd i en form for *kulturell motstand* mot opplevde maktforhold og negative utviklingstrekk i samfunnet (Krange & Skogen, 2007b, 2011; Skogen et al., 2017).

Krange og Skogen viste at jakt, og det sosiale fellesskapet rundt jakta, kan være en arena der unge arbeiderklassmenn i rurale områder finner kontaktpunkter til en maskulin produksjonskultur som ellers er i ferd med miste sitt materielle fundament, fordi sysselsetting innenfor sektorer som skogbruk og industri er redusert til en skygge av hva det var for noen tiår siden. I dette kapitlet skal vi fortelle om en studie fra 2013¹ som tok dette et skritt videre til å bli «ekte» ungdomsforskning: Mens Krange og Skogen har skrevet om unge menn i slutten av tjuetårene, handlet det nå om tenåringsgutter – alle med arbeiderklassebakgrunn og på vei til nokså tradisjonelle arbeideryrker – som var ivrige jegere. Og de bodde ikke på bygda; faktisk holdt de til i nærheten av store byer på Østlandet.

Men før vi blir kjent med dem, må vi ta en liten sving innom jakt som sosialt og kulturelt fenomen, og dessuten se litt nærmere på forskning om arbeiderklasseungdom og kultureproduksjon.

Jakt

De sosiale mekanismene som er i sving når ungdom velger jakt som fritidsaktivitet, har vært lite undersøkt. Studier av rovdyrkonfliktene i Norge har riktignok også satt søkelys på jegere, ettersom jakt er en virksomhet som berøres av store rovdyr, og siden jegere ofte har sterke synspunkter på rovdyrforvaltningen (Krange & Skogen, 2007b, 2011; Skogen et al., 2017). Disse studiene har vist at det i Bygde-Norge ikke bare er unge voksne menn som viderefører jakttradisjoner med tydelige innslag av en maskulin arbeiderklassekultur. Det finnes også miljøer av gutter i tenårene som har jakt som en viktig del av sin livsstil. Dette er gutter som for det meste har arbeiderklassebakgrunn, og som selv sikter seg inn på arbeideryrker (Skogen, 2001).

At slike miljøer trolig spiller en viktig rolle i mange lokalsamfunn, styrkes av våre observasjoner i møte med jegere gjennom mange år med studier i rurale områder. Det finnes med andre ord tydelige indikasjoner på at jakt kan inngå i livsstilspakker som representerer kulturell kontinuitet, der jakta er en viktig bærer av denne kontinuiteten.

Jakt drives i alle samfunnslag, men ulike praksiser og ulik kulturell innpakning vil avspeile ulike sosiale kontekster. Akkurat dette kapitlet handler om arbeiderklassegutter som er ivrige jegere, og om jakta som bærer av klassekulturelle trekk. I utgangspunktet var det ikke opplagt at vi skulle skrive om dette. Hensikten var nemlig bare å studere rekruttering til jakt – som del av et større forskningsprosjekt om jakt som meningsbærende sosial praksis i moderne samfunn.²

Ettersom studien hadde jakt som utgangspunkt, la vi ingen føringer på rekruttering av informanter med tanke på klassebakgrunn, kjønn eller noe annet – bortsett fra at de skulle være unge. Gjennom Norges Jeger- og Fiskerforbund (NJFF) fikk vi kontakt med jakt- og fiskeforeninger i to semiurbane lokalsamfunn på det sentrale Østlandet (som vi har kalt «Gruvebygda» og «Østvika»), og disse satte oss videre i kontakt med noen av sine ivrigste unge medlemmer. Disse miljøene viste seg å ligne mye på jaktmiljøer som er beskrevet i tidligere studier i mer rurale områder. Denne studien gir oss ikke grunnlag for å si noe om hvor vanlige ungdomsmiljøer av denne typen er i slike semiurbane områder, som det er så mange av i Norge. Ut fra tidligere etablert kunnskap om jaktmiljøer bestående av unge menn i mer rurale strøk, og parallellene til både eldre og nyere forskning om arbeiderklasseungdom og kulturelle reproduksjon, kan vi likevel anta at slike miljøer ikke er uvanlige. Imidlertid kan det variere hvor sentral en aktivitet som jakt er for deres medlemmer.

Vår studie av jaktungdom fikk oss i alle fall til å fokusere på noe nytt: Vi fikk mulighet til å studere jakt som arena for reproduksjon av arbeiderklassekultur for ungdom helt ned i tenårene, og til å sammenholde dette med resultater fra andre studier av slik reproduksjon (som foregikk langt

² Norsk institutt for naturforskning (NINA) deltok i et stort internasjonalt forskningsprosjekt om jakt. HUNT (Hunting for sustainability), som var finansiert av EUs 7. rammeprogram og pågikk fra 2009 til 2012, var et tverrfaglig prosjekt som skulle studere både biologiske og samfunnsmessige aspekter ved jakt i en rekke land. NINA hadde ansvaret for delprosjektet «The cultural meaning of hunting».

fra jakt og utmark). I dette kapitlet vil vi blant annet se nærmere på et av de sentrale trekkene ved denne forskningen, nemlig det som kan oppfattes som elementer av motstand mot maktrelasjoner og utviklingstrekk i moderne samfunn, og som arbeiderklasseungdom overtar fra kulturen foreldrene deres (særlig fedrene) formidler.

I mange jegermiljøer oppfattes jakt som en urgammel tradisjon. Blant jegere er det vanlig å betrakte jakt som dypt rotfestet i den høstingskulturen som har preget norske bygder i uminnelige tider (Aagedal & Brottveit, 1999; Krange & Skogen, 2007b). I *ABC for jegerprøven* (Gjems & Reimers, 1999) understrekes jaktas historiske dimensjon. Der kan vi lese: «Gjennom jakten knytter det moderne mennesket kontakt med naturen og sin fortid», og videre, «forhistorisk nordisk fangstkultur har holdt seg i vårt land». Men jakt i det omfanget som drives i dag, og med sin karakter av fritidsaktivitet, er ikke så gammel. Elgjakt oppfattes av mange å ha en særlig viktig betydning i Bygde-Norge, men på begynnelsen av 1900-tallet ble det ikke skutt mer enn 850 elg i året. I 2010 ble det skutt 36 600, og i 2019 litt over 30 000. En nødvendig forutsetning for dette er en formidabel vekst i elgstammen, men også at jakt har utviklet seg som et moderne fritidsfenomen, av samme årsaker som ligger bak veksten i fritidsfeltet generelt: økt velstand og mer fritid i årene etter annen verdenskrig.

NJFF uttrykker ikke sjelden bekymring for at jakta i det siste har tapt anseelse som et resultat av kulturell endring, og frykter framveksten av veganisme og økt interesse for «animal rights» blant ungdom. Det er liten tvil om at de kulturelle endringene NJFF observerer, faktisk finner sted, men konsekvensene for jakta i Norge vet vi lite om. Befolkningsundersøkelser viser at det er bred aksept for jakt her i landet. Over 80 prosent svarer at de enten er positive til jakt eller aksepterer jakt (Krange et al., 2011; Krange et al., 2017). Vi har imidlertid ikke grunnlag for å si noe om endringer over tid.

Klasse- og ungdomsforskning

Selv om vi ikke har sett noen voldsom oppblomstring av forskning på arbeiderklassekultur etter årtusenskiftet, finnes det jo en og annen studie der ute. Her skal vi innom to «nyere» britiske bidrag (ingen av dem under ti år tilbake i tid – litteratursøk har ikke avdekket helt nye bidrag av denne typen), men først vender vi tilbake til 70-tallet og Paul Willis' klassiske

studie (Willis, 1977), som i stor grad har lagt rammene som senere studier har forholdt seg til – enten de har støttet eller kritisert Willis.

Midt på 1970-tallet fulgte Willis en gjeng rabulistiske arbeiderklasse-gutter gjennom skolen og over i arbeidslivet. «The lads» gjorde ugagn på elitenivå – gjennom kompromissløs unnasluntring, vold, fyll og støyende oppførsel. På denne måten etablerte de en autonom posisjon i aktiv opposisjon til skolens verdier. Prosjektet var i en viss forstand vellykket, ettersom guttene så på seg selv som seierherrer som levde et fritt liv, sammenlignet med stakkarene som hadde latt seg lure til å jobbe hardt i skolen (men som uansett ikke ville lykkes) (Willis, 1977).

En utilsiktet konsekvens var at «the lads» gjennom egne handlingsvalg ble sluset inn i arbeiderklassens laveste sjikt. De etablerte en form for autonomi i relasjonen til skolen, samtidig som de opprettholdt en viktig mekanisme for reproduksjon av dominansforhold. Dette er det som siden er blitt kalt «Hammertown-mekanismen» (etter Willis' fiktive navn på byen der han gjorde feltarbeid): Kamp for autonomi gjennom *kulturell motstand* kan være vellykket på ett plan, men kan på et annet plan bidra til marginalisering (Krange & Skogen, 2011; Skogen et al., 2017).

Mye av kritikken mot Willis har handlet om at guttene han studerte, ikke var representative for arbeiderklasseungdom. Og her er det ingen mangel på forskning fra senere år som viser at arbeiderklasseungdom slett ikke behøver å være rabulister, ofte er det tvert imot (f.eks. Blanchard et al., 2017; Ward, 2014). Men Willis mente ikke at de gruppene han beskrev, var representative: Han benyttet seg av et velkjent metodisk grep som går ut på å studere særlig tydelige – kanskje ekstreme – fenomener for lettere å få øye på mekanismer som er allmenne, men som oftest forekommer i mer avdempede former, og som da er vanskeligere å se. Dette har også vært utgangspunktet for Willis-inspirerte forskere, som for eksempel Krange og Skogen, i deres studier av unge rurale arbeiderklassemenn som har jakt som en sentral del av sin livsstil. Mange unge menn med samme klassebakgrunn er ikke som dem, heller ikke på bygda, men de viser oss på en særlig tydelig måte hvordan klassekultur kan reproduseres i fritidssfæren i en tid da den maskuline arbeidskulturens materielle basis er i endring.

Den uformelle gruppa er selve kjernen i den typiske arbeiderklassekulturen, som er grunnleggende antiformal. Gruppa danner den viktigste referansen for hva som går for å være gyldig kunnskap, riktige omgangsformer, viktige verdier og god moral. De sentrale verdiene for «the lads», og som motiverte deres handlinger, representerte en *rekontekstualisering* av den kulturen som guttene hadde med seg hjemmefra. Det gikk en linje fra kulturen på fabrikkgulvet til guttenes eget liv. Guttene beundret sine fedre, og vil gjerne bli som dem. De videreførte sentrale elementer i arbeiderklassens mannskultur, som forakt for akademisk kunnskap (ubrukkelig i den praktiske verden, og dessuten feminin), dyrking av praktisk erfaringskunnskap og teknisk oppfinnsomhet, og dessuten en viss fysisk tøffhet og utholdenhet («doing a hard job well») (Willis, 1979, 1977).

Men «the lads» var ikke industriarbeidere. Livet deres utfoldet seg i en samfunnsmessig kontekst som var forskjellig fra fedrenes og dessuten i sterk endring. Dette er et enda viktigere bakteppe for senere studier av kulturelle mønstre blant arbeiderklasseungdom.

Vi har merket oss to britiske bidrag som tydelig viser at grunntrekkene i den ungdomskulturen Willis beskrev, fortsatt er levende, også i en kontekst der det klassiske industrisamfunnet har smuldret opp.

McDowell (2003) studerte arbeiderklassegutter i Cambridge og Sheffield i England. Hun viser hvordan unge menn med få sosiale eller utdanningsmessige fordeler klarer å skaffe seg – og holde på – jobber i et stadig mer serviceorientert arbeidsmarked, samtidig som de viderefører verdier og forventninger forbundet med tradisjonell arbeiderklassemaskulinitet (McDowell, 2003).

Generelt kunne ungdommenes holdninger til skolen beskrives med at de «ikke brydde seg». De fleste av deltakerne var ikke bråkmakere, selv om mange hadde deltatt i småkriminalitet som nasking eller cannabisrøyking. Nesten alle ønsket å bli oppfattet som «normale» unge menn. En form for hard, «laddish» maskulinitet var likevel dominerende. De hadde klare oppfatninger av hva som var egnet arbeid for mannfolk, og de vektla jobbene sine (ofte deltidsjobber) som et ledd i å bygge opp under egen maskulinitet. Flesteparten jobbet i servicesektoren, men de klarte ofte å tilpasse tradisjonelle arbeiderklasseverdier til jobbene – at det gikk

fort, var hardt og slitsomt, og særlig at det var noe som kvinner ville hatt problemer med å utføre. En av de viktigste måtene å underbygge maskulinitet på var nemlig gjennom kontrastering til kvinner, slik Willis også beskrev det.

McDowell (2003) mener de fleste av informantene uttrykte en form for maskulinitet som ville vært naturlig blant fedrene deres da de gikk ut av skolen 20–30 år tidligere. Flesteparten av guttene hadde også et varig og tett forhold til fedrene, og gikk på pub og på fisketurer med dem. Flere ga uttrykk for at de beundret fedrene. Sterke far–sønn-relasjoner var viktig for guttenes verdier, holdninger og oppførsel, noe som bidro til at de ofte virket forbausende voksne – det kunne være lett å glemme at de bare var 16–17 år (McDowell, 2003).

Nayak (2006) studerte unge arbeiderklassemenn i Nordøst-England. Mange av disse var kreative når det gjaldt å overføre gamle arbeiderklasseverdier til nye fritidsarenaer. De kalte seg selv «Real Geordies» for å vise at de kom fra Tyneside-området (Newcastle og omland). Familiene deres kunne vise til stolte tradisjoner innen maskuline arbeiderklasseyrker. «All spoke of fathers, uncles and grandfathers who had developed specialist skills (...)» (Nayak, 2006, s. 818). Denne bakgrunnen satte sitt preg på ungdommenes selvforståelse og væremåte, og de markerte en kollektiv identitet gjennom typiske symbolske tegn på hvit arbeiderklassemaskulinitet. Men «the Real Geordies» kunne ikke lenger være «ekte» arbeiderklassemenn av yrke, nå som nesten all industri var nedlagt, og jobbene var å finne i servicesektoren. De måtte derfor finne alternative måter å skape maskuline arbeiderklasseidentiteter på.

Tradisjonell arbeiderklassemaskulinitet kom til uttrykk gjennom vekten på mannlige drikkemønstre, en språkbruk med bånd til produksjon og industri, fysisk humor, historier om slåsskamper og seksuelle erobringer, og en sterk konservatisme når det gjaldt kjønn, seksualitet og etnisitet (Nayak, 2006).

Disse eksemplene fra Storbritannia underbygger det faktum at fritidsaktiviteter kan være godt egnet til å framheve trekk som er viktige i arbeiderklassekulturen, og det gjelder også jakt. Jakt er først og fremst en form for fysisk interaksjon med naturen, som har klare elementer av produksjon (fysisk bearbeiding av omgivelsene med et håndgripelig

resultat – kjøtt, mat, «trofé»). Dette gjøres ved hjelp av verktøy (våpen, GPS, osv.) og en praktisk, erfaringsbasert kompetanse, ofte overlevert fra generasjon til generasjon – fra fedre, onkler og bestefedre til unge menn og gutter. Jakta gir også mulighet til å demonstrere utholdenhet og styrke på måter som det blir mindre og mindre anledning til i arbeidslivet. Og ikke minst, i tilknytning til jakta kan kulturell motstand komme til uttrykk, både i opposisjon til måten jakt reguleres på, og – slik Krange og Skogen (2007b, 2011) har vært særlig opptatt av – med tanke på rovdyrpolitikken.

Generelt må vi si at få norske studier har tatt for seg klassekultur blant ungdom fra arbeiderklassen. Nye litteratursøk og henvendelser til potensielt velinformerte kolleger har ikke avdekket mer enn det vi refererte i 2013. Da fant vi noen eksempler (Eidheim, 1993; Jørgensen, 1993; Lægran, 2002), og så vidt vi kan se, har alle disse beskrevet kulturtrekk som ligner mye på det Willis i sin tid fant, og som også dukker opp i de nyere britiske studiene. Andre norske studier har tegnet bilder som har mye til felles med disse, men uten at forfatterne nødvendigvis har fokusert noe særlig på klasse (f.eks. Vestel, 2004; Gudmundsson et al., 2013).

Forskningstema

Denne studien ser på meningsproduksjon knyttet til jakt hos helt unge jegere. Hensikten var å undersøke om og på hvilken måte jakta og dens meningsinnhold kan forstås i en klassekulturell sammenheng, når studieobjektene er gutter fra arbeiderklassen. Om jakt kan være et element i reproduksjon av kulturtrekk som er sentrale i ungdommers livsprosjekter, er dette en faktor som er viktig for å forstå rekruttering til jakt, samtidig som det kan si noe om reproduksjon av klassekultur mer generelt.

Metode

Når man leter etter kulturelle mønstre, vil ofte deltakende observasjon være en egnet metode. Det viktigste formålet med denne metoden er

å beskrive hva «(...) folk sier og *gjør* i sammenhenger som ikke er strukturert av forskeren» (Fangen, 2010, s. 31). Man studerer mennesker som bedriver sine virksomheter på hjemmebane. I og med at forskeren selv er til stede der aktivitetene utøves, har man en fordel når dette skal fortolkes. Et slikt nærvær vil lettere kunne fange inn de miljøspesifikke normene som er avgjørende for hvilken mening som utledes av gruppas handlinger og ytringer (Fangen, 2010). Delta-kende observasjon ble følgelig vårt viktigste inntak til å studere jakt-ungdommen. Dette medførte at vi kom til å tilbringe tid med dem i felten – på jakt. Og når vi sier «vi», mener vi Olav, som var den som utførte selve feltarbeidet.

Vi bestemte oss for å supplere observasjon med gruppeintervjuer. På denne måten fikk vi deltakernes utsagn om, og i noen tilfeller fortolkninger av, sin egen virksomhet.

Jaktturene var ulike, og feltøktene foregikk ikke bare på jakt. Med Gruvebygda var det først skogsfugljakt, og deretter fulgte et gruppeintervju på en pizzarestaurant. Videre ble det en tur med karene til jakt- og fiskeforeningens hytte, med overnatting og jakt på rådyr. Siste feltøkt foregikk i sentrum av den nærmeste byen som Gruvebygda sognet til. Her spilte vi bowling og dro på pub. Datainnsamlingen i Østvika besto av to ungdomsmøter, to jakturer etter skogsfugl og ett gruppeintervju som ble foretatt i klubblokalet.

Olav hadde en stor fordel i dette prosjektet. Informantene våre var alle unge menn mellom 16 og 21 år. Som jeger og ung mann med en uformell stil virket han mindre fremmed for dem, og kommunikasjonen gikk lett. Innpass i fremmede miljøer reiser imidlertid etiske utfordringer dersom deltakerne skulle bli såpass komfortable med forskeren at de avgir sensitive opplysninger som de senere kanskje vil angre på. Nødvendig distanse til feltet ble en utfordring fordi Olav ble såpass godt inkludert, og dessuten oppfordret til å delta som medlem. Da Olav sendte melding til en av jegerne og takket for samarbeidet, fikk han dette svaret:

Jeg skal hilse gutta jeg vettu;) (...) Det har jo vært moro og hjelpe deg og det att du ikke var 50 år var jo konge, du ble jo en av gutta!! Håper du ikke har hatt det altfor fælt med en gæren gjeng fra [Gruvebygda]: P.

Deltakerne og bostedene deres

Det var ikke jegere fra landsbygda vi kom i kontakt med i denne studien. Slik sett kan pseudonymet «Gruvebygda» være litt misvisende, men både dette lokalsamfunnet og «Østvika» må betraktes som semiurbane boligområder. De fleste innbyggerne har arbeidsplassene sine i byer, om de ikke er ansatt i noen av de lokale offentlige institusjonene, slik som i skoler, barnehager eller helsevesenet. Begge stedene har mye skog, noe som gir gode muligheter for friluftsliv og ikke minst jakt. Sosialt er de ganske sammensatte; de er langt fra typiske arbeiderklassestrøk.

I Gruvebygda var det en gjeng på fire stykker vi kom i kontakt med. Kristian, Steinar og Eivind var alle 19 år, mens Morten var 20. Kristian gikk i lære som murer, mens Steinar gikk i lære som heismontør. Morten jobbet i en sportsforretning der jakt og fiske var en viktig del av bedriften. Han hadde tidligere gått på landbruksskole. Eivind var den eneste av informantene våre som gikk på allmennfag, ikke bare i Gruvebygda, men i hele studien.

I Østvika møtte vi ti ungdommer, men bare tre av disse ble aktivt involvert i feltarbeidet. Dag, Halvard og Rasmus var alle 16 år. Samtlige gikk på yrkesfag, henholdsvis bygg for de to første og elektro for Rasmus sin del. En venn av Dag, Leif på 19 år, var også med ut på en av feltøktene, der vi jaktet skogsfugl. Han gikk i lære som tømrer. Samtlige av de andre ungdommene i jeger- og fiskerforeningens ungdomsgruppe gikk på yrkesfag.

Ungdom på jakt

Her skal vi fortelle historien om jegerne fra Østvika og Gruvebygda, og vise hvordan jakta og livet rundt den er innbakt i en tydelig klassekulturell kontekst. Vi har innledningsvis referert til engelske ungdomsforskere og til forskning i Norge, og vil selvsagt framheve paralleller i den nye studien. Det viser seg også at flere av de trekkene vi observerer blant våre menn, ikke bare finner gjenklang i studier av ungdom, men også i Bourdieus analyser av arbeiderklassekulturen (Bourdieu, 1995).

Skole og arbeid

Vi har nevnt at nesten samtlige deltakere gikk i lære eller hadde yrkesfaglige jobber. Før vi beveger oss inn på guttenes jaktmarker, så å si, skal vi se litt på det de sier om skole og skolegang, for på den måten å plassere dem i et bredere kulturelt felt enn det jakta alene kan gjøre. Det som kommer til uttrykk her, er overensstemmende med tidligere studier av tilsvarende ungdomsgrupper. Det ble uttrykt en sterk skepsis til skolens akademiske sider, særlig blant deltakerne fra Østvika.

Olav: En ting jeg lurte litt på (...): Var det noe alternativ for dere i det hele tatt å velge allmennfaglig?

Dag: «Pffff» (*fnyser av spørsmålet*)
(*Latter*)

Olav: Det var ikke det?

Halvard og Rasmus: Nei.

Olav: Nei? Men hvorfor var det så selvfølgelig (...) at det skulle bli yrkesfag av en eller annen sort, eller det det blei?

Halvard: Hva skal jeg si? Det er jo på en måte aktivt da. Altså, du driver jo med no.

Dag: Det går ikke an å sitte på ræva og se i taket. Det går ikke. Eller å sitte foran en PC i åtte timer.

Olav: Men har dere noen kompiser som valgte allmennfaglig?

Alle sammen: Ja.

Dag: Men det eneste med allmenn er at det er ikke så mye du kan bli ut av bare den utdanninga. Du må lissom ha noe videre, og det gidder ikke jeg, å sitte på skolen i over tre år det ...

Bourdieu (1995, s. 202) påpeker at «det var Gramsci som et sted sa at arbeideren har en tendens til å overføre sine disposisjoner fra arbeidslivet til alle områder». Arbeid er en sentral del av klasseidentitet og reproduksjon av klassekulturelle grunntrekk. Arbeidet er også en arena der utformingen av maskulinitet får sitt klassekulturelle særpreg.

McDowells informanter hadde klare oppfatninger av hva som er egnet arbeid for mannfolk, og samtlige av dem anså arbeid (i motsetning til

studier) som den passende veien inn i de voksnes rekke (McDowell, 2003). Det samme kom fram i Willis' og Nayaks studier (Nayak, 2006; Willis, 1977). Jaktungdommene hadde lignende holdninger, selv om de ikke avviste all skolegang: De hadde selv fullført, eller drev på med, yrkesfaglige utdanninger. Det var imidlertid tydelig at de så på dette som noe helt annet enn både allmennfag og høyere utdanning.

En av de viktigste måtene å uttrykke maskulinitet på i arbeiderklassekulturen har vært gjennom kontrastering til kvinner og homofile (McDowell, 2003; Willis, 1979, 1977). Dette kom også til uttrykk i samtaler med våre informanter, der yrkesstolthet sto sentralt. Her så det ut til at ungdommene konkurrerte litt om hvem som hadde den farligste og barskeste jobben:

Olav: Jeg har fått med meg at dere driver med bygg begge to? (*Til Dag og Halvard*). Og [for deg er det] elektro eller noe sånt? (*Til Rasmus*).

Dag: Gnistebø? («Gnist» henviser til elektrisitet og «bø» til homofili) (*Humring*)

Halvard: Ja, gnistebø.

Olav: Det har jeg hørt før.

Rasmus: Det er bare tull.

Olav: Er det en sånn greie i yrkesfagsammenheng at de som driver med elektro på en måte er litt sånn ...

Dag: Det er mye mere fint enn bygg.

Olav: Ja, det er det ja?

Rasmus: Får være inne i det varme vettu.

(*Dag sier noe om å være inne i varmen. Latter*)

Dag: [Dem] blir ikke møkkete en gang vettu ...

Rasmus: Jo, jo.

Dag: Ja, hvis du legger noe jordingsnettverk eller et eller annet sånt no så ... kanskje ... Under huset.

Rasmus: Ja, det gjelder bare å velge riktig fra 10. klasse ikke sant.

Dag: Jeg bare ser for meg elektrikerne står der, også får [dem] litt olje på buksa, også løper' em vettu! «Åhhh!» (*imiterer en elektriker med et feminint hyl*).

(*Latter*)

Akkurat den samme tendensen var å finne blant karene fra Gruvebygda:

Kristian: Nei, det er oss to (*Kristian og Steinar*) som er håndverkere.

Olav: Murer og ...

Steinar: Heismontør.

Kristian: Veit ikke om vi kan kalle det håndverk da. Jåleri.

Steinar: Psss. Du får bli med en gang da vettu.

Jakt og maskulinitet

«(...) Arbeiderklassens tilslutning til manndomsverdier (...) er en av deres mest autonome former for å bekrefte seg selv som klasse» (Bourdieu, 1995, s. 201). Det var en utbredt oppfatning blant deltakerne om at jakt var, og skulle være, noe mandig. Johansson (2000) forteller også at jakt som et moderne ritual blant annet kan uttrykke hva et reallt mannfolk er og bør være.

På jakt snakket ungdommene gjerne om tøffe ting. Samtalene handlet nesten utelukkende om jakt, fiske, alkohol, jobb og damer. Når det ble snakket om alkohol, virket det som om det å kunne drikke mye ble ansett som litt barskt. Nayak (2006) bemerker også at alkohol, og måten man benytter seg av dette på, ser ut til å være av stor betydning når ungdommene skal befeste sin kollektive identitet.

Ammunisjonen som enkelte av karene fra Gruvebygda brukte, kunne også uttrykke noe maskulint. De haglpatronene som var spesielt grove og kraftige, ble sett på som ekstra tøffe. At disse patronene er ulovlige i Norge, svekket ikke akkurat denne betydningen.

Situasjoner som innebar fare og dristighet, ble forbundet med tøffhet, og denne oppfatningen kom til syne både på jakt og ellers. På skogsfugljakt med karene fra Gruvebygda skjøt Steinar en orrhane som befant seg «klokka to» for Kristian – altså til høyre for ham. I etterkant ble det på en kjekk måte spøkt med at skuddet var på grensen hva sikkerhet angår. De unge jegerne framsto ellers i all hovedsak som årvåkne og sikkerhetsbevisste, men slike hendelser hadde tydeligvis en viktig symbolsk betydning. Dag fra Østvika kunne fortelle om en lignende episode: En gang han og jaktkompisen Leif hadde sittet på duepost, så hadde Leif siktet på en due og trukket av rett ved siden av hodet til Dag. Dag hadde

derfor etterpå, for å ta hevn, lagt an hagla si rett bak Leif, stukket fram løpet litt forbi hodet hans, og trukket av. Det var utvilsomt farlig, men det ble oppfattet som morsomt, tøft og vågalt.

Jaktas maskuline etos kunne også spores i noen av deltakernes forhold til mat og drikke: Da Olav var på rådyrjakt med karene fra Gruvebygda og satt rundt bålet og spiste, uttrykte Kristian, mens han klappet seg morsomt på «murermagan», at han var god til å spise mye mat. «Å spise og å spise godt (også drikke godt) utgjør en del av mannens status» (Bourdieu, 2006, s. 346). Solbærtoddyen som ble drukket rundt bålet, konnoterte kanskje ikke noe mandig i seg selv, men måten denne ble konsumert på, kunne vitne om at manndom var i fokus – den ble blandet så sterk som mulig.

Vi ser at folkelige lag verdsetter fysisk styrke som en grunnleggende dimensjon ved manndom og ved alt det som frambringer og støtter manndommen (tungt arbeid og styrkeøvelser, «kraftig» kost og «sterke» drikker med hensyn til både smak og substans). (Bourdieu, 1995, s. 199)

Også på denne jaktturen hadde de med store mengder mat, deriblant mye kjøttmat.

Den røffe maskuliniteten var et element i den større klassekulturelle konteksten som jaktvirksomheten deres inngikk i. Karene fra Gruvebygda hadde en tydelig fysisk væremåte som var en del av deres gruppeidentitet. På den omtalte bowling- og byturen var Steinar litt utfordrende overfor Eivind, som responderte med trusler om at Steinar ville få seg «en på nebbet» om han ikke roet seg litt ned. Som jaktpratens også vitnet om, så det ut til å være tøft å kunne drikke mye alkohol. Steinar var frampå og mobbet Kristian for at han sikkert ikke tålte mer øl. Kristian refererte nok en gang til «murermagan» – og til at murere tåler masse. At det var viktig å framstå som røslig og sterk, ble tydelig denne kvelden. Steinar slo ved en anledning armene sine rundt Olav, og skulle av en eller annen grunn bære ham av gårde et lite stykke. Dette gjorde han også med noen av de andre karene.

Jakt kan også signalisere maskulinitet rett og slett fordi det er en arena som er dominert av menn. Det at svært få kvinner driver aktivt med jakt, kan bidra til oppfatningen av at jakt er noe maskulint. Steinar syntes for

eksempel at det var noe som ble feil når han hørte en kvinnestemme over jaktradioen. De var ikke negative til jevnaldrende kvinner som jaktet, men de oppfattet at kvinner oftest så på jakt i et annet lys enn menn – at de var mer kritiske til jakta:

Eivind: Hvis det blir snakk om no dyr og skyting og sånn da, så sier vi «ja, jeg jakter», også bare «hva er'e du jakter på a?». «Nei, hara og ...». «Å hvorfor gjør du det, sånna søte små da. Åssen orker du å skyte det?»

Steinar: Ja, men det er det kvinnfolk som sier det.

Kristian: Det er kvinnfolka da.

(...)

Steinar: Når du hører ei dame prater på jaktradioen. Har du hørt det før? Det er, det er ...

Morten: Da er det sånn: «hva skjer», liksom.

Steinar: Ja, det er bare sånn derre surrete og.

Olav: Ja, hun gjør det ikke på riktig måte eller?

Steinar: Det er så ..., nei det er liksom ikke riktig.

Eivind: Men det er fint å ha dem på hytta da. Komme tilbake til mat og litt kos. Da er det jo greit (*sagt litt spøkefullt*).

Tiuren hadde åpenbart en opphøyd posisjon for jaktungdommene. Tiur er hannkjønnet blant storfugl, og den klart største skogsfuglen vi har i Norge. Under leiken får den sterkeste tiuren pare seg med alle røyene i området. En tiur symboliserer noe dominant. Dag:

Ja, men hvis jeg skyter ... Det verste jeg kan gjørra: Han Even som sitter her, hvis jeg skyter tiur før han, så er jeg helt sikker på at jeg får juling av han, det er jeg helt sikker på! (*Ler*).

Foruten å bekrefte tiurens posisjon viste Dag at det innenfor den vennegjengen han vanligvis jaktet med, også var en litt røff måte å forholde seg til hverandre på.

Hvordan de oppfattet jakt som noe maskulint, kom også tydelig fram i hvordan de beskrev folk som ikke er jegere, og særlig jegere som ikke kan betraktes som «ekte». Å karakterisere andre grupper er en effektiv måte å bygge opp under egen kollektiv identitet på.

Dag: Hva skal jeg si? Du kan tenke deg sånn, du ser ikke akkurat en sånn sossegutt fra Bærum.

(Olav peker på seg selv. Latter.)

Dag: Ja, ja, men jeg snakker om en sånn skikkelig sånn ...

Olav: Med brunkrem og ...?

Dag: Ja, og rosa genser, og DEN sleiken og ...

Rasmus: [Jeg] var på skytterbanen nå. Det var en i Østvika som går med det.

Halvard: Er det helt sikkert.

Rasmus: Med Pocahontas-sko og ...

Dag: Å, neimen det er han derre iddioten fra Børseby det tror jeg.

Rasmus: Det ser ut som han har tatt no Botox i trynet og for å si det sånn.

Halvard: Har han helt sikkert.

Dag: Men sånne ser' u ikke på jakt.

Halvard: Det er i så fall rypejegere oppe på Blefjell det da.

Dag: Hadde jeg sett en sånn en på jakta, så hadde jeg faen meg fyrt av et skudd i ryggen på' n gitt.

(Rasmus ler godt)

Rasmus: Jeg veit ikke hva jeg skal si til dem på en måte. Sånn som jeg har en sånn derre sossevenn da.

Olav: Han sossekompisen?

Halvard: Ja. Det blir litt annerledes.

Dag: Så du merker stor forskjell på åssen dem oppfører seg, og på personligheten og ikke sant.

Olav: Hvordan da? Sånn at de kanskje er litt mer fisefine på å få skitt på buksa eller ...?

Dag: Ja, sånt. Det for eksempel.

Brunkrem, rosa genser, Pocahontas-sko, botox-utseende og å være for fisefin til å få skitt på buksa er alle markører som peker i retning av unge urbane menn som i nyere tid er blitt omtalt som «metroseksuelle», der nettopp feminitet og opptatthet av utseende hevdes å være karakteristiske trekk. Det er ingen overraskelse at dette står i sterk kontrast til guttas ideer om maskulinitet. Men siden de kommer fra et sosialt sammensatt område og har venner med ulik bakgrunn, blir dette litt komplisert i hverdagen: Rasmus «veit ikke hva han skal si til dem», til tross for at han selv har en «sossevenn». I en sammensatt sosial kontekst blir behovet

for tydelige grensemarkeringer til internt bruk kanskje vel så sterkt som det ville vært i en mer homogen sosiokulturell setting.

Distanse til det formelle

Maskuliniteten som ble dyrket, så ut til å ha en dimensjon som utgjorde en kontrast til en dominant kultur som ble oppfattet som stivere og mer formell. Dette gjaldt også andre sider av ungdommenes væremåte, som i det hele kunne sies å være grunnleggende *antiformell*. Vi mener med dette noe mer aktivt enn bare *uformell*. Dette er noe som også blir betraktet som et sentralt trekk ved arbeiderklassekultur mer allment (Willis, 1979; Willis, 1977), og er også beskrevet i tidligere studier av unge menn fra arbeiderklassen som er jegere (Krange & Skogen, 2007b, 2011). Jakta som sosial arena egner seg følgelig godt til å uttrykke denne siden av klassekulturen.

Olav: Hva er det dere synes er spesielt med jakt i forhold til andre aktiviteter?

Morten: Samhold og historier.

Kristian: Ja. Nei, jeg elsker den juinga jeg. Juinga er det beste. (*Latter*)

Eivind: Sitter bare og prater skit vettu. Det er så deilig.

Nayak påpeker at «(...) shared stories can bind people together and provide a sense of collective history and mutual experience» (Nayak, 2006, s. 819). Dette trekket ved omgangsformen ble ekstra tydelig på hytta under rådyrjakta med ungdommene fra Gruvebygda. Hver gang noen hadde litt luft i magen, skulle denne ut bakveien, og da var mye av poenget med hele seansen at lyden var morsom. At dette periodevis kunne medføre et dårlig inneklima, utløste også begeistring, spesielt for opphavsmannen. I tillegg til å bekrefte det uformelle og kontrasten til en kjedelig, stiv omgangsform, kunne prompting sies å uttrykke manndom, på den måten at det markerte en kvinnefri sone. Karene signaliserte at de brydde seg lite om hva andre skulle mene om dem. De prøvde ikke å sjarmere, snarere tvert imot. Da fedrene kom på besøk, slapp Morten en fæl en som ble kommentert. Faren hans lo godt, og det kunne virke som om han syntes at poden var noe til kar.

Også på bowlingen, og den påfølgende byturen, var det tendenser til at luft i magen skulle sendes ut bakveien, og deles med gjengen. Selv om det nok er vanlig å slippe seg løs når man drikker alkohol, var det påfallende hvor utstudert antiformell deres opptreden var denne kvelden. Urinering i søppelbøtter, til og med foran inngangen til jernbanestasjonen, var ett av mange eksempler på dette.

Avvisning av det formelle kunne også merkes gjennom hvordan flere av gutta snakket. Dag sa for eksempel ikke fugl, men «fævvel» med tjukk L. Dette var ikke knyttet til noen utpreget dialekt i Østvika, men tydeliggjorde nok heller Dags intensjon om å markere en distanse til finere, mer formelle måter å uttrykke seg på. Det samme mønsteret ble observert av Eidheim (1993) i hennes studie av ungdom i Brumunddal, der en bred dialekt var en viktig identitetsmarkør for arbeiderklasseungdom.

Alle karene fra Østvika gikk fortrinnsvis i joggebukse eller arbeidsbukse til daglig. Kristian gikk også i joggebukse på pizzarestauranten der intervjuet med gjengen fra Gruvebygda ble gjennomført. Karene fra Østvika var for øvrig veldig kritisk til å gå i olabukse – dette var upraktisk og ubehagelig.

Halvard: Fy faen, verste jeg veit er når du går i olabukser.

Rasmus: Det går jeg i én gang i året.

Dag: Det er ubehagelig.

På mange områder oppviste ungdommene mye av det Bourdieu beskriver som typisk for «de folkelige klasser»: Her vektlegges «en pragmatisk og funksjonalistisk estetikk, hvor formeksperimenter og all slags kunst for kunstens egen skyld avvises som noe grunnløst og bortkastet» (Bourdieu, 1995, s. 191). Folkelige lag tenderer til å forbinde estetisk omtanke når det gjelder kultur, språk og klær, med både feminine og borgerlige egenskaper. Dette framstår som «tegn på en dobbel fornektelse av manndom» (Bourdieu 1995, s. 198). Dette kunne merkes i deltakerne fra Østvikas forhold til klær:

Halvard: Altså, jeg bare slenger på meg de fillene jeg ser jeg har i skapet som jeg kan bruke.

Dag: Jeg tar på meg det som ligger ytterst og lengst fram i skapet.

Rasmus: Ja. (*ler*)

Fedre og mannlige jegere – rollemodeller

Ungdommene framsto, særlig i jaktsammenheng, som eldre enn de var. Dette er også observert i tidligere forskning (McDowell, 2003; Nayak, 2006; Willis, 1977). Der beskrives forholdet mellom fedre og sønner i arbeiderklassen som nært og varmt, og sønnene ønsker å leve slik fedrene har gjort. Våre gutter passer til denne beskrivelsen. Det kunne virke som om deres voksne framferd var en etterligning av fedrene og andre mannlige jegere som fungerte som rollemodeller.

Fedrene til Steinar og Morten var gode venner, og de kom innom hytta under rådyrjakta. Begge røykte sigaretter ganske tett, og de hadde en sjargong som var påfallende lik sønnenes. På intervju spørsmål om karene hadde noen forbilder knyttet til jakt, kom det klart fram at fedrene hadde stor innflytelse på dem:

Olav: Har dere noen forbilder? (...) Jeg tenker, det er kanskje ikke helt samme greia, men Lars Monsen og sånn, hva tenker dere om folk som han?

Eivind: Horebukk.

Morten: Han er jo ikke noe jeger sånn han da. Han er jo dyktig i det han driver med, men (...) [han er] ikke et forbilde.

Steinar: Forbilde? Jeg har ikke noe forbilde jeg heller. (...) Jeg har jo lyst til å ha det sånn som fatter'n har det, jeg.

Morten: Jeg har lyst til å ha det sånn som fatter'n og dem har det, ja sånn som de gutta der har det.

Steinar: Ja, dem har det jævlig ålreit.

Morten: Å danne et jaktlag og sånn, det er det jeg har lyst til. For det er jævla godt samhold i detta greiene her.

Kristian: Ja.

Morten: Det er koselig, det er sossialt.

Steinar: Og så er det så mye mer ...

Morten: Å værra ute og jakte og bli sliten og ha masse gode opplevelser. Når gutta kommer hjem: Du har hørt det så mange ganger, i alle år. Faen dem koser seg glugg i hjæl.

Kristian: Juger og ... Drekker og ...

Steinar: (*Ler av Kristian*) Det er veldig viktig det derre: «juger og ...»

Kristian: Ja, ja.

At fedre hadde en viktig rolle, var altså tydelig. Dette gjaldt ikke bare jakt, det så også ut til å være av stor betydning i andre sammenhenger, for eksempel med tanke på valg av utdanning. Dette så ut å gjelde for samtlige av deltakerne – nesten alle hadde fedre som var håndverkere eller hadde andre manuelle yrker. Ideer om hva som er «passende arbeid for folk som oss», dannes allerede gjennom sosialisering i barndommen (McDowell, 2003). Kvantitative studier viser at det fortsatt er en sterk sammenheng mellom sosial bakgrunn og valg av utdanning (Wiborg & Hansen, 2009). Ut fra sin bakgrunn ble disse ungdommene sosialisert inn i en arbeiderklassekultur, og dette var synlig i deres valg av utdanning, og gjennom hva de gjorde på fritida – både på jakt og ellers.

Ingen av karene virket særlig opptatt av å framstå som ungdommelige, snarere tvert imot. De orienterte seg ofte aktivt bakover i tida: Jakt var noe tradisjonsrikt, og at det kanskje er gammeldags, er bare bra. De harselerte over utpreget «moderne» ungdomsstiler, som de betraktet som komiske:

Dag: Sånn som når du kommer ut i skauen da. Det er mye bedre enn å sitte foran pc'en.

Olav: Ja?

Dag: Ikke sant. (...) Det er veldig vekk fra det moderne.

Halvard: Så har jeg han derre sossekompien min.

Olav: Ja.

Halvard: Jørgen vettu (*til Rasmus*). Og så sier'n: «Faen, at du gidder å være her.» Han er jo sånn som er avhengig av strøm og alt sånn ikke sant.

Rasmus: iPoden i øra *hver* eneste gang jeg møter'n så ...

Halvard: Du må gjenta hva du sier hele tida.

Rasmus: Ja.

Dag: Ja, sånn som litt sossete venner jeg har synes liksom det å være uten strøm og gå ute i skogen og sånn er helt fælt.

(...)

Rasmus: De derre «Flava» klærne, det er så morsomt å se.

Halvard: De derre poseklæra?

Rasmus: Ja. Det er helt sjukt. «Så» stor er buksa altså (*mimer*). Den går herfra og ned. Og da går boxer'n ned hit liksom, ned til buksekanten. Det er helt utrolig hvordan de kan gå med det der.

Dag: Ja det er helt ...

Halvard: Blir bare provvosert av å se sånt.

Klesmerket «Flava» og sagging av bukser var i 2013 markører som ofte ble assosiert med hiphop. I likhet med «sossenes» utseende, som omtales nedsettende, er også dette urbane og moderne stilmarkører som gutta tar avstand fra.

Karene hørte på litt forskjellig musikk, men det som sto høyest hos alle, var noe som sjelden topper VG-lista, og som mange ikke ville forbinde med tenåringer i Oslo-området i 2013:

Halvard: Køntri og dænsbænd: (...) Det synes jeg går litt inn i jakt på en måte da.

Dag: Ja. Det passer jo jævla bra da.

For våre gutter er jakta en arena som egner seg godt til å utfolde og renyndyrke kulturtrekk som har en ganske tydelig klassebasis. Her kan vi ha nytte av begrepet «homologi» (se for eksempel Willis, 1978), som betyr at kulturuttrykk og symboler reflekterer en sosial gruppes opplevelse av sin situasjon. Jegernes (kanskje nostalgiske) dyrking av en arbeiderklassekultur som kan synes arkaisk, reflekterer grunntrekk i arbeiderklassens sosiale virkelighet – slik denne har framstått og i betydelig grad fortsatt framstår. I en tid der denne kulturen er under sterkt press gjennom sosiale endringsprosesser, som ikke minst kommer til syne i heterogene lokalsamfunn, kan behovet for tydelige symbolske markeringer styrkes framfor å svekkes. Dette har i høy grad å gjøre med identitetskonstruksjon og søken etter egenverd.

Motstand?

En del sider av guttenes væremåte kan dessuten minne om det som tidligere er blitt betegnet som *kulturell motstand* (Krange & Skogen, 2011). For at noe skal kunne betraktes som kulturell motstand, er det viktig at motstand er en del av den meningen som aktørene selv opplever at deres handlinger produserer (Krange & Skogen, 2007a). Motstand i denne betydningen må forstås vidt, og behøver slett ikke å ha noe politisk mål. Det behøver heller ikke å innebære et ønske om forandring,

men kan like gjerne – kanskje oftest – handle om å forsvare en *autonom* *sone* mot nettopp forandringer; forandringer som kan oppleves påført av krefter utenfra. Slik motstand vil ofte omfatte en kritisk grunntone overfor (hegemoniske) kulturtrekk og verdisett som er karakteristiske både for den moderne middelklassen og for den moderne staten (Krange & Skogen, 2007a). Det er tidligere vist at jakt kan være en autonom arena der kulturell motstand utfoldes, og at noen jegeres motvilje mot dagens rovdyrpolitikk må forstås i en slik kontekst (Krange & Skogen, 2011; Skogen et al., 2017).

Det er i den utpreget uformelle sonen at den kulturelle motstanden hører hjemme (Willis, 1979, 1977). Mye av meningen karene våre så i jakta, var basert på at aktiviteten skulle skape en kulturell arena som innebar en form for frigjøring fra noen normer de oppfattet som påtrengende. Dette er normer som nettopp kan knyttes til den moderne statens «omnipresens» og den høyt utdannede middelklassens kulturelle hegemoni.

Et eksempel på dette er et påtrengende fokus på sunnhet, helse og kosthold som passer godt til den moderne middelklassens livsstil, men som kan oppleves som invaderende og nedlatende i andre grupper (Krange & Skogen, 2007a). Dette var noe flere av jegerne markerte en avstand til, i hvert fall mens de var på jakt. Samtidig er det ikke nødvendigvis det saklige innholdet i f.eks. informasjonskampanjer om helse som er målet for kulturell motstand, men heller deres form og selve det maktforholdet de uttrykker (Krange & Skogen, 2007a; Skogen & Krange, 2010). Strevet for autonomi handler om å etablere en følelse av frihet og kontroll. Derfor var det ekstra viktig og tydelig at jakt skulle representerte noe annet – et fysisk og mentalt rom med andre standarder enn det som gjelder på andre viktige arenaer.

Morten: Det er viktig det ass. [Snus] og røyk.

Eivind: Når'ru er på skauen, så har du med deg snus. Den er jo alltid med.

Kristian: Jeg røyker ikke på jobb og sånn men ...

Morten: Men når jeg drikker og når jeg er på jakt, da røyker jeg.

Steinar: Viktig å kose seg når man er på jakt.

Situasjonsdefinisjonen på jakt impliserte en væremåte som på noen områder sto i kontrast til hva som er akseptabelt i andre sammenhenger.

Dag hadde blant annet for vane å ha med pipe og whiskytobakk ut på jakt- og fisketur, noe som kanskje var et av de tydeligste symbolene på at jakt skulle representere en motpol til «sunnhetstyranniet». Å røyke pipe understreket også at jakta sto i klar kontrast til hverdagen, når det gjaldt hva som ble ansett som henholdsvis legitimt og normalt. Dette er verken sunt eller noe som signaliserer det moderne i dag. Selv om røyking nå er mest utbredt – eller minst uvanlig – nettopp i det sosiale sjiktet våre gutter tilhører, er røyking på retur også der. Ingen av dem røykte til vanlig, og pipe er heller ikke alminnelig blant unge røykere i dag.

Jegerne ga uttrykk for at trening ikke var noe for folk som dem. Blant karene fra Østvika var innstillingen at jakt, fiske og én time skolegym i uka var nok. Helse og kosthold hevdet de å bry seg lite om.

Olav: Er dere opptatt av helse og kosthold? Er det viktig for dere?

Dag: Helse og kosthold!?

Olav: Ja.

Dag: For å si det på en ordentlig måte så driter jeg så langt ... (*avbrutt av latter*).

Steinar uttrykte denne holdningen også i forbindelse med fiske, der det gjaldt å være «minst mulig aktiv». Riktignok hadde Kristian og Morten tidligere drevet med styrketrening, men dette kan nok heller sees som et uttrykk for deres maskuline orientering, der styrke står sentralt. Men helse og kosthold var ikke noe som ble helt oversett til hverdags: «Denna var det mye kallorier i ass» (Steinar, om en kake). Dermed var det ekstra viktig at jakta fungerte som en arena der man kunne slippe unna.

Men som vi var inne på innledningsvis, har mange framhevet dyrking av praktisk erfaringskunnskap – som en kontrast til upraktisk skrivebordskunnskap – som sentral i arbeiderklassekulturen. I norsk sammenheng er dette ikke minst beskrevet i sammenhenger som grenser opp til denne studien, nemlig i forbindelse med rovdyrkonfliktene, og ofte med jegere i fokus (Krange & Skogen, 2007b, 2011; Skogen, 2001; Skogen et al., 2017). På dette området er strid om hva som er gyldig kunnskap om rovdyr, en sentral konfliktakse: Er det biologene med sine modeller eller er det jegerne som er mye i skogen, som vet best?

Denne typen kunnskapskonflikt var også noe våre jegere forholdt seg til, og dette kom blant annet til syne i forbindelse med noen av regelbruddene de begikk. Hvis man ønsker å drive med jakt, er det åpenbart en del regler man må forholde seg til. Men noen av jaktreglene ble likevel tatt litt på skjønn, og noen ble aktivt brutt. Mye av bakgrunnen var at guttene hadde liten tiltro til de personene og institusjonene de mente fastsatte regler. Etter guttenes oppfatning var det ikke jegere som gjorde dette, og derfor ble beslutningstakernes kunnskaper om jakt, og grunnlaget for å kunne utøve makt på jaktarenaen, ansett som utilstrekkelig. De mente at det var jegere som burde ha mest å si når det gjaldt påbud og forbud.

De unge jegerne gikk imot det de oppfattet som dominerende, men feilaktig kunnskap, blant annet når de valgte å jakte med blyhagl. Fra 2005 har dette vært forbudt i Norge, fordi bly er et giftig tungmetall.³ Siden mange hagl alltid vil bomme på målet, spres de i naturen på en helt annen måte enn prosjektiler fra rifle, der bly fortsatt er tillatt. Blyhagl gjør særlig stor skade i våtmarksområder, fordi mange fugler der vil få dem i seg når de beiter.

Våre jegere avviste den offisielle, vitenskapsbaserte kunnskapen som ligger bak blyforbudet, og fulgte heller egne kjøreregler. Dette var det vanligste lovbruddet som ble begått, og det forekom i begge miljøene og involverte de fleste av guttene. Riktignok er det mange jegere som er kritiske til blyforbudet, uten at dette nødvendigvis kan betraktes som ledd i noen bredere kulturell motstand. Poenget er at for våre ungdommer inngikk avvisning av forbudet som latterlig og uten basis i legitim kunnskap (dvs. praktisk erfaring) i et større mønster. Det er et sentralt poeng at en bestemt oppfatning, f.eks. av hvor skadelig blyhagl er, kan inngå i ulike meningsunivers og derfor ha ulik kulturell betydning i ulike sosiale grupper. Saklig enighet kan tilsløre ulikt meningsinnhold, fordi mening ikke kan forstås isolert fra et kulturelt rammeverk.

3 Blyforbudet ble for noen år siden opphevet (unntatt for våtmarksområder) etter sterkt politisk press, bl.a. fra NJFF. Det vitenskapelige grunnlaget for et forbud er om mulig enda sterkere nå, også når det gjelder helseskader for konsumenter av viltkjøtt. At forbudet ble opphevet, kan være et uttrykk for at den typen motstand som våre menn holdt på med, har fått et politisk oppsving i senere tid, både i Norge og ellers i verden. Men det ligger utenfor dette kapitlets tema.

- Dag: De som sitter i toppen og bestemmer dissa reglene som er på jakt.
- Rasmus: Dem jakter ikke dem.
- Dag: Dem er ikke jegere. Dem bare skjønner ikke en *dritt*. Dem veit ingen ting. Altså i sikkerhet og sånn, det er helt greit, men visse lover og regler. Altså, nå tenner jeg mest på det med blypatroner jeg da.
- Olav: Ja?
- Dag: Det er jo bare idioti. Hvorfor? Dem var jo oppe i Østvikskauen her, på banen, og så tok dem prøver av jorda. Der er det skutt mye med bly, og det var ikke tegn til forurensing en gang.

Karene hadde store kunnskaper, og mange meninger, om jaktrelaterte temaer. På mange områder mente de nok at de selv visste mer enn dem som fastsatte reglene. De opplevde at jegere generelt (som hadde riktigst kunnskap om jakt) hadde for liten innflytelse på beslutninger om jakta. Siden de var unge, forventet de kanskje ikke å ha så stor innflytelse selv. Synet på jegeres manglende innflytelse var nok noe de hadde med seg fra fedre og andre voksne jegere: De var ikke bare sosialisert til å drive med jakt, men også til å klage på øvrigheta. At det ble forbudt å jakte med bly, symboliserte dessuten at verdier og tankemåter som man ønsket å holde avstand til (særlig på jakt), entret deres arena og begrenset deres egen autonomi og dømmekraft.

Det var ingen av karene som tvilte på at bly var giftig, men de mente at fordelene ved å jakte med bly veide tyngre enn ulempene. Kort fortalt mente de at det ble mindre skadeskyting av å jakte med bly. Slik ble jakta mer human. Dessuten verserte det beretninger om at den reelle forurensingen knyttet til blyhagl var lavere enn de offisielle påstandene tilsa. I våtmarksområder (der bly gjør mest skade) var jegerne klare på at man kunne benytte seg av en annen form for hagl.

Det mest drastiske eksemplet på forakt for regler og den kunnskapen som disse er tuftet på, var at Dag – etter eget utsagn – ved et par anledninger hadde tatt loven i egne hender og skutt hønsehauk. Dette er en art som er karakterisert som «sårbar» i den norske rødlista, og jakt på den er forbudt. Men i begge jaktmiljøene var det en utbredt oppfatning av at det var blitt for mye rovfugl i Norge, noe som medførte dårligere vilkår for jaktbart småvilt.

Morten: Det har jeg hørt i hvert fall. Det er så mye rovfugl atte.

Steinar: Mye hønsehauk og sånt no.

Morten: Ja, spesielt mye hønsehauk og sånne typer fugl. Det er det masse av.

Hønsehauken spesielt ble sett på som et problem. Dag og de andre var opptatt av å ta vare på bestandene av jaktbart vilt. Når de var ute på jakt, observerte de ofte det de mente var unaturlig mye rovfugl. Likevel var slike observasjoner noe de oppfattet ikke ble tatt hensyn til av viltforvaltningen. Derfor hendte det at noen av dem tok loven i egne hender. Vi kan ikke vite om noen av guttene faktisk hadde skutt hønsehauk eller annet fredet vilt, men det vesentlige her er at de så på dette som legitime handlinger. Disse handlingene framsto for dem som rasjonelle og basert på solid kunnskap. At de samtidig markerte en skjult, men moralsk viktig avstand til hegemoniske oppfatninger av natur og viltforvaltning med feste utenfor guttenes sosiale verden, var trolig i seg selv en viktig meningsdimensjon.

Vi har sett en aktiv distansering som har et tydelig element av selvheldelse, eller kanskje man kunne si «trass». Dette betrakter vi som et viktig element i forsvaret av et autonomt kulturelt rom, og det kan derfor betegnes som en form for kulturell motstand, slik dette tidligere har blitt beskrevet (Krange & Skogen, 2011a; Skogen & Krange, 2010). En slik forståelse av motstand innebærer at hovedvekten legges på forsvar av kontinuitet og autonomi. Motstand forstått på denne måten springer ikke ut av et ønske om endring, verken politisk eller på annen måte. Den har heller som mål å *unngå* endring.

Jakt og klassekultur

Denne studien bygger opp under et inntrykk vi har fått gjennom tidligere forskning, nemlig at jakt appellerer til unge menn fra arbeiderklassen – blant annet fordi jakt kan framheve og videreføre viktige elementer i arbeiderklassekulturen. Dette er elementer som ellers kan være under press i dagens samfunn, og som kan få en særlig viktig plass i det frirommet jakta utgjør. Jakta passer til en «produksjonsorientert» kultur (Skogen, 1996): Å interagere fysisk med omgivelsene i en målrettet prosess, der målet (i hvert fall delvis) også er et fysisk produkt som man

produserer ved hjelp av verktøy og en praktisk, erfaringsbasert kompetanse. Den voksne jaktkulturen inneholder enda flere maskuline effekter, både hunder og tøffe biler (Mortens far hadde for eksempel en diger Chevrolet SUV).

Verken Gruvebygda eller Østvika er utpregede arbeiderklasseområder, og ut fra befolkningssammensetningen alene var det ikke å forvente at jaktmiljøene skulle domineres av arbeiderklasseungdom. Likevel hadde de unge jegerne vi kom i kontakt med, arbeiderklassebakgrunn, og nesten samtlige orienterte seg mot deler av arbeidslivet der en slik klasseposisjon videreføres. Samtidig hadde de en omgangskrets som besto av ungdom som hadde gjort forskjellige utdanningsvalg, også allmennfag. Nettopp som følge av lokalmiljøenes sammensatte karakter kan det virke som om jakta ble ekstra betydningsfull som et slags klassekulturelt samlingssted.

Det ser ut til at klassekulturelle orienteringer var en viktig del av motivasjonen for å utøve jakta slik disse unge arbeiderklasseguttene gjorde det: «Veien inn» var motivert av jaktas subjektivt opplevde resonans med deres klassebakgrunn, og den var sterkt påvirket av tette relasjoner mellom generasjonene. Dette er i tråd med en rekke tidligere studier av kulturreproduksjon blant arbeiderklasseungdom. At tidlig sosialisering betyr mye for at ungdom skal bli ivrige jegere, er samtidig i tråd med utbredte oppfatninger om rekruttering til jakt.

Jakta fungerte som et frirom der ungdommene uhindret kunne dyrke verdier som var viktige for dem, verdier som kanskje var mindre tilpasset andre viktige arenaer i et moderne ungdomsliv. Dette satte tydelig preg på ungdommenes utfoldelse på jakt, og det meningsuniverset de tolket jakta inn i. Motsetninger skaper betydning, og jakta ble i stor grad *sosialt konstruert* i kontrast til framtrepende trekk ved dagens norske samfunn. Vi mener å kunne se en tydelig intensjonalitet i dette, ettersom guttene aktivt framhevet disse forskjellene.

Utsagnet «Dem skjønner ikke en dritt» var nok ikke bare ment om dem som faktisk har myndighet til å fastsette regler, men mot (dominerende og mektige) verdisett og tankemåter som disse reglene springer ut av, og mot den typen folk som blir ansett som bærere av disse. Guttene opplevde at jakta ble stadig mer invadert av regler og påbud, og at personene og organene med makt til dette åpenbart tilhørte «de andre», et mektig

konglomerat med en fremmedartet tenkemåte. Denne situasjonen bidro til at det var noe opposisjonelt ved ungdommenes liv som jegere, og som ytterligere framhevet en klassekulturell dimensjon.

Tidligere forskning har vist at mange unge menn fra arbeiderklassen søker mot fritidsaktiviteter der de kan få uttrykt maskulinitet, særlig når dette ikke blir muliggjort i arbeidslivet (Krange & Skogen, 2007b; McDowell, 2003). Arbeiderklassegutter må gjøre en aktiv innsats for å videreføre sentrale (maskuline) kulturelementer, enten ved å «eksportere» dette til fritida eller ved å utføre en moderne servicejobb *som om* den er fysisk krevende (McDowell, 2003). Maskulinitet var noe som ungdommene i denne studien også var opptatt av. I sosialt sammensatte lokalmiljøer og i en hverdag der andre normer trengte seg på, ble jakta en viktig arena der maskulinitet og andre sentrale kulturelementer kunne få større spillerom. Den ble en arena der jegerne selv langt på vei kunne velge spillereglene.

Yrkesvalgene til våre gutter gjør at de har en tydelig «arbeiderklassebane» foran seg, men dette er ingen selvfølge. Mange andre har valgt allmennfag, også i deres nærmiljø. Mye ved arbeiderklassemaskuliniteten utfordres dessuten av hvordan yrkesfagene utformes i dagens videregående skole, og av endringer i de deler av arbeidslivet som våre menn har siktet seg inn mot. Behovet for en tydelig avgrensning mot en dominerende (middelklasse)kultur blir ikke mindre av slike endringer i arbeidslivet, som ikke på noen måte endrer maktforhold, bare jobbenes fysiske karakter. Tydeliggjøring av et annet verdisett, en annen livsstil, kan bli enda viktigere – som kulturell motstand og som ledd i en streben etter egenverd. Guttene prøver å konsolidere en kulturell totalitet i livet, og jakt er en aktivitet og en sosial arena som kan forsterke den identiteten de ellers knytter til arbeidslivet og yrkesvalg.

Litteratur

- Blanchard, C., McCormack, M. & Peterson, G. (2017). Inclusive masculinities in a working-class sixth form in northeast England. *Journal of Contemporary Ethnography*, 46(3), 310–333. <https://doi.org/10.1177/0891241615610381>
- Bourdieu, P. (1995). *Distinksjonen: En sosiologisk kritikk av dømmekraften*. Pax.
- Bourdieu, P. (2006). Habitus og livsstilenes rom. *Agora* (1–2), 74–111.

- Eidheim, F. (1993). *Hva har skjedd i Brumunddal? Bygdesamfunnet i møte med de fremmede og seg selv* (NIBR rapport 1993:20). Norsk institutt for by- og regionforskning.
- Fangen, K. (2010). *Deltagende observasjon*. Fagbokforlaget.
- Gjems, S. R. & Reimers, E. (1999). *ABC for jegerproven*. Landbruksforlaget.
- Gudmundsson, G., Beach, D. & Vestel, V. (2013). *Youth and marginalization. Young people from immigrant families in Scandinavia*. Tufnell Press.
- Hall, S. & Jefferson, T. (1976). *Resistance through rituals: Youth subcultures in post-war Britain*. Hutchinson.
- Hansen, M. N. & Wiborg, Ø. (2019). The Accumulation and transfers of wealth: Variations by social class, *European Sociological Review*, 36(6), 874–893. <https://doi.org/10.1093/esr/jcz036>
- Hebdige, D. (1979). *Subculture: The meaning of style*. Methuen.
- Johansson, E. (2000). Skogslöpare och vedbodsstökare. I I. Kaldal (Red.), *Skogsliv* (s. 37–62). Historiska media.
- Jørgensen, G. (1993). «Slaur» og «geni» – om vedlikehold av sosiale og kulturelle ulikskapar i Bygdeby (s. 133–147). Samlaget.
- Krange, O., Sandström, C., Tangeland, T. & Ericsson, G. (2017). Approval of wolves in Scandinavia: A comparison between Norway and Sweden, *Society & Natural Resources*, 30(9), 1127–1140. <https://doi.org/10.1080/08941920.2017.1315652>
- Krange, O. & Skogen, K. (2007a). Kodebok for den intellektuelle middelklassen. *Nytt Norsk Tidsskrift*, (3), 227–242.
- Krange, O. & Skogen, K. (2007b). Reflexive tradition. Young working-class hunters between wolves and modernity. *Young – Nordic Journal of Youth Research*, 15(3), 215–233. <https://doi.org/10.1177/110330880701500301>
- Krange, O. & Skogen, K. (2011). When the lads go hunting: The «Hammertown mechanism» and the conflict over wolves in Norway. *Ethnography*, 12(4), 466–489. <https://doi.org/10.1177/1466138110397227>
- Krange, O., Tangeland, T. & Skogen, K. (2011). *Bestandsmål for store rovdyr: Hva mener folk om bestandsmål og om hvem som skal bestemme i rovviltforvaltningen?* (NINA Rapport 657) Norsk institutt for naturforskning. <http://hdl.handle.net/11250/2642616>
- Lægran, A. S. (2002). The petrol station and the Internet café: Rural technospaces for youth. *Journal of Rural Studies*, 18(2), 157–168.
- Mastekaasa, A. (2011). Social origins and labour market success-stability and change over Norwegian birth cohorts 1950–1969. *European Sociological Review*, 27(1), 1–15.
- McDowell, L. (2003). *Redundant masculinities? Employment change and white working class youth*. Blackwell.

- Nayak, A. (2006). Displaced masculinities: Chavs, youth and class in the post-industrial city. *Sociology*, 40(5), 813–831.
- Skogen, K. (1996). Young environmentalists: Post-modern identities or middle-class culture? *Sociological Review*, 44(3), 452–473.
- Skogen, K. (2001). Who's afraid of the big, bad wolf? Young people's responses to the conflicts over large carnivores in Eastern Norway. *Rural Sociology*, 66(2), 203–226.
- Skogen, K. & Krange, O. (2010). Middelklasse-makt? Nei takk! I J. Ljunggren & K. Dahlgren (Red.), *Klassebilder* (s. 157–168). Universitetsforlaget.
- Skogen, K., Krange, O. & Figari, H. (2017). *Wolf conflicts. A sociological study*. Berghahn Books.
- Statistisk sentralbyrå (2011). Jakt og jegere i Norge. Hver femte mann er jeger. *Samfunnsspeilet*. <http://www.ssb.no/vis/samfunnsspeilet/utg/200904/01/art-2009-10-05-01.html>
- Stedman, R. C. & Heberlein, T. A. (2001). Hunting and rural socialization: Contingent effects of the rural setting on hunting participation. *Rural Sociology*, 66(4), 599–617.
- Vestel, V. (2004). *A community of differences: Hybridization, popular culture and the making of social relations among multicultural youngsters in «Rudenga», East side Oslo* (NOVA Rapport 15/04). Norsk institutt for forskning om oppvekst, velferd og aldring. <https://hdl.handle.net/20.500.12199/4886>
- Ward, M. R. M (2014). «I'm a geek I am»: Academic achievement and the performance of a studious working-class masculinity, *Gender and Education*, 26(7), 709–725. <https://doi.org/10.1080/09540253.2014.953918>
- Wiborg, O. N. & Hansen, M. N. (2009). Change over time in the intergenerational transmission of social disadvantage. *European Sociological Review*, 25(3), 379–394.
- Willis, P. (1979). Shop floor culture, masculinity and the wage form. I J. Clarke, Critcher C., Johnson, R. (Red.), *Working class culture*. Hutchinson.
- Willis, P. E. (1977). *Learning to labour: How working class kids get working class jobs*. Gower.
- Willis, P. E. (1978). *Profane culture*. Routledge & Kegan Paul.
- Agedal, O. & Brottveit, Å. (1999). *Jakta på elgjaktkulturen*. Abstrakt forlag.

Del 3

Risiko, sårbarhet

KAPITTEL 9

En plaget ungdomsgenerasjon?

Ole Jacob Madsen

Psykologisk institutt, Universitetet i Oslo

Tilmann von Soest

Psykologisk institutt, Universitetet i Oslo og NOVA, OsloMet – storbyuniversitetet

Abstract: In this chapter we present an overview of the prevalence of and trends in psychological distress among Norwegian adolescents, including self-reported symptoms of anxiety and depression. We specifically highlight *Ungdata* surveys from 2010 to 2020, which show a gradual increase in mental health problems for both genders and particularly alarming measurements from 2015 onwards. We discuss different explanations for this increase, in particular social media use, school stress and social and economic inequality. Moreover, because psychological distress is assessed primarily via young people's self-reporting, we inquire – in line with the ideal of reflexivity – whether an increased focus on young people's mental health can become a self-fulfilling prophecy. Finally, we ask what should be done, and we discuss whether the introduction of the interdisciplinary topic health and life skills in Norwegian schools is in fact helpful. Our conclusion is that this measure may fail to properly address the most likely underlying causes for youths' increased report of psychological distress, and effective measures will most likely have to involve political and economic resolutions.

Keywords: youth, mental health, psychological distress, generations, stress, coping

Introduksjon¹

Hvordan har dagens unge det egentlig? *Å være ung er for jævlig* er tittelen på en dokumentarisk bok som først kom ut i Tyskland i 1978, og som følger den 13-årige Christiane Felscherinow, som lever som heroinavhengig og barneprostituert i bydelen Neukölln i Berlin (Felscherinow, 1980). Denne boken, som også ble filmatisert og utgitt på norsk i 1980, skapte mye oppmerksomhet med sin rå skildring av opprørsk ungdom som fylte livet sitt med dop og prostitusjon. Selv om Ingvar Ambjørnsen i årene som fulgte, skildret et sammenlignbart narkotikamiljø rundt Plata i Oslo med *Pelle og Proffen*-bøkene, deriblant *Døden på Oslo S* (Ambjørnsen, 1988), var nok denne grimme virkeligheten nokså fjernt fra livet til både norske og tyske ungdommer flest. Ut fra hva vi vet om datidens ungdom, ble det nok i gjennomsnitt utagert mer den gang enn i dag. Man har blant annet anslått at norske tenåringer som drakk seg fulle i løpet av ett år, ble tilnærmet halvert i perioden fra 2002 til 2015 (Rossow et al., 2020). Like fullt var også datidens uro for ungdoms grenseoverskridelser antagelig overdrevet, og aspirerte tidvis til det sosiologen Stanley Cohen (1972) har kalt for moralsk panikk. Dette kan oppstå i tilfeller der media dekker et fenomen som oppfattes som en trussel mot det etablerte samfunnets normer på en overdrevet måte. Men uansett hva realiteten virkelig var, ble den oversatte tittelen *Å være ung er for jævlig* en bredere referanse for ungdomstiden som en utagerende livsfase med innslag av alkohol, rus, utprøvende seksualitet og kriminalitet i denne tidsperioden. Faktisk i så stor grad at *Å være ung er for jævlig* ble det medievitere gjerne kaller for en mediemal (Kitzinger, 2000), det vil si et gjenkjennbart skjema der en avisoverskrift automatisk forbereder leseren på et oppslag om bekymringsfull ungdomsatferd. I perioden mellom 1978 og 2021 ble frasen benyttet over 1200 ganger i norske aviser, selv om en del av disse oppslagene fortsatt henviste til boken og filmen.

Når mediemaler blir etablerte, vil man etter hvert kunne se variasjoner over tema, og i noen tilfeller reverserte mediemaler som spiller på

¹ Tilmann von Soests arbeid med dette bokkapitlet er finansiert av midler fra Norges forskningsråd (prosjektene 288083 og 300816).

overraskelsesmomentet i å snu det opprinnelige sementerte budskapet. «Å være ung er *ikke* for jævlig», skrev Morgenbladets kommentator Lena Lindgren (2014) – med utgangspunkt i den siste Ungdata-undersøkelsen, som tegnet et bilde av en uvanlig veltilpasset ungdomsgenerasjon. Vår tids unge kjennetegnes verken av et autoritetsopprør eller av utagering: «I stedet for å sluses ut i rus og ungdommens råskap, ender problemene opp et helt annet sted – i deres egne kroppar», skriver Lindgren (2014, s. 6). Hun stiller videre spørsmål om hvordan det kan ha seg at midt oppi den norske velstanden så bare øker de depressive symptomene, mens psykisk stress og søvnvansker ser ut til å ha blitt noe av et generasjonskjennetegn, især for jenter. Lindgrens analyse er tidstypisk for kommentarene om å være ung i Norge på midten av 2010-tallet, der *Å være ung er for jævlig*-skjemaet som indikerte rus, seksualitet og kriminalitet, snus på hodet i og med den «skikkelighetstrenden» man kunne lese ut av de årlige Ungdata-rapportene. Voksenbekymringene forsvinner ikke av den grunn, men handler ikke lenger primært om utagerende unge, men snarere om innagering, stress og press og psykisk (u)helse. Aviskommentator Hanne Skartveit (2014, s. 2) skrev endatil i VG samme år: «Et skjult ungdomsopprør er i gang i Norge. Dessverre er det ikke de voksne som angripes. Mens ungdom tidligere gjorde opprør mot samfunnet og foreldrene, går mange unge i dag løs på seg selv.» Skartveit anvender også «generasjon prestasjon»-merkelappen, som snart skulle bli en foretrukken forklaring på de skikkelige unges – og spesielt den kvinnelige andelens – streben (Madsen, 2018). Hvor dekkende den egentlig er, kommer vi tilbake til.

I dette kapitlet vil vi belyse vår tids store bekymring for unge, og som kan oppsummeres i frasen: *Å være ung er å være psykisk syk*. Hva sier egentlig forskningen om utviklingen av unges psykisk helse i Norge? Og må vi være mer bekymret for unges psykiske helse nå enn tidligere? Hva kan årsakene til de eventuelle endringene over de siste ti-årene være? Her vil vi diskutere om ungdoms økende bruk av sosiale medier, økt skolestress eller økt sosial ulikhet kan være forklaringer. Avslutningsvis spør vi om det kan være en fare for at en bekymret voksengenerasjon – inklusiv foreldre, politikere, psykologer, media og forskning – overfokuserer på unges streben og slit, med det resultat at

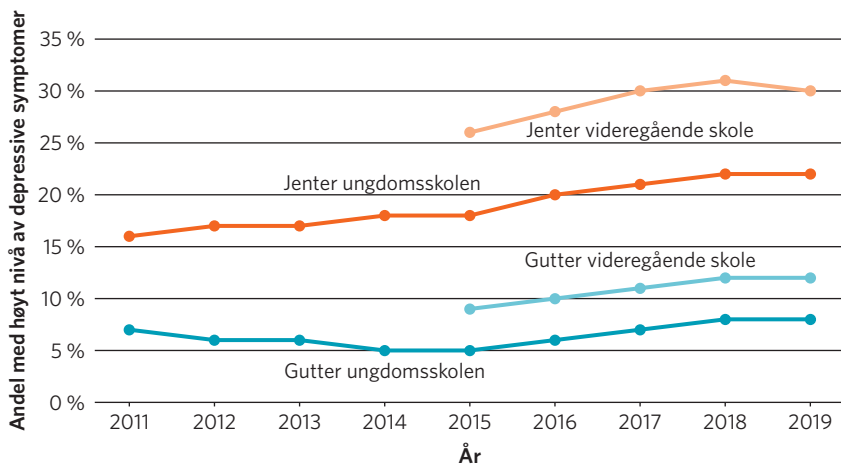
oppmerksomheten selv blir en del av problemet, og at ressursene som settes inn, langt på vei er feilslåtte virkemidler.

Hva sier forskningen om hvordan unge i dag har det?

Vi skal her gå inn på forskning som gir kunnskap om utviklingen av unges psykiske helse over tid i Norge. Vi vil se på resultater fra store, gjentatte spørreskjemaundersøkelser hvor ungdom selv forteller om sine psykiske helseplager. I tillegg vil vi bruke offentlig statistikk som kan gi informasjon om ungdoms kontakt med psykisk helsevern, bruk av anti-depressiver samt selvmord over tid.

En viktig kilde til informasjon om tidstrender i psykisk helse er gjentatte spørreskjemaundersøkelser blant ungdom. Spesielt depressive plager blir ofte kartlagt på denne måten, og et mye brukt instrument er forskjellige versjoner av Hopkins Symptom Checklist (HSCL), hvor ungdom blir stilt spørsmål om symptomer som følelser av tristhet, bekymringer og kroppslige symptomer som f.eks. søvnvansker. Denne måten å måle psykisk helse på gir informasjon om psykiske problemer som er plagsomme og som kan redusere livskvaliteten, men slike plager er ikke tilstrekkelig for å kvalifisere som en diagnose på en psykisk lidelse. En av de første store ungdomsundersøkelsene som ble gjennomført slik, var Ung i Norge, hvor store nasjonale utvalg av norske ungdommer på ungdomsskole og videregående skole deltok ved flere tidspunkt. Undersøkelsene viste økte depressive plager blant både gutter og jenter målt fra 1992 til 2002, mens symptomforekomsten var stabil for jenter og gikk noe ned for gutter fra 2002 til 2010 (von Soest, 2012; von Soest & Wichstrøm, 2014). Tall fra Ung i Oslo-undersøkelsene viser lignende utviklingstrekk, med en oppgang i depressive plager blant Oslo-ungdom fra 1996 til 2018, særlig for jenter (Andersen & Bakken, 2015; Bakken, 2018).

De siste ti årene har Ungdata-undersøkelsene gitt et godt bilde av ungdoms selvrappotering av depressive plager ved å bruke samme instrument som i Ung i Norge-undersøkelsene. Figur 1 gir en oversikt over andelen ungdom som hadde et høyt nivå av plager (data fra elever på videregående skole er bare tilgjengelig fra 2015 og senere; Bakken, 2020).

Figur 1. Selvrapporterte depressive symptomer fra 2011 til 2019 blant elever på ungdomsskole og videregående skole fra Ungdata-undersøkelsen. Kilde: Bakken (2020)

Figuren viser at det har vært en jevn økning i andelen jenter på ungdomsskolen med mye depressive plager, fra 16 prosent i 2011 til 22 prosent i 2019 (Bakken, 2020).

Både nasjonale og internasjonale studier viser at eldre jenter sliter mer med psykiske vansker enn de yngre jentene gjør (Wichstrøm, 1999), og det er derfor ikke overraskende at jenter på videregående skole er mer plaget enn jenter på ungdomsskolen. Guttene viser generelt et lavere nivå av depressive plager enn jentene, noe som er i samsvar med annen nasjonal og internasjonal litteratur. Grafen viser videre for første gang en liten nedgang i depressive plager de siste par årene for de eldste jentene. Det har blitt påpekt at det er for tidlig å si noe om hvorvidt dette er starten på et brudd i utviklingen med økende forekomst eller ikke (Bakken, 2020). Datainn-samlingen ble også foretatt før koronapandemien, så et åpent spørsmål er også hvordan den vil kunne gi seg utslag i forekomsten av psykiske plager.

En annen undersøkelse om tidstrender er Ung-HUNT-undersøkelsen, som har blitt gjennomført blant 13- til 19-åringene i tidligere Nord-Trøndelag fylke (Rangul & Kvaløy, 2020). Også her undersøkte man ungdoms psykiske helse med en variant av HSCL, deriblant symptomer på angst og depresjon. I figur 2 ser vi at studien viser en heller dramatisk økning i plager blant jenter, med en oppgang fra 21 prosent i 1996 til 45 prosent i 2018. Økningen for gutter var mer moderat, fra 10 prosent i 1996 til 17 prosent i 2018.

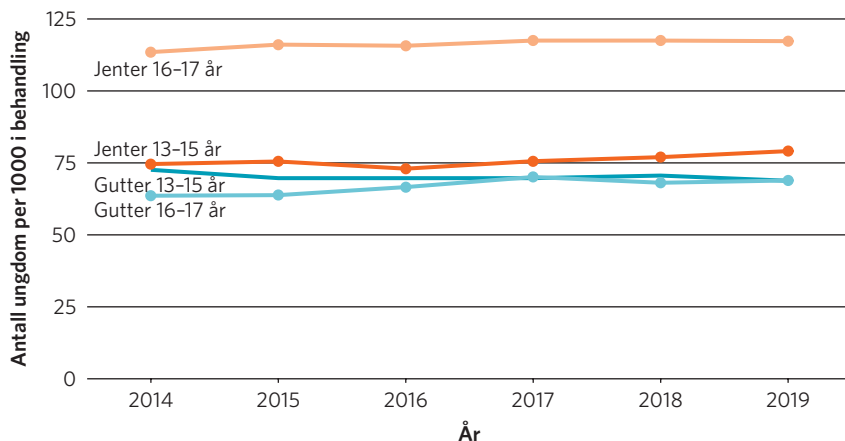
Figur 2. Selvrapporterte depressive symptomer i 1996, 2007 og 2018 blant 13- til 19-åringere fra UngHUNT-undersøkelsen. Kilde: Rangul & Kvaløy (2020)

Men hvor reell den rapporterte økningen er, er vanskelig å fastslå, fordi rapporten gir lite informasjon om mulige metodiske utfordringer med å sammenligne undersøkelsene på forskjellige tidspunkt.

Samlet sett viser gjentatte spørreskjemaundersøkelser at det har vært en økning i selvrapporterte plager for angst og depresjon blant jenter siden 1990-tallet og fram til i dag. Dette er også i samsvar med studier i andre vestlige land, hvor man i mange studier har observert en oppgang i selvrapporterte psykiske vansker blant ungdom, og spesielt blant jenter (Sletten & Bakken, 2016). Særlig tall fra Ungdata gir oss pålitelig informasjon om en økning i Norge de siste ti årene.

En annen måte å nærme seg problemstillingen om trender i psykisk helse blant ungdom på er å se på offentlig statistikk som omhandler konsekvensene av psykiske plager. Slike konsekvenser omfatter bruk av barne- og ungdomspsykiatrien, foreskrivinger av medikamenter samt selvmord. En rapport fra Folkehelseinstituttet viser at andelen jenter i 15- til 17-årsalderen som har fått en diagnose for psykiske lidelser innenfor psykisk helsevern, steg fra 5 prosent til 7 prosent fra 2011 til 2016, mens det ikke var en tilsvarende økende trend blant gutter i samme alder (Folkehelseinstituttet, 2018). Angstlidelser og depresjon er blant diagnosene som har økt for jentene, mens de har vært på et mer stabilt og lavere nivå blant 15- til 17-årige gutter. Når vi tar en kikk på antall

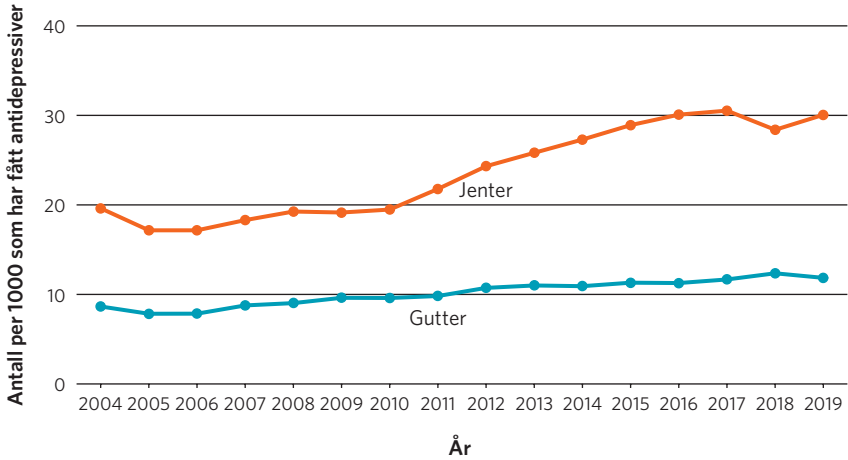
pasienter i psykisk helsevern, ser vi kun små økninger. For eksempel har andelen pasienter økt fra 11,4 prosent av alle 16- til 17-årige jenter som fikk behandling i 2014, til 11,7 prosent i 2019 (se Figur 3).

Figur 3. Bruk av spesialisthelsetjenesten i psykisk helsevern blant 13- til 17-åringer fra 2014 til 2019. Kilde: Helsedirektoratet (2021)

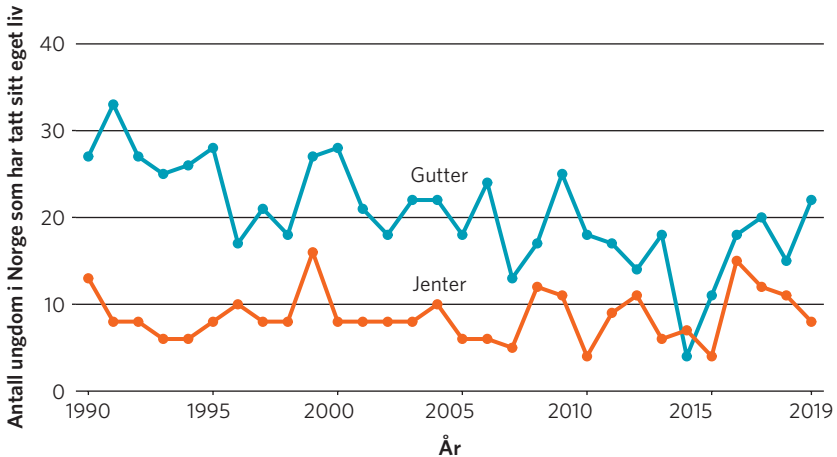
Det er imidlertid problematisk å betrakte antall pasienter i psykisk helsevern som en indikator på det reelle nivået av psykiske plager. Blant annet har det vært en voldsom økning i behandlingsomfanget i barne- og ungdomspsykiatrien fra 1998 til 2009 (Helsedirektoratet, 2010; von Soest & Hyggen, 2013). Mye av denne økningen kan forklares med Opptrappingsplanen for psykisk helse, som ble gjennomført i denne perioden, og som nettopp hadde som målsetting å øke behandlingsskapiteten i barne- og ungdomspsykiatrien. Økningen denne gangen har mest sannsynlig vært et resultat av forandringer i behandlingsapparatet framfor enn økning i psykiske plager.

En annen indikasjon på slike tidstrender er foreskrivning av legemidler. Blant annet kan bruken av antidepressiver gi informasjon om antall pasienter som blir behandlet for depresjon og andre psykiske lidelser. Figur 4 viser at foreskrivning av antidepressiver blant jenter i alderen 15 til 19 år økte fra 1,7 prosent i 2006 til 3,0 prosent i 2019. Blant gutter har det vært en mindre økning, fra 0,8 prosent til 1,2 prosent. Merk også at det ikke har vært en økning de siste par årene. Igjen kan det være noe uvisst hvorvidt denne utviklingen skyldes en økning i psykiske helseplager, eller om det også kan ha å gjøre med endrede forskrivningsmønstre.

Figur 4. Bruk av antidepressiver blant norske 15- til 19-åringer fra 2004 til 2019. Kilde: Reseptregisteret (2021)

Til slutt kan vi se på selvmordsstatistikken. Figur 5 viser tidstrender i selvmord blant 15- til 19-åringer. På grunn av de lave tallene må man se bort fra kortvarige forandringer i selvmordshyppigheten fra ett år til neste, og heller se på trender over tid. Bortsett fra kortvarige opp- og nedganger er det ingen entydige trender i selvmordsforekomsten blant jenter fra 1990 til i dag. For guttene ser vi noe nedgang i selvmordstallene. Det må også påpekes at kvaliteten ved fastsettelsen av selvmordstallene har vært omstridt (Gjertsen & Johansson, 2011).

Figur 5. Antall 15- til 19-åringer som har tatt sitt eget liv fra 1990 til 2019. Kilde: Folkehelseinstituttet (2021)

Videre kan det være mange andre faktorer enn psykisk helse som kan være medbestemmende for selvmordsforekomsten. Slike faktorer inkluderer alkohol- og rusmiddelbruk samt tilgang til piller og våpen. Det at gutter generelt har høyere selvmordsrater enn jenter, viser at mange faktorer spiller inn: Selv om jenter har en høyere forekomst av depressive plager enn gutter, er det et stabilt funn at selvmordsraten hos menn er høyere enn hos kvinner, noe som må skyldes andre faktorer enn internaliserende plager alene.

Hva skyldes den økningen vi ser?

Oppsummert kan vi si at det har vært en økning i diagnoser og behandling for angst og depresjon blant jenter i ungdomsårene. Også når man spør jentene selv, rapporterer de om mer psykiske helseplager nå enn for 20–30 år siden. Trenden hos guttene er noe mindre entydig, men også her ser det ut til å ha vært en viss økning. Som vi ser, er det nedlagt en ikke ubetydelig innsats for å kartlegge hvordan barn og unge i Norge har det. Men til tross for dette pågående arbeidet er det ikke opplagt hva økningen i psykiske helseplager skyldes, og det har blitt påpekt at det er lite forskning som prøver å forklare tidstrender knyttet til disse plagene (Sletten & Bakken, 2016). Vi vil derfor drøfte noen mulige faktorer som kan ha forårsaket disse tidstrendene.

Sosiale medier

En åpenbar kandidat til å forklare hvorfor stadig flere unge, og især jenter, rapporterer om flere psykiske helseplager, er inntoget av sosiale medier i unges liv. Grovt regnet bruker 60 til 70 prosent av norske ungdommer nå minst tre timer foran en skjerm daglig (Bakken, 2020, s. 24). Dette gjelder for begge kjønn, men det er likevel store kjønnsforskjeller i type skjermaktivitet. Jentene bruker i snitt langt mer tid på sosiale medier, mens guttene i større grad spiller dataspill (Bakken, 2020, s. 24). Dermed er det nærliggende å anta at særlig jenters økte selvrappotering av psykiske helseplager kan være forbundet med hyppig bruk av sosiale medier.

Den amerikanske psykologiprofessoren Jean Twenge (2017, 2018) har undersøkt nettopp dette, og konkluderer med at økt bruk av sosiale medier blant ungdom som vokser opp i dag, øker sannsynligheten for psykiske helseplager, depresjon, selvmordstanker og selvmord. Én forklaring dreier seg om såkalt sosial sammenligning: Sosiale medier som TikTok, Instagram, Snapchat og Facebook skaper et fordreid bilde av virkeligheten, en skjønning både av utseendet og av livet til påvirkere og andre. Dette kan skape mindreverdighetskomplekser, særlig hos dem som er passive storforbrukere av dette innholdet (Steers et al., 2014).

Det hefter imidlertid noen viktige reservasjoner ved Twenges forskning. En av dem dreier seg om hun i realiteten kan dokumentere noen reell årsak-virkning, eller om hun kun viser en såkalt spuriøs eller tilfeldig sammenheng mellom sosiale medier og depressive symptomer som tilfeldigvis sammenfaller i tid (Madsen, 2018, s. 103). Det er også verdt å nevne at i USA økte selvmordsforekomsten – særlig blant unge jenter – gjennom 2010-tallet, mens dette ikke er tilfelle i land som Norge, hvor den var nokså stabil. Dermed er det ikke mulig å slutte at økt bruk av sosiale medier alene kan forklare psykisk uhelse og selvmord; antagelig må man også se på en rekke andre faktorer. Dessuten finnes det annen forskning om forholdet mellom skjermbruk og psykisk helse, som viser et langt mer sammensatt bilde. I en kunnskapsrapport utarbeidet av UNICEF konkluderte man med at både ingen og overdreven skjermbruk hadde en svak negativ sammenheng med barns psykiske helse, mens moderat skjermbruk så ut til å ha en svak positiv sammenheng (Kardefelt-Winther, 2017). Folkehelseinstituttet har også initiert en undersøkelse som viste en liten økning i depresjon ved økt bruk av sosiale medier (Brunborg & Burdzovic Andreas, 2019), men samtidig kommer en presisering fra en av forskerne bak studien, Geir Scott Brunborg: «Funnene våre tilsier at foreldre i liten grad trenger å bekymre seg for at ungdommene deres vil bli deprimerte av å bruke sosiale medier» (Folkehelseinstituttet, 2019, avs. 3). Her trekker han fram kognitiv adferds-terapi, familiebaserte forebyggingstiltak, tiltak for å redusere sosiale forskjeller og for å gjøre alkohol mindre tilgjengelig som langt mer effektive virkemidler for å bedre de unges psykiske helse, enn å frakoble dem fra sosiale medier. Og hovedforfatteren av en kunnskapsrapport om sosiale mediers påvirkning på unge mennesker (Birkjær & Kaats, 2019), utstedt

av Nordisk ministerråd, advarer: «Vi skal la være å skyve skylden for de unges mistriivsel over på sosiale medier. I stedet bør vi fokusere på de problemer som de unge har omkring ensomhet og manglende foreldrestøtte» (Nordisk Samarbeid, 2019, avs. 11). Ikke bare er det en fare for at sosiale medier får skylden for unges streben, men oppmerksomheten den interaktive teknologien får, kan også ta oppmerksomheten vekk fra enda viktigere arenaer. Oppsummert er det fortsatt uenighet om sosiale mediers påvirkning på den psykiske helsen, men vi ser at overdreven, men også ingen bruk av dem har sammenheng med noen flere psykiske helseproblemer, uten at årsakssammenhengene er endelig avklart. Sannsynligvis betyr andre faktorer som påvirker barn og unge, langt mer for deres psykososiale trivsel.

Skolestress

Det foreligger enkelte studier fra Storbritannia, blant annet av skotske 15-åringere i tidsrommet mellom 1987 og 1999, som avdekker at jenter er mer urolige for sine skoleprestasjoner enn gutter, og at jentenes selvrapporterte psykiske helseplager økte markant i dette tidsrommet (West & Sweeting, 2003). I en annen undersøkelse, som tar for seg perioden fra 1987 til 2006, finner man at de mest nærliggende årsakene til økningen i psykiske plager blant unge er bekymringer for skoleprestasjoner, foruten konflikt blant foreldre i hjemmet (Sweeting et al., 2010). I Norge har man i Ungdata-undersøkelsene de siste årene spurt om hvilke faktorer ungdommene selv mener er belastende i livet. Her oppgir 45 prosent av jentene at de opplever mye eller svært mye press om å gjøre det bra på skolen (Bakken, 2019, s. 73). Det er betydelig flere enn hvor mange som oppgir press om å se bra ut eller ha en fin kropp, gjøre det bra i idrett eller ha mange følgere og likes på sosiale medier. I den siste Ungdata-undersøkelsen oppgir så mange som 69 prosent og 75 prosent av jentene i henholdsvis 10. trinn og Vg3 at de ofte eller svært ofte blir stresset av skolearbeidet (Bakken, 2020, s. 18). WHO's kartlegging av press knyttet til skolearbeid tyder på at norske elever ikke opplever dette så sterkt som elever i andre europeiske land når det gjelder barneskolen, mens det på ungdomsskolen ser ut til å vokse i omfang (WHO, 2016). Det er også verdt å merke seg at i Ungdata-undersøkelsene er stresset forbundet med skolearbeid på

sitt absolutt høyeste i avgangsårene i ungdomsskolen og videregående skole, noe som kan indikere at bekymringen i særdeleshet er knyttet til karakterer, ettersom disse kan få stor betydning for videre utdannings- og studievalg. Stor oppmerksomhet rundt det å lykkes på skolen samt økt skolestress kan derfor være en viktig forklaring på økningen av psykiske plager blant ungdom.

Økende sosial ulikhet

Et solid funn i forskningen på sosial ulikhet er at det finnes betydelige forskjeller i både somatisk og psykisk helse, hvor de med lav sosioøkonomisk status sliter mer enn de med høy sosioøkonomisk status. Dette gjelder også ungdom (Reiss, 2013). Vi ser også at helseplager generelt er større i land med stor sosial ulikhet enn i land med lite sosial ulikhet (Torsheim et al., 2006). Både i Norge og i mange andre land har de sosiale ulikhetene blitt større de siste årtiene. Blant annet har antall barn som lever i lavinntektsfamilier, økt betydelig siden år 2000 (Statistisk sentralbyrå, 2017). Nylig kom det også en SSB-studie som viser at inntekstulikheten i Norge i realiteten er mye større enn det den offisielle statistikken har vist til nå (Aaberge et al., 2020).

Mye tyder dessuten på at sosial ulikhet er underkommunisert i uroen rundt barn og unges psykiske helse. Riktignok viste Ung i Oslo-undersøkelsene mellom 1996 og 2015 en tendens til at depressive symptomer økte mest blant Oslo-jenter som hadde etnisk norsk bakgrunn, var bosatt i vestlige bydeler, kom fra hjem med middels til mange bøker, og hadde middels til gode karakterer i skolen. Ungdata-forsker Anders Bakken kommenterte eksempelvis den gang til VG: «Før var det rus og vanskelige familieforhold som gjorde unge deprimerte. Nå sliter også den vellykkede ungdommen» (Kreutz-Hansen et al., 2014, s. 337). Interessen for denne gruppen, som raskt fikk navnet «generasjon prestasjon», genererte en rekke medieoppslag om ungdom – især «flinke piker» som slet seg ut med for store krav og ambisjoner på alle arenaer – men sto antageligvis ikke helt i forhold til hvilke unge som sliter mest (Madsen, 2018). Fortsatt er det slik at den største gruppen av barn og unge i Norge som har det vanskeligst, er dominert av faktorer som krevende familieforhold,

sosioøkonomisk utenforskap, skolevegring, rus, mobbing, mishandling eller genetiske sykdommer. Det er videre en klar sammenheng mellom lav sosioøkonomisk status og mer rapportering av psykiske plager. På objektiv målt familieøkonomi oppgir 27 prosent av spurte barn og unge 4 til 6 helseplager, mot 15 prosent i gruppen med høyest skår på familieøkonomi (Sletten, 2017). Og enda verre ser det ut til å være dersom man subjektivt føler at familien har dårlig råd. Her oppgir 55 prosent av barn og unge mange helseplager, i motsetning til bare 12 prosent blant dem som erfarer at familien har god råd (Sletten, 2017). Utover det faktum at «generasjon prestasjon» nok ble en populær mediemal som genererte stor interesse og mange klikk, kan underkommunisering av sosial ulikheters betydning for de unges psykiske helse også bero på illusjonen om at vi i Norge i 2021 lever i et klasseløst og individualisert samfunn, der psykiske plager rammer helt tilfeldig – uavhengig av økonomiske, politiske og sosiale forhold (Madsen, 2020, s. 117–118).

Overdiagnostisering og selvoppfyllende profetier

En siste mulig forklaring vi vil presentere, er at disse økningene kan skyldes at helsevesenet i dag lettere tyr til å diagnostisere ungdom med en psykisk lidelse, og at også ungdom selv i større grad enn før legger merke til egne psykiske plager. Bekymrer vi oss for mye for ungdommenes psykiske helse, og fører dette til en overdiagnostisering og sykeliggjøring av problemene deres? Og tror ungdom til slutt selv på at de har all grunn til å være psykisk syke? I så fall ville den omfattende offentlige bekymringen bli en del av problemet. En medvirkende faktor kan være økt oppmerksomhet og åpenhet om psykisk helse for ungdom, som over tid kan skyve svarmønstre på spørreskjemaundersøkelser litt mer i retning av økt rapportering, rett og slett fordi det har skjedd en gradvis tilvenning til en diagnostisk kultur eller sykdomsdiskurs (Madsen, 2018). Selv kartlegging av helseplager kan etter noens mening påvirke ungdom til å føle seg psykisk syke. Et eksempel på hvordan denne uroen har gitt seg utslag i praksis, var Trondheim kommunes beslutning om ikke lenger å delta i Ungdata-undersøkelsen i 2020.

Oppvekst- og utdanningsdirektør Camilla Trud Nereid i Trondheim kommune uttalte da:

Vår innvending er at undersøkelsen er for ensidig innrettet mot det som oppleves som trist, tungt og negativt. Ungdata ber unge mennesker bekrefte symptomuttrykk på psykisk uhelse og gjør dette til en definisjon på hva det vil si å være ung. De spør barn og ungdom om de den siste uken har følt at alt er et slit, hatt søvnproblemer, følt seg ulykkelig, trist eller deprimert, følt håpløshet med tanke på framtida eller bekymret seg for mye om ting. Spørsmål og samtaler som fokuserer ensidig på vansker og bekymringer kan bidra til at man begynner å forstå seg selv på denne måten. (Trondheim kommune, 2020, avs. 3)

Avgjørelsen til Trondheim kommune om ikke å delta i Ungdata i 2020 av denne grunnen har blitt kritisert av mange, og flere har påpekt at det må mer til enn å svare på noen spørsmål om psykisk uhelse for å bli syk (Bakken et al., 2020; Hjelseth & Skauge, 2020; Stenseng, 2020). Bykommunen har da også ombestemt seg, og valgte å være med igjen i Ungdata-undersøkelsen fra og med 2021.

Likevel er det ikke utelukket at en økt offentlig bekymring for – og registrering av – ungdoms psykiske helse kan påvirke hvordan ungdommer oppfatter seg selv, og hvordan de blir behandlet i helsevesenet. Madsen (2018) har tidligere drøftet muligheten for såkalte selvoppfylgende profetier, det vil si at forventningen om noe selv utløser hendelsen. Madsen påpeker at samfunnet og media i liten grad ser ut til å reflektere over dette når det gjelder oppmerksomhet omkring ungdom og psykisk helse. Dette til tross for at fenomenet attpåtil er kjent fra den medisinske litteraturen som «helsens paradoks», der advarselen er at økt fokusering på folkehelsen kan bidra til at innbyggerne blir mer oppmerksomme og tilbøyelige til å monitorere sin egen indre helsetilstand (Barsky, 1988). Dette betyr imidlertid ikke at Ungdata må slutte med sine kartlegginger. Slike undersøkelser gir oss opplagt verdifull kunnskap og informasjon om hvordan barn og unge har det. Men slike paradoksaleffekter bør i større grad tas høyde for i bekymringen og oppmerksomheten rundt barn og unges psykiske helse, ikke minst på arenaer der målgruppen selv er troende til å registrere budskapet.

Diskusjon: Hva må gjøres?

Hva bør så gjøres på bakgrunn av utviklingen vi har skissert? Et opplagt svar vil være å gjøre noe med årsakene til problemet. Og årsakene vi har trukket fram, handler i mindre grad om sosiale medier, men mer om økende skolestress og sosiale forskjeller, og i noen grad om risikoen for selvoppyllende profetier. Ut fra relevansen til disse mulige årsakene er det interessant å evaluere den foreløpige «løsningen» som er valgt for å avhjelpe barn og unge. Som en del av skolereformen Kunnskapsløftet 2020 ble nemlig folkehelse og livsmestring innført fra 1. til 10. trinn, ikke som et separat fag, men som et tverrgående emne sammen med bærekraftig utvikling, medborgerskap og demokrati. Her ser man ut til å ha forhåpninger om at mer oppmerksomhet rundt psykisk helse i skolen i større grad vil gi mer «robuste unger som kan møte livets utfordringer og bygge god psykisk helse» (Norsk psykologforening et al., 2015, s. 3). Dette høres naturligvis vel og bra ut, men hvor godt treffer egentlig tiltakene som settes inn? Og hvordan vil livsmestring i skolen kunne påvirke årsakene vi har trukket fram?

Når det gjelder bruk av sosiale medier, kan antageligvis kunnskap om nettvett og virkningen av sosiale medier gjennom undervisningen i folkehelse og livsmestring være nyttig for ungdom. Det være seg hvilket innhold man deler og for hvem, hvilke avsendere man bør stole på, og hvilke nyhetskilder som er troverdige. Men som vist er det usikkert om en forandring i bruk av sosiale medier blant ungdom flest vil ha noen større påvirkning på ungdoms psykiske helse og livskvalitet.

Hva angår skolestress, er intensjonen med livsmestring i skolen å utstyre elevene med en bedre evne til ikke å la seg stresse av skolearbeidet. Det er altfor tidlig å si noe om effektene av tiltakene, her vil vi først få svar om noen år. Det vi imidlertid kan si, er at løsningsforslaget som er valgt, opplagt kunne ha vært annerledes. Ser man eksempelvis til den klassiske stressmodellen utarbeidet av Richard Lazarus og Susan Folkman (1984), definerer de stress som reaksjonene som oppstår på en uoverensstemmelse mellom en situasjon og et individs mulighet for å møte kravene. For å redusere stresset kan man da enten redusere på kravene i situasjonen eller forsøke å utstyre individet med bedre ressurser til å møte dem. Det sistnevnte er valgt i og med livsmestring. Dermed

virker det som om man vektlegger stressmestring i langt større grad enn de egentlige årsakene til stress i skolehverdagen eller i -systemet. Og dermed er det også mulig å kritisere den valgte løsningen for å skyve mye av ansvaret for å løse problemene over på de unge selv. Her virker det på sin plass å ta unges advarsler mot fallgruvene ved livsmestring på alvor: «Livsmestring må ikke bli enda en ting vi skal mestre» (Forandringsfabrikken, 2019, s. 10).

Tanken med å innføre folkehelse og livsmestring i skolen er dessuten ment å bidra til å utjevne sosiale forskjeller i de forskjellige utgangspunktene elevene selv har til å takle utfordringer og belastninger (NOU, 2015). Igjen er det for tidlig å si noe sikkert om virkningen denne satsningen kan ha på sosiale ulikheter. Men en av innvendingene som er blitt reist mot universelle forebyggingstiltak av denne typen, er det faktum at til tross for at målet er å bedre helsen til hele befolkningen, er det noen – nemlig de ressurssterke – som i større grad ser ut til å profitere på det (Frohlich & Potvin, 2008). Særlig vil dette gjelde forebyggingstiltak som krever relativt mye av mottagerne, og folkehelse og livsmestring hører inn i denne kategorien, ettersom det fordrer både at man er til stede i undervisningen, og at man evner å nyttiggjøre seg den. Mens for gruppen unge som sliter mest, kan problemet nettopp være at de ikke engang er til stede i undervisningen. Da blir livsmestringsatsingen i skolen nok en arena der de kan mislykkes. Derfor er det mulig at det er de ressurssterke, skoleflinke elevene som i størst mulig grad vil nyttiggjøre seg livsmestring. Dermed risikerer vi å ende opp med det som er blitt kalt for Matteus-effekten (Merton, 1968) etter Matteusevangeliet 25, 29: «For den som har, skal få, og det i overflod. Men den som ikke har, skal bli fratatt selv det han har.»

Om vi også ser folkehelse og livsmestring i lys av den tredje utfordringen vi presenterte, og som i noen grad gjelder, nemlig selvoppfyllende profetier, må man spørre seg kritisk om vektleggingen av psykisk helse i skolen utelukkende vil dempe symptommengden eller snarere bare øke den. Selv om det å snakke om psykisk helse kan være verdifullt, tilsier også den psykiske helsens paradoks at dette kan gi økt oppmerksomhet, og at kroppslige signaler og kognitive impulser som ikke tidligere ble registrert som psykiske plager nå blir det. Et interessant funn i så måte er

programmet NTNU utviklet sammen med Trondheim kommune, *Livsmestring på timeplanen: utdanning i psykisk helse (UPS)*, der elevene ved to skoler fikk undervisning i psykisk helse i et halvt skoleår (Klomsten, 2018). Resultatene tilsa at elevene opplevde økt mestring og kunnskap om psykisk helse, men også økt rapportering om subjektive helseplager, særlig blant guttene. Forskerne tolker sistnevnte funn som at det psykologisk-pedagogiske opplegget ikke var nok til å stoppe en pågående negativ utvikling (Klomsten, 2018). Men en annen tolkning kan simpelthen være at opplegget bidro til å gjøre elevene mer bevisst på psykiske plager der hvor de tidligere ikke opplevde det slik.

En tilleggsbekymring vi vil nevne her, er at folkehelse og livsmestring innføres i den norske skolen i en tid der mange kommuner rapporterer om dårlig råd, og hvor man ønsker å kutte i økonomiske og strukturelle tiltak som skal dempe effekten av lav sosioøkonomisk status for unges helse. Eksempelvis i Moss, som i likhet med mange andre av de tidligere industribyene i Østfold skårer lavt i forhold til landsgjennomsnittet på folkehelse. Likevel foreslo kommunedirektør Hans Reidar Ness for formannskapet nylig å kutte gratis SFO, som er et tiltak mot barnefattigdom kommunen, avvikle ordningen med søskenmoderasjon på SFO, avvikle åpen barnehage samt legge barnetrygden inn i inntektsgrunnlaget for utregning av sosialhjelp, som også er et tiltak mot barnefattigdom (Fretheim, 2020). Disse tiltakene ville angivelig spare Moss kommune for millioner av kroner. Spørsmålet er imidlertid om det ville ha gjort det på sikt. Formannskapet valgte da også foreløpig å beholde disse ordningene.

Selv om vi ikke antyder noen direkte sammenheng, illustrerer likevel eksempler som det fra Moss hvordan man på den ene siden ønsker å fokusere mer på barn og unges psykiske helse og livskvalitet gjennom undervisning, men at det ofte ikke sees i sammenheng med andre økonomiske og strukturelle tiltak som er svært viktig for barn og unges muligheter for å delta på arenaer som kan sikre best mulig forutsetninger for integrering og fellesskap. Det demonstrerer en mulig ubehagelig tendens i samtiden til individuelle *quick fix*-«løsninger» som i liten grad går til roten av problemet. Les bare hvordan SSB-forsker Anders Barstad (2014, s. 359) i boken *Levekår og livskvalitet: Vitenskapen om hvordan vi har det*

diskuterer hvilke tiltak som vil være mest virksomme for at flere barn og unge får best mulig oppvekstvilkår:

[F]orebygging av fattigdom [vil] være ett av flere virkemidler for å bekjempe sosial isolasjon. Det gjelder ikke minst barn i fattige familier, som kan bli avskåret fra å delta i fritids- og ferieaktiviteter på linje med andre barn. Fattigdom gjør det vanskelig å bygge støttende og rettferdige relasjoner og både arbeidsledighet og økonomiske problemer øker sjansen for samlivsoppløsning. Andre aktuelle tiltak for å motvirke ensomhet og utenforskap dreier seg om boligpolitikk, samferdselspolitikk, helsepolitikk og ikke minst politikken for arbeidsmarkedet. Problemet for de velferdsgodene vi snakker om her – tilhørighet og inkludering – er at de ofte påvirkes gjennom de mange uforutsette konsekvensene av politiske veivalg og samfunnsendringer.

Her levnes det liten tvil om at politikk og økonomi står sentralt. Spørsmålet er imidlertid om utviklingen går i riktig retning. By- og levekårsutvalget slo nylig fast at segregeringen har økt siden 1990-tallet, ikke minst i Oslo, der det er blitt vanligere å bo enten i lavinntektsområder eller i høynntektsområder, med mindre kontakt dem imellom. Barna som vokser opp i familier som sliter både sosialt og økonomisk, vil trenge mer støtte utenfra for å få dekket sine behov (NOU, 2020). Og her kan spesielt barnehager og skoler utgjøre en stor forskjell for disse barna, slår utvalget fast. Samlet sett illustrerer dette hvordan barn og unges psykiske helse som oftest henger sammen med samfunnsutviklingen for øvrig, der skolen og kommuneøkonomien legger mye av rammene for hva slags liv disse senere får. Og derfor gjør også myndighetene klokt i å begynne der, dersom de virkelig mener at de er bekymret for den kommende generasjons psykiske helse.

Konklusjon

Ungdoms psykiske helse har fått mye oppmerksomhet det siste tiåret. Det kan virke som om samfunnet i større grad enn før anerkjenner denne gruppens behov og sårbarhet, i overgangsfasen mellom tilværelsen som barn og som voksen. Imidlertid er det grunn til bekymring, og ikke bare

for de unge, men for måten disse utfordringene håndteres på. Vi har allerede beskrevet faren for en mer og mer individualisert innramming av barn og unges psykiske utfordringer, framkallet økonomi, politikk og sosiale forskjeller. I tillegg ser vi også en risiko for at man gjentar noe av den kollektive panikken rundt unges eksponering for narkotika, som vi innledet dette kapitlet med. Der frykten for psykiske helseplager blant alle unge blir vår tids moralske panikk, og man griper til lite gjennomtenkte universalløsninger, som livsmestring i skolen. Dermed står man også igjen med faren for å neglisjere utsatte barn og unge som aller mest kunne trengt hjelpetilbud og støtte, og samtidig sykeliggjøre de som i utgangspunktet ikke trenger det. En slik utvikling er ingen tjent med, og det vil derfor være avgjørende at forskningen i større grad gir nyansert kunnskap og flere perspektiver, slik at det å være ung *ikke* er for jævlig for flest mulig.

Litteratur

- Ambjørnsen, I. (1988). *Døden på Oslo* S. Cappelen.
- Andersen, P. L. & Bakken, A. (2015). *Ung i Oslo 2015* (NOVA Rapport 8/15). NOVA. <https://hdl.handle.net/20.500.12199/3456>
- Bakken, A. (2018). *Ung i Oslo 2018* (NOVA Rapport 6/18). NOVA. <https://hdl.handle.net/20.500.12199/5133>
- Bakken, A. (2019). *Ungdata 2019. Nasjonale resultater* (NOVA Rapport 9/19). NOVA. <https://hdl.handle.net/20.500.12199/2252>
- Bakken, A. (2020b). *Ungdata 2020. Nasjonale resultater* (NOVA Rapport 16/20). NOVA. <https://hdl.handle.net/20.500.12199/6415>
- Bakken, A., Sletten, M. A. & Ødegård, G. (2020). Noe går tapt hvis vi bare stiller spørsmål om det som er bra. *Forskersonen*. <https://forskersonen.no/kronikk-meninger/trondheim-takker-nei-til-ungdomsforskning-noe-gar-tapt-hvis-vi-bare-stiller-sporsmal-om-det-som-er-bra/1648008>
- Barsky, A. J. (1988). The paradox of health. *New England Journal of Medicine*, 318, 414–418.
- Barstad, A. (2014). *Levekår og livskvalitet: Vitenskapen om hvordan vi har det*. Cappelen Damm Akademisk.
- Birkjær, M. & Kaats, M. (2019). #StyrPåSoMe: Er sosiale medier faktisk en trussel for unges trivsel? Nordisk ministerråd.

- Brunborg, G. S. & Burdzovic Andreas, J. (2019). Increase in time spent on social media is associated with modest increase in depression, conduct problems, and episodic heavy drinking. *Journal of Adolescence*, 74, 201–209. <https://doi.org/10.1016/j.adolescence.2019.06.013>
- Cohen, S. (1972). *Folk devils and moral panics*. Mac Gibbon and Kee.
- Felscherinow, C. (1980). *Å være ung er for jævlig*. Aschehoug.
- Folkehelseinstituttet. (2018). *Folkehelse rapporten: Livskvalitet og psykiske lidelser hos barn og unge*. <https://www.fhi.no/nettpub/hin/grupper/psykisk-helse-hos-barn-og-unge/>
- Folkehelseinstituttet (2021). Dødsårsaksregisterets statistikkbank. <http://statistikkbank.fhi.no/dar/>
- Folkehelseinstituttet. (2019). Meir tid på sosiale medium gav litt meir depresjon, åtferdsproblem og drikking. <https://www.fhi.no/nyheter/2019/meir-tid-pa-sosiale-medium-gav-litt-meir-depresjon-atferdsproblem-og-drikki/>
- Forandringsfabrikken. (2019). *Timen LIVET – elevs forslag til livsmestring*. Forandringsfabrikken.
- Fretheim, E. (2020, 13. november). Kuttforslag som rammer hardt. *Moss Avis*, s. 4–5.
- Frohlich, K. L. & Potvin, L. (2008). Transcending the known in public health practice. *American Journal of Public Health*, 98(2), 216–221. <https://doi.org/10.2105/ajph.2007.114777>
- Gjertsen, F. & Johansson, L. A. (2011). Changes in statistical methods affected the validity of official suicide rates. *Journal of Clinical Epidemiology*, 64(10), 1102–1108. <https://doi.org/10.1016/j.jclinepi.2010.12.015>
- Helsedirektoratet (2010). *Barn og unge i det psykiske helsevernet ett år etter Opptrappingsplanen*. Helsedirektoratet.
- Helsedirektoratet (2021). Statistikk om bruk av psykisk helsevern. <https://www.helsedirektoratet.no/statistikk/samdata-spesialisthelsetjenesten/psykisk-helsevern>
- Hjelseth, A. & Skauge, M. (2020). Ungdata er et forskningsprosjekt, ikke et skoleverktøy! *Khrono*. <https://khrono.no/ungdata-er-et-forskningsprosjekt-ikke-et-skoleverktoy/465560>
- Kardefelt-Winther, D. (2017). *How does the time children spend using digital technology impact their mental well-being, social relationships and physical activity? An evidence-focused literature review*. <https://www.unicef-irc.org/publications/pdf/Children-digital-technology-wellbeing.pdf>
- Kitzinger, J. (2000). Media templates: Patterns of association and the (re)construction of meaning over time. *Media, Culture & Society*, 22(1), 61–84. <https://doi.org/10.1177/016344300022001004>
- Klomsten, A. T. (2018). *Livsmestring på timeplanen: Utdanning i psykisk helse*. NTNU.

- Kreutz-Hansen, H., Hole, K. M. & Johannessen, C. R. (2014). Generasjon prestasjon. VG+. http://pluss.vg.no/2013/09/13/1359/1759_23293421?order_id=101848081&code=42f41cbdabd17a52fa3a85c20246e851d15be3f4
- Lazarus, R. S. & Folkman, S. (1984). *Stress, appraisal and coping*. Springer.
- Lindgren, L. (2014, 15.–21.8.). Å være ung er ikke for jævlig. *Morgenbladet*, s. 6–7.
- Madsen, O. J. (2018). *Generasjon prestasjon: Hva er det som feiler oss?* Universitetsforlaget.
- Madsen, O. J. (2020). *Livsmestring på timeplanen. Rett medisin for elevene?* Spartacus.
- Merton, R. K. (1968). The Matthew effect in science. *Science*, 159(3810), 56–63.
- Nordisk samarbeid (2019). Ikke belegg for at sosiale medier er skadelig for unge. <https://www.norden.org/no/news/ikke-belegg-sosiale-medier-er-skadelig-unge>
- Norsk psykologforening, Elevorganisasjonen, Mental Helse Ungdom, Norsk Lektorlag, Norsk Psykiatrisk Forening & Rådet for Psykisk Helse (2015). *Boken som mangler*. <https://www.psykologforeningen.no/foreningen/nyheter-og-kommentarer/aktuelt/krever-psykologi-i-skolen#oppprop>
- NOU (2015). *NOU2015:8 Fremtidens skole: Fornyelse av fag og kompetanser*. Departementenes sikkerhets- og serviceorganisasjon.
- NOU (2020). *NOU2020:16 Levekår i byer. Gode lokalsamfunn for alle*. Departementenes sikkerhets- og serviceorganisasjon.
- Rangul, V. & Kvaløy, K. (2020). *Selvopplevd helse, kroppsmasse og risikoførlighet blant ungdommer i Nord-Trøndelag 2017–19. Helsestatistikk-rapport nummer 1 fra Ung-HUNT4*. https://www.ntnu.no/documents/10304/4902807/Delrapport1_Ung_HUNT4+_Mars2020.pdf/e7f7a922-906f-aa1c-9aed-4fa2d7bf14b9?t=1584711026088
- Reiss, F. (2013). Socioeconomic inequalities and mental health problems in children and adolescents: A systematic review. *Social Science and Medicine*, 90, 24–31. <https://doi.org/10.1016/j.socscimed.2013.04.026>
- Reseptregisteret (2021). Statistikk fra Reseptregisteret. <http://www.reseptregisteret.no>
- Rossow, I., Pape, H. & Torgersen, L. (2020). Decline in adolescent drinking: Some possible explanations. *Drug and Alcohol Review*, 39(6), 721–728. <https://doi.org/10.1111/dar.13132>
- Skartveit, H. (2014, 20. september). Det tause opprøret. VG, s. 2–3.
- Sletten, M. A. (2017). Psykiske plager blant ungdom: Sosiale forskjeller og historien om de flinke pinkene. *Oppvekstrapporten*, 124–147.
- Sletten, M. A. & Bakken, A. (2016). *Psykiske helseplager blant ungdom – tidstrender og samfunnsmessige forklaringer. En kunnskapsoversikt og en empirisk analyse* (NOVA Notat 4/16). NOVA. <https://hdl.handle.net/20.500.12199/5203>
- Statistisk sentralbyrå (2017). *Ett av ti barn tilhører en husholdning med vedvarende lavinntekt*. <https://www.ssb.no/inntekt-og-forbruk/artikler-og-publikasjoner/ett-av-ti-barn-tilhorer-en-husholdning-med-vedvarende-lavinntekt>.

- Steers, M.-L. N., Wickham, R. E. & Acitelli, L. K. (2014). Seeing everyone else's highlight reels: How Facebook usage is linked to depressive symptoms. *Journal of Social and Clinical Psychology*, 33(8), 701–731. <https://doi.org/10.1521/jscp.2014.33.8.701>
- Stenseng, F. (2020). Trondheim kommune har svake faglige argumenter for å droppe Ungdata-undersøkelsen. *Adresseavisen*. <https://www.midtnorskdebatt.no/meninger/kronikker/2020/02/24/Tre-misforst%C3%A5elser-om-Ungdata-21166511.ece>
- Sweeting, H., West, P., Young, R. & Der, G. (2010). Can we explain increases in young people's psychological distress over time? *Social Science & Medicine* (1982), 71(10), 1819–1830. <https://doi.org/10.1016/j.socscimed.2010.08.012>
- Torsheim, T., Currie, C., Boyce, W. & Samdal, O. (2006). Country material distribution and adolescents' perceived health: Multilevel study of adolescents in 27 countries. *Journal of Epidemiology and Community Health*, 60(2), 156. <https://doi.org/10.1136/jech.2005.037655>
- Trondheim kommune (2020). Trondheim kommune sier nei til deltakelse i Ungdataundersøkelsen. <https://www.trondheim.kommune.no/aktuelt/nyheter/2020/trondheim-kommune-sier-nei-til-deltakelse-i-ungdataundersokelsen/>
- Twenge, J. M. (2017). *iGen. Why today's super-connected kids are growing up less rebellious, more tolerant, less happy – and completely unprepared for adulthood – and what that means for the rest of us*. Atria Books.
- Twenge, J. M., Joiner, T. E., Rogers, M. L. & Martin, G. N. (2018). Increases in depressive symptoms, suicide-related outcomes, and suicide rates among U.S. adolescents after 2010 and links to increased new media screen time. *Clinical Psychological Science*, 6(1), 3–17. <https://doi.org/10.1177/2167702617723376>
- von Soest, T. (2012). Tidstrender for depressive symptomer blant norske ungdommer fra 1992 til 2010. *Tidsskrift for ungdomsforskning*, 12(2), 3–20.
- von Soest, T. & Hyggen, C. (2013). Psykiske plager blant ungdom og unge voksne – hva vet vi om utviklingen i de siste årtiene? I T. Hammer & C. Hyggen (Red.), *Ung voksen og utenfor. Mestring og marginalitet på vei til voksenliv* (s. 88–109). Gyldendal Akademisk.
- von Soest, T. & Wichstrøm, L. (2014). Secular trends in depressive symptoms among Norwegian adolescents from 1992 to 2010. *Journal of Abnormal Child Psychology*, 42, 403–415. <https://doi.org/10.1007/s10802-013-9785-1>
- West, P. & Sweeting, H. (2003). Fifteen, female and stressed: Changing patterns of psychological distress over time. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 44(3), 399–411. <https://doi.org/10.1111/1469-7610.00130>
- WHO. (2016). *Growing up unequal: Gender and socioeconomic differences in young people's health and well-being*. WHO.

- Wichstrøm, L. (1999). The emergence of gender difference in depressed mood during adolescence: The role of intensified gender socialization. *Developmental Psychology*, 35, 232–245.
- Aaberge, R., Modalsli, J. H. & Vestad, O. L. (2020). *Ulikheten – betydelig større enn statistikken viser*. <https://www.ssb.no/inntekt-og-forbruk/artikler-og-publikasjoner/ulikheten-betydelig-storre-enn-statistikken-viser>

KAPITTEL 10

Festovergrep

Kari Stefansen

NOVA, OsloMet – storbyuniversitetet

Gerd Marie Solstad

NOVA, OsloMet – storbyuniversitetet

Abstract: Youth, parties and drinking is a well-known mix. Most often it is social and fun. A sense of freedom can be present: You can do things that are prohibited in other circumstances. But sometimes things go wrong, boundaries are crossed, and someone ends up violated. This chapter explores such situations: sexual assaults that happen at parties or related to social drinking situations among youth. The aim is to understand the types of experience they represent for the victim: In what sense was the incident a violation? The empirical basis for our analysis is women's narratives about party-related sexual assaults in their youth. The analysis points towards four main types of experience: manipulative assaults, opportunistically exploited vulnerability, situational appeal (effervescence) and scripted entrapment. These experiences are differentiated by the victim's degree of agency in the sexual interaction and her interest in the assailant(s) or the social situation per se. We suggest that victims' understandings of what happened to them hinge on how their experience relates to these dimensions. However, this is not the whole story. Victims' interpretations of sexual assault situations are also impacted by their perception of the assailant's position in the gender market: Situations involving assailants with low socio-sexual status are more often recognized as assaults.

Keywords: youth, sexual violence, social drinking, party-related sexual assault, alcohol-related sexual assault, sexual script, gender.

Festen: tiltrekkende og risikofylt¹

Dette kapitlet handler om festovergrep – seksuelle overgrep som skjer i forbindelse med fest og sosial drikking i ungdomstida. Slike overgrep kommer i ulike varianter, og må forstås med bakgrunn i festens dobbelthet som sosial arena. Ungdom *vil* feste og drikke, de finner glede i det, og de gjør det ikke sjelden fordi de håper de kan gjøre seg nye og spennende erfaringer på det seksuelle området (Fjær, 2012; Tutenges et al., 2020). Men fest og drikking har også en mørkere side. Rus skaper sårbarhet. Både for å utnytte og for å bli utnyttet. I amerikansk litteratur er ungdomstida, og særlig den første tida på college, talende nok omtalt som «a red zone» for overgrep (Hirsch & Khan, 2019). Uttrykket signaliserer at risikoen for overgrep er markant forhøyet i denne perioden da «alt» skal skje: Man skal lære seg å date, sjekke, ha sex, feste, drikke og finne sin plass i nye fellesskap og sosiale hierarkier. Og man skal gjøre det på arenaer der det ikke er voksne som passer på.

I dette kapitlet skal vi utforske unges festovergrepserfaringer med tanke på å bidra til det blant annet Alcott (2018) har etterlyst: «(...) a more complex understanding of the experience of sexual violence [and the] sometimes complicated nature of culpability» (s. 1–2). Eller, med Pemberton mfl. (2019), å forstå mer om «what it is to be harmed» – på en seksuell måte – når rammen er fest og sosial drikking, ut over at man har vært utsatt for et overgrep.

Analysen vi presenterer, er basert på intervjuer med voksne kvinner som fortalte om festovergrep de hadde opplevd i ungdomstida, da de gikk på videregående skole eller rett etterpå, mens de jobbet eller studerte. Alle fortellingene handlet om en mannlig utøver, og nesten alltid om en gutt eller ung mann som var del av deres ungdomsmiljø, eller som de hadde blitt kjent med den aktuelle kvelden. Mange hadde vært veldig fulle da overgrepet skjedde, og det var ikke alt de husket. Utgangspunktet for analysen er altså *fortellinger* om festovergrep, om hva som skjedde, og om hvordan det var å bli utsatt for nettopp dette. Analysen representerer slik

¹ Arbeidet med dette kapitlet er finansiert av Justis- og beredskapsdepartementet gjennom Forskningsprogram om vold i nære relasjoner. Forfatterne vil takke Ingrid Smette, Åse Røthing og redaktørene for gode kommentarer til tidligere utkast.

sett det Cook og Walklate (2019, s. 240) har beskrevet som et perspektivskifte i viktimologi «from how moral transgressions are accomplished to how these moral transgressions are experienced by others».

Generelt kan vi si at å fortelle om en hendelse innebærer å gjøre den forståelig for seg selv og andre. Dette står helt sentralt i fagfeltet «narrativ viktimologi», som vi har hentet inspirasjon fra. Ifølge Hourigan (2019) er målet med narrativ viktimologi å analysere fram de meningskapende prosessene «underneath and behind the story» (s. 259) om krenkelsen som har skjedd. Hun vektlegger også at slike narrativer må analyseres med sensitivitet for deres «fluid, co-constructed, purposeful and situated nature» (s. 259). Det er nemlig ikke uvanlig at fortolkningen av hva som har skjedd, endres over tid. Eller at de som er blitt utsatt for en krenkelse, kan velge å ikke falle ned på en bestemt fortolkning, fordi ambivalens gir et større handlingsrom, noe Khan mfl. (2020) har begrepsfestet som *produktiv ambivalens* (jf. Hansen et al., 2020). I narrativ viktimologi ses fortellingen derfor som en framvisning heller enn en objektiv rekonstruksjon av hva som skjedde, hvor den som forteller, prøver ut en beskrivelse overfor lytteren, som ikke selv var til stede:

Therefore, the story does more than recount objective history. It gives meaning to experience and connects it to other aspects of one's story. This selective reconstruction is especially relevant when individuals are recounting particularly complex, troubling or traumatic events (...). (Hourigan, 2019, s. 261)

Festovergrep kan nettopp forstås som det siste – spesielt trøblete hendelser å fortelle om og dermed ta *narrativt eierskap* (Pemberton et al. 2019) til – dvs. komme fram til en framstilling av hva som skjedde som gir mening, og ikke over vold på erfaringen. Fortellingene vi analyserer her, handlet sjelden om *hvorvidt* et overgrep hadde skjedd. Kvinnene formidlet at det de hadde opplevd, var et overgrep – eller i hvert fall en sterkt uønsket eller negativ seksuell hendelse. Fortellingene kretset rundt noen andre spørsmål, nemlig disse: *Hva slags overgrep var det jeg opplevde, og hva var min rolle i det hele?* Vår analyse tar utgangspunkt i disse spørsmålene og fokuserer på hvordan kvinnene framstilte det de hadde opplevd – som en krenkelse. Hva var det ved situasjonen og interaksjonen de trakk

fram for å gi mening til hendelsen? Og, i forlengelsen av dette, hva slags typer festovergrepserfaringer gir det mening å sonde mellom?

Forekomst og fenomenforståelser

Men først: Hvor vanlig er festovergrep? Norske studier viser at festovergrep ikke er en helt uvanlig erfaring, i hvert fall ikke blant jenter. I NOVAs siste UngVold-undersøkelse, hvor deltakerne var avgangselever i videregående skole, svarte om lag åtte prosent av jentene og to prosent av guttene at de hadde opplevd at noen hadde hatt sex med dem når de hadde sovet eller vært for fulle til å motsette seg det som skjedde (Stefansen et al., 2019). Siste års forekomst var litt lavere blant jenter, om lag fem prosent, men den samme for gutter, rundt to prosent (Stefansen et al., 2020). En tidligere norsk studie som brukte det samme spørsmålet, fant en tilsvarende siste års forekomst blant jenter i alderen 15–18 år som NOVA fant blant litt eldre jenter (Pape, 2014). At jenter er betraktelig mer utsatt enn gutter for festovergrep, er for øvrig godt dokumentert også internasjonalt (Fedina et al., 2018), og i samsvar med hva vi ellers vet om kjønnet risiko for fysisk, seksuell vold (Pedersen et al., under vurdering).

Internasjonalt er forskningen om forekomsten av festovergrep dominert av studier fra USA, med college-studenter som respondenter. Kun få studier har fokusert på yngre ungdommer. Noen unntak finnes imidlertid. I et utvalg kvinnelige førsteårsstudenter fant Carey mfl. (2015) en forekomst av rusrelaterte overgrep før universitetsstart på ni prosent. Forskjeller i både utvalg og spørsmålsstillinger gjør at vi ikke kan sammenligne amerikanske og norske studier direkte. Samlet viser likevel disse studiene noe viktig om festovergrep: Selv om fenomenet er utbredt, er det langt fra alle som rammes. Disse studiene har imidlertid ikke kartlagt digitale festovergrep – for eksempel å ta eller dele bilder eller film av noen som har frivillig sex på fest, uten at de har samtykket til det. Hvis slike hendelser var inkludert, ville andelen utsatte antakelig være høyere, særlig blant gutter (Pedersen et al., under vurdering).

Det finnes en del forskning om individuelle og situasjonelle risikofaktorer for festovergrep. Denne forskningen viser blant annet at kvinner som tidligere har vært utsatt for overgrep og som drikker ofte og mye, er

mer utsatt (Krebs et al., 2009), og at festovergrep er assosiert med det å ha mange seksualpartnere (Franklin, 2010). Et annet funn er at utøveren som regel er en den utsatte kjenner, en venn eller bekjent, og sjelden en romantisk partner eller en helt fremmed (Gilbert et al., 2019).

Hvordan festovergrep skjer, er mindre utforsket, og flere har etterlyst mer forskning om nettopp dette. Et eksempel er Pape (2014), som viser til at situasjonene festovergrep skjer i «may be more complex and ambiguous than one is given the impression of in the survey-based research literature on sexual assault victimization» (s. 7). Pape henter her til den dominerende forståelsen av festovergrep i surveyforskningen – at de forstås som planlagte, kalkulerte angrep, det Khan mfl. (2020, s. 141) refererer til som sosiopatmodellen. Slike overgrep finnes. Taktisk skjenking og «drugging» har i flere studier blitt knyttet til voldtekt (Cleveland et al., 1999; Hamby, 2018; Warkentin & Gidycz, 2007). Samtidig er det ofte en uklar grense mellom frivillig og ufrivillig (over)konsum, noe som gjør dette til et vanskelig fenomen å undersøke. «Drugging» ser uansett ut til å utgjøre en liten andel av de festovergrepene som skjer (Anderson et al., 2017).

Hvis sosiopatmodellen bare passer på noen festovergrep, hvordan skjer da andre former for festovergrep? Og hva karakteriserer situasjonene de skjer i? En norsk studie (Stefansen et al., 2020) har undersøkt disse spørsmålene basert på korte beskrivelser av festovergrep fra ungdom i 18–19-årsalderen som deltok i en surveystudie. Analysen peker mot at festovergrep har bakgrunn i to ganske ulike sosiale dynamikker. Den ene, «tumultuous interactions», dreier seg om kaotiske eller forvirrende situasjoner som ender i en seksuell interaksjon som en av partene – eller kanskje begge – ikke ønsket. Begge er fulle, og det ene tar det andre. Hvem som kan lastes for det som skjer, er vanskelig å avgjøre. Stefansen mfl. (2020) bygger på Tutenges mfl. (2020) her, som har omtalt slike handlingsforløp som preget av «sexually violent effervescence». Effervescencebegrepet er hentet fra Durkheim og handler om kollektive stemninger eller atmosfærer som folk suges inn i, og som leder dem til å handle på måter de ellers ikke ville ha gjort. Poenget til Tutenges mfl. er at fester ofte har en seksuelt ladet atmosfære, som i noen tilfeller bærer galt av sted. Den andre dynamikken Stefansen mfl. identifiserte, «intentional

tactics», er ganske annerledes. Her det snakk om en utøver som mer eller mindre planlagt utnytter den andres sårbarhet og bruker manipulasjon eller tvang for å få sex. Ulike varianter av sosiopatmodellen altså. Kjønn har betydning her. Et viktig funn i denne studien var at både gutter og jenter hadde overgrepserfaringer av den første typen, mens det nesten bare var jenter som beskrev overgrep som involverte bevisst manipulasjon. Analysen vi presenterer her, bygger på dette bidraget. Inngangen er samtidig annerledes. Der Stefansen mfl. (2020) kategoriserte overgreps-situasjoner ut fra korte beskrivelser av hendelsesforløp, fokuserer vi på hva det er de utsatte baler med i fortellingene om hva som skjedde, nettopp det Hourigan (2019) omtaler som meningsskapingen som skjer under eller bak fortellingen om hendelsen.

Teoretisk utgangspunkt: Festovergrep som seksuell vold

Festovergrep representerer en form for seksuell vold. Men hva, mer presist, skal forstås som seksuell vold? Vår analyse er inspirert av det som gjerne kalles et normativt perspektiv. Utgangspunktet her er retten alle har til seksuell integritet og autonomi; til selv å bestemme med hvem og hvordan intim kontakt skal skje (jf. Stang Dahl, 1994; Kelly, 1998). Når denne retten brytes, ved at noen tar seg til rette, har vi å gjøre med seksuell vold.

Samtidig er det forskjell på overgrep. De skjer på ulike måter. I litteraturen er det gjort flere forsøk på å teoretisere slik variasjon. Et nyere eksempel er analysen til Hirsch og Khan (2020), som er basert på omfattende feltarbeid på et amerikansk elite-college. De skiller mellom seksuelle overgrep der utøveren bruker tvang, makt eller vold for å få sex («violence»), overgrep der utøveren tar seg til rette uten å bry seg om den andres vilje («entitlement»), og overgrep der utøveren er så oppslukt i situasjonen at han eller hun glemmer eller ignorerer den andres vilje og ønske («self-absorption»). Kategoriseringen til Hirsch og Khan fokuserer altså på hva som driver utøveren i situasjonen.

Vår analyse tar utgangspunkt i Cahills (2012, 2014) videreutvikling av det normative perspektivet på seksuell vold, hvor begrepet *uetisk sex*

(«unjust sex») står sentralt. Dette perspektivet er mer egnet for vårt formål – fordi det løser opp det skarpe skillet mellom overgrep og samtykkende sex, og innbyr til analyser av gråsoner og grensetilfeller. Cahill betegner seksuelle interaksjoner der den ene partens vilje går på bekostning av den andres, som uetisk sex. Festovergrep kan i hovedsak plasseres her. Slike interaksjoner står i motsetning til det Cahill kaller «just sex», hvor begge partene kan delta aktivt og har en interesse av det som skjer. Interesse må her forstås i utvidet forstand, som noe mer enn seksuell lyst eller begjær. Man kan ha «just sex» uten å være seksuelt tent, men viljen til sex må ikke være tvunget fram av den andre eller av situasjonen. Et annet viktig poeng hos Cahill er at også uetisk sex rommer variasjon. Bruddene med den seksuelle integritet og autonomi kan være totale, men de kan også være delvise. Ved totale brudd ignorerer utøveren den utsattes vilje fullstendig, mens ved delvise brudd tar utøveren i noen grad den utsattes vilje i betraktning. Bare det totale bruddet representerer voldtekt i fenomenologisk forstand, slik Cahill ser det. Vi vil bruke grensene Cahill trekker opp, som holdepunkter for å tolke de utsattes fortellinger om festovergrep.

Skillet mellom «conducive» og «coercive circumstances», på norsk tillatende og tvingende omstendigheter, er også relevant for å forstå hvordan de som er blitt utsatt for festovergrep, snakker om erfaringene sine. Tillatende omstendigheter er et begrep fra Kelly (2016), som viser til hvordan ideer om kjønn, makt og seksualitet muliggjør overgrep – særlig mot kvinner. I festsammenheng kan det handle om gutter og jenters forventninger til seksuell utprøving i ungdomstida, tanker om hvordan seksuelle erfaringer er koplet til sosial status, og forståelser av hva samtykke er, og hvordan det uttrykkes. Begrepet «tvingende omstendigheter» brukes i juridisk litteratur for å sirkle inn situasjoner hvor den utsattes samtykke eller aktive medvirkning til overgrepet som skjer, ikke kan tillegges vekt – fordi hun eller han er i en tvangssituasjon (f.eks. Munro, 2010). Begrepet er primært brukt om voldtekt i krigssituasjoner, men har også blitt koplet til situasjoner der den utsatte har vært sanseløst full eller neddopet (Jokila & Niemi, 2019). Et spørsmål vi er opptatt av, er hvordan utsatte for festovergrep forstår og forholder seg til de omstendighetene overgrepet skjedde under. Hva representerer tvang og handlingsrom for

dem? Et tema vi berører i den forbindelse, er hvordan utøverens posisjon i «kjønnsmarkedet», hans attraktivitet og popularitet kan ha betydning for hvordan festovergrep fortelles fram: Hvordan figurerer utøverens sosio-seksuelle status i fortellingene?

Empirisk grunnlag

Datamaterialet vi analyserer, er hentet fra prosjektet *Seksuell vold i nære relasjoner*, hvor vi intervjuet førti kvinner i 20- til 40-årsalderen om erfaringer de hadde hatt med seksuell vold i ungdomstida og ung voksen alder.² Gjennomsnittsalderen på intervjutidspunktet var 33 år. Kvinnene kom fra ulike deler av landet, og omtrent like mange hadde arbeiderklasse- som middelklassebakgrunn. De aller fleste hadde vokst opp i en majoritetsnorsk familie. Litt flere enn halvparten av kvinnene hadde en eller flere erfaringer som var relevante for vår analyse, dvs. at de hadde opplevd ett eller flere festovergrep i ungdomstida eller som ung voksen. Det er disse fortellingene som danner grunnlaget for vår analyse. Intervjuene ble gjennomført i 2017, dvs. før #metoo gjorde seg gjeldende i Norge. Fortellingene vi analyserer, er med andre ord ikke farget av denne debatten.

Om lag en tredjedel av kvinnene vi intervjuet ble rekruttert via nettverket til en av forskerne i teamet. De øvrige responderte på en åpen annonse på Facebook om å bli med på et forskningsprosjekt i regi av NOVA. Annonsen ble postet på veggen til en av forskerne, og delt videre derfra. I annonsen sto det at vi søkte etter personer som hadde hatt ubehagelige eller krenkende seksuelle opplevelser i ungdomstida eller tidlig voksen alder, og som kunne tenke seg å fortelle om dem til en forsker. De fleste kvinnene ble intervjuet ansikt til ansikt, enten hjemme hos dem, på universitetet eller på en kafé, mens noen ble intervjuet på telefon. Intervjuene varte som regel i én og en halv time. Telefonintervjuene var ofte litt kortere.

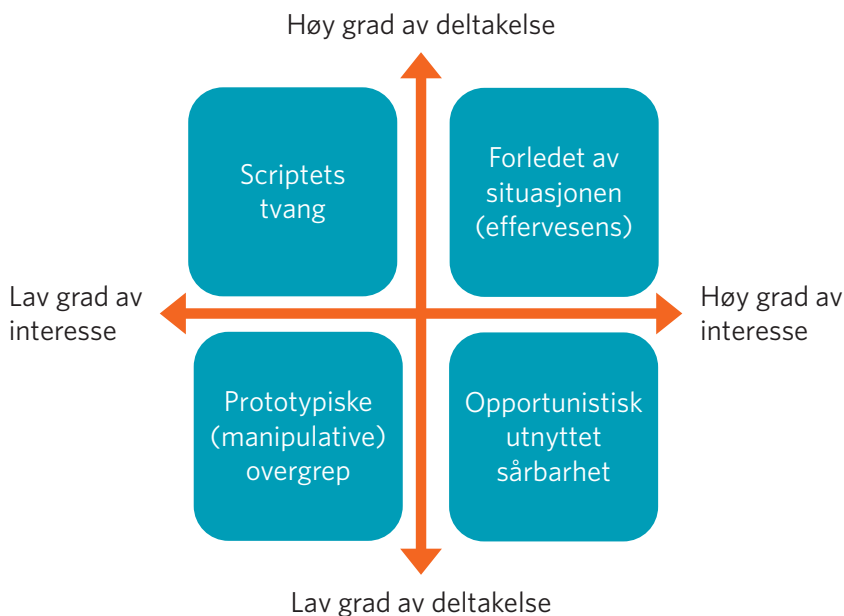
Intervjuene hadde en biografisk tilnærming. Vi startet med spørsmål om oppvekst, familie og skolegang, snakket oss fram til hendelsen eller

² Intervjuene ble gjennomført av førsteforfatter, Ingrid Smette, og Maria Hansen.

hendelsene informantene hadde opplevd og som gjorde at de ville være med i prosjektet, og avsluttet med spørsmål om livet på intervjuetidspunktet – og eventuelle planer framover. Intervjumetoden vi brukte, var inspirert av det Hydén (2014) kaller «det fortellerfokuserte intervjuet». Dette er en intervjuform som passer godt i studier av erfaringer som er «complex, sensitive, and difficult to bring up» (s. 810), slik seksuell vold kan være. Hensikten med intervjuformen er å skape et trygt relasjonelt rom, hvor informanten opplever at hun har kontroll, og at det hun forteller om, har verdi. Dette oppnås ved at intervjueren tar rollen som den som lytter framfor å være den som spør. Samtidig har intervjueren ansvar for å støtte og hjelpe med spørsmål underveis, slik at det blir mulig for informanten å fortelle. Intervjueren presser ikke på, men lar informanten selv bestemme hvor mye og hvor detaljert hun vil fortelle, og problematiserer heller ikke de ulike versjonene av historien som kan framkomme under intervjuet.

Analytisk tilnærming

I analysearbeidet har vi jobbet med å identifisere det Haavind (2000) har kalt «indre sammenhenger» i intervjufortellinger, eller med Hollway og Jefferson (2000, s. 34) «an order or hidden agenda». Mer konkret har vi søkt etter å forstå hva som var viktig for de utsatte når de skulle framstille hva de hadde opplevd – som en krenkelse. Hva var det ved situasjonen og interaksjonen de trakk fram for å gi mening til hendelsen? To spørsmål virket å være særlig viktige: (1) Hvor delaktig den utsatte selv hadde vært i den seksuelle situasjonen og i en eventuell opptakt til den, og (2) den utsattes syn på eller interesse for den eller de som sto bak overgrepet, og for situasjonen som sådan. Delaktighet og interesse kan forstås som separate dimensjoner som går fra høy til lav. Når vi kombinerer dem, slik vi har gjort i figur A under, får vi en enkel, «beskrivende typologi» (Elman, 2009), et slags kart som kan hjelpe oss til å forstå hva som særskiller ulike festovergrepserfaringer som krenkelse, sett fra de utsattes perspektiv. Det er viktig å presisere at vi ikke tenker i enkle dikotomier – at den utsatte enten er interessert eller ikke, enten delaktig eller ikke – men at vi forholder oss til *grader av* delaktighet og interesse som uttrykkes i fortellinger om festovergrep.

Figur 1. Festovergrepserfaringer

Analysen peker mot fire hovedtyper festovergrepserfaringer, som vi straks skal beskrive nærmere: «Prototypiske/manipulative overgrep», «opportunistisk utnyttet sårbarhet», «forledet av situasjonen/effervesens» og «scriptets tvang». Vi har valgt ut én illustrerende case for hver av dem.

Prototypiske overgrep: Verken interesse eller delaktighet

Vi starter med fortellinger om overgrep hvor den utsatte verken har vært aktiv og med i den seksuelle situasjonen, eller hatt en interesse for eller dragning mot utøveren. I flere av disse fortellingene mistenker jenta at hun har blitt dopet ned. Dette er det prototypiske festovergrepet – det vi innledningsvis omtalte som sosiopatmodellen, med henvisning til Khan mfl. (2020). Fortellingene av denne typen kan ha innslag av vold og maktbruk, for eksempel at jenta har blitt holdt fast eller truet, og de kan handle om manipulative strategier, for eksempel overskjenking. Altså om utøvere som framprovoserer tvingende omstendigheter. I disse fortellingene er det ingen opptakt eller

foranledning som forespeiler sex mellom de to partene. Fortellingen til «Sofia» er av denne typen.

Sofia fortalte om et overgrep som skjedde da hun gikk på videregående skole. Hun beskrev seg selv som populær blant både jenter og gutter på den tida. Hun var pen, aktiv på fritida, gjorde det bra på skolen og hadde nettopp blitt sammen med en av de populære guttene. Livet var fint, framtida lys. Hendelsen skjedde på et hotell. Sofia er der med en venninne og hennes familie under den årlige vinterferien. Det er middag for alle gjestene. Mange retter, mye drikke. Etterpå er det dans. En eldre gutt spanderer drinker, den ene etter den andre. Innimellom danser de, hun blir fullere og fullere. Hun husker ikke alt som skjedde. Noe vet hun – fordi det ble fanget på hotellets kamera –, som at han bar henne til heisen med brannmannsløft. Hun husker at hun er i leiligheten hans. Der kler han av henne, holder henne fast og ligger med henne. Hun mener å ha koplet ut underveis. Hvor lenge hun var der, vet hun ikke. Det neste hun husker, er at moren til venninna kommer inn i rommet, og tar henne med seg bort. Hun er lei seg da hun våkner neste morgen; hun har blåmerker rundt håndleddene og vondt i underlivet. Hun reiser hjem, orker ikke å være der lenger.

I fortellingen om overgrepet la Sofia vekt på sin manglende interesse for utøveren. Hun fortalte om den nye kjæresten hun hadde kapret rett før dette skjedde, en kjekkas som var god i idrett. De hadde ikke ligget sammen ennå, men det kom til å skje ganske snart. Hun beskrev seg selv som attraktiv, og utøveren som en som absolutt ikke ville vært interessant for henne: «Så jeg hadde ikke noen interesse av å ... Jeg var søt og liten og tynn og pen, og han var en tjukkas på 23. Det var ikke noe logikk i at jeg skulle hatt lyst til det der.» Sett utenfra kan situasjonen etter middagen minne om et standard sjekkeopplegg, hvor han anvender seg av en form for belevn, litt gammeldags maskulinitet for å sjarmere damene. Men det er ikke noe i fortellingen til Sofia som tyder på at hun har blitt sjarmert, snarere tvert imot. At han må anstrenge seg med drinker og fokusert oppmerksomhet mot henne, er tegn på at han befinner seg på et lavere nivå enn henne i det sosioseksuelle hierarkiet. I Sofias fortelling framstår han som litt latterlig. Hun finner seg i ham fordi de er der de er. Manglende interesse for en seksuell relasjon med utøveren blir på

forskjellige måter formidlet også i andre fortellinger av denne typen. De utsatte viser blant annet til sin unge alder, stor aldersforskjell, at de ikke hadde debutert seksuelt, at utøveren generelt var «ekkel» eller «rar», eller at hun allerede hadde avvist ham flere ganger.

Fortellingen til Sofia kretser også rundt manglende deltakelse. Den starter med at hun er aktiv og glad. Hun er på middag, gjestene spiser godt, alle drikker masse, det er fest og litt kaotisk stemning. Sofia møter utøveren, kjenner ham ikke fra før, men venninna gjør kanskje det. Det er de samme familiene som møtes her hvert år. Så snur det. Han er den aktive, han kjøper drinker, skjenker henne, han vil danse med henne og ha henne med seg opp på rommet. I denne delen av fortellingen er hun helt passiv. Hun tar imot drinkene, danses med, bæres inn i heisen, føres inn i leiligheten, blir kledd av og hatt sex med. Hun er som en ting, et objekt, for den andre. Hennes vilje i situasjonen er helt uvesentlig for det som skjer. I sum gjør disse elementene – det absurde i at hun som var ung, pen og populær, skulle vært interessert i ham, en overvektig og desperat fyr, og at hun var så full at hun bare kunne registrere hva han gjorde med henne –, at Sofia aldri var i tvil om hva som hadde skjedd. Det var et overgrep, en voldtekt, og noe hun selv på ingen måte kunne lastes for.

Sofias fortelling illustrerer også et annet viktig poeng når vi skal forstå hvordan festovergrep kan skje og erfares: At andre som er til stede, kan bidra til at tillatende omstendigheter (jf. Kelly, 2016) for overgrep får utvikle seg. I Sofias tilfelle handlet det om voksne som tillot overskjenking av ungdommer, og som ikke gjenkjente utøverens betenkelige sjekkeopplegg overfor en yngre jente.

Opportunistisk utnyttet sårbarhet: Mulig interesse, ingen delaktighet

Den andre typen festovergrep kan begrepsfestes som «opportunistisk utnyttet sårbarhet». Fortellingene her handler om sovevoldteker eller overgrep der den utsatte forteller om ikke å ha kontroll over egen kropp, fordi hun er overstadig beruset eller har blitt dopet ned. De skiller seg imidlertid fra prototypiske overgrep gjennom måten utøveren beskrives på, hvilket syn den utsatte hadde (eller fortsatt har) på utøveren

som person. I noen fortellinger har den utsatte på et tidspunkt uttrykt interesse for utøveren. Kvinnen beskriver da en form for opptakt eller – med Cahill (2016) – «en vilje til» at noe skal skje mellom de to, til å få en slags kjangs. Her er det ikke uvanlig at den utsatte til en viss grad bebreider seg selv for å ha flørtet, og kanskje invitert til at overgrepet kunne skje. Hun bruker ord som «naiv» og «dum» om seg selv. I andre fortellinger dreier interessen seg mer om synet på utøveren mer generelt – hans omdømme og sosiale posisjon blant jevnaldrende eller i lokalmiljøet, at han er likt og en del av gjengen, kanskje populær. Fortellingene har samtidig det til felles at den seksuelle situasjonen som faktisk oppstår, bryter helt med det jenta ønsket eller forestilte seg at gutten kunne gjøre mot henne. Hennes i utgangspunktet positive syn på gutten blir et sentralt element i arbeidet med å forstå overgrepet. Fortellingen til «Silje» er en god illustrasjon på dette.

Silje vokste opp på et lite sted utenfor byen. Hun beskriver seg selv som en helt normal ungdom; rolig, passe festglad – på linje med andre ungdommer. Hendelsen Silje fortalte om, utspilte seg på en hjemmefest. Hun og venninna er sammen med en gjeng av de eldre, kule guttene i bygda, som Silje var litt «innenfor» med på grunn av vennskap mellom foreldrene deres. Det er god stemning. De koser seg. Så blir Silje «kjempesfull», og lagt på et soverom, alene. Hun våkner av at en gutt på festen har sex med henne. Silje er så full at hun er inn og ut av søvn. Husker at han sa «Kan du lukke opp øynene? Kan du lukke opp øynene?», men hun klarer det ikke. Klarer heller ikke å gjøre motstand. Hun bare registrerer at hun blir hatt sex med. Han bruker ikke vold. Det trengs ikke, hun bare ligger der. Senere på natta våkner hun av at noen åpner døra. To gutter kikker inn og ler. Silje beskriver dette som «jævlig kleint» og ydmykende. Hun dro hjem sammen med venninna. Hun ville helst ikke snakke om det som hadde skjedd, ville ikke bli «den jenta».

På flere måter blir guttens omdømme og sosiale bindinger framtrædende elementer i Siljes fortelling. Det kommer ikke klart fram om Silje var interessert i gutten, eller om de hadde flørtet, men hun viser til at han var godt likt av alle og ansett som en av de snille i gjengen. Silje sier først at han «egentlig er en kjempehyggelig fyr», senere

at han jo egentlig ikke er det. Hendelsen har endret inntrykket hun hadde av ham, fra positivt til ambivalent. Guttens omdømme og sosiale status på hjemstedet spiller uansett inn på hvordan hun vurderer handlingene hans. Hun påpeker at guttens popularitet antakelig bidro til at venninnene hennes bagatelliserte hendelsen. Det var «ikke så farlig». Det ligger implisitt i dette at utøveren er en gutt Silje *kunne* vært interessert i. Kontrasten er tydelig til Sofia som vi omtalte over, som opplevde et overgrep fra en hun absolutt ikke kunne vært interessert i. Silje selv tilskriver utøveren begrenset skyld for overgrepet: Han skjønnte nok ikke at han skadet henne eller gjorde noe kriminelt. Dessuten har han bedt om unnskyldning. Det spiller inn at hun kjenner foreldrene hans og ikke ønsker å ødelegge for dem. Samtidig strever Silje med at hun, som feminist, ikke har ansvarliggjort ham i etterkant av hendelsen.

Slik Silje selv beskriver det, er hun helt inaktiv i det som skjer, ute av stand til å motsette seg handlingene hans. Hun er sterkt beruset og ikke-responderende i den seksuelle situasjonen. Hun opplever at det hele «bare skjer», mens hun er passiv. Silje beskriver at hun ikke føler noen skyld for det som skjedde, og trekker særlig fram at hun jo «ikke var med på det». Hun var bare på feil sted til feil tid. Fraværet av delaktighet er utvetydig for Silje; det skjedde uten hennes vilje. Likevel er det først senere, etter at sovevoldtekt tematiseres i en skoletime på videregående, at hun skjønner at hun er blitt utsatt for et seksuelt overgrep. Betegnelsen «voldtekt» er hun fortsatt ukomfortabel med, ettersom gutten ikke brukte vold. Ambivalensen hun uttrykker, er knyttet til at en hun kjenner som en hyggelig fyr, og som alle liker, kunne begå et seksuelt overgrep. I bakgrunnen ligger også den dragingen hun hadde til gjengen utøveren var en del av, og muligheten til å ta del i deres kulhet. Fortellingen til Silje illustrerer den beskyttelsen som kan ligge i å være i toppen av sosioseksuelle hierarkier blant ungdom. Populariteten gjør det lettere å unnskyldte og se gjennom fingrene med overtramp. Er man lenger nede i hierarkiet, løper man risiko for å bli utnyttet. Det ligger i kortene at man er interessert i de som er mer populære. Dessuten tar man en stor sosial risiko om man «outer» utøveren som overgriper. Det kan stenge døra til miljøer man vil være del av, og til framtidprosjekter av ulik art (jf. Khan et al., 2018).

Forledet av situasjonen (effervesens): Interesse og delaktighet – til et visst punkt

Den tredje typen overgrep er karakterisert av effervesens, en dynamikk der den utsatte på sett og vis forledes av situasjonen. I disse fortellingene er det i utgangspunktet deltakelse og interesse fra jentas side. Interaksjonen er gjensidig til å begynne med, men spinner – fra hennes perspektiv – ut av kontroll. Den seksuelle situasjonen, og hennes egen rolle i den, utspiller seg ikke på den måten hun ønsket eller forestilte seg. Jenta går fra en følelse av å ha kontroll til å miste kontroll over det som skjer, og hvor langt det hele skal gå. Hun *var* med, og *hadde* det gøy, før det snudde. Med Cahill (2014, 2016) kan vi forstå det som at «just sex» glir over i «unjust sex»; situasjonen går fra tosidighet til ensidighet. Man kan snakke om et «feilslått» seksuelt prosjekt. I et par av fortellingene om effervesens klarer jenta å komme seg ut av situasjonen – før den utvikler seg til noe hun vil betegne som en voldtekt. Det skjer i fortellingen til «Amalie».

Amalie beskrev miljøet hun vokste opp i, som preget av ulike gjenger. Hun har tilhørt både en gjeng med prektige, kristne jenter og en gjeng som festet masse, og hvor «de kule» var med: Der det var «mere sånn fest-fyll-pula-drekka-slåss-opplegg». Historien hun forteller om de to guttene som befølte henne, henger sammen med et sterkt driv mot å bli anerkjent og få bekreftelse, ikke minst fra ekskjæresten. Amalie var 17 da hendelsen skjedde. Hun hadde kjærlighetssorg etter et nylig brudd med «den første kjærligheten». Var på fest med de kule folka. Ekskjæresten var også der. Amalie flørtet med flere, ville vise at hun kunne få noen andre enn ham. Hun var ganske full, og dro sammen med to av guttene som skulle gå fra festen. Hun ble med til en av dem, som var hjemme alene. Alle tre gikk opp på et soverom. Hun husker at guttene kysset henne, og at de «tafsa og prøvde å ... komme ned i strømpebuksa». På et tidspunkt synes hun ikke at det er greit lenger. Men før det utvikler seg videre, dukker ekskjæresten opp og drar henne vekk fra situasjonen. Hun blir lettet. Dagen etter våkner hun hjemme med masse sugemerker på halsen og nedover brystet. Synlige tegn på at det var en heftig situasjon.

Amalie beskriver seg selv som delaktig i forkant av hendelsen og opp til et visst punkt. Det er hun som tar initiativ og søker oppmerksomhet. Hun har et prosjekt denne kvelden, og hun formidler en deilig følelse av kontroll. Hun flørter og blir frivillig med hjem til den ene gutten. Midtveis i fortellingen snur det: Hun har ikke lyst mer, hun vil stoppe. Det som skjer, er feil. Hun føler at hun mister kontrollen:

Det var vel da de begynte å tafse litt for mye og sånn, at det ble litt for mye av det gode. Jeg vet ikke helt når det skiftet, liksom, men det gikk fra å være sånn «haha nå skal vi ha det [gøy], haha, nå er jeg på toppen av verden her og eksen min kan bare lure på hvor jeg er» til «oi nå har jeg ikke hundre prosent kontroll».

Situasjonen vender plutselig fra lek til alvor. Amalie knytter selv tapet av kontroll til at guttene var to og hun var én, og at de begge tafset på henne. Hun minnes at hun dyttet dem litt vekk. Hun mener at hun ikke sa direkte nei, og at hun var urolig for hva de kom til å si om henne i ettertid – siden hun jo hadde blitt med dit og vært flørtete hele kvelden.

Interessen i Amalies fortelling handlet om attraktivitet og innpass hos «de kule», og om å bevise ovenfor ekskjæresten at hun kunne få noen andre. Guttene var på toppen av det lokale sosiale hierarkiet, og hun syntes det var kult at de viste interesse for henne. Kanskje gikk hun lenger enn hun ville nettopp derfor. Amalie husker at hun tenkte på episoden som «en sånn liten triumf», at hun hadde satt seg i «en litt farlig situasjon», kanskje for at han skulle komme og redde henne. Noe han også gjorde. Det var ekskjæresten prosjektet hennes egentlig handlet om, og den seksuelle situasjonen med guttene utviklet seg til noe annet enn hun hadde tenkt. Amalies fortelling viser fram noe av dobbeltheten som preger effervesens-situasjonene. Jenta tar initiativet, hun flørter, hun blir med guttene og vil bli sett av dem. Samtidig er hun sårbar. I Amalies tilfelle både fordi hun har kjærlighets sorg og fordi hun søker bekreftelse fra gutter som har høyere sosioseksuell status enn henne. Viljen til flørt og seksuell interaksjon og dette andre – den sosiale bekreftelsen, at de kule vil ha henne – er blandet sammen i fortellingen.

Amalie definerte ikke hendelsen som et overgrep da den skjedde, bare at det hadde vært veldig ubehagelig. Det er senere at hun tenker at dette var noe som ikke skulle ha skjedd. Av de fire typene festovergrep framstår effervesens mest kaotisk og uoversiktlig. Hendelsene er i stor grad åpne for refortolkning, og jentene strever med å forstå sin egen og utøvers rolle i det hele.

Scriptets tvang: Ingen interesse, mekanisk delaktighet

En fjerde type festovergrep handler om scriptets tvang, en opplevelse av at bordet fanger. I disse fortellingene har jenta deltatt kroppslig i den seksuelle situasjonen, uten egentlig å ha vært interessert i gutten eller hatt lyst på sex. En beskrivelse av å være «fanget i situasjonen» går igjen i flere fortellinger, og det at hun ikke klarte å si eller gjøre noe for å stoppe eller avverge overgrepet. Samtidig framstår det uforklarlig for jenta hvorfor hun *ikke* gjorde noe, hvorfor hun bare lot sexen skje. I de fleste tilfellene er det kanskje mer riktig å snakke om fravær av motstand framfor en utpreget aktiv deltakelse i den seksuelle akten: Hun lar seg bli hatt sex med, uten innlevelse. Jenta veksler mellom å tenke at utøveren var for oppslukt i situasjonen til å ense at hun egentlig ikke hadde lyst, det Hirsch og Khan (2020) omtaler som «self-absorption», og at han bevisst så bort fra hennes vilje og ønske, det de omtaler som «entitlement». Dermed blir det uklart hva som har skjedd. Kan han ha trodd at det var «just sex»? «Trines» fortelling illustrerer denne usikkerheten.

Trine var 18 da det skjedde. Det var siste året på videregående. Ungdomstida hadde ikke vært så bra. Hun hadde vært en del syk, strevd med astma. Var ikke så mye ute. Både da og senere har hun hatt psykiske plager. Da hendelsen fant sted, var hun «tydeligvis ikke så syk», for hun var med noen venner på et utested. Der traff hun en litt eldre gutt, en student. Da hun så ham første gang, sto han alene på dansegulvet og danset. Hun beskriver det som at hun var så full at hun ikke helt forsto hva som skjedde. Hun trodde de skulle til et annet utested, «men så hadde vi plutselig tydeligvis gått hjem til han». I selve situasjonen

klarte hun ikke å si nei, fordi hun allerede hadde blitt med ham: «Det var ikke annet å gjøre, sexen var det som skulle gjøres.» Hun følte seg fanget i situasjonen. Hun var på et fremmed sted, og hun visste ikke hvordan hun skulle komme seg ut. Da det skjedde, var hun så beruset at hun ikke «merket så veldig til selve hendelsen». Hun var våken, men deltok ikke. Han var ikke voldsom med henne, men heller ikke «hengiven eller koselig». Fortellingen er ikke så detaljert om hva han gjorde, annet enn at det var et samleie. Etterpå kledde hun på seg og dro. Tok en taxi hjem. Hun bestemte seg for at det ikke var en voldtekt, og fortalte ikke noen om hva som hadde skjedd.

I fortellingen om overgrepet framstår Trines rolle som verken aktiv eller passiv. Hun er på én måte med og delaktig. Hun blir med ham, hun ligger med ham. Men hun er ikke med på ordentlig. Hun lar ham ta styringen. Hun ligger der, lar ham ha sex med henne. Delaktigheten framstår som mekanisk, utvendig. Trines fortelling ligner det Stefansen mfl. (2020) har beskrevet som festovergrep der den utsatte har en zombieaktig tilstedeværelse. Her er selvet, viljen, frakoplet på grunn av beruselse, men kroppen er med, lar seg lede, og beveger seg mer eller mindre slik den skal i seksuelle interaksjoner. I Trines tilfelle er ikke frakoplingen total. Hun er delvis bevisst hva som skjer, men situasjonen tar like fullt over. Det hele virker å ha skjedd uten noen form for verbal kommunikasjon. Men hun husker at han hadde ledd av henne på et tidspunkt, fordi hun var så full. Da hadde hun følt at hun dummet seg ut. Hun knytter noe av hans overtak i situasjonen til at hun var mye fullere enn han, og ikke helt skjønnte hva som foregikk. Han lurte henne, på et vis. I fortellingen til Trine er det ikke noe som tyder på at hun har hatt noen interesse for gutten eller lyst på sex. Hun har bare blitt med ham. Ikke for å ha sex, men fordi hun trodde de skulle på et annet ute-sted. Hun kommenterer at hun var jomfru, noe vi tolker som at det var usannsynlig at hun skulle villet ha sex i denne situasjonen. Hun tror han skjønnte det etterpå, fordi hun begynte å blø. Hun har senere skammet seg over at hun bare ble med en fyr hjem i fylla – en som ikke var noe særlig fin heller.

Trine har vekslet mellom ulike fortolkninger av situasjonen. Da det skjedde, tenkte hun på det som en dårlig og flau one-night stand, som i

tillegg var hennes første gang. Senere har hun ment at det var en voldtekt, at han utnyttet at hun var fullere enn ham og ikke kunne gjøre motstand. Dessuten var hun på et fremmed sted og «fanget» i en ganske konkret forstand – noe som bidro til tvangen hun opplevde. En tredje tolkning finnes også i fortellingen: At hun ble voldtatt, men at gutten ikke forsto at det var det som skjedde, siden hun var med, rent fysisk. Det som skaper ambivalens hos Trine, er den mulige delaktigheten, at hun på en måte lot det skje. Det går ikke helt i hop at hun ble manipulert og utnyttet, samtidig som hun var delaktig.

Avslutning

I arbeidet med overgrepfortellingene har vi blitt slått av hvor viktig det var for de utsatte å formidle hele bildet av det de hadde opplevd. I tillegg til å beskrive interaksjonen mellom dem og utøveren, hva som helt konkret hadde skjedd, fortalte de fleste også utførlig om omstendighetene rundt overgrepet, inkludert hvor de var da det skjedde, og hvordan det hadde seg at de var akkurat der. De beskrev også hvem som ellers var til stede, og hva disse personene foretok seg. Å få fram alle nyanser i hva de selv hadde følt i situasjonen, for utøveren og under og etter selve overgrepet framsto dessuten som særlig viktig.

Vår analyse peker mot at utsatte for festovergrep forholder seg til to ulike spørsmål når de skal formidle hva som har skjedd med dem. Det ene er hva de selv gjorde, både i opptakten til hendelsen og underveis – da overgrepet pågikk. Det andre er hvilken interesse de hadde i den eller de som begikk overgrepet, og i den sosiale situasjonen som sådan. Vi kan forstå det som at avklaringen av disse spørsmålene er det som gir erfaringen form som krenkelse, og som gjør det mulig å ta det Pemberton mfl. (2019) kaller narrativt eierskap til det som skjedde. Dette betyr ikke at erfaringen for alltid må defineres på den måten det ble gjort i intervjuet, for eksempel som en erfaring der både deltakelsen og interessen i utgangspunktet var høy. Som vi har vist, kan utsatte holde det åpent hvordan hendelsen skal forstås: Det som først ble tolket som frivillig deltakelse, kan senere oppleves som et resultat av tvingende omstendigheter – slik fortellingen til Trine illustrerer. Poenget er

at det ikke er nok å forholde seg til handlingsaspektet når en overgrepserfaring skal gjøres forståelig, slik man kan få inntrykk av i deler av forskningen om seksuell vold. Interesseaspektet må også med, og framstår i festovergrepfortellingene som grunnleggende innvevd i de utsattes opplevelse av seksuelt aktørskap.

Vi har kombinert de to dimensjonene – deltakelse og interesse – i en enkel modell; en typologi over overgrepserfaringer relatert til fest og drikking i ungdomstida. Vi skiller mellom «prototypiske/manipulative overgrep», «opportunistisk utnyttet sårbarhet», «forledet av situasjonen/effervesens» og «scriptets tvang». De to første erfaringene befinner seg helt klart i området for det Cahill (2014, 2016) omtaler som uetisk sex. For de to siste er rommet for fortolkning større, og mye avhenger av hvordan omstendighetene omkring hendelsen forstås, altså om hvor sårbar den utsatte opplever å ha vært. Analysen viser tydelig at festovergrep er et mangslungent fenomen som rommer langt mer enn det prototypiske overgrepet, hvor en hensynsløs overgriper manipulerer eller tvinger seg til sex med et offer som er ute av stand til å forsvare seg (jf. Khan et al., 2020). Festovergrep omfatter også seksuelle situasjoner der den utsatte er fysisk delaktig, og kan involvere en utøver den utsatte i utgangspunktet liker eller vil bli likt av. Vi ser med andre ord spor i fortellingene av at utøverens sosioseksuelle status, hans attraktivitet i kjønnsmarkedet, har betydning for hvordan hendelsen forstås. Vi kan ane av fortellingene at høy sosioseksuell status gir utøverne en slags beskyttelse. Når det er et potensial for interesse, blir det mer uklart hva som har skjedd. Muligheten er til stede for at den utsatte kunne ha deltatt frivillig. Når utøveren har lavere sosioseksuell status derimot, virker hendelsen lettere å gjenkjenne som et overgrep – den utsatte kan ikke mistenkes for å ha hatt en interesse i utøveren på samme måte som når han er kjekk og populær. En annen dynamikk kan imidlertid også gjøre seg gjeldende her. Det kan være at utsatte reagerer annerledes i situasjoner der utøveren har høyere sosioseksuell status, at de lettere blir med et stykke på vei. Og som vi har vist: Når graden av delaktighet oppleves å være større, blir rommet for å definere hendelsen som et overgrep tilsvarende mindre.

Litteratur

- Alcoff, L. (2018). *Rape and resistance*. Polity Press.
- Anderson, L. J., Flynn, A. & Pilgrim, J. L. (2017). A global epidemiological perspective on the toxicology of drug-facilitated sexual assault: A systematic review. *Journal of Forensic and Legal medicine*, 47, 46–54. <https://doi.org/10.1016/j.jflm.2017.02.005>
- Cahill, A. J. (2014). Recognition, desire, and unjust sex. *Hypatia*, 29(2), 303–319. <https://doi.org/10.1111/hypa.12080>
- Cahill, A. J. (2016). Unjust sex vs. rape. *Hypatia*, 31(4), 746–761. <https://doi.org/10.1111/hypa.12294>
- Carey, K. B., Durney, S. E., Shepardson, R. L. & Carey, M. P. (2015). Incapacitated and forcible rape of college women: Prevalence across the first year. *Journal of Adolescent Health*, 56(6), 678–680. <https://doi.org/10.1016/j.jadohealth.2015.02.018>
- Cleveland, H. H., Koss, M. P. & Lyons, J. (1999). Rape tactics from the survivors' perspective: Contextual dependence and within-event independence. *Journal of Interpersonal Violence*, 14(5), 532–547.
- Cook, E. A. & Walklate, S. (2019). Excavating victim stories: Making sense of agency, suffering and redemption. I J. Fleetwood, L. Presser, S. Sandberg & Ugelvik, T. (Red.), *The Emerald handbook of narrative criminology* (s. 239–257). Emerald Publishing Limited.
- Dahl, T. S. (1994). *Pene piker haiker ikke: Artikler om kvinnerett, strafferett og velferdsstat*. Universitetsforlaget.
- Elman, C. (2009). Explanatory typologies in qualitative analysis. I D. Byrne & C. C. Ragin (Red.), *The SAGE handbook of case-based methods* (s. 121–131). SAGE Publications.
- Fedina, L., Holmes, J. L. & Backes, B. L. (2018). Campus sexual assault: A systematic review of prevalence research from 2000 to 2015. *Trauma, Violence, & Abuse*, 19(1), 76–93. <https://doi.org/10.1177/1524838016631129>
- Franklin, C. A. (2010). Physically forced, alcohol-induced, and verbally coerced sexual victimization: Assessing risk factors among university women. *Journal of Criminal Justice*, 38(2), 149–159.
- Fjær, E. G. (2012). The day after drinking: Interaction during hangovers among young Norwegian adults. *Journal of Youth Studies*, 15(8), 995–1010.
- Gilbert, L., Sarvet, A. L., Wall, M., Walsh, K., Reardon, L., Wilson, P., Santelli, J., Khan, S., Thompson, M., Hirsch, J. S. & Mellins, C. A. (2019). Situational contexts and risk factors associated with incapacitated and nonincapacitated sexual assaults among college women. *Journal of Women's Health*, 28(2), 185–193. <https://doi.org/10.1089/jwh.2018.7191>

- Hansen, M., Stefansen, K. & Skilbrei, M. L. (2020). Non-reporting of sexual violence as action: acts, selves, futures in the making. *Nordic Journal of Criminology*, 1–16. <https://doi.org/10.1080/2578983X.2020.1867401>
- Hamby, S. (2018). Coercion, access, and control: Understanding drugging. *Criminal Justice Review*, 43(1), 5–9. <https://doi.org/10.1177/0734016817751581>
- Hirsch, J. S. & Khan, S. (2020). *Sexual citizens: A landmark study of sex, power, and assault on campus*. WW Norton & Company.
- Hollway, W. & Jefferson, T. (2000). *Doing qualitative research differently: Free association, narrative and the interview method*. Sage.
- Hourigan, K. L. (2019). Narrative victimology: Speaker, audience, timing. I J. Fleetwood, L. Presser, S. Sandberg & T. Ugelvik (Red.), *The Emerald handbook of narrative criminology* (s. 259–277). Emerald Publishing Limited.
- Hydén, M. (2014). The teller-focused interview: Interviewing as a relational practice. *Qualitative Social Work*, 13(6), 795–812. <https://doi.org/10.1177/1473325013506247>
- Haavind, H. (2000). På jakt etter kjønnede betydninger. I H. Haavind (Red.), *Kjønn og fortolkende metode: Metodiske muligheter i kvalitativ forskning* (s. 7–60). Gyldendal Akademisk.
- Jokila, H. & Niemi, J. (2019). Rape law and coercive circumstances. I M. Heinskou, M. L. Skilbrei & K. Stefansen (Red.), *Rape in the Nordic countries. Continuity and change* (s. 120–136). Routledge.
- Kelly, L. (2016). The conducive context of violence against women and girls. *Discover Society*. <https://discoversociety.org/2016/03/01/theorising-violence-against-women-and-girls/>
- Khan, S., Greene, J., Mellins, C. A. & Hirsch, J. S. (2020). The social organization of sexual assault. *Annual Review of Criminology*, 3, 139–163. <https://doi.org/10.1146/annurev-criminol-011518-024456>
- Khan, S. R., Hirsch, J. S., Wambold, A. & Mellins, C. A. (2018). «I didn't want to be 'That girl'»: The social risks of labeling, telling, and reporting sexual assault. *Sociological Science*, 5, 432–460.
- Krebs, C. P., Lindquist, C. H., Warner, T. D., Fisher, B. S. & Martin, S. L. (2009). The differential risk factors of physically forced and alcohol-or other drug-enabled sexual assault among university women. *Violence and Victims*, 24(3), 302–321.
- Munro, V. E. (2010). From consent to coercion: Evaluating international and domestic frameworks for the criminalization of rape. I C. McGlynn & V. E. Munro (Red.), *Rethinking Rape Law* (s. 33–45). Routledge-Cavendish.
- Pape, H. (2014). Sexual assault while too intoxicated to resist: A general population study of Norwegian teenage girls. *BMC Public Health*, 14(1), 406.
- Pedersen, W., Bakken, A., Stefansen, K. & von Soest, T. (under vurdering). *Sexual victimization in the digital age: A population-based study of physical and image-based sexual abuse among adolescents*.

- Pemberton, A., Aarten, P. G. & Mulder, E. (2019). Stories as property: Narrative ownership as a key concept in victims' experiences with criminal justice. *Criminology & Criminal Justice*, 19(4), 404–420. <https://doi.org/10.1177/1748895818778320>
- Stefansen, K., Løvgren, M. & Frøyland, L. R. (2019). Making the case for «good enough» rape prevalence estimates. Insights from a school-based survey experiment among Norwegian youths. I Heinskou, M., Skilbrei, M.-L. & Stefansen, K. (Red.), *Rape in the Nordic countries. Continuity and change* (s. 66–83). Routledge.
- Stefansen, K., Överlien, C. & Frøyland, L. R. (2020). Incapacitated sexual assault among youths: Beyond the perpetrator tactics framework. *Journal of Youth Studies*. <https://doi.org/10.1080/13676261.2020.1844172>
- Tutenges, S., Sandberg, S. & Pedersen, W. (2020). Sexually violent effervescence: Understanding sexual assault among youth. *Sexualities*, 23(3), 406–421. <https://doi.org/10.1177/1363460719830342>
- Warkentin, J. B. & Gidycz, C. A. (2007). The use and acceptance of sexually aggressive tactics in college men. *Journal of Interpersonal Violence*, 22(7), 829–850.

KAPITTEL 11

Når ungdom ruser seg

Ola Røed Bilgrei

Folkehelseinstituttet

Anders Bakken

NOVA, OsloMet – storbyuniversitetet

Willy Pedersen

Institutt for sosiologi og samfunnsgeografi, Universitetet i Oslo og
NOVA, OsloMet – storbyuniversitetet

Abstract: Traditionally, the use of cannabis has been associated with more deviance and psychosocial problems than the use of alcohol among adolescents in Norway. Drawing on national survey data, we present trends in the use of both substances since the early nineties and ask: Are cannabis users still characterized by more psychosocial problems compared to those who only drink alcohol? Moreover, how do young people evaluate the health harms associated with alcohol and cannabis use? We show that the use of alcohol declined rapidly after the turn of the millennium, while the use of cannabis currently seems to be on the rise. Immigration from non-European countries is associated with the reduction in alcohol use. However, adolescents with backgrounds from certain countries, particularly in the Middle East, combine alcohol abstinence with the use of cannabis. Overall, the cannabis users are more frequently involved in rule-breaking behaviour and have poorer mental health compared to those who only drink alcohol, although they are quite similar to alcohol users in terms of relations to friends, peers and school. We also find that the youngest adolescents rate cannabis as much more harmful than alcohol. However, by the age of 17–18, boys rate alcohol as slightly more harmful than cannabis. Finally, we discuss these findings in relation to the increasing digitalisation of young people's lives.

Keywords: adolescents, youth, alcohol, cannabis, digitalisation

Innledning

I løpet av ungdomstiden vil de fleste norske ungdommer ha prøvd alkohol. Bruken skjer som oftest sammen med jevnaldrende, i situasjoner der alkoholen kan fungere som «sosialt lim». Eksperimentering med alkohol kan også være en måte å utforske normer og regler på – i grensen mellom barndom og voksent liv. For mange er det å drikke alkohol en slags overgangsrite i et samfunn som ellers er fattig på slike riter. Siden de fleste foreldre selv bruker alkohol, oppleves ikke ungdoms begynnende bruk som særlig problematisk. Først når bruken starter svært tidlig eller blir for intens og hyppig, vil røde lys blinke (Pedersen, 2015, s. 55–94).

Med cannabis forholder det seg annerledes. Stoffet ble introdusert i Norge på slutten av 1960-tallet, og bruken er fortsatt ulovlig og kriminalisert her i landet. En rekke internasjonale studier viser at brukere av cannabis ofte har psykososiale problemer, og mye tyder på at bruken kan ha negative konsekvenser videre i livet (Fergusson & Boden, 2008; Halladay et al., 2020). En stor kvalitativ studie av norske brukere av cannabis viste dessuten at deres symboler, ritualer og narrativer effektivt markerte avstand til bærende normer og verdier i samfunnet (Sandberg, 2013). Alkohol er majoritetssamfunnets rusmiddel, også for ungdom, mens cannabis synes å ha opprettholdt en posisjon i ytterkanten av samfunnet. Dette preger også den norske cannabisdebatten, som er svært ulik den debatten vi har rundt alkohol (Skjælaaen, 2019).

Men er denne skarpe dikotomien fortsatt treffende? Hvor bruk av alkohol altså er akseptert og så å si forventet, mens cannabis koples til psykososiale problemer og avvik? Bruken av alkohol blant ungdom har nemlig falt markert etter årtusenskiftet, og dette har i alle fall i noen grad ført til at sammenhengen med psykososiale problemer har blitt sterkere (Pape & Rossow, 2020). Derimot har bruken av cannabis økt de siste årene (Bakken, 2019). Hele det narkotikapolitiske landskapet er dessuten i endring, med regulert og legal omsetning av cannabis i flere land samt endrede oppfatninger om de to stoffenes relative skadevirkninger. I en mye sitert studie som ble publisert i *Lancet*, ble alkohol rangert som det klart mest skadelige psykoaktive stoffet, mens cannabis ble vurdert som mye mindre farlig (Nutt et al., 2010). Alt dette kan tenkes å ha påvirket både oppfatningen om disse stoffene og farene som er forbundet med

dem, særlig i ungdomsgruppene. Det kan også ha hatt betydning for sammensetningen av brukergruppene.

Vi vil først beskrive trendene i alkoholberuselse og bruken av cannabis fra starten av 1990-tallet til slutten av 2010-tallet. Dernest vil vi sammenligne brukergruppene, mens vi spør: Er bruk av cannabis fortsatt knyttet til klarere risikofaktorer og større psykososiale belastninger enn det å drikke seg beruset? Hvordan vurderer ungdommene skadene ved de to rusmidlene? Hvilken rolle spiller deres digitale liv for slike vurderinger?

Alkohol og cannabis – de siste årenes utvikling

Bruken av alkohol har altså falt markert blant ungdom i Vest-Europa, Nord-Amerika og Australia siden årtusenskiftet (Pape et al., 2018). Særlig tydelig har dette vært blant de yngste ungdommene (Looze et al., 2015), og i perioden 2003 til 2015 var det nedgang i alkoholbruk blant skoleelever i alderen 15–16 år i hele 24 av 35 europeiske land (Kraus et al., 2016).

Det er lansert flere mulige forklaringer på hvorfor særlig yngre ungdommer drikker mindre enn før. Blant disse er forebyggende tiltak, innvandring, nye former for samhandling i familier og blant jevnaldrende, mer samvittighetsfulle tenåringer og introduksjonen av nye digitale teknologier (Pape et al., 2018; Raitasalo et al., 2018; Rogne et al., 2019; Rossow et al., 2020). Kvalitative studier har også forsøkt å gi mer utfyllende svar. I en norsk studie av ungdom i alderen 12–13 år beskrev deltakerne alkoholbruk som noe negativt, og drikking ble ofte sett i sammenheng med risiko for avhengighet (Sandberg & Skjælaaen, 2018). Samtidig beskrev de unge seg selv som for uansvarlige og umodne til å drikke, mens voksne på en helt annen måte ble fremstilt som i stand til å glede seg over alkohol uten å miste kontroll (Bakken et al., 2017). I en studie av norske tiendeklassinger fant man nokså komplekse motiver for at ungdom ville vente med å drikke: Mange hadde alkoholskeptiske normer, noen ønsket å opprettholde en form for selvkontroll som de trodde de kunne miste om de drakk, de var også redde for negativ eksponering på sosiale medier og for slik å pådra seg et dårlig rykte (Scheffels et al., 2020). Mye kan altså tyde på at alkohol nå veves inn i negative normer og bekymringer. Dette kan ha bidratt til at mange velger å vente med å drikke (Sandberg & Skjælaaen, 2018).

Parallelt med nedgangen i drikkingen har også ungdommers fritidsvaner endret seg, og de tilbringer stadig mer tid på digitale plattformer. Mange forskere var derfor tidlig ute med å lansere bruk av digitale medier som en mulig forklaring på nedgangen i alkoholbruk (Pape et al., 2018). Hypotesen var at behovet for fysiske møter reduseres, og at det dermed blir færre potensielle situasjoner for rusmiddelbruk. En ny studie understøtter delvis dette: Ungdom er mer hjemme, de er mer skole- og familieorienterte, og nedgangen i alkoholbruk knyttes særlig til at de er mindre sammen med venner på kveldstid (Rossow et al., 2020).

Likevel er det nok ikke ungdommenes digitale liv som alene er drivkraften bak reduksjonen i alkoholbruk (De Looze et al., 2019; Larm et al., 2019; Pape et al., 2018). En annen norsk studie viser snarere at jo mer tid tenåringer bruker på sosiale medier, noe som selvsagt er en viktig del av deres digitale liv, jo høyere er faktisk hyppigheten av beruselsesdrikking (Brunborg et al., 2017). Årsaken kan dels tenkes å være at innholdet de møter på sosiale medier kan være preget av alkoholbruk, og statusoppdateringer fra fester fremstiller gjerne alkohol på positive måter (Moreno et al., 2016; Moreno & Whitehill, 2014). Men en kan også tenke seg at sosiale medier som Snapchat, Instagram og TikTok knyttes til invitasjoner til fester hvor alkohol inngår. Dette kan ha blitt en del av den nye «infrastrukturen» rundt fyll og fest. Bruk av sosiale medier kan slik tenkes å bidra både til alkoholeksponering og til at alkohol fremstilles som del av populære ungdommers sosiale liv, noe som i sin tur kan gi økt alkohol- og cannabisbruk.

Sammenhengen mellom digitalt liv og rusmiddelbruk synes altså å være kompleks: På den ene siden er nok ungdom som holder seg mye hjemme, ofte «sosio-digitalt» aktive. Mange – særlig gutter – gamer, og de tar også del i andre nettbaserte aktiviteter (Li et al., 2017). De drikker kanskje mindre, og de bruker nok sjeldnere hasj. På den andre siden synes altså omfattende bruk av sosiale medier å være knyttet til økt bruk av både alkohol og cannabis (Meacham et al., 2018; Moreno et al., 2016).

Flere studier pekte allerede på 1990-tallet i retning av at bruken av cannabis hadde blitt «normalisert», definert gjennom økt tilgjengelighet og mer bruk, samt større kulturell aksept (Parker et al., 1998; Parker et al., 2002). Men flere forskere har seinere vært spørrende til hvor langt denne prosessen egentlig har kommet (Hathaway et al., 2011; Sandberg, 2012).

Noen har beskrevet en «differensiert normalisering», som innebærer at cannabisbruken er normalisert i enkelte ungdomsgrupper, men ikke blant ungdom flest (Shildrick, 2002). Samtidig *kan* en normaliseringsprosess tenkes å ha skutt fart de aller siste årene, parallelt med at cannabis har blitt legalisert i en rekke delstater i USA samt i Canada (Bennett et al., 2018). Kommersielle aktører på området har dannet grunnlaget for en stor cannabisøkonomi, preget av aggressiv markedsføring og lobbyvirksomhet, og ungdom som er eksponert for markedsføringen i sosiale medier, har større sannsynlighet for å bruke stoffet enn andre (D'Amico, 2018; Dai, 2017; Whitehill et al., 2020). Samtidig tyder mye på at ungdom vurderer cannabisbruk som mindre risikofylt enn tidligere. I en studie av norske studenter ble alkohol nylig vurdert som et rusmiddel som alt i alt er litt farligere enn cannabis (Pedersen et al., 2016). Dette er et bilde som bryter radikalt med hva en observerte for få år siden, hvor cannabis ble vurdert som mye mer skadelig enn alkohol (Skretting & Rise, 2011).

Også her i landet har nok den sosiokulturelle oppfatningen av cannabis endret seg de siste årene (Skjælaaen, 2019). Verden er blitt mindre, og impulsene kommer fra et mer globalisert og digitalisert samfunn. I årevis har marihuana vært en gjenganger i tv-serier og dokumentarfilmer fra store mediehus som HBO, VICE og Netflix. Mange kjenner klassikerne *Weeds* og *High Maintenance* samt nyere serier som *Bong Appétit*, *Weediquette* og *Disjointed*. Populærmusikken har på samme måte vært spekket med pro-cannabis tekster, ikke minst gjennom hiphop og rapp (Pawson & Kelly, 2014). På internett finnes det også en rekke kilder for å lære om bruk av cannabis, og det er gode muligheter for anonym kommunikasjon mellom brukerne (Manning, 2013). Slik kan risikovurderinger av stoffet endre seg (Murguía et al., 2007).

I en longitudinell kvalitativ studie av norsk skoleungdom fant man at de som eksperimenterte med cannabis, var inspirert av populærkulturen og internett (Bilgrei et al., 2021). Mange snakker altså om cannabis på nye måter, og de narkotikapolitiske endringene har dessuten vært store. Ledende internasjonale forskere har lenge beskrevet legalisering og streng regulering som den beste løsningen for cannabis (Rehm & Fischer, 2015). Alt kan tas som indikatorer på «normalisering» i en litt bredere betydning av begrepet. Nylig foreslo et regjeringsoppnevnt utvalg å

avkriminalisere bruk av alle illegale rusmidler, en reform som ville plassert Norge blant de narkotikapolitisk mest radikale landene i Europa (Rusreformutvalget, 2019). Hvordan passer disse overordnede fortellingene sammen med utviklingen i norske ungdommers rusmiddelbruk?

Problemstillinger

I dette kapittelet utforsker vi endringene i alkohol- og cannabisbruk de siste tretti årene. Vi avgrensner oss til elever fra videregående skole, bruker de mest omfattende datasettene som finnes om denne aldersgruppen, og spør: Er de som drikker seg beruset på alkohol mer «vanlige» enn de som bruker cannabis? Hvordan bedømmes de relative skadevirkningene av alkohol og cannabis? Hvilken rolle spiller ungdommenes digitale liv for slike vurderinger?

Data og metoder

Vi bruker data fra to store nasjonale undersøkelser av elever i videregående skole: *Ung i Norge* og *Ungdata*. I begge undersøkelsene finnes identiske målinger av ungdoms bruk av alkohol og cannabis. Ung i Norge var nasjonalt representative ungdomsundersøkelser som ble gjennomført på et stort utvalg skoler i årene 1992, 2002 og 2010. Ungdata er en oppfølging av dette arbeidet, gjennom lokale ungdomsundersøkelser som siden 2013 har blitt gjennomført på de fleste skoler i landet. Siden cannabisbruk har nokså lav utbredelse blant elever på ungdomstrinnet, er analysene avgrenset til elever i videregående skole, nærmere bestemt i de to første klassetrinnene (Vg1 og Vg2). Dette dreier seg hovedsakelig om aldersgruppa 16–18 år. Antall deltakere var ca. 11 000 fordelt på tre Ung-i-Norge-undersøkelser og rundt 170 000 fordelt på Ungdata-undersøkelser fra 2014 til 2020. Siden Ungdata gjennomføres i ulike kommuner, typisk med tre års mellomrom, bruker vi treårige gjennomsnitt, markert med «midtåret» i perioden, slik at for eksempel tallene for 2015 er fra årene 2014–16.

I den første figuren bruker vi data helt fra 1992 og frem til 2018 for å vise tidstrendene. Deretter belyser vi dagens brukere av alkohol og cannabis, og til det formålet benytter vi data fra de rundt 100 000 ungdommene fra Vg1 og Vg2 som deltok i Ungdata i årene 2018–20.

Variabler

Rusmiddelbruk ble kartlagt gjennom to spørsmål, hvor ungdommene ble spurt om hvor mange ganger de i løpet av det siste året hadde «drukket så mye at du følte deg beruset», og hvor mange ganger de hadde «brukt hasj eller marihuana». Vi skilte mellom ungdommer som ikke hadde slike erfaringer (ingen ganger siste år) og ungdommer som hadde det (en eller flere ganger). Svarene ble kombinert, slik at vi kunne skille mellom de som ikke hadde gjort noe av dette det siste året, de som kun hadde vært beruset på alkohol, de som kun hadde brukt cannabis, og de som både hadde brukt cannabis og vært beruset på alkohol.

For å analysere kjennetegn ved ungdommene trakk vi ut noen nøkkelindikatorer fra Ungdata knyttet til foreldre, venner, skole, regelbrudd, psykiske plager og bruk av dataspill og sosiale medier. *Fornøydhet med foreldrene* ble kartlagt gjennom et spørsmål om hvor fornøyd ungdommene er med foreldrene sine, hvor vi estimerte andelen som var veldig eller ganske fornøyd. *Fortrolig venn* identifiserer de som hadde minst én venn som de kan stole fullstendig på og betro seg til om alt mulig. *Skoletrivsel* omfatter de som var enige i følgende utsagn: «Jeg trives på skolen». *Regelbrudd* handler om hvor mange ganger ungdommene i løpet av det siste året hadde nasket i butikker, gjort hærverk, tagget samt skulket skolen, der vi skiller ut én gruppe som har begått mange av disse regelbruddene. *Psykiske plager* ble belyst ved spørsmål om ungdommene den siste uka hadde opplevd noe av dette: følt at alt er et slit, hatt søvnproblemer, følt deg ulykkelig, trist eller deprimert, følt håpløshet med tanke på fremtiden, følt deg stiv eller anspent, bekymret deg for mye om ting. De som i gjennomsnitt var «ganske mye plaget», ble kategorisert som å ha «mange psykiske plager». *Tid brukt til sosiale medier* ble kartlagt ved spørsmål om hvor lang tid ungdommene brukte på sosiale medier en gjennomsnittsdag, der vi skiller ut de som bruker to timer eller mer. Et tilsvarende spørsmål om *dataspill/TV-spill* ble brukt for å estimere andelen som brukte to timer eller mer på dataspill.

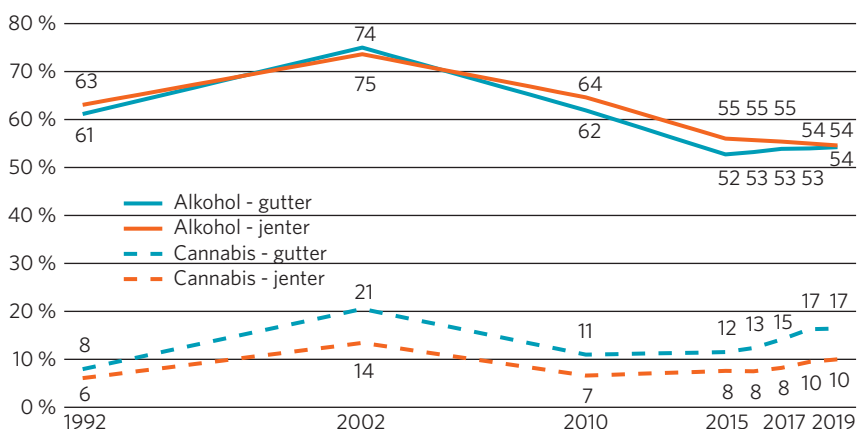
I analysene av kjennetegn ved rusmiddelbrukere skiller vi videre mellom ungdom med og uten innvandrerbakgrunn. I utvalget fra Ungdata har 16 prosent av ungdommene innvandrerbakgrunn, det vil si at de har to utenlandskfødte foreldre. Tallet samsvarer godt med SSBs befolkningstall fra årene 2018–20, som viser at 16,5 prosent av alle

personer i alderen 16–19 år hadde to foreldre født i utlandet (tall hentet fra Statistikkbanken, ssb.no).

De siste analysene handler om ungdoms oppfatninger om rusmidlenes helseskadelige virkninger. Ungdommene ble bedt om å svare på hvor farlig de tror det er for helsen deres å a) drikke alkohol og b) røyke hasj/marihuana. Vi skiller mellom de som oppga at det var «veldig» eller «ganske» helsefarlig, og de som mente det var «litt» eller «ikke» helsefarlig. Spørsmålene var i 2019 og 2020 med i 63 Ungdata-undersøkelser i fylkene Akershus, Rogaland, Hordaland, Trøndelag samt Møre og Romsdal.

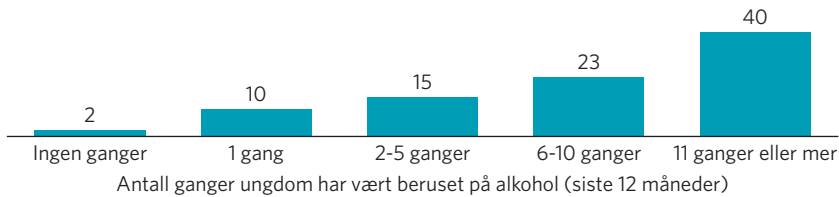
Resultater

Figur 1 viser at andelen som hadde drukket seg beruset på alkohol, steg fra starten av 1990-tallet til årtusensskiftet, deretter falt den markant frem til 2015, for så å holde seg stabil. Færre har brukt cannabis, men utviklingen har vært nokså lik den vi ser for alkohol de første to tiårene, med en økning på 1990-tallet og en fallende kurve frem til 2010. Fra 2015 ser vi imidlertid en tydelig økning for cannabis, selv om den ikke er like høy som på starten av 2000-tallet. Klart flere gutter enn jenter bruker cannabis, men kjønnsforskjellene i alkoholbruk er små. Nesten dobbelt så mange gutter (17 %) som jenter (10 %) hadde brukt cannabis mot slutten av 2010-tallet.

Figur 1. Trender for siste års (12 mnd.) alkoholberuselse og bruk av cannabis for gutter og jenter over perioden 1992 til 2019. Nasjonale tall for aldersgruppen 16–18 år. Prosent

Tar vi utgangspunkt i dagens bruksmønster, ser vi at det er en sterk sammenheng mellom alkoholberuselse og bruk av cannabis. Figur 2 viser at det bare er to prosent som har brukt cannabis blant dem som ikke har vært beruset siste 12 måneder, mens det er hele 40 prosent blant dem som har vært beruset mer enn 11 ganger. Den sterke sammenhengen mellom bruken av de to rusmidlene innebærer at det ikke er helt enkelt å belyse forskjellene mellom de to brukergruppene. Vi delte derfor utvalget i fire deler: (i) De som hverken har drukket seg beruset eller som har brukt cannabis (40 %), (ii) de som bare har drukket seg beruset (45 %), (iii) de som har gjort begge deler (14 %), og til slutt (iv) den lille gruppa som bare har brukt cannabis (1 %).

Figur 2. Prosentandel som har brukt cannabis etter hvor mange ganger ungdom har vært beruset på alkohol

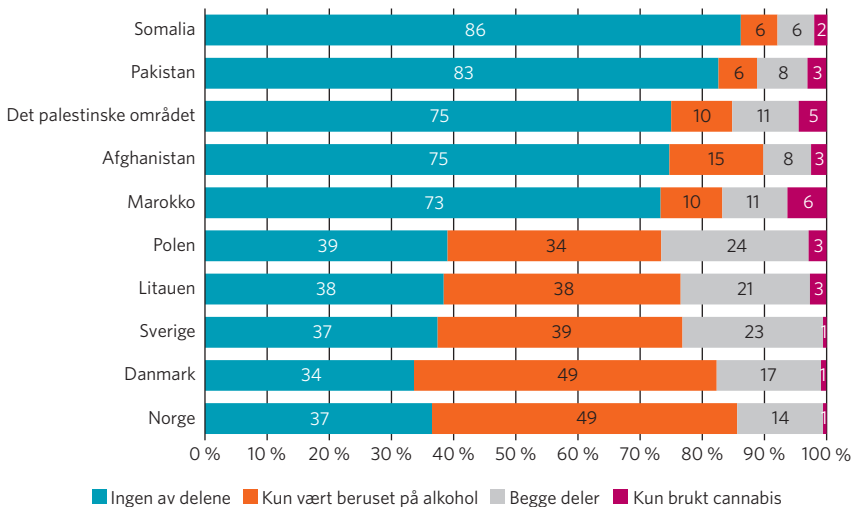
I Tabell 1 viser vi at innvandrerbakgrunn spiller en viktig rolle for rusmiddelbruken: Det er klart flere ungdommer med innvandrerbakgrunn som ikke har erfaringer med noen rusmidler. Men dette skyldes primært at det er mange som ikke har drukket seg beruset. Forskjellene er mindre i gruppe (iii), som både har opplevd beruselse og brukt cannabis. Det er

Tabell 1. 16-18-åringers erfaringer med bruk av alkohol og cannabis. Etter kjønn og innvandrerbakgrunn. Ungdata 2018-2020. Prosent

Erfaring med alkohol og cannabis	Gutter uten innvandrerbakgrunn	Jenter uten innvandrerbakgrunn	Gutter med innvandrerbakgrunn	Jenter med innvandrerbakgrunn	Totalt
Ingen av delene	37,8	35,2	59,2	65,3	40,4
Kun beruset på alkohol	43,9	53,9	22,3	23,2	45,1
Begge deler	17,4	10,5	15,2	10,1	13,6
Kun bruk cannabis	0,9	0,3	3,3	1,4	0,9
Totalt	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
N =	37 704	40 841	6 984	7 137	92 666

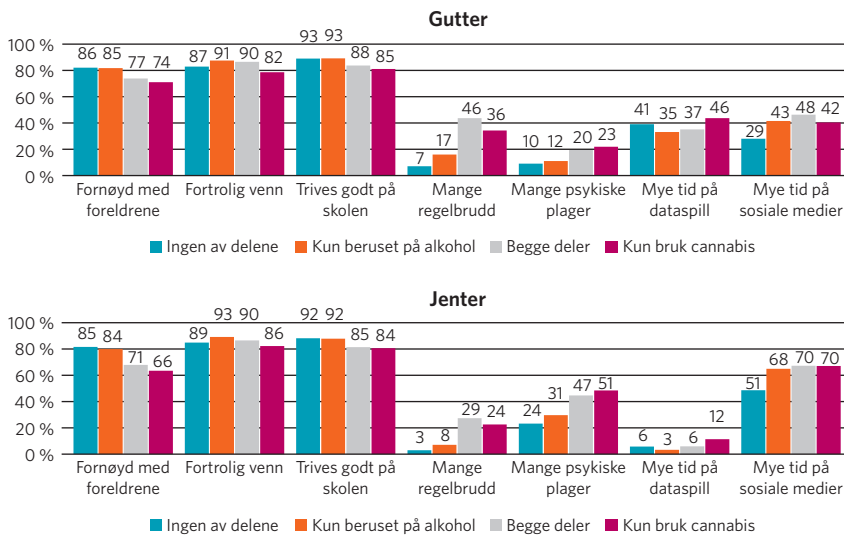
faktisk litt flere med innvandrerbakgrunn i den lille gruppa som bare har brukt cannabis. Hva kan dette komme av?

I Figur 3 har vi trukket ut noen av gruppene. Det slående er for det første hvordan ungdom med foreldre fra land som ligger geografisk nær Norge – som Sverige og Danmark, samt Litauen og Polen – har bruksmønstre som minner om mønsteret til majoriteten av ungdommene, med få avholdende og en god del som har brukt både alkohol og cannabis, mens det er få som bare har brukt cannabis. Tilsvarende er det svært mange avholdende blant unge med bakgrunn fra land som Marokko, Det palestinske området, Pakistan, Afghanistan og Somalia. Samtidig har denne siste gruppa av land, relativt sett, nokså mange som bare har brukt cannabis. Fellestrekket ved disse landene er islam, som har et strengt forbud mot alkoholbruk, kombinert med en lokal tradisjon for bruk av cannabis. Dette er mest tydelig i Marokko, som både er muslimsk og en av verdens største produsenter av cannabis (Chouvy & Afsahi, 2014). Ungdommene med foreldre herfra er på topp i gruppa som bare har brukt cannabis (6 %). Ungdom med bakgrunn fra det muslimske Somalia er et interessant unntak. De ligger helt på topp i andelen som ikke har brukt noen av rusmidlene (86 %), og det er heller ikke mange (2 %) som bare har brukt cannabis. Det kan skyldes at khat er svært utbredt i landet, mens bruken av cannabis er lavere (Gebissa, 2010).

Figur 3. Bruk av rusmidler blant ungdom med foreldre født i ulike land. Ungdata 2018–2020.

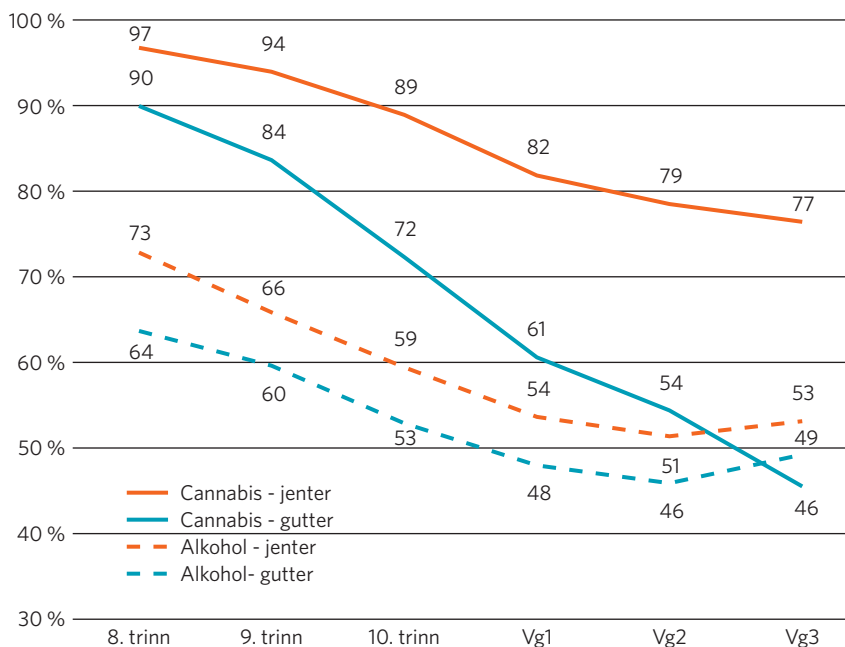
I Figur 4 viser vi de ulike brukergruppens relasjon til foreldre, venner og skole, samt mental helse, regelbrudd og digital fritid. Vi ser en tendens til at de som har brukt cannabis, kommer dårligere ut enn de andre, men sammenhengene er ikke sterke for de første tre variablene. Den tydeligste forskjellen viser seg med hensyn til regelbrudd og psykisk helse. Her kommer brukerne av cannabis klart dårligere ut. Hva så med digitalt liv? Det er små forskjeller i gruppene når det gjelder dataspill, mens både alkoholberuselse og bruk av cannabis er mye mer utbredt blant dem som er mest aktive på sosiale medier. Gjennomgående er sammenhengene nokså like for gutter og jenter, selv om gutter i større grad enn jenter er involvert i regelbrudd, mens jenter rapporterer om mer psykiske plager. Gutter bruker mye mer tid på dataspill, mens jentene er mer aktive på sosiale medier.

Figur 4. Kjennetegn ved gutter og jenter avhengig av om de har brukt cannabis og/eller drukket seg beruset på alkohol siste år. Nasjonalt utvalg av elever i videregående opplæring ($N_{\text{gutter}} = 50\,568$, $N_{\text{jenter}} = 50\,990$).

Hvordan bedømmer ungdom helseskadene ved bruk av alkohol og cannabis? I Figur 5 har vi tatt med alle elevene fra 8. klasse til Vg3. Felles for begge rusmidlene er at flere blant de yngste enn blant de eldste vurderer stoffene som helseskadelige. Jo eldre ungdommene blir, jo mindre

helseskadelige vurderer de begge stoffene, men holdningene til cannabis endrer seg langt mer enn holdningene til alkohol. Nesten alle på 8. trinn (97 % av jentene og 90 % av guttene) mener at cannabis er helsefarlig. Mot slutten av tenårene mener 77 prosent av jentene og 46 prosent av guttene det samme. Alkohol vurderes gjennomgående som mindre skadelig enn cannabis. Men det er ett unntak: på Vg3 er det noen flere av guttene som mener alkohol er helseskadelig (49 %) enn som mener det samme om cannabis (46 %).

Figur 5. Prosentandel gutter og jenter på ulike klassetrinn som mener at det er helseskadelig å drikke alkohol og å røyke hasj eller marihuana. Elever i ungdomsskolen og videregående opplæring fra 63 kommuner i 2019 og 2020 ($N_{\text{gutter}} = 30\,652$, $N_{\text{jenter}} = 32\,029$).

Diskusjon

Vi har dokumentert at andelen som har drukket seg beruset, økte fra starten av 1990-tallet og frem til 2002, etterfulgt av en markant nedgang som så stabiliserte seg frem til slutten av 2010-tallet. Bruken av cannabis er lavere, men økte på 1990-tallet og frem til 2002, før den også falt utover på 2000-tallet. Til forskjell fra alkoholbruken har bruken av cannabis

imidlertid økt etter 2015, særlig blant guttene. Alkoholbruken blant norsk ungdom synes altså å være rekordlav, mens bruken av cannabis øker. Hvordan kan vi forklare disse endringene? Er det store forskjeller mellom brukergruppene?

En forklaring kunne vært at ungdom velger bort alkohol til fordel for cannabis, men lite tyder på at det er tilfellet. Det er få som bare røyker cannabis, uten å ha vært beruset på alkohol. Det er snarere en sterk sammenheng mellom bruken av de to rusmidlene. Tidligere forskning har dokumentert at mange ungdommer bruker cannabis og alkohol ved samme anledninger (Pape et al., 2009), og alt tyder på at cannabis supplerer bruken av alkohol, snarere enn å erstatte den (Bye & Skretting, 2015). Det slående unntaket i våre funn er enkelte ungdommer med innvandrerbakgrunn: Hovedbildet er at denne gruppa bruker mye mindre alkohol enn andre, men bruken av cannabis er ikke så mye lavere. Det er en svært liten gruppe som bare har brukt cannabis, og her er unge med innvandrerungdom betydelig overrepresentert. Men både landbakgrunn og religiøs tilhørighet spiller en viktig rolle: Ungdom med bakgrunn fra enkelte muslimske land utgjør den klart høyeste andelen av dem som ikke drikker alkohol, men de er også i flertall blant dem som bare bruker cannabis. Den siste gruppa er størst i de landene hvor en også har tradisjon for bruk av cannabis, som Marokko.

Hva kjennetegner ellers de ulike brukergruppene? Er cannabisbruk fortsatt forbundet med flere risikofaktorer, nå som bruken ser ut til å øke? Det underliggende premisset for en slik antakelse er at kjennetegn ved brukergruppene endrer seg i takt med omfanget av bruken. Sammenhengen mellom alkoholbruk, kriminalitet og skoleproblemer ble svakere da norske ungdommers alkoholbruk økte på 1990-tallet (Pape et al., 2008). Det var «vanlig» ungdom som bidro til at alkoholbruken gikk opp. Tilsvarende kan man se fra tobakksfeltet, der sammenhengen med psykiske lidelser ble sterkere da det ble færre røykere (Talati et al., 2016). Brukerne synes altså ofte å bli mer avvikende når bruken faller, mens det motsatte skjer når den øker. Hva har skjedd med norsk ungdom som bruker cannabis?

Våre funn fra slutten av 2010-tallet viser at de som har brukt cannabis, har dårligere psykisk helse enn annen ungdom, og de begår mange

flere regelbrudd. De har også litt dårligere relasjoner til foreldre, venner og skole, selv om sammenhengene her er svakere. Det er derfor lite som tyder på at den økende cannabisbruken foregår blant ellers veltilpasset ungdom. Dette sammenfaller med andre studier, som viser at cannabisbrukere ikke er mindre preget av psykososiale risikofaktorer, selv om bruken nå er økende (Pape & Rossow, 2020; Pedersen et al., 2019).

Derimot synes funnene å være litt annerledes når det gjelder ungdommenes vurdering av de relative skadevirkningene ved alkohol og cannabis. Blant de yngste ungdommene vurderer nesten alle cannabis som svært helseskadelig, men ved utgangen av videregående er det under halvparten av guttene som støtter en slik påstand. Vurderingene endrer seg også for jentene, men ikke like radikalt. De fleste vurderer skadene ved alkoholbruk som mindre skadelige enn dem som knyttes til cannabis. Likevel skjer det noe fra Vg2 til Vg3. Det blir flere som vurderer bruk av alkohol som skadelig. Mest interessant er kanskje at det er flere gutter i Vg3 som vurderer alkohol som svært skadelig for helsen enn hva tilfellet er for cannabis. Lignende funn er gjort i andre norske studier (Burdzovic Andreas & Bretteville-Jensen, 2017; Pedersen & Von Soest, 2015). Hva kan denne utviklingen skyldes?

Cannabis har nå åpenbart en annen posisjon i samfunnet enn tidligere. Normene rundt bruken har endret seg, og stoffets strafferettslige posisjon er i endring i mange land (Skjælaaen, 2019). Samtidig er informasjonskildene lettere tilgjengelig på internett, og måten bruken portretteres på i populærkulturen, kan antyde en «normalisering» i en litt bredere betydning av begrepet. Vi har vist at både alkoholberuselse og bruk av cannabis er mer utbredt blant dem som er mest aktive på sosiale medier. Lignende funn er vist i andre norske og internasjonale studier (Brunborg et al., 2017; Moreno & Whitehill, 2016). Det kan skyldes at de som bruker tid på sosiale medier, har et mer intenst sosialt liv også utenfor skjermen, men det kan også bety at deres digitale liv gir alternativ kunnskap om risikoen knyttet til de ulike rusmidlene.

Ungdom søker seg i økende grad til internett for informasjon om rusmiddelbruk (Eurobarometer, 2008). Dette er nytt. Tradisjonelt har kommunikasjonen om rusmidler foregått ovenfra–ned, og helsemyndigheter, politi og påtalemyndigheter har dominert (Irwin & Fry, 2007). Mange

mener at den offentlige kommunikasjonen om cannabis lenge var panikk-artet og basert på sviktende kunnskapsgrunnlag (Skjælaaen, 2019). Utviklingen i den digitale teknologien har imidlertid gitt lett tilgjengelige kilder til kunnskap, der synet på risiko og skade ved bruk av rusmidler ofte står i kontrast til kunnskapen som tilbys av offisielle kilder (Tackett-Gibson, 2008). Denne bruken av internett har nok også dannet grobunn for skepsis til gjeldende rusmiddelpolitikk (Duxbury, 2015; Maddox et al., 2016). De endrede risikovurderingene av ulike rusmidler vi ser blant norsk ungdom, kan være et resultat av slike nye og globaliserte kommunikasjonsmønstre. Det er sående hvordan den mest siterte artikkelen om skader ved rusmiddelbruk fra det siste tiåret, *Lancet*-artikkelen vi refererte til over (Nutt et al., 2010), betoner de store skadevirkningene ved alkohol, mens cannabis bedømmes som mindre skadelig. Blant de eldste ungdommene ser vi et mønster som kan være et svakt ekko av denne vurderingen.

Konklusjonen er at det fortsatt er forskjeller mellom ungdom som bare drikker seg beruset på alkohol, og de som også bruker cannabis. Brukerne av cannabis har klart dårligere psykisk helse, og de begår flere regelbrudd. Men vi ser tegn på normalisering av cannabisbruk i en litt bredere forstand av begrepet – ved at de eldre ungdommene vurderer cannabis som mindre farlig enn de nok gjorde tidligere. En slik utvikling kan knyttes til endringer i det normative klimaet og legaliseringen av cannabis i flere land. Dessuten bidrar populærkulturen og den digitale delen av ungdommenes liv til nye fortellinger om bruk av cannabis. Trendene i norske ungdommers rusmiddelbruk er derfor ikke bare påvirket av lokale forhold. De må også ses i sammenheng med utviklingen av de globale kommunikasjonsplattformene. Digitale medier påvirker hvordan ungdom lever sitt liv, hvordan de innhenter informasjon, og hva de gjør når de er sammen. Dette har også betydning for bruk av rusmidler og for hvordan ungdom vurderer de potensielle skadene som følger med dem.

Litteratur

- Bakken, A. (2019). *Ungdata. Nasjonale resultater 2019* (NOVA Rapport 9/19). NOVA. <https://hdl.handle.net/20.500.12199/2252>
- Bakken, S. A., Sandøy, T. A., & Sandberg, S. (2017). Social identity and alcohol in young adolescence: The perceived difference between youthful and adult

- drinking. *Journal of Youth Studies*, 20(10), 1380–1395. <https://doi.org/10.1080/13676261.2017.1333585>
- Bennett, E. A., Bostrom, M., Micheletti, M., & Oosterveer, P. (2018). Prohibition, legalization, and political consumerism: Insights from the US and Canadian cannabis markets. *The Oxford handbook of political consumerism*. Oxford University Press.
- Bilgrei, O. R., Buvik, K., Tokle, R., & Scheffels, J. (2021). Cannabis, youth and social identity: The evolving meaning of cannabis use in adolescence. *Journal of Youth Studies*. <https://doi.org/10.1080/13676261.2021.1948513>
- Brunborg, G. S., Andreas, J. B., & Kvaavik, E. (2017). Social media use and episodic heavy drinking among adolescents. *Psychological Reports*, 120(3), 475–490. <https://doi.org/10.1177/0033294117697090>
- Burdzovic Andreas, J., & Bretteville-Jensen, A. L. (2017). Ready, willing, and able: The role of cannabis use opportunities in understanding adolescent cannabis use. *Addiction*, 112(11), 1973–1982. <https://doi.org/10.1111/add.13901>
- Bye, E. K., & Skretting, A. (2015). *ESPAD: Bruk av rusmidler og tobakk blant 15- og 16-åringer*. Resultater fra ESPAD 1995–2015. Folkehelseinstituttet.
- Chouvy, P.-A., & Afsahi, K. (2014). Hashish revival in Morocco. *International Journal of Drug Policy*, 25(3), 416–423. <https://doi.org/10.1016/j.drugpo.2014.01.001>
- D'Amico, E. J., Rodriguez, A., Tucker, J. S., Pedersen, E. R., & Shih, R. A. (2018). Planting the seed for marijuana use: Changes in exposure to medical marijuana advertising and subsequent adolescent marijuana use, cognitions, and consequences over seven years. *Drug and Alcohol Dependence*, 188, 385–391. <https://doi.org/10.1016/j.drugalcdep.2018.03.031>
- Dai, H. (2017). Exposure to advertisements and marijuana use among US adolescents. *Preventing Chronic Disease*, 14. <http://dx.doi.org/10.5888/pcd14.170253>
- De Looze, M., van Dorsselaer, S., Stevens, G., Boniel-Nissim, M., Vieno, A., & Van den Eijnden, R. (2019). The decline in adolescent substance use across Europe and North America in the early twenty-first century: A result of the digital revolution? *International Journal of Public Health*, 64(2), 229–240. <https://doi.org/10.1007/s00038-018-1182-7>
- Duxbury, S. W. (2015). Information creation on online drug forums: How drug use becomes moral on the margins of science. *Current Sociology*, 66(3), 431–448. <https://doi.org/10.1177/0011392115596055>
- Eurobarometer. (2008). Young people and drugs. http://ec.europa.eu/commfrontoffice/publicopinion/flash/fl_401_en.pdf
- Fergusson, D. M., & Boden, J. M. (2008). Cannabis use and later life outcomes. *Addiction*, 103(6), 969–976. <https://doi.org/10.1111/j.1360-0443.2008.02221.x>
- Gebissa, E. (2010). Khat in the Horn of Africa: Historical perspectives and current trends. *Journal of ethnopharmacology*, 132(3), 607–614. <https://doi.org/10.1016/j.jep.2010.01.063>

- Halladay, J. E., Mackillop, J., Munn, C., Jack, S. M., & Georgiades, K. (2020). Cannabis use as a risk factor for depression, anxiety, and suicidality: Epidemiological associations and implications for nurses. *Journal of Addictions Nursing*, 31(2), 92–101. <https://doi.org/10.1097/JAN.0000000000000334>
- Hathaway, A. D., Comeau, N. C., & Erickson, P. G. (2011). Cannabis normalization and stigma: Contemporary practices of moral regulation. *Criminology & Criminal Justice*, 11(5), 451–469. <https://doi.org/10.1177/1748895811415345>
- Irwin, K. S., & Fry, C. L. (2007). Strengthening drug policy and practice through ethics engagement: An old challenge for a new harm reduction. *International Journal of Drug Policy*, 18(2), 75–83. <https://doi.org/10.1016/j.drugpo.2006.12.002>
- Kraus, L., Guttormsson, U., Leifman, H., Arpa, S., Molinaro, S., Monshouwer, K., Hibell, B. Kraus, L., Guttormsson, U., Leifman, H., Arpa, S., Molinaro, S., Monshouwer, K., Hibell, B. (2016). ESPAD report 2015: Results from the European School Survey Project on Alcohol and Other Drugs. Publications Office of the European Union: European Monitoring Centre for Drugs and Drug Addiction.
- Larm, P., Raninen, J., Åslund, C., Svensson, J., & Nilsson, K. W. (2019). The increased trend of non-drinking alcohol among adolescents: What role do internet activities have? *European Journal of Public Health*, 29(1), 27–32. <https://doi.org/10.1093/eurpub/cky168>
- Li, S., Hietajärvi, L., Palonen, T., Salmela-Aro, K., & Hakkarainen, K. (2017). Adolescents' social networks: Exploring different patterns of socio-digital participation. *Scandinavian Journal of Educational Research*, 61(3), 255–274. <https://doi.org/10.1080/00313831.2015.1120236>
- Looze, M. d., Raaijmakers, Q., Bogt, T. t., Bendtsen, P., Bendtsen, P., Farhat, T., Ferreira, M., Godeau, E., Kuntsche, E., Molcho, M., Pfortner, T.-K., Simons-Morton, B., Vieno, A., Vollebergh, W. & Pickett, W. (2015). Decreases in adolescent weekly alcohol use in Europe and North America: Evidence from 28 countries from 2002 to 2010. *The European Journal of Public Health*, 25(2), 69–72. <https://doi.org/10.1093/eurpub/ckv031>
- Maddox, A., Barratt, M. J., Allen, M., & Lenton, S. (2016). Constructive activism in the dark web: Cryptomarkets and illicit drugs in the digital «demimonde». *Information, Communication & Society*, 19(1), 111–126. <https://doi.org/10.1080/1369118X.2015.1093531>
- Manning, P. (2013). YouTube, «drug videos» and drugs education. *Drugs: Education, Prevention and Policy*, 20(2), 120–130. <https://doi.org/10.3109/09687637.2012.704435>
- Meacham, M. C., Paul, M. J., & Ramo, D. E. (2018). Understanding emerging forms of cannabis use through an online cannabis community: An analysis of relative

- post volume and subjective highness ratings. *Drug and Alcohol Dependence*, 188, 364–369. <https://doi.org/10.1016/j.drugalcdep.2018.03.041>
- Moreno, M. A., D'Angelo, J., & Whitehill, J. (2016). Social media and alcohol: Summary of research, intervention ideas and future study directions. *Media and Communication*, 4(3), 50–59. <https://doi.org/10.17645/mac.v4i3.529>
- Moreno, M. A., & Whitehill, J. M. (2014). Influence of social media on alcohol use in adolescents and young adults. *Alcohol Research: Current Reviews*, 36(1), 91.
- Moreno, M. A., & Whitehill, J. M. (2016). # Wasted: The intersection of substance use behaviors and social media in adolescents and young adults. *Current Opinion in Psychology*, 9, 72–76. <https://doi.org/10.1016/j.copsy.2015.10.022>
- Murguía, E., Tackett-Gibson, M., & Lessem, A. (2007). *Real Drugs in a Virtual World: Drug Discourse and Community Online*. Lexington Books.
- Nutt, D. J., King, L. A., & Phillips, L. D. (2010). Drug harms in the UK: A multicriteria decision analysis. *The Lancet*, 376(9752), 1558–1565. [https://doi.org/10.1016/S0140-6736\(10\)61462-6](https://doi.org/10.1016/S0140-6736(10)61462-6)
- Pape, H., & Rossow, I. (2020). Less adolescent alcohol and cannabis use: More deviant user groups? *Drug and Alcohol Review*. <https://doi.org/10.1111/dar.13146>
- Pape, H., Rossow, I., & Brunborg, G. S. (2018). Adolescents drink less: How, who and why? A review of the recent research literature. *Drug and Alcohol Review*, 37(S1), 98–114. <https://doi.org/10.1111/dar.12695>
- Pape, H., Rossow, I., & Storvoll, E. E. (2008). Wetter and Better? Changes in Associations between Drunkenness and Other Problem Behaviors among Norwegian Youth. *European Addiction Research*, 14(2), 61–70. <https://doi.org/10.1159/000113720>
- Pape, H., Rossow, I., & Storvoll, E. E. (2009). Under double influence: Assessment of simultaneous alcohol and cannabis use in general youth populations. *Drug and Alcohol Dependence*, 101(1–2), 69–73. <https://doi.org/10.1016/j.drugalcdep.2008.11.002>
- Parker, H., Aldridge, J., & Measham, F. (1998). *Illegal leisure: The normalization of adolescent recreational drug use*. Routledge.
- Parker, H., Williams, L., & Aldridge, J. (2002). The normalization of «sensible» recreational drug use: Further evidence from the North West England longitudinal study. *Sociology*, 36(4), 941–964. <https://doi.org/10.1177/003803850203600408>
- Pawson, M., & Kelly, B. C. (2014). Consumption and community: The subcultural contexts of disparate marijuana practices in jam band and hip-hop scenes. *Deviant behavior*, 35(5), 347–363. <https://doi.org/10.1080/01639625.2013.848127>
- Pedersen, W. (2015). *Bittersøtt: Nye perspektiver på rus og rusmidler*. Universitetsforlaget.

- Pedersen, W., Bakken, A., & von Soest, T. (2019). Mer bruk av cannabis blant Oslo-ungdom: Hvem er i risikozonen? *Norsk sosiologisk tidsskrift*, 3(06), 457–471. <https://doi.org/10.18261/issn.2535-2512-2019-06-06>
- Pedersen, W., Fjær, E. G., Gray, P., & Soest, T. v. (2016). Perceptions of harms associated with tobacco, alcohol, and cannabis among students from the UK and Norway. *Contemporary Drug Problems*, 43(1), 47–61. <https://doi.org/10.1177/0091450916638578>
- Pedersen, W., & Von Soest, T. (2015). Which substance is most dangerous? Perceived harm ratings among students in urban and rural Norway. *Scandinavian Journal of Public Health*, 43(4), 385–392. <https://doi.org/10.1177/1403494815576267>
- Raitasalo, K., Simonen, J., Tigerstedt, C., Mäkelä, P., & Tapanainen, H. (2018). What is going on in underage drinking? Reflections on Finnish European school survey project on alcohol and other drugs data 1999–2015. *Drug and Alcohol Review*, 37(S1), 76–84. <https://doi.org/10.1111/dar.12697>
- Rehm, J., & Fischer, B. (2015). Cannabis legalization with strict regulation, the overall superior policy option for public health. *Clinical Pharmacology & Therapeutics*, 97(6), 541–544. <https://doi.org/10.1002/cpt.93>
- Rogne, A. F., Pedersen, W., & Bakken, A. (2019). Immigration and the decline in adolescent binge drinking. *Drug and Alcohol Dependence*, 203, 35–43. <https://doi.org/10.1016/j.drugalcdep.2019.05.031>
- Rossow, I., Pape, H., & Torgersen, L. (2020). Decline in adolescent drinking: Some possible explanations. *Drug and Alcohol Review*. <https://doi.org/10.1111/dar.13132>
- Rusreformutvalget. (2019). *Rusreform – fra straff til hjelp*. Helse- og omsorgsdepartementet.
- Sandberg, S. (2012). Is cannabis use normalized, celebrated or neutralized? Analysing talk as action. *Addiction Research & Theory*, 20(5), 372–381. <https://doi.org/10.3109/16066359.2011.638147>
- Sandberg, S. (2013). Cannabis culture: A stable subculture in a changing world. *Criminology & Criminal Justice*, 13(1), 63–79. <https://doi.org/10.1177/1748895812445620>
- Sandberg, S., & Skjælaaen, Ø. (2018). «Shoes on your hands»: Perceptions of alcohol among young adolescents in Norway. *Drugs: Education, prevention and policy*, 25(6), 449–456. <https://doi.org/10.1080/09687637.2017.1335690>
- Scheffels, J., Buvik, K., Tokle, R., & Rossow, I. (2020). Normalisation of non-drinking? 15–16-year-olds' accounts of refraining from alcohol. *Drug and Alcohol Review*. <https://doi.org/10.1111/dar.13084>
- Schildrick, T. (2002). Young people, illicit drug use and the question of normalization. *Journal of Youth Studies*, 5(1), 35–48. <https://doi.org/10.1080/13676260120111751>
- Skjælaaen, Ø. (2019). Den norske cannabisdebatten. I A. L. Bretteville-Jensen & J. G. Bramness (Red.), *Cannabisboka* (s. 14–30). Universitetsforlaget.

- Skretting, A., & Rise, J. (2011). *How dangerous are dangerous substances? Has the population's perceptions changed?* Norwegian Institute for Alcohol and Drugs.
- Tackett-Gibson, M. (2008). Constructions of Risk and Harm in Online Discussions of Ketamine Use. *Addiction Research & Theory*, 16(3), 245–257. <https://doi.org/10.1080/16066350801983699>
- Talati, A., Keyes, K., & Hasin, D. (2016). Changing relationships between smoking and psychiatric disorders across twentieth century birth cohorts: clinical and research implications. *Molecular Psychiatry*, 21(4), 464. <https://doi.org/10.1038/mp.2015.224>
- Whitehill, J. M., Trangenstein, P. J., Jenkins, M. C., Jernigan, D. H., & Moreno, M. A. (2020). Exposure to cannabis marketing in social and traditional media and past-year use among adolescents in states with legal retail cannabis. *Journal of Adolescent Health*, 66(2), 247–254. <https://doi.org/10.1016/j.jadohealth.2019.08.024>

KAPITTEL 12

Problematferd – avvik eller vanlig ungdomsliv?

Lars Roar Frøyland

NOVA, OsloMet – storbyuniversitetet

Abstract: This chapter explores three decades of trends in problem behavior among Norwegian adolescents. The aim is to provide new knowledge on changes over time in the overall prevalence of such behavior in the youth population. A group-based analytic design is used to investigate whether there are also tendencies towards polarization in problem behavior, where more young people are refraining from problem behavior while the proportion with serious conduct problems remains constant. The occurrence of problem behavior among Norwegian adolescents has declined significantly in the past three decades, especially from the mid-2000s to the mid-2010s. Over the last few years, however, the trends have changed, with fewer adolescents reporting no problem behavior and more reporting a high degree of it. The change has co-occurred in all youth groups, thereby not resulting in increased polarization. The chapter further discusses several potential explanations of the trends in problem behavior, among them hypotheses related to social inequality, lifestyle, school, and family life. Lifestyle changes caused by the advent of digital media stand out as one of the most prominent explanations of the trends observed in problem behavior, although it is difficult to substantiate this hypothesis with statistical evidence.

Keywords: problem behavior, conduct problems, polarization, time trends

Introduksjon

I 1974 publiserte Per Stangeland og Ragnar Hauge det som har blitt en klassisk tekst i norsk samfunnsforskning, «Nyanser i grått. En undersøkelse av selvrapportert kriminalitet blant norsk ungdom» (Stangeland

Sitering av denne artikkelen: Frøyland, L. R. (2021). Problematferd – avvik eller vanlig ungdomsliv? I G. Ødegård & W. Pedersen (Red.), *UNGDOMMEN* (Kap. 12, s. 275–291). Cappelen Damm Akademisk. <https://doi.org/10.23865/noasp.142.ch12>
Lisens: CC BY-ND 4.0

& Hauge, 1974). Forfatterne hevdet der at lovbrudd egentlig er ganske jevnt fordelt i ungdomsbefolkningen, og at unge som begår kriminalitet, ikke skiller seg vesentlig fra unge som ikke gjør det. Teksten var en videreføring av teser framsatt i Nils Christies tidlige akademiske publikasjoner (Christie, 1960; Christie et al., 1965) om sosialt avvik som normalitet. Påstanden om at lovbrudd er relativt jevnt fordelt blant unge, ble i 1992 undersøkt av Willy Pedersen i en artikkel i *Tidsskrift for samfunnsforskning* (Pedersen, 1992). Pedersen konkluderte der med at dette ikke stemmer med virkeligheten, og at svært få ungdommer begår annet enn bagatellmessige lovbrudd. Senere studier har også vist at selv om mange unge, særlig gutter, begår noe kriminalitet, er det en svært sterk opphopning av slike handlinger i en marginal gruppe (Skardhamar, 2004). Til tross for disse senere studiene som stiller spørsmål ved påstanden om at lovbrudd blant ungdom kan karakteriseres som nyanser i grått, har ideen likevel fått et sterkt fotfeste i norsk samfunnsforskning (se f.eks. Skog, 2006; Lomell & Skilbrei, 2017).

Etter som tiden har gått, og ungdom generelt har blitt «snillere» (se f.eks. Bakken, 2015, 2016, 2017), har det dukket opp et spørsmål om det finner sted en polarisering når det gjelder problematferd blant unge (Balvig, 2006; Kivivuori & Bernburg, 2011). Påstanden er at det som utraderes, er midtgruppene, og vi sitter igjen med en situasjon hvor (i alle fall) like mange gjør mye galt, samtidig som flere ikke gjør noe galt. Altså mer svart-hvitt og mindre nyanser i grått. Én måte å belyse denne problemstillingen på er ved å dele ungdom inn i grupper basert på deres deltakelse i problematferd. Tidligere analyser av NOVAs Ung i Norge-undersøkelser har på denne måten vist at det fra 1992 til 2002 skjedde en viss grad av polarisering, før trenden deretter var en generell nedgang i problematferd (Frøyland & Sletten, 2012). Også danske studier viser en tilsvarende utvikling (Balvig, 2006, 2011).

I dette kapitlet belyses metaforen om lovbrudd som nyanser i grått og hypotesen om polarisering. Framstillingen baserer seg på tidsseriedata over tre tiår fra Ung i Oslo, Ung i Norge og Ungdata om problematferd blant norske ungdommer. Analysene vektlegger særlig hvordan vi skal forstå endringer som har funnet sted på det samfunnsmessige nivået av problematferd i løpet av denne perioden. Foreslåtte forklaringer omhandler økonomiske forhold i samfunnet, ungdoms livsstil, skolen og familien.

Ungdomstid og problematferd

Ungdomstiden er utvilsomt den tiden av livet hvor forekomsten av problematferd og kriminalitet er høyest. Fra rundt ti års alder øker tilbøyeligheten til problematferd markant, før den igjen synker utover i tjuårene. Sammenhengen mellom alder og kriminalitet har tidligere blitt omtalt som «et av de uomtvistelige faktum innen kriminologien» (forf. oversettelse; Hirschi & Gottfredson, 1983, s. 555).

Økningen i problematferd i ungdomstiden skyldes primært økt rekruttering i akkurat disse årene av livet. Et teoretisk rammeverk som har fått mye oppmerksomhet, er Terrie Moffitts ideer om *adolescence-limited* og *life-course persistent antisocial behavior* (McGee & Moffitt, 2019; Moffitt, 1993). Påstanden er at den forhøyede forekomsten av problematferd i ungdomstiden skyldes en rekke faktorer knyttet til nettopp det å være ungdom. Ett eksempel kan være et misforhold mellom biologisk og sosial aldring – hvor manglende modenhet, kombinert med eksisterende rollemodeller som allerede er involvert i problematferd, gjør at det også blir mer sannsynlig at en selv blir involvert. Ungdomstiden er også en tid av livet som i økende grad preges av vennsamvær uten voksenkontroll, noe som er en kjent risikofaktor for problematferd (Haynie & Osgood, 2005). Samtidig påvirkes personer ulikt av disse faktorene, og ungdom fordeler seg dermed i grupper som i ulik grad tar del i problematferd. Noen starter i tidlig barndom – og viser vedvarende problematferd gjennom hele ungdomstiden og inn i voksen alder. Disse omtales som *life-course persistent*. Det er gjerne også disse som finnes igjen i kriminalstatistikken som voksne. Den økte forekomsten av problematferd i ungdomstiden skyldes derimot nyrekruttering i en gruppe som kun er aktiv i disse årene, og som Moffitt omtaler som *adolescence-limited*. Én påstand er at denne gruppen er mer mottagelig for endringer som skjer i livet i ung voksen alder, og som gjør det naturlig å slutte med problematferd, som det å få seg en jobb, gifte seg eller få barn (Sampson & Laub, 1993).

Ideene til Moffitt resonnerer godt med påstanden om lovbrudd som nyanser i grått, selv om førstnevnte viser til problematferd i individuelle livsløp, mens sistnevnte omhandler fordelingen av lovbrudd i befolkningen.

Hva driver utviklingen av problematferd på samfunnsnivå?

De senere tiår viser rapporter fra store deler av den vestlige verden en sammenfallende utvikling når det gjelder problematferd blant ungdom. I perioden fra 1950 og framover var det en markant økning i nivået av problematferd, vold og kriminalitet blant ungdom i mange vestlige land (Rutter & Smith, 1995). Økningen vedvarer inn i 1990-tallet i USA og inn på 2000-tallet i mange europeiske land, før nivået deretter enten er blitt stabilt eller synkende (Collishaw, 2015; Collishaw & Sellers, 2020). I Norge har tidligere analyser av data som brukes i dette kapitlet, vist at nivået av problematferd var relativt stabilt fra 1992 til 2002, før det har sunket markant tiårene etter dette (Bakken, 2019; Frøyland & Sletten, 2012; von Soest & Wichstrøm, 2014). Kriminalstatistikk fra Oslo viser også en tydelig nedgang i ungdomskriminalitet fra starten til midten av 2010-tallet, før nivået deretter øker igjen (Oslo kommune & Oslo politidistrikt, 2019).

En rekke forklaringer har vært framsatt på hvorfor nivået av problematferd blant ungdom endrer seg over tid. Én mulighet er at økningen i problematferd som fant sted fra midten av 1950-tallet i den vestlige verden, kan forklares av større sosiale ulikheter (Langton et al., 2011). Det å ikke ha samme muligheter som andre i et samfunn kan skape spenninger, noe som gjør avvik mer sannsynlig (Agnew, 1992). Økt sosial ulikhet kan bidra til å gjøre det mer synlig at ikke alle har samme muligheter i samfunnet. Kriminalitet og annen problematferd kan dermed framstå som en rasjonell løsning for å oppnå det andre har tilgang til. Rammene for oppveksten kan også endre seg når graden av sosial ulikhet i et samfunn øker. Eksempelvis kan det at flere vokser opp i familier med dårlig råd og trange boforhold, påvirke fritidsmønster og generelt handlingsrom i livet.

Endringer i ungdoms livsstil har vært foreslått som en viktig årsak til nedgangen i problematferd de siste to tiårene. I teorien om rutineaktivitet hevder Cohen og Felson (1979) at problematferd og kriminalitet blant ungdom kan forstås som et samspill mellom en motivert utøver, et passende offer og fravær av det de omtaler som kompetente voktere. Én påstand er at framveksten av digitale aktiviteter har ført til at unge ikke lenger henger rundt ute på fritiden slik de gjorde før, og at de dermed

sjeldnere befinner seg i situasjoner som kan ende opp med problematferd (Arnett, 2018). Når man sitter hjemme foran en skjerm, blir det også mindre ustrukturert samvær med jevnaldrende i aktiviteter uten voksenkontroll, noe som er en kjent risikofaktor for problematferd blant unge (Haynie & Osgood, 2005). De siste årene har unge imidlertid flyttet mye av sin digitale aktivitet over på smarttelefonen. Dermed er det ikke lenger nødvendig for dem å være hjemme for å opprettholde sitt digitale liv, og bruken av blant annet sosiale medier har flyttet seg ut av huset. Dette kan resultere i mer problematferd, da unge bruker mer tid i situasjoner hvor slike handlinger finner sted (Green, 2016).

Unge forhold til skolen kan også påvirke nivået av problematferd i samfunnet. I det moderne samfunnet er det liten plass til individer uten noen form for formell skolering (Falch et al., 2010; Falch & Nyhus, 2011). Hvordan man gjør det på skolen, har dermed fått større betydning enn tidligere. Denne endringen kan tenkes å ha påvirket problembildet blant ungdom på to måter. Behovet for å prestere i skolen kan ha fått en slags framtdisiplinerende effekt på de unge (Balvig, 2006; Hegna et al., 2013), hvor problematferd blir en lite fornuftig strategi for suksess videre i livet. Samtidig kan behovet for å prestere også ha skapt en ny form for press. Dette kan være en medvirkende årsak til at flere unge rapporterer om depressive plager (Högberg et al., 2020). Ideen om hvordan behovet for å prestere i skolen disiplinerer unge for fremtiden, knytter seg tett til tanker om at tilknytning til skolen er en viktig faktor for å forstå fravær av problematferd i ungdomstiden (Sampson & Laub, 1993).

Til sist har enkelte hevdet at forhold internt i familien kan tenkes å påvirke nivået av problematferd blant ungdom. Unge i dag har et langt mer åpent og tett forhold til sine foreldre enn det som var vanlig noen tiår tilbake (Collishaw et al., 2012). Et tettere forhold til foreldrene kan øke graden av sosial integrasjon, og dermed senke nivået av problematferd (Sampson & Laub, 1993). Samtidig er det også flere unge som vokser opp i familier med skilte foreldre, hel- og halvsøsken i husstanden og generelt mer ustabile familieforhold (Thomson, 2014). Studier har vist et høyere nivå av problematferd blant unge som vokser opp i familier uten begge foreldrene (Boccio & Beaver, 2019). En mulig hypotese er at familiebrudd

påfører unge økte spenninger i livet – og dermed økt risiko for problematferd og kriminalitet (Agnew, 1992).

Felles for alle forklaringene er at de også kan knyttes til sosial ulikhet. Livsstilsendringer skjer ikke likt i alle sosiale lag av samfunnet. Tilsvarende vil også forholdet til skolen og familiesituasjonen variere i ulike sosiale grupper. En generell utfordring med de foreslåtte forklaringene på utvikling over tid i problematferd blant ungdom, er at de gjerne egner seg best til å forklare trender som går enten jevnt oppover eller jevnt nedover. De egner seg derimot ikke like godt til å forklare situasjoner hvor trender endrer seg både opp og ned over tid. Dette blir diskutert mer inngående i avslutningen av kapitlet.

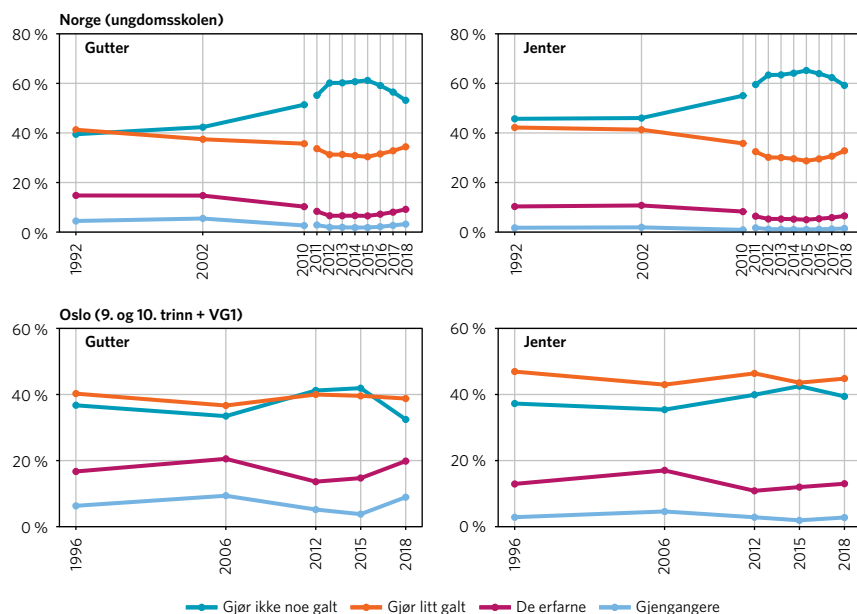
Problematferd i NOVAs ungdomsundersøkelser

Kapitlet baserer seg på data fra selvrapporteringsundersøkelser om unges levekår i perioden 1992–2019. Ung i Norge-undersøkelsene og Ungdata inneholder nasjonale tall om forekomsten av problematferd for elever i ungdomsskolen for årene 1992, 2002 og 2010, samt årlige tall for perioden 2011–19. For å oppnå nasjonalt representative data basert på de kommunale Ungdata-undersøkelsene er tallene for tre og tre år slått sammen i analysene, slik at 2011 inneholder tall fra 2010–2012, 2012 fra 2011–2013 etc. Undersøkelsen Ung i Oslo er gjennomført fem ganger i perioden 1996–2018, og inneholder tilsvarende tall blant elever i 9. og 10. trinn på ungdomsskolen og første trinn på videregående skole for hele denne perioden.

Alle undersøkelsene inneholder de samme seks spørsmålene om deltagelse i ulike former for problematferd: nasking, tagging, hærverk, det å snike på buss eller kino, det å være borte hjemmefra uten at foreldrene vet hvor man er, samt skoleskulking. Spekteret av problematferd strekker seg dermed fra normbrudd til mindre alvorlige lovbrudd. Basert på lignende spørsmål genererte Anders Bakken et samlemål på problematferd i undersøkelsen Ung i Oslo 1996 (Bakken, 1998). I dette kapitlet brukes et tilsvarende mål for å undersøke utvikling over tid i problematferd – basert på nasjonale tall fra Ung i Norge og Ungdata og de fem Ung i Oslo-undersøkelsene. Samlemålet deler ungdommene inn i følgende grupper:

de som ikke gjør noe galt, de som gjør litt galt, de erfarne og gjengangerne. Både frekvens og alvorlighet av de ulike handlingene spiller inn på grupperingen. I et første skritt summerer samlemålet antallet problematferdshandlinger det siste året, fra 0 til 24. De med en skår på 0 plasseres i gruppen «de som ikke gjør noe galt», 1–4 kategoriseres som «de som gjør litt galt», 5–8 som «de erfarne» og 9 eller høyere som «gjengangere». Kategoriseringen justeres deretter etter både alvorligheten og spredningen i de ulike handlingene. Respondenter som oppgir mange tilfeller av mindre alvorlige normbrudd, men som ikke har vært involvert i alvorlige handlinger, blir kategorisert som erfaren istedenfor gjenganger. De som har vært involvert i flere alvorlige handlinger, selv om antallet ikke er så stort, blir kategorisert som gjenganger istedenfor erfaren. Innledende analyser viser at utviklingen over tid for de ulike handlingene som inngår i samlemålet, er relativt lik, så disse blir kun behandlet som del av samlemålet videre i kapitlet.

Figur 1 viser fordelingen på samlemålet for problematferd blant gutter og jenter henholdsvis i Norge og i Oslo, fordelt på de fire overnevnte gruppene.

Figur 1. Problematferd i Norge og Oslo fra 1992 til 2018 i fire grupper. De nasjonale tallene i figuren fra årene 2011–2018 er et gjennomsnitt av tre årganger med data fra Ungdataundersøkelsene, slik at 2011 inneholder tall fra 2010–2012, 2012 fra 2011–2013 etc.

Nyanser i grått og spørsmålet om polarisering

Det første spørsmålet som blir belyst i kapitlet, er hvorvidt de tidligere nevnte nyansene i grått i problematferd blant ungdom har forsvunnet, og om situasjonen i større grad er svart-hvit. På 1990-tallet var nyanser i grått fortsatt en metafor som ga mening, om man skal legge til grunn ungdommenes svar på spørsmålene som er inkludert i kapitlet. Nasjonalt rapporterte rundt 40 prosent av ungdommene om ikke å gjøre noe som helst galt, mens 60 prosent rapporterte om å være involvert i noen av handlingene i samlemålet. Samtidig må vi huske på at disse handlingene sorterer i den mindre alvorlige enden av skalaen for problematferd. Inkludering av mer alvorlige handlinger ville kunne ha endret bildet. Fram til 2002 er nivået av problematferd ganske stabilt, før det begynner å synke. I perioden fra 2010 til 2015 akselererer denne utviklingen. Andelen unge som oppgir ikke å gjøre noe som helst galt, blir større, samtidig som færre blir kategorisert som erfarne og gjengangere. I 2015 snur plutselig denne tendensen igjen. Særlig blant gutter er det nå færre som rapporterer om ikke å gjøre noe galt, og flere som ender opp i gruppene av erfarne og gjengangere. Denne utviklingen finnes også igjen blant jenter, men ikke like markant som blant gutter. Dette kan antagelig skyldes at flertallet av handlingene som inngår i samlemålet, er mer vanlige blant gutter enn blant jenter (Achenbach et al., 2016). Utviklingen blant unge i Oslo ligner mye på den man ser ellers i landet, men med et noe høyere nivå av problematferd. Altså er det grunn til å si at bildet i en periode på starten av 2010-tallet var betydelig mer svart-hvitt enn det var nyanser av grått. Utviklingen sammenfaller med en generell tendens til mer konformitet blant ungdom (Bakken, 2015, 2016, 2017). Samtidig er det noe overraskende at utviklingen har snudd de siste årene. Flertallet av samfunnstrekkene som har blitt foreslått som viktige for å forstå nedgangen i problematferd de siste tiårene, er fortsatt virksomme. Dessuten er det vanskelig å peke på markante endringer de siste årene som skulle tilsi at utviklingen skulle snu.

Det andre spørsmålet som ble presentert i innledningen, dreide seg om polarisering: Er det flere som enten ikke gjør noe galt eller som gjør mye galt, samtidig som den andre gruppen enten er stabil eller øker? Figur 1 viser at dette i liten grad er tilfelle. Når gruppen av unge som rapporterer

om ikke å gjøre noe galt, blir større, blir samtidig alle de tre andre gruppene mindre. Tilsvarende gjelder når utviklingen snur. Unntaket gjelder for det nasjonale utvalget i 2002, som også tidligere er vist av Frøyland og Sletten (2012), og for oslounddom i 2006. Analysene antyder dermed at det på midten av 2000-tallet var slik at unge oftere enten ikke gjorde noe galt eller gjorde mye galt, mens færre befant seg i de «grå» midtkategoriene. Både før og etter dette er det ingen tegn på polarisering i problematferd blant norske ungdommer.

Hvorfor snur trendene?

En utfordring knyttet til det å forstå tidstrender er at forandring sjelden skjer som følge av en enkeltstående endring. Dermed er det vanskelig å peke på enkeltfenomener som driver trendene. Det kan også være slik at én endring trekker i den ene retningen, samtidig som noe annet trekker i den andre. Ofte vil det også være vanskelig å skaffe empirisk belegg for å styrke eller svekke de ulike forklaringene. I det følgende vil jeg diskutere de ulike forklaringsmodellene som har vært foreslått, i lys av den empiriske kunnskapen vi har. Særlig rettes blikket mot hvordan forklaringene egner seg til å forstå henholdsvis nedgangen i problematferd som skjedde fra midten av 2000-tallet og utover, og økningen som har skjedd de siste få årene.

Den første forklaringen som ble løftet fram, dreide seg om hvordan graden av sosial ulikhet i et samfunn spiller inn på forekomsten av problematferd blant ungdom. Tall fra Statistisk sentralbyrå viser at det har blitt mer sosial ulikhet i Norge de seneste tjue årene (Epland, 2016). Endringen er likevel ikke spesielt stor. Videre har det vært en generell velstandsvekst i denne perioden, som også har kommet de svakeste gruppene i samfunnet til gode. Utviklingen i sosial ulikhet har heller ingen knekkpunkter i perioden, men har vært jevnt økende fra midten av 1980-tallet og fram til 2014. Altså har vi fått større sosiale forskjeller i Norge, samtidig som det i store deler av det samme tidsrommet har blitt mindre problematferd blant ungdom. I perioden fra 2015 til i dag har økningen i sosial ulikhet i Norge blitt enda sterkere (Statistisk sentralbyrå, 2020b). Dette samsvarer med mer problematferd i denne perioden. Økningen i sosial ulikhet er likevel svært moderat.

Økonomi er samtidig mer enn sosial ulikhet. En vesentlig endring knyttet til økonomiske levekår som har funnet sted de seneste ti årene, er andelen barn og unge som vokser opp i familier med vedvarende lavinntekt. Mens dette gjaldt 4 prosent av alle barn i 2000, var andelen 11,3 prosent i 2018. I enkelte bydeler i Oslo er andelen over 30 prosent (Epland & Normann, 2020). Utviklingen var særlig negativ i perioden fra 2000 til 2004 og fra 2012 til 2018. Dette samsvarer relativt godt med observerte økninger i problematferd blant norske ungdommer i samme periode. Det norske samfunnet har også hatt en tydelig økonomisk vekst i disse årene (Statistisk sentralbyrå, 2020a). Én mulighet kan dermed være at økningen i problematferd kan skyldes at flere vokser opp i trange kår i et samfunn hvor svært mange har alt de måtte ønske seg; det som blir omtalt som relativ fattigdom. Problematferd og annen kriminalitet kan dermed framstå som rasjonelt for å oppnå det andre har tilgang til (Agnew, 1992). Enkelte bydeler i Oslo har hatt en særlig sterk økning i andelen barn og unge som vokser opp i familier med vedvarende lavinntekt, dette gjelder Alna, Søndre Nordstrand og Stovner. Samtidig viser Ung i Oslo-undersøkelsen fra 2018 at ingen av disse bydelene skiller seg vesentlig fra resten av Oslo når det gjelder forekomsten av problematferd (Bakken, 2018). Undersøkelsen viser videre at det heller ikke er noen tydelig forskjell i problematferd etter selvrapportert familieøkonomi. Sammenhengen mellom lavinntekt og kriminalitet har også vært problematisert i tidligere forskning. Denne viser at foreldrenes utdanningsnivå, og dermed kulturelle ressurser, betyr mer for sammenhengen mellom lavinntekt og kriminalitet enn det økonomiske ressurser gjør (Hyggen et al., 2018).

Den neste forklaringen som ble løftet fram i innledningen, omhandlet unges livsstil, særlig med tanke på hvordan digitale medier har spilt inn på fritidsmønsteret deres de seneste ti årene. Påstanden var at økningen i bruk av tid hjemme foran en skjerm har ført til at unge sjeldnere henger rundt ute i situasjoner som kan utgjøre en risiko for problematferd. Det er vanskelig å måle endringer over tid i bruken av digitale medier, da dette er fenomener som endrer seg svært raskt. Samtidig viser tall på nasjonalt nivå fra Ung i Norge og Ungdata at ungdommer langt sjeldnere enn før bruker tid ute med venner. Eksempelvis oppga 58 prosent av norske ungdommer å bruke minst to hele kvelder i uka ute med venner i

undersøkelsen Ung i Norge i 1992, mens det samme tallet var 30 prosent i Ungdata i 2018 (Bakken, 2019). Så ekstreme endringer i livsstil er det sjelden man ser over så kort tid. Også tidsbruksundersøkelsene til Statistisk sentralbyrå viser at tid brukt på fysisk sosialt samvær har stupt de senere tiårene (Vaage, 2012). De seneste årene har to nye endringer i mediebildet igjen forandret ungdommenes liv: smarttelefonen og en betydelig nedgang i prisen på datatrafikk til mobilen. Påstanden fra Green (2016) var at tilgangen til et bærbart digitalt liv ville føre til at unge igjen beveger seg ut fra hjemmet, og at problematferden dermed vil øke i årene som kommer. Funnene i dette kapitlet antyder at det stemmer. En tidligere analyse av Ung i Oslo-undersøkelsene fra 2015 og 2018 har også vist en sammenheng mellom økninger i slåsning, fritid brukt ute med venner samt bruk av digitale medier (Frøyland et al., 2020). Dette samsvarer i så måte godt med en idé om at digitale medier først plasserte unge i hjemmet foran en skjerm, og dermed senket forekomsten av alle typer problematferd i en periode. Smarttelefonen har deretter fått de unge til å bevege seg ut igjen, og nivået av problematferd øker. Samtidig er det også ulike bruksmønstre for slike medier, hvor dataspill først og fremst skjer hjemme, mens bruk av sosiale medier skjer på mobiltelefonen. Andre kapitler i denne boka viser – i tråd med dette – at utstrakt bruk av sosiale medier henger sammen med mer rusbruk, mens tid brukt på dataspill derimot reduserer risikoen for rusbruk (Bilgrei et al., 2021).

Den tredje forklaringen som ble løftet fram i innledningen, omhandlet de unges forhold til skole og utdanning. Påstanden var at behovet for å prestere i skolen, for å lykkes senere i livet, kan ha hatt en framtdisiplinerende effekt som har gjort at unge avstår fra ulike typer problematferd. Tidligere analyser av Ung i Norge-undersøkelsene har vist at unge fikk en langt mer positiv innstilling til skolen i perioden 1992–2010 (Øia, 2011) og utviklingen har også fortsatt i de senere ungdataundersøkelsene (Bakken, 2015, 2016, 2017). Samtidig er det vanskelig å belegge påstanden om framtdisiplinering empirisk med foreliggende datamateriale. Ungdom har rett nok blitt mer positivt innstilt til skolen, men det er vanskelig å si om dette skyldes skolens krav eller andre årsaker. Den økningen i problematferd som har funnet sted de senere årene, samsvarer også dårlig med tanken om skolens framtdisiplinerende rolle, da behovet for formell

skolegang på ingen måte har minket i denne perioden. Likevel har det også vært en viss nedgang i skoletilpasning i Ungdata-undersøkelsene i samme periode som problematferden øker. Tendensen går i retning av at færre rapporterer om å trives på skolen, mens flere kjeder seg, flere gruer seg til å gå på skolen, og færre har planer om å ta høyere utdanning (Bakken, 2019).

Til sist ble ulike sider ved det moderne familielivet trukket fram som viktig for å forstå utviklingen i problematferd blant ungdom de siste tiårene. Økt nærhet og dialog mellom barn og foreldre er foreslått å kunne forklare en nedgang i problematferd (Collishaw et al., 2012). En økning i antallet oppløste familier samt kompleksiteten i nye familiekonstellasjoner kan derimot resultere i en økning (Thomson, 2014). Dessverre finnes det ikke like omfattende data om forholdet mellom barn og foreldre i det foreliggende datamaterialet som det som er brukt av Collishaw og kolleger (2012). En indikasjon på at det også i Norge har skjedd store endringer, er likevel at andelen unge i Oslo som rapporterer at foreldrene vet hvor de er og hvem de er sammen med på fritiden, økte fra omtrent 45 prosent i 1996 til 62 prosent i 2018 (Ung i Oslo 1996 og 2018, analysen vises ikke). Altså er det en utvikling som tydelig viser at foreldrene har større innsikt i sine barns liv i dag enn de hadde for 25 år siden, selv om det ikke nødvendigvis sier noe om graden av nærhet i forholdet. Samtidig viser både Ungdata-undersøkelsene og Ung i Oslo-undersøkelsene fra de siste årene at andelen unge som oppgir at foreldrene har god oversikt over hva de gjør på fritiden, synker marginalt (Bakken, 2018, 2019). Dette viser at det også her er tendenser til en endring i de unges livssituasjon. Funnene stemmer også godt med teorier som vektlegger foreldrenes rolle for å forstå problematferd blant ungdom (Cohen & Felson, 1979; Sampson & Laub, 1993). Samtidig opplever rundt 85 prosent av norske ungdomsskoleelever at foreldrene har god oversikt over fritiden deres (Bakken, 2018, 2019). Dette antyder at manglende oversikt fra foreldre antagelig ikke er forklaringsfaktoren vi leter etter for å forstå økningen i problematferd blant unge de siste årene. Avslutningsvis er det lite som tyder på store endringer i norsk familiedemografi de seneste årene som skulle forklare hvorfor unge plutselig rapporterer om mer problematferd, etter en lang periode med nedgang. Forskning på sammenhengen mellom det å vokse

opp i noe annet enn en tradisjonell kjernefamilie og problematferd blant barna viser også svært sprikende resultater. Antagelig kan dette tilskrives både kompleksiteten i familieoppbrudd og vanskeligheter med å måle dette på en god måte og individuelle variasjoner i hvordan barn håndterer slike situasjoner (Hadfield et al., 2018).

Et vesentlig poeng å diskutere knyttet til analysene i dette kapitlet, er konsekvensen av hva som måles i spørreskjemaene. Handlingene som inngår i samlemålet for problematferd, må alle kunne karakteriseres å være i den mindre alvorlige delen av skalaen for slik atferd. Det er ingen spørsmål som måler alvorlige former for problematferd. Dette har til en viss grad blitt tatt hensyn til gjennom å lage et mål som inkluderer både selve handlingen og hyppigheten av denne. Likevel er det en svakhet at vi ikke vet noe om mer alvorlige handlinger. Det er også verdt å huske på at analysene i kapitlet baserer seg på selvrapporteringsdata som er samlet inn på skolen. Tidligere forskning har vist en høyere forekomst av problematferd blant unge som har falt ut av skolen (Maynard et al., 2015). Dermed er det grunn til å anta at de som står bak de mest alvorlige handlingene, heller ikke har deltatt i spørreundersøkelsene. Med andre ord er det ikke sikkert at de mest alvorlige handlingene hadde blitt fanget opp, selv ved å ha med spørsmål i undersøkelsen. Måleproblematikken kan også være av betydning for forståelsen av metaforen om nyanser i grått. Legger man til grunn at mange av de som ikke har deltatt i undersøkelsen, i alle fall ville gjort noe galt, ville det forskyve balansen i gruppeinndelingen. Samtidig har ikke hvem som deltar og hvem som ikke deltar i de skolebaserte undersøkelsene, endret seg over tid. Analysene har i så måte bidratt til å belyse at det finnes nyanser i grått også når det gjelder mindre alvorlig problematferd, i tillegg til de som tidligere er blitt observert i tilknytning til mer alvorlige lovbrudd (Stangeland & Hauge, 1974).

Konklusjon

Analyser av ungdommers svar på selvrapporteringsundersøkelser gjennom tre tiår viser at nivået av problematferd i store deler av perioden har vært synkende, men at utviklingen har snudd i perioden etter 2015. Kapitlet startet med å henlede oppmerksomheten til metaforen om

nyanser i grått når det gjelder problematferd og kriminalitet blant ungdom, hvor påstanden er at de færreste gjør ingenting galt, mange gjør litt galt, og noen få gjør veldig mye galt. På starten av 1990-tallet var dette en treffende metafor. Fra rundt 2010 og framover mot 2015 viser derimot analysene at situasjonen var langt mer svart-hvit enn nyanser i grått. Fra 2015 og til i dag har gråtonene derimot blitt langt tydeligere igjen, og særlig andelen unge som ikke gjør noe galt, har blitt mindre. To mulige forklaringer på denne utviklingen ble løftet spesifikt fram: en endret fritid som følge av bruk av digitale medier og sosial ulikhet. Den endrede fritiden framstår som en plausibel forklaring på utviklingen i problematferd blant norske ungdommer. Den digitale revolusjonen plasserte unge hjemme foran en skjerm, og dermed langt oftere i situasjoner under oppsikt av voksne (Arnett, 2018; Cohen & Felson, 1979). Med smarttelefonen har unge igjen beveget seg ut, noe som har resultert i at problematferden øker. Sosial ulikhet, derimot, ser ikke ut til å være av vesentlig betydning for hvordan nivået av problematferd har utviklet seg de siste tiårene. Samlet sett reflekterer funnene som er presentert i dette kapitlet, kompleksiteten i det å forstå endring over tid i sosiale fenomener, hvor ulike tendenser på samme tid trekker i ulike retninger.

Litteratur

- Achenbach, T. M., Ivanova, M. Y., Rescorla, L. A., Turner, L. V. & Althoff, R. R. (2016). Internalizing/externalizing problems: Review and recommendations for clinical and research applications. *Journal of the American Academy of Child & Adolescent Psychiatry*, 55(8), 647–656. <https://doi.org/10.1016/j.jaac.2016.05.012>
- Agnew, R. (1992). Foundation for a general strain theory of crime and delinquency. *Criminology*, 30(1), 47–88. <https://doi.org/10.1111/j.1745-9125.1992.tb01093.x>
- Arnett, J. J. (2018). Getting better all the time: Trends in risk behavior among American adolescents since 1990. *Archives of Scientific Psychology*, 6(1), 87–95. <https://doi.org/10.1037/arco000046>
- Bakken, A. (1998). *Ungdomstid i storbyen* (NOVA Rapport 7/1998). NOVA. <https://hdl.handle.net/20.500.12199/3309>
- Bakken, A. (2015). *Ungdata 2014. Nasjonale resultater* (NOVA Rapport 7/15). NOVA. <https://hdl.handle.net/20.500.12199/5096>

- Bakken, A. (2016). *Ungdata 2016. Nasjonale resultater* (NOVA Rapport 8/16). NOVA. <https://hdl.handle.net/20.500.12199/3467>
- Bakken, A. (2017). *Ungdata 2017. Nasjonale resultater* (NOVA Rapport 10/17). NOVA. <https://hdl.handle.net/20.500.12199/5117>
- Bakken, A. (2018). *Ung i Oslo 2018* (NOVA Rapport 6/18). NOVA. <https://hdl.handle.net/20.500.12199/5133>
- Bakken, A. (2019). *Ungdata 2019. Nasjonale resultater* (NOVA Rapport 9/19). NOVA. <https://hdl.handle.net/20.500.12199/2252>
- Balvig, F. (2006). *Den ungdom! Om den stadig mer omsiggribende lovlidighet blandt unge i Danmark*. Det Kriminalpræventive Råd.
- Balvig, F. (2011). *Lovlydig ungdom. En selvrapporteringsundersøgelse blandt 14-15-årige unge i Danmark i 2010*. Det Kriminalpræventive Råd.
- Bilgrei, O. R., Bakken, A. & Pedersen, W. (2021). Når ungdom ruser seg. I G. Ødegård & W. Pedersen (Red.), *UNGDOMMEN* (s. 255–274). Cappelen Damm Akademisk. <https://doi.org/10.23865/noasp.142.ch11>
- Boccio, C. M. & Beaver, K. M. (2019). The influence of family structure on delinquent behavior. *Youth Violence and Juvenile Justice*, 17(1), 88–106. <https://doi.org/10.1177/1541204017727836>
- Christie, N. (1960). *Unge norske lovovertredere*. Universitetsforlaget.
- Christie, N., Andenæs, J. & Skirbekk, S. (1965). A study of self-reported crime. *Scandinavian Studies in Criminology*, 1, 86–116.
- Cohen, L. E. & Felson, M. (1979). Social change and crime rate trends: A routine activity approach. *American Sociological Review*, 44(4), 588–608. <https://doi.org/10.2307/2094589>
- Collishaw, S. (2015). Secular trends in child and adolescent mental health. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 56(3), 370–393. <https://doi.org/10.1111/jcpp.12372>
- Collishaw, S., Gardner, F., Maughan, B., Scott, J. & Pickles, A. (2012). Do historical changes in parent–child relationships explain increases in youth conduct problems? *Journal of Abnormal Child Psychology*, 40(1), 119–132. <https://doi.org/10.1007/s10802-011-9543-1>
- Collishaw, S. & Sellers, R. (2020). Trends in child and adolescent mental health prevalence, outcomes, and inequalities. I E. Taylor, F. C. Verhulst, J. Wong, K. Yoshida & A. Nikapota (Red.), *Mental health and illness of children and adolescents* (s. 1–11). Springer Singapore.
- Epland, J. (2016). Lavinntekt og inntektsfordeling. I E. L. Omholt (Red.), *Økonomi og levekår for ulike lavinntektsgrupper 2016*. Statistisk sentralbyrå.
- Epland, J. & Normann, T. M. (2020). Nesten 110 000 barn vokser opp med vedvarende lave husholdningsinntekter. <https://www.ssb.no/inntekt-og-forbruk/artikler-og-publikasjoner/nesten-111-000-barn-vokser-opp-med-vedvarende-lave-husholdningsinntekter>

- Falch, T., Borge, L.-E., Lujala, P., Nyhus, O. H. & Strøm, B. (2010). *Årsaker til og konsekvenser av manglende fullføring av videregående opplæring* (SØF-rapport nr. 3/10). Senter for økonomisk forskning AS.
- Falch, T. & Nyhus, O. H. (2011). *Betydningen av fullført videregående opplæring for sysselsetting blant unge voksne* (SØF-rapport nr. 01/11). Senter for økonomisk forskning AS.
- Frøyland, L. R., Bakken, A. & von Soest, T. (2020). Physical fighting and leisure activities among Norwegian adolescents – investigating co-occurring changes from 2015 to 2018. *Journal of Youth and Adolescence*, 49, 2298–2310. <https://doi.org/10.1007/s10964-020-01252-8>
- Frøyland, L. R. & Sletten, M. A. (2012). Mindre problematferd for de fleste, større problemer for de få? En studie av tidstrender i problematferd: 1992, 2002 og 2010. *Tidsskrift for ungdomsforskning*, 12(2), 43–66.
- Green, D. A. (2016). A funny thing happened on the way to mass subjugation: Propensity, opportunity, and irony in two accounts of the crime decline. *Dialectical Anthropology*, 40(4), 363–376. <https://doi.org/10.1007/s10624-016-9438-1>
- Hadfield, K., Amos, M., Ungar, M., Gosselin, J. & Ganong, L. (2018). Do changes to family structure affect child and family outcomes? A systematic review of the instability hypothesis. *Journal of Family Theory & Review*, 10(1), 87–110. <https://doi.org/10.1111/jftr.12243>
- Haynie, D. L. & Osgood, D. W. (2005). Reconsidering peers and delinquency: How do peers matter? *Social Forces*, 84(2), 1109–1130. <https://doi.org/10.1353/sof.2006.0018>
- Hegna, K., Ødegård, G. & Strandbu, A. (2013). En «sykt seriøs» ungdomsgenerasjon? *Tidsskrift for Norsk psykologforening*, 50(4), 374–377.
- Hirschi, T. & Gottfredson, M. (1993). Age and the explanation of crime. *American Journal of Sociology*, 89(3), 552–584. <https://doi.org/10.1086/227905>
- Hyggen, C., Brattbakk, I. & Borgeraas, E. (2018). *Muligheter og hindringer for barn i lavinntektsfamilier: En kunnskapsoppsummering* (NOVA Rapport 11/18). NOVA. <https://hdl.handle.net/20.500.12199/5129>
- Högberg, B., Strandh, M. & Hagquist, C. (2020). Gender and secular trends in adolescent mental health over 24 years – the role of school-related stress. *Social Science & Medicine*, 250, 112890. <https://doi.org/10.1016/j.socscimed.2020.112890>
- Kivivuori, J. & Bernburg, J. G. (2011). Delinquency research in the Nordic Countries. *Crime and Justice*, 40(1), 405–477. <https://doi.org/10.1086/658890>
- Langton, E. G., Collishaw, S., Goodman, R., Pickles, A. & Maughan, B. (2011). An emerging income differential for adolescent emotional problems. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 52(10), 1081–1088. <https://doi.org/10.1111/j.1469-7610.2011.02447.x>
- Lomell, H. M. & Skilbrei, M. L. (Red.) (2017). *Kriminologi*. Universitetsforlaget.

- Maynard, B. R., Salas-Wright, C. P. & Vaughn, M. G. (2015). High school dropouts in emerging adulthood: Substance use, mental health problems, and crime. *Community Mental Health Journal*, 51(3), 289–299. <https://doi.org/10.1007/s10597-014-9760-5>
- McGee, T. R. & Moffitt, T. E. (2019). The developmental taxonomy. I D. P. Farrington, L. Kazemian & A. R. Piquero (Red.), *The Oxford handbook of developmental and life-course criminology* (s. 149–158). Oxford University Press Inc.
- Moffitt, T. E. (1993). Adolescence-limited and life-course-persistent antisocial behavior: A developmental taxonomy. *Psychological Review*, 100(4), 674–701. <https://doi.org/10.1037/0033-295X.100.4.674>
- Oslo kommune & Oslo politidistrikt (2019). *Barne- og ungdomskriminaliteten i Oslo. Rapport basert på data fra 2018*. Oslo kommune og Oslo politidistrikt.
- Pedersen, W. (1992). Ungdomskriminalitet: Nyanser i grått? *Tidsskrift for samfunnsforskning*, 33, 353–364.
- Rutter, M. & Smith, D. J. (Red.). (1995). *Psychosocial disorders in young people: Time trends and their causes*. Wiley.
- Sampson, R. J. & Laub, J. H. (1993). *Crime in the making*. Harvard University Press.
- Skardhamar, T. (2004). Noen få veier tungt i kriminalitetsbildet. *Samfunnsspeilet*, 18(3), 25–31.
- Skog, O.-J. (2006). *Skam og skade. Noen avviks sosiologiske temaer*. Gyldendal Akademisk.
- Stangeland, P. & Hauge, R. (1974). *Nyanser i grått: En undersøkelse av selvrapportert kriminalitet blant norsk ungdom*. Universitetsforlaget.
- Statistisk sentralbyrå (2020a). Fakta om norsk økonomi. <https://www.ssb.no/nasjonalregnskap-og-konjunkturer/faktaside/norsk-okonomi>
- Statistisk sentralbyrå (2020b). Inntekts- og formuesstatistikk for husholdninger. <https://www.ssb.no/statbank/table/07756/>
- Thomson, E. (2014). Family complexity in Europe. *The ANNALS of the American Academy of Political and Social Science*, 654(1), 245–258. <https://doi.org/10.1177/0002716214531384>
- von Soest, T. & Wichstrøm, L. (2014). Secular trends in depressive symptoms among Norwegian adolescents from 1992 to 2010. *Journal of Abnormal Child Psychology*, 42(3), 403–415. <https://doi.org/10.1007/s10802-013-9785-1>
- Vaage, O. F. (2012). *Tidene skifter. Tidsbruk 1971–2010*. Statistiske analyser 125. Statistisk sentralbyrå.
- Øia, T. (2011). *Ungdomsskoleelever. Motivasjon, mestring og resultater* (NOVA Rapport 9/2011). NOVA.

Del 4

Engasjement, opprør

KAPITTEL 13

Nye seksualiteter, nye kjønn?

Willy Pedersen

Institutt for sosiologi og samfunnsgeografi, Universitetet i Oslo og NOVA, OsloMet – storbyuniversitetet

Ketil Slagstad

Institutt for helse og samfunn, Universitetet i Oslo

Tilmann von Soest

Psykologisk institutt, Universitetet i Oslo og NOVA, OsloMet – storbyuniversitetet

Abstract: Fifty years ago, the concept “sexual script” was coined to describe sexual activities as social and learned interactions. Such scripts gradually change, however, and result in what we may label “generational sexualities”. Drawing on such theory and the *Young in Oslo* data set, we show that age of first heterosexual intercourse, perhaps contrary to expectations, has increased over the past two decades. We also show how debut age reflects sociodemographic and area-related characteristics in Oslo: Adolescents in the wealthy areas have a lower sexual debut age than those living in less affluent parts of the city. This pattern, however, varies with factors such as immigration, religion and the use of alcohol and social media. Further, we show that one in five no longer define themselves within the traditional homo-hetero dichotomy. We discuss whether gender identities have become more fluid, and we show that the term “queer”, with its connotations of exploration, openness and inclusion, has become popular, as opposed to older terms such as “lesbian”, “gay” or “bisexual”. Thus, strong social forces shape adolescent sexual behaviours, but sexual scripts, and sexual and gender identities, seem to allow for more variations than before.

Keywords: sexuality, intercourse, gender identity, queer

Introduksjon¹

Omtrent samtidig med at *SKAM*-serien rullet over landet for noen år siden, dukket begrepet *hooke* opp i alminnelig språkbruk blant ungdom. En av *SKAM*-deltakerne sa: «Når jeg har *hooket* har jeg ikke hatt sex. Det er bare klinings.» Begrepet stammer fra muntlig engelsk, hvor verbet *hook up* nok har betydningen «kline», men også kan innebære «å ha sex» (Manning et al., 2006).

En norsk studie av ungdom som feiret russetida, fra omtrent samme tid, viste også at begrepet *hooke* var i bruk, og at det – i tråd med betydningen på engelsk – rommet mer enn det *SKAM*-deltakeren beskrev (Fjær et al., 2015). Det kunne bety å kline, kjærtegne hverandre på overkropp eller kjønnsorganer, men også å ha samleie eller oralsex. Likevel var det noe annet som var avgjørende, nemlig at det foregikk utenfor et parforhold. Dette er også i tråd med betydningen på engelsk, hvor begrepet betegner «non-relationship sex» (Manning et al., 2006). Begrepet *hooke* er tvetydig med hensyn til *handlingene* som inngår i det, men entydig hva angår *relasjonens* karakter. Du *hooker* ikke med en kjæreste.

Det var to andre funn i den norske studien vi refererte over (Fjær et al., 2015). Ungdommene var opptatt av å fremstå som liberale og åpne med hensyn til sex, også utenfor etablerte parforhold, og det gjaldt uavhengig av kjønn. Det var skepsis mot dem som drev med «slutshaming», et begrep som også var velkjent for dem, og som betyr å kritisere kvinner for å bryte standardnormene for sex. Likevel var det mange som mer subtilt kritiserte jenter for nettopp dette, ikke minst andre jenter. Gutter ble ikke kritisert på samme måte, og det var heller ikke noe ord rettet mot gutter som tilsvarte begrepet «hore». Andre studier viser også at for eksempel begreper som «stud» eller «player» kan være nokså positive (Bogle, 2008). Den norske studien viste at russetida på overflaten nok var preget av liberale og kjønnssegaltære holdninger, likevel var det en tydelig dobbel standard: Gutter kunne være seksuelt aktive, også utenfor parrelasjoner. Jenter hadde ikke uten videre denne friheten.

¹ Arbeidet med dette bokkapitlet er finansiert av midler fra Norges forskningsråd (prosjektene 283370, 288083 og 300816).

Begrepet *hooke* er altså nytt i Norge, men aktiviteten kan likevel plasseres innenfor en tradisjon hvor forskere gjennom flere tiår har beskrevet hvilke handlinger ungdom deltar i, og som kan forstås som «seksuelle», og hvilke normer som regulerer det hele. Den engelske sosiologen Ken Plummer formet begrepet «generational sexualities». Dette innebærer at de som blir seksuelt aktive i en bestemt historisk periode, gjerne deler språk og i noen grad normer om seksualitet, og at normene kan variere etter kjønn, sosial klasse og etnisk bakgrunn (Plummer, 2019). Det finnes nok eldre norske betegnelser på noe av det som fanges av begrepet å *hooke*, men kanskje fanger det også praksisformer som har blitt mer utbredt. Nye begreper fester seg nettopp fordi de bidrar til å fortolke og fastholde en virkelighet som hele tiden endrer seg.

Nøkkelbegrepet i den sosiologiske forskningen på feltet er «seksuelle skript». Det ble formet av sosiologene John Gagnon og William Simon (1973) for femti år siden. Enkelt sagt utgjør det et rammeverk som identifiserer med *hvem* vi kan ha sex, *når* og *hvor* vi kan ha det, *hva* vi kan gjøre, og *hvorfor* vi kan gjøre det. Begrepet ble lokalisert til tre nivåer: *Kulturelle scenarier* – som er koder for akseptable former for seksualitet på kollektivt nivå. Det dreier seg om narrativer eller symboler som gir forordninger om hva vi kan og ikke kan gjøre, og som finnes som representasjoner i det offentlige rom, blant annet gjennom massemedier, og både religiøse ledere og helsepersonell kan bidra til å formulere dem. Men de befinner seg på et allment plan, og det må fremforhandles løsninger i de konkrete seksuelle situasjoner. Dette nødvendiggjør *interpersonlige skript*. Det sikter til prosesser hvor narrativene omformes til konkrete handlinger, hvor aktørene spiller ulike roller, tilpasset skriptene. Men den enkelte seksuelle aktør må også tilpasse handlingene til eget begjær, til egne lengsler og ønsker som kanskje kan være heterogene og uklare. Det nødvendiggjør *intrapersonlige skript*. Her kobles fantasier samt impulser fra tidligere seksuelle erfaringer med tanker om hvordan partner og andre rundt en kan reagere på det en gjør. Bakgrunnen for tankesettet var altså at seksualiteten vår formes innenfor en historisk, kulturell og sosial kontekst. Dessuten innebar begrepet at vi får et bestemt sett av muligheter, samt at det er rom for individuelle valg.

Dette var et radikalt standpunkt. I mye tidligere forskning antok en nemlig at menneskene, på samme måte som dyrene, hadde et biologisk

grunnlag av drifter som de forsøkte å «kontrollere» – men med ulike grad av suksess. Etter hvert ble perspektivet snarere at livet en lever, i en bestemt historisk epoke, er formende når det gjelder hva vi forstår som «seksuelt», og for hvordan vi samhandler som seksuelle aktører. Ingen bestrider betydningen av biologi, men seksualiteten formes ikke av biologi alene. Snarere er de seksuelle aktørene reflekterende individer som samhandler med andre, hjulpet av et system av normer og instruksjoner. Eller sagt på en annen måte: Selv når vi er som mest intime, er vi svært sosiale.

En rekke forskere har de siste tiårene levert bidrag som har mye til felles med tankesettet til Gagnon og Simon. La oss her nevne noen: Michel Foucault skrev mot slutten av sitt liv tre bøker om seksualitet fra et historisk perspektiv, og beskrev hvordan seksualiteten formes sosialt og i møte med maktstrukturer. Vi har ikke noen «egentlig» og «ren» seksualitet som ligger «lagret» i kroppen, og som det gjelder å frigjøre. Ken Plummer har vi allerede nevnt, og han var den første til å lansere et narrativt perspektiv, som innebærer at fortellingene om sex gir muligheter til identitetsutvikling og nye handlingsvalg. Samfunnets *sexual storytelling* ble mer intens på 1970- og 80-tallet – med fortellinger om kvinners orgasme, om å komme ut som homofil, men også om voldtekt og incest. Kort tid etter beskrev sosiologen Anthony Giddens det han kalte «plastisk seksualitet». Argumentet gikk slik: Seksualiteten har blitt frigjort fra reproduksjonen og integrert i våre individuelle livsprosjekter. Vi kan inngå det han kaller *rene relasjoner*, men som bare består så lenge vi har noe igjen for å delta. Han mente dette var et dypt demokratisk prosjekt som hvilte på blant annet bedre prevensjon og kvinners økte selvbestemmelse, selv om han fikk kritikk for at han var blind for maktutøvelsen i denne sfæren av livet (for en oversikt, se: Pedersen, 2005).

De seksuelle handlingene dagens norske ungdommer velger å delta i, vil antakelig formes av hvilket kjønn de har, og av hvor i landet de bor. Antakelig spiller deres forhold til religion inn, og kanskje påvirkes de av om familien har innvandret fra land med andre seksualnormer enn det Norge har. Vi vil først undersøke i hvilken grad det som ofte omtales som «seksuell debutalder», formes av slike forhold. I siste del av kapitlet vil vi belyse hvordan det synes å ha blitt større rom for seksualitetsformer som kalles «skeive», og hvordan både seksuelle identiteter og kjønn oppviser større variasjon enn vi så for bare få år siden.

En sekvens av handlinger, «seksuell debutalder»

Alle ungdommer går gjennom ulike erfaringer når de utforsker sin seksualitet, og de gjør det i relasjoner med varierende grad av stabilitet, dybde og alvor. En av forfatterne bak begrepet seksuelle skript deltok også i den største seksual-epidemiologiske studien som har blitt gjennomført (Laumann & Gagnon, 1994). Forfatteren beskrev den vanlige sekvensen av handlinger amerikanske ungdommer følger når de utforsker sin seksualitet gjennom en type trinn eller stadier med ulik grad av «alvor». De ulike trinnene kan knyttes til ulike eller samme partner. (1) Det første trinnet innebærer at gutt og jente kliner; (2) dernest at gutten kjærtegner jentas bryster – først utenpå klærne, så under; (3) så kjærtegner begge hverandres kjønnsorganer, men gutten tar typisk initiativet; (4) dette glir gradvis over til fullbyrdet vaginalt samleie; (5) først etter dette har en oralsex, og igjen er først gutten den aktive part overfor jenta (*cunnilingus*), mens hun normalt vil vente litt før hun «suger ham» (*fellatio*).

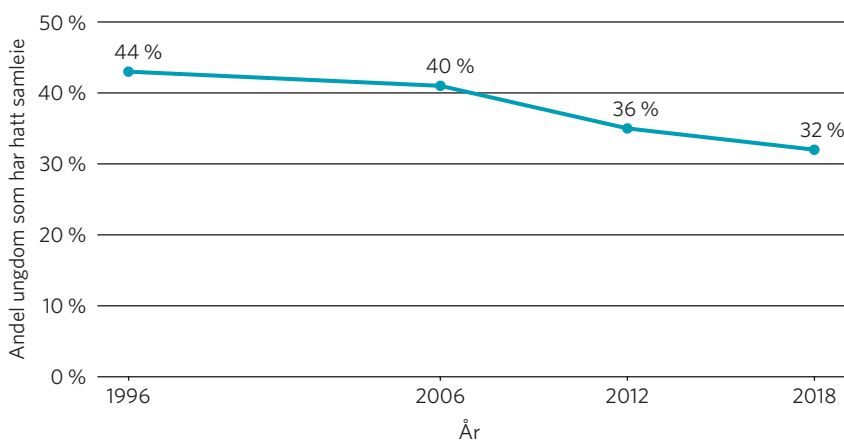
De dokumenterte altså en sekvens av handlinger, dessuten at den var kjønnnet: Han er aktiv, hun responderer med å «tillate» eller «nekte» hans ulike fremstøt. Mange – både blant folk flest og forskere – vil fortsatt bedømme trinn (4), fullbyrdet vaginalt samleie, som den egentlige «seksuelle debuten», selv om dette altså i realiteten bare er ett blant flere trinn i en lang sekvens. Dessuten er det mange unntak fra sekvensen, ikke minst blant dem som gjør seksuelle erfaringer med en av samme kjønn (Green, 2008). Seksuelle skript kan også variere med sosial klasse, etnisk bakgrunn og religiøst engasjement (Eaton et al., 2016). I en annen fascinerende studie viste forskere at ungdoms seksualitet ble tilpasset årstid, vær og ferier: Kurven over samleiedebut hadde to topper: den varme forsommeren med lange kvelder ute (i form av seksuelle *hook-ups*) og starten på den rolige juleferien (med samleiedebut mellom faste kjærester) (Levin et al., 2002).

De siste årene har sosiale medier bidratt til å forme ungdommers seksualitet gjennom både nye kontaktfora og muligheter for selvpresentasjoner (Fox & Vendemia, 2016). Mange utsettes for og deltar frivillig i «sexting», hvor en produserer seksualiserte bilder eller filmer og sender til andre (Cooper et al., 2016). Forskere har vist hvordan nettporno i økende grad synes å forme de seksuelle skriptene, og enkelte typer nettporno viser

åpenbart fordreide beskrivelser av hva som typisk skjer i seksuell samhandling, og preges også av degradering av kvinner (Fritz & Paul, 2017; Sun et al., 2016). Likevel er kanskje et annet trekk enda tydeligere i de seinere års forskning samt i opplysning om ungdom og sex: Det har blitt mer aksept for at sex (med samtykke) også for ungdom kan være fint. Tidligere har man nok fokusert sterkere på «farlig sex» – uønskete graviditeter, seksuelt overførbare sykdommer og seksuelle overgrep (Harden, 2014).

Blant dagens norske ungdommer kan en se en mulig refleks av den standardsekvensen en dokumenterte i USA for tretti år siden. Den siste Ung i Oslo-studien – fra 2018 – viser at nesten sju av ti elever på videregående skole har klint, rundt halvparten har kjærttegnet en annens kjønnsorgan, mens noe over 40 prosent har hatt samleie (Bakken, 2018). De aller fleste har vært forelsket, og mange har hatt minst ett kjæresteforhold.

Ung i Oslo-studiene har foregått helt siden 1990-tallet. Vi kan derfor belyse tidstrender, for eksempel hvor mange ungdommer i en bestemt alderskategori som har hatt samleie, over en periode på drøyt tju år. Figur 1 viser nettopp dette. Data er fra Oslo-ungdommer i første trinn på videregående skole gjennom fem identiske studier. Resultatene viser at det har vært en jevnt fallende trend. Vi ser at bare 32 prosent av dem som gikk i Vg1 i 2018, hadde hatt samleie, noe som er den laveste andelen siden vi begynte med disse studiene.

Figur 1. Andel Oslo-ungdom i Vg1 som har hatt samleie i 1996, 2006, 2012 og 2018. Data fra Ung i Oslo-undersøkelsene.

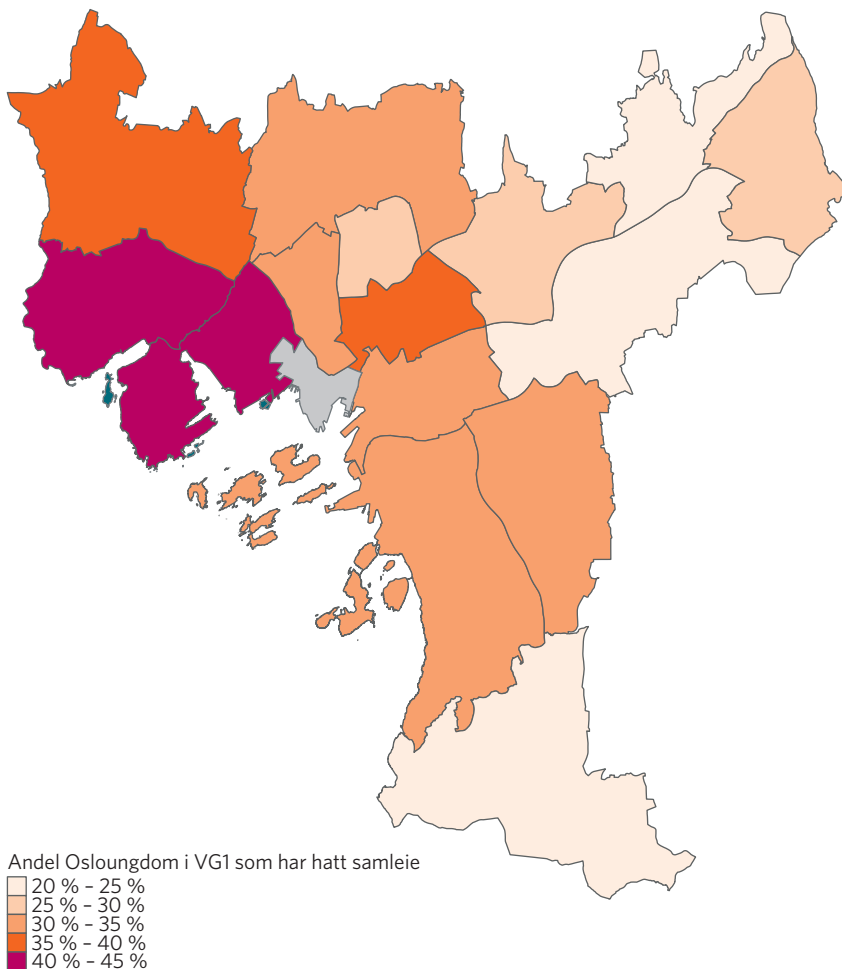
Mange forskere mener at seksualiseringen av ungdomstiden har økt de siste årene, ikke minst gjennom populærkultur og sosiale medier (Ringrose, 2016). Noen vil nok derfor stusse over at andelen som har samleiedebutert, har falt. Vi vet ikke nok om årsakene til dette, men det faller inn i et mønster av mindre problematferd og lavere forbruk av alkohol over samme periode, noe som blir beskrevet i andre kapitler i denne boka. Det kan også ha sammenheng med en klar økning av andelen personer med innvandrerbakgrunn i Oslo, noe som også har bidratt til å redusere forbruket av alkohol (Rogne et al., 2019). Vi står her overfor et paradoks: En økt seksualisering av ungdomstiden, men en høyere alder for samleiedebut.

Samleiedebut i Oslo: Hvilke faktorer spiller inn?

Hvilke faktorer kan belyse om Oslo-ungdommer velger å ha samleie eller å vente? For å belyse temaet har vi analysert data fra 3341 ungdommer i Vg1 i 2018 som deltok i Ung i Oslo-studien. De fleste var 16 og 17 år gamle. Som vi så i Figur 1, hadde 32 prosent hatt samleie. Basert på tidligere studier var vi interessert i betydningen av kjønn, bosted i byen, sosioøkonomisk status, eventuell innvandrerbakgrunn, religion, alkoholbruk og bruk av sosiale medier. Vi delte bydelene inn i fire ulike områder: ytre Oslo øst (Søndre Nordstrand, Bjerke, Stovner, Alna og Grorud), vestkant (Vestre Aker, Nordre Aker, Ullern, Frogner, St. Hanshaugen), indre Oslo øst (Grünerløkka, Gamle Oslo, Sagene) og etablert ytre øst (Østensjø og Nordstrand). Vi skilte mellom de med to utenlandskfødte foreldre og andre ungdommer, og mellom de som ikke bekjente seg til noen religion, kristne, muslimer og de med andre religioner. I tillegg delte vi utvalget opp i de som hadde drukket seg beruset det siste året, og de som ikke hadde gjort det, og skilte mellom de som hadde brukt sosiale medier inntil to timer daglig, og de som hadde brukt dem hyppigere.

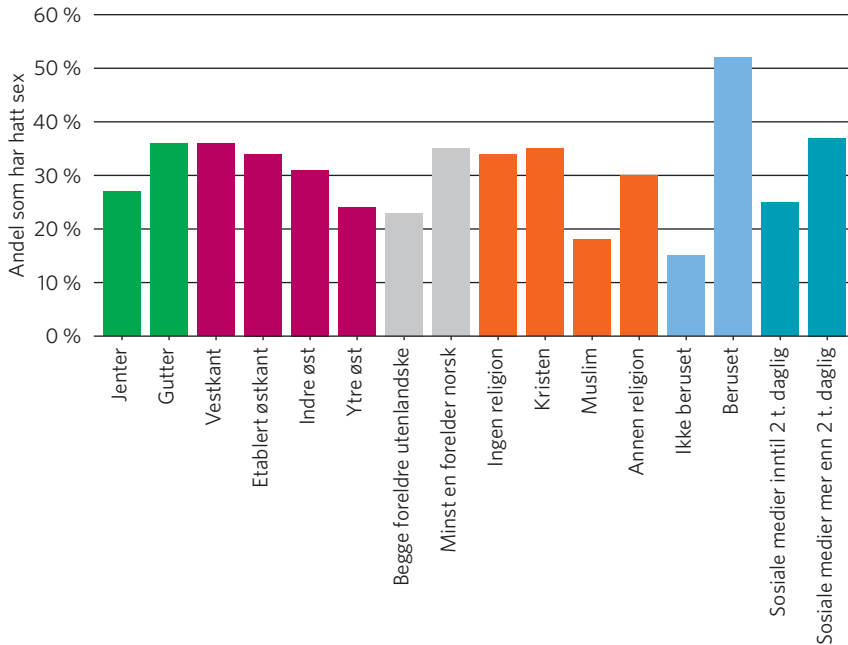
Et utgangspunkt var at Oslo er en sosialt delt by, med en velstående vestkant og en østkant hvor befolkningen har lavere utdanning og inntekt. I Oslo øst er det også mange flere innvandrere enn på vestkanten. I Figur 2 viser vi andelen som har samleiedebutert, etter bydel.

Forskjellene er store: Flest har debutert i den sentrumsnære bydelen Frogner på Oslo vest, men de øvrige vestkantbydelene ligger også høyt. Lavest ligger bydeler i ytre Oslo øst, som Grorud og Alna. Øst-vest-skiellet ser altså ut til å spille en viktig rolle.

Figur 2. Andel ungdom i Vg 1 som har hatt samleie etter bydeler i Oslo. Data fra Ung i Oslo 2018.

Hva kan årsaken til bydelsforskjellene være? Spiller de andre variablene noen rolle? Figur 3 viser at det er flere gutter (36 %) enn jenter (27 %) som har hatt samleie.

Figur 3. Andel ungdom i Vg 1 som har hatt samleie etter demografi, religion, beruselsesdriking og bruk av sosiale medier. Data fra Ung i Oslo 2018.

Når vi bruker firedelingene med hensyn til bydel, gjenfinner vi mønsteret fra Figur 2: I bydelene i ytre øst er det en lavere andel (24 %) enn i andre deler av byen (mellom 31 og 36 %). Det samme gjelder ungdom med innvandrerbakgrunn og muslimsk ungdom, der er det færre som har debutert. Men den største forskjellen ser vi med hensyn til alkoholberuselse: Bare 15 prosent av dem som ikke har vært beruset siste år, har hatt samleie, mens det gjelder hele 52 prosent av de som har vært beruset. Andelen er også høyere blant ungdom som bruker sosiale medier hyppig.

Deretter analyserte vi dataene ved hjelp av logistiske regresjonsanalyser med samleie som avhengig variabel. Først brukte vi enkle regresjonsanalyser, hvor hver variabel ble lagt inn for seg (se «enkle modeller» i Tabell 1). Analysene viser samme bilde som Figur 3, og alle variablene hadde en signifikant sammenheng med å ha hatt samleie. Deretter gjennomførte vi multiple regresjonsanalyser, hvor flere variabler ble lagt inn samtidig (se «multiple modeller» i Tabell 1). I Modell 1 inkluderte vi kjønn og bydel, og vi ser at det var sterke sammenhenger med samleiedebut.

Tabell 1. Logistisk regresjonsanalyse med samleie (ja/nei) som avhengig variabel. Data fra ungdom fra Vg 1, Ung i Oslo 2018 (N = 3.341)

	Enkle modeller			Multiple modeller							
	OR	95 % KI	95 % KI	Modell 1		Modell 2		Modell 3			
				OR	95 % KI	OR	95 % KI	OR	95 % KI		
Kjønn											
Jente (referanse)											
Gutt	1,52***	1,31-1,76	1,47***	1,26-1,71	1,45***	1,25-1,69	1,80***	1,52-2,14			
Bydel											
Ytre øst (referanse)											
Vestkant	1,75***	1,46-2,10	1,96***	1,62-2,36	1,33**	1,09-1,64	0,93	0,74-1,17			
Etablert østkant	1,62***	1,27-2,06	1,58***	1,23-2,02	1,39*	1,08-1,80	1,11	0,84-1,47			
Indre øst	1,41**	1,14-1,75	1,51***	1,22-1,88	1,06	0,84-1,34	0,90	0,69-1,16			
Foreldrenes etnisitet											
Begge foreldrene ikke født i Norge (referanse)											
Minst én forelder født i Norge	1,83***	1,56-2,16			1,59***	1,28-1,98	1,25	0,99-1,59			
Religion											
Muslim (referanse)											
Ingen religion	2,26***	1,79-2,84			1,89***	1,41-2,53	1,33	0,96-1,82			
Kristen	2,40***	1,91-3,01			2,10***	1,58-2,79	1,43*	1,05-1,95			
Andre religioner	1,93***	1,38-2,69			1,94***	1,37-2,76	1,43	0,97-2,10			
Berusedrikkning											
Ikke beruset siste år (referanse)											
Beruset minst én gang siste år	6,25***	5,31-7,36					5,97***	4,96-7,19			
Sosiale medier											
Inntil 2 timer sosiale medier daglig (referanse)											
Mer enn 2 timer sosiale medier daglig	1,74***	1,50-2,02					1,74***	1,46-2,07			

Note: Alle multiple analyser er kontrollert for alder. OR = Odds ratio, 95 % KI = 95 % konfidensintervall av OR, *p < 0,05, **p < 0,01, ***p < 0,001

I Modell 2 tok vi også med innvandrerbakgrunn og religion, noe som innebar at bydelsforskjellene ble merkbart mindre (oddsratioene blir redusert). I Modell 3 inkluderte vi i tillegg alkoholberuselse og hyppig bruk av sosiale medier. Betydningen av de andre prediktorvariablene, bortsett fra kjønn, ble kraftig redusert, og de fleste sammenhengene var ikke lenger signifikante.

Den multivariate analysen viser altså at det skjuler seg andre forhold bak de sterke bydelsforskjellene. Sosioøkonomisk status spiller liten rolle i modellene. Innvandrerbakgrunn og religion synes å *bremse* sannsynligheten for å ha samleie. Derimot *øker* sannsynligheten dersom en drikker seg beruset på alkohol og er svært aktiv på sosiale medier. Statistisk var det de to siste variablene samt kjønn som stod igjen med sterkeste statistisk effekt, selv om vi ut fra slike data ikke uten videre kan slutte oss til årsakssammenhenger. Det er overraskende at flere gutter enn jenter har samleiedebutert. En rekke tidligere studier fra Norge har nemlig vist at jentene er tidligere ute, det samme gjelder i våre naboland, noe som har blitt beskrevet som «det nordiske mønsteret» (Pedersen & Samuelsen, 2003). Seinere studier kan vise om dette mønsteret bare gjelder Oslo, eller også resten av landet. Det er slett ikke sikkert, Oslo-ungdom atskiller seg fra ungdom i andre deler av landet på en rekke måter (Bakken, 2019).

Denne typen data gir heller ikke mye informasjon om de finere mekanismene bak sammenhengene. Hvordan spiller alkohol og festing inn? Hvorfor er ungdommene som er mest aktive på sosiale medier, tidligst ute? Vi aner et komplekst samspill hvor ulike sosiale forhold har betydning. En rekke studier har dokumentert noe av det samme vi viser her: Seksualiteten utfoldes gjerne i en privat og intim kontekst. Men den formes av tunge sosiale bakgrunnsfaktorer, av verdier og av religion. Dessuten veves den på en subtil måte inn i hverdags- og festlivets ulike virksomheter og praksisformer.

Skeive seksualiteter, nye identiteter

Så langt har det ligget som en underliggende premiss at sex er noe som foregår mellom gutt og jente. Men det er selvsagt ikke opplagt. I den

nasjonale Ungdata-undersøkelsen spurte vi ungdom på videregående skole om de opplevde seg som homofile/lesbiske. Blant jentene gjaldt det 1 prosent, blant guttene 2 prosent. Internasjonale studier viser tall på samme nivå (Conron, Mimiaga, & Landers, 2010; Laumann & Gagnon, 1994). Men det interessante var at mange krysset av *utenfor* de to boksene heterofil/homofil: Det var 5 prosent som krysset av på «litt begge deler»; 3 prosent på «usikker på hvilken merkelapp som passer», og 10 prosent på «ingen av delene». Under 80 prosent definerte seg som heterofile. Mange bryter altså på en eller annen måte med dikotomien hetero/homo når de svarer. Det gjelder nesten like mange gutter som jenter.

I en norsk studie av Hegna og Larsen (2007) beskrev forfatterne romantisk tiltrekning og seksuelle handlinger mellom ungdommer av samme kjønn. De viste at det var store forskjeller i forekomsten av klining og flørting, som mange flere jenter enn gutter rapporterte. Derimot var kjønnsforskjellene mindre for klart seksuelle erfaringer med samme kjønn. Konklusjonen ble at romantiske og seksuelle handlinger mellom gutter oftere var knyttet til dypere følelser og identiteter. Det betyr gjerne noe. Derimot kan slike handlinger for jenter oftere være del av mer uforpliktende lek med grenser, som nysgjerrighet og utforskning.

I en annen norsk studie gjorde vi funn som kan minne litt om dette. Vi belyste tre dimensjoner ved ungdommers seksualitet: (i) *handlinger* sammen med eget kjønn; (ii) *tiltrekning* mot eget kjønn; og (iii) *seksuell identitet* (Pedersen & Kristiansen, 2003). En liten kjerne på 1–2 prosent definerte seg også i dette utvalget som homofile eller lesbiske. Men mange flere hadde gjort seksuelle erfaringer med samme kjønn; en del følte seg *litt* tiltrukket av samme kjønn, og en god del opplevde seg ikke som *utelukkende* heterofile. Det var 10 prosent av guttene og nesten én av fire jenter som på en eller annen måte brøt med den binære modellen.

De siste årene har det vært økende åpenhet rundt brudd på tradisjonelle normer for seksualitet, noe som også speiler seg i organisasjonene på feltet. Det norske forbundet av 1948 organiserte i sin tid bare homofile menn og lesbiske kvinner. Etter noen år ble bifile inkludert. De siste årene har transpersoner blitt med, og i 2016 tok organisasjonen navnet Fri – foreningen for kjønns- og seksualitetsmangfold. Ungdomsorganisasjonen

heter Skeiv ungdom. Paraplybegrepet «lhbtiq» (lesbisk, homofil, bifil, transperson, interkjønn og queer) rommer en rekke seksualitets- og identitetskategorier. I noen miljøer synes de tradisjonelle begrepene «lesbisk» og «homofil» å ha fått et litt gammelmodig og utdatert preg (Svendsen et al., 2018).

Begrepet «skeiv» (fra engelsk «queer») har blitt en mer åpen fellesbetegnelse på dem som faller utenfor «den heteronormative tokjønnsmodellen». Historikeren Hanne Marie Johansen (2019) belyser «skeive linjer» i norsk historie fra norrøn tid til i dag, og viser at det alltid har vært risikabelt å bryte med denne modellen. Både teologer, medisinere og jurister har bidratt til stigmatisering (Jordåen, 2010; Meyerowitz, 2002). Men antropologen Hans W. Kristiansen (2008) beskrev hvordan et nytt «åpenhetsparadigme» vokste frem på 1970-tallet – med blant annet dette slagordet: «We're here, we're queer, get used to it.» «Skeiv» synes nå å betegne en slags antiidentitet, det har blitt et paraplybegrep som har gått inn i hverdagsspråket for å markere forskjell fra det «streite». Slik åpnes trange kjønns- og seksualitetsbokser. Samtidig hevder enkelte at denne historiefortellingen har fokusert for sterkt på kampen til hvite, homofile menn, selv om den i realiteten også har handlet om for eksempel kamp mot kvinneundertrykking og rasisme (Ferguson, 2019).

Det er altså få som beskriver seg som homofile eller lesbiske i surveystudier, men våre data viser at mange nå reserverer seg mot å plasseres innenfor den entydige hetero–homo–dikotomien. Såkalt «grenslandsseksualitet» er mer utbredt blant ungdom enn i den voksne befolkningen (Callis, 2014). Den innovative *SKAM*-serien, som vi allerede har vært innom, bidro også til å videreutvikle språket for seksuelle identiteter. Romansen mellom karakterene Isak og Even belyste for eksempel den stigmatiserte posisjonen som både homofil og feminin. I en empirisk studie av skeive norske ungdommer brukte en fokusgruppe med basis i nettopp disse sekvensene fra *SKAM*. Samtalene viste at homofile gutter kunne oppleve stigmatisering nettopp på grunn av den stereotype koblingen mellom mannlig homofili og femininitet. Begrepet «skeiv» ble opplevd som å åpne for et bredere spekter av uttrykksformer. Rammen rundt disse prosessene er, hevdet forskerne, et seksuelt landskap som stadig endrer seg. En finner mer åpenhet og toleranse, men fortsatt skepsis – og også

åpen homofobi (Svendsen et al., 2018). Innenfor det skeive kjønnsuttrykket for kvinner finnes det også ulike utforminger – som *femme* (feminin) og *butch* (maskulin), med tilhørende atferdsformer og stiler (Rothblum et al., 2018; Vik, 2019). Men noen hevder at også disse begrepene er i rask endring og allerede kan virke gammelmodige (Alarcón, 2020).

Flere norske studier kan altså tyde på at flere jenter enn gutter bryter med den entydige heteroposisjonen. Kanskje skyldes det at gutter har forholdt seg til nokså trange rammer for akseptabel maskulinitet, mens jenters utforming av akseptable femininiteter – i alle fall på dette området – har vært mer åpne (se også: Connell & Messerschmidt, 2005). Men resultatene fra Ung i Oslo 2018, som vi har beskrevet her, kan tyde på at det har skjedd endringer hos guttene, siden nesten like mange gutter som jenter krysses av utenfor hovedboksene hetero/homo. Flere internasjonale studier peker også mot nye og mer åpne typer maskulinitet hos unge menn (Waling, 2019). Men fortsatt har norske menn mer negative holdninger enn kvinner til dem som bryter med den binære modellen. Menn har dessuten mer positive holdninger til lesbiske kvinner enn til homofile menn (Bufdir, 2017).

Men lek med seksuelle grenser kan også skrives inn i nokså tradisjonelle mønstre. En norsk studie viste at en del lesbiske kvinner med det tradisjonelle *femme*-uttrykket opplevde at de kunne bli opplevd som særlig spennende og sexy ute på byen, og ofte ble forsøkt sjekket opp av heterofile menn, antakelig som uttrykk for en «guttedrøm konstruert av pornografiens diskurs» (Vik, 2019). Denne diskursen er nok vanlig i porno, men ser også ut til å ha nedslag i vanlige ungdomsgrupper og hos begge kjønn. I en studie viste vi at overraskende mange jenter som ikke definerte seg som skeive, hadde klint og «rotet» med en annen jente. Det foregikk på fester med mye alkohol, og jentene gjorde det «på kødd» og for moro skyld. Men de klinte bare med venninner, aldri med jenter de ikke kjente, selv om de kunne kline med fremmede gutter på fest. Noen fortalte om lysten ved å sjokkere. *Tine* på 16 år sa: «Det er for å tenne guttene. Være litt slemme.» Det hele innebar en viss frihet til å utforske erotikk sammen med andre jenter, men «pikekyssenes» viktigste adressat var nok det heteroseksuelle mannlige bikket (Larsen, Sandberg, & Pedersen, 2005).

Et annet eksempel på at hetero–homo–dikotomien ikke fanger vår komplekse seksualitet, er termen *aseksualitet* (Vederhus, 2018). Tidligere ble det forstått som fravær av seksuell tiltrekning og interesse, men ofte tenkes det nå som en egen identitetskategori, i tillegg til de tre «hovedkategoriene» (hetero, homo, bi) (Walton et al., 2016). En amerikansk studie av seksuelle minoriteter viste at de som definerte seg som aseksuelle, oftest var unge kvinner, og mange følte sterk tilknytning til lhbtqi–miljøene (Rothblum et al., 2020). Et tilsynelatende fravær av seksuell interesse kan altså danne grunnlag for en alternativ og positivt definert identitet. De som forstår seg selv på denne måten, ønskes også ofte velkommen i den heterogene gruppa som bryter med den binære dikotomien.

Kjønn i bevegelse

De siste tiårene har det også blitt økt åpenhet og diskusjoner om brudd på konvensjonelle normer for kjønn. Det gjelder hva angår både identitet (hvordan en opplever seg selv) og uttrykk (hvordan kjønn uttrykkes). «Cis–kjønn» refererer til personer som opplever samsvar mellom kjønnsidentitet og fødselskjønn, dvs. det kjønn barnet tildeles ved fødsel. Men noen opplever manglende samsvar mellom fødselskjønn og kjønnsidentitet, og for denne gruppa brukes ofte betegnelsen «transkjønn» eller «trans». Det siste tiåret har dette temaet satt en rekke avtrykk i populærkulturen. I Netflix-serien *Orange is the New Black* (2013) har transpersonen Laverne Cox en sentral rolle, og i HBO-serien *Euphoria* (2019) er en av karakterene en ung transperson som blir spilt av en skuespiller som selv er trans. Nylig kom Hollywood-skuespilleren Elliot Page ut som trans. Her i landet har temaet fått stor oppmerksomhet gjennom Line Baugstøs ungdomsbøker om den 12-årige jenta Leona, som ble født som gutt. Nylig kom Gulraiz Sharifs debutroman *Hør her'a*, som er lagt til et norsk-pakistansk miljø. Hovedpersonen er Mahmoud. Den tiårige lillebroren Ali forteller at hun føler seg som jente. Mahmoud beskytter henne, men er bekymret for foreldrenes reaksjoner. Bøkene selger mye, og det er ventelister på bibliotekene. De fanger åpenbart opp et behov.

Både rettslig og medisinsk har feltet gjennomgått endringer. Lov om endring av juridisk kjønn fra 2016 fastslo at den enkelte kunne endre juridisk kjønn uten medisinsk utredning og krav om kastrasjon, slik praksis hadde vært tidligere. I 2019 fjernet WHO diagnosene «kjønnsidentitetsforstyrrelse» og «transseksualisme» fra kapitlet om psykiske lidelser. De ble erstattet av diagnosen «kjønnsinkongruens» (uoverensstemmelse) innenfor et nytt kapittel om seksuell helse (Lie & Slagstad, 2018). Det innebærer at transpersoner ikke lenger blir definert som psykisk syke, men at transidentiteter anses som normal menneskelig variasjon. Helse- og sosialdepartementet har fulgt opp med nye retningslinjer, hvor det står: «I dag defineres kjønnsinkongruens som en del av mangfoldet i en normalbefolkning. Det er en menneskerett hvordan en person ønsker å definere seg selv» (Helsedirektoratet, 2020).

Hva vet vi så empirisk om dette temaet hos norsk ungdom i dag? I Ungdata-studien spurte vi om deltakerne var «gutt», «jente» eller «annet». Det var 1,4 prosent som krysset av på det siste alternativet. Omtrent samme estimat har en studie fra USA (White et al., 2018). Dette er små tall, og studiene er derfor sårbare for metodiske feil, men kan nok peke mot at en del i dag definerer seg utenfor hovedkategoriene også her i landet. I gruppa av transpersoner finnes det folk med binær kjønnsidentitet, dvs. at man definerer seg som enten mann eller kvinne, mens noen har ikke-binær kjønnsidentitet, dvs. at man definerer seg som både-og, eller på andre måter som bryter med en dikotom kjønnsforståelse. De 1,4 prosentene er derfor mest sannsynlig misvisende tall, siden de fleste transfolk trolig vil krysse av på enten «gutt» eller «jente». Den samlede gruppen er derfor trolig større. På engelsk er det flere begreper for ikke-binær kjønnsidentitet, for eksempel «genderqueer» og «genderfluid» (Richards et al., 2016). De brukes for å fange opp et nytt mangfold av kjønnsidentiteter, men kan også – på samme måte som begrepet «skeiv» – for å betegne praksiser som tar sikte på å «destabilisere den dominerende binære kjønnsaksen», dvs. ideen om at det bare finnes to kjønn: kvinne og mann (Dembroff, 2020). Men utviklingen har avfødt debatt. Noen mener dette kan åpne for «kjønnsforvirring», og de samme kan være skeptiske til unisex-toaletter og et tredje juridisk kjønn. Kritikken veves inn i større debatter om «identitetspolitikk», et begrep med røtter tilbake til 1970-tallet, og knyttet til blant annet

hvordan politiske bevegelser som ble båret oppe av bredere grupper, hevdes å ha blitt fragmentert og deretter erstattet av mer individualiserte politiske ytringer (Bennett, 2012).

Hvilke konsekvenser har det nye kjønns mangfoldet for de seksuelle ytringene til dem som definerer seg utenfor de vanlige kategoriene? Hva slags sex har «de skeive»? Og med hvem? Det vet vi ikke så mye om. Det meste av forskningen er basert på cis-delen av befolkningen, og det er få studier av seksualatferd hos transpersoner og ikke-binære (Lindley et al., 2020). Men en norsk studie viste at både homofile cis- og transmenn opplevde forventninger fra familie, sine bredere omgivelser og det homofile miljøet om å fremtre på en mer tradisjonell mannlig og maskulin måte. En god del brukte kroppsbygging og hard trening for å møte disse forventningene (Reform & FRI, 2020). Det er liten tvil om at internett og sosiale medier har gjort det enklere for skeive å finne fellesskap av henholdsvis likesinnede, kjærester og sexpartnere. Noen forskere kaller det «intimitetens medialisering» (Møller, 2017; Race, 2015)

Konklusjon

Seksualiteten vår formes sosialt, og gjennom oppveksten blir alle sosialisert inn i normer om hva som skal forstås som seksuelt, om hvem vi kan ha sex med, og når og hvordan vi kan ha det. Slike normer forandrer seg gradvis, og det er derfor rimelig å operere med begrepet *generational sexualities*. Ungdoms seksualitet uttrykkes på en annen måte i dag enn for tretti eller femti år siden (Plummer, 2019). Noe av det mest slående ved de siste årenes utvikling er at debutalderen for samleie (i alle fall i Oslo) har steget. Dette kan synes overraskende – gitt seksualiseringen alle kan se i en kommersialisert populærkultur og i sosiale medier. Derimot er det lettere se sammenhengen mellom den enkle tilgangen på nettporno, de tallrike nettsidene om skeiv seksualitet og den omfattende bruken av sosiale medier på den ene siden og det nye seksualitets- og kjønns mangfoldet på den andre. Tradisjonelle seksualitets- og kjønns kategorier dekonstrueres, nye etableres og gir større variasjon i seksuelle identiteter samt mer komplekse kategorier for kjønn. Begrepet «skeiv» er svært populært, og synes å være mer åpent og inkluderende enn for eksempel «homofil» og «lesbisk».

Vi ser et fascinerende paradoks: På den ene siden er det flere ungdommer som venter med å samleiedebutere, og fortsatt er det få som betrakter seg som lesbiske eller homofile. På den andre siden er det en god del som definerer seg utenfor den tradisjonelle hetero/homo-dikotomien. De bredere kulturelle scenariene for seksualitet er i bevegelse og åpner for større mangfold. I gårsdagens samfunn var det noen få sammenbindende og overordnede scenarier. I dag er det mange flere, og de er lett tilgjengelige. Det betyr at både det interpersonelle og det intrapsykiske nivået av det seksuelle skriptet har blitt viktigere. Mange vil nok mene at dette har gitt økt frihet. Men kanskje innebærer det også at kravene til å finne ut av og løse oppgavene en stilles overfor, er mer krevende enn hva de var for få år siden.

Litteratur

- Alarcón, W. (2020). Reading and remembering butch-femme worlds. *Association of Mexican American Educators Journal*, 14(2), 145–171. <https://doi.org/10.24974/amae.14.2.368>
- Bakken, A. (2018). *Ung i Oslo 2018* (NOVA Rapport 6/18). NOVA. <https://hdl.handle.net/20.500.12199/5133>
- Bakken, A. (2019). *Ungdata 2019. Nasjonale resultater* (NOVA Rapport 9/19). NOVA. <https://hdl.handle.net/20.500.12199/2252>
- Bennett, W. L. (2012). The personalization of politics: Political identity, social media, and changing patterns of participation. *The Annals of the American Academy of Political and Social Science*, 644(1), 20–39.
- Bogle, K. A. (2008). *Hooking up: Sex, dating, and relationships on campus*. New York University Press.
- Bufdir. (2017). *Holdninger til lhbtqi-personer i 2017*. https://bufdir.no/globalassets/global/nbbf/kjonn_identitet/holdninger_til_lhbtqi_personer_i_2017.pdf
- Callis, A. S. (2014). Bisexual, pansexual, queer: Non-binary identities and the sexual borderlands. *Sexualities*, 17(1–2), 63–80. <https://doi.org/10.1177/1363460713511094>
- Connell, R. W., & Messerschmidt, J. W. (2005). Hegemonic masculinity: Rethinking the concept. *Gender & Society*, 19(6), 829–859.
- Conron, K. J., Mimiaga, M. J., & Landers, S. J. (2010). A population-based study of sexual orientation identity and gender differences in adult health. *American Journal of Public Health*, 100(10), 1953–1960.
- Cooper, K., Quayle, E., Jonsson, L., & Svedin, C. G. (2016). Adolescents and self-taken sexual images: A review of the literature. *Computers in Human Behavior*, 55, 706–716. <https://doi.org/10.1016/j.chb.2015.10.003>

- Dembroff, R. (2020). Beyond binary: Genderqueer as critical gender kind. *Philosophers Imprint*, 20, 1–23.
- Eaton, A. A., Rose, S. M., Interligi, C., Fernandez, K., & McHugh, M. (2016). Gender and ethnicity in dating, hanging out, and hooking up: Sexual scripts among Hispanic and White young adults. *Journal of Sex Research*, 53(7), 788–804. <https://doi.org/10.1080/00224499.2015.1065954>
- Ferguson, R. A. (2019). *One-Dimensional Queer*. Polity Press.
- Fjær, E. G., Pedersen, W., & Sandberg, S. (2015). «I'm not one of those girls»: Boundary-work and the sexual double standard in a liberal hookup context. *Gender & Society*, 29(6), 960–981. <https://doi.org/10.1177/0891243215602107>
- Fox, J., & Vendemia, M. A. (2016). Selective self-presentation and social comparison through photographs on social networking sites. *Cyberpsychology, Behavior, and Social Networking*, 19(10), 593–600. <https://doi.org/10.1089/cyber.2016.0248>
- Fritz, N., & Paul, B. (2017). From orgasms to spanking: A content analysis of the agentic and objectifying sexual scripts in feminist, for women, and mainstream pornography. *Sex Roles*, 77(9–10), 639–652.
- Gagnon, J., & Simon, W. (1973). *Sexual conduct: The sources of human sexuality*. Aldine.
- Green, A. I. (2008). Erotic habitus: Toward a sociology of desire. *Theory and Society*, 37(6), 597–626.
- Harden, K. (2014). A sex-positive framework for research on adolescent sexuality. *Perspectives on Psychological Science*, 9, 455–469. <https://doi.org/10.1177/1745691614535934>
- Hegna, K., & Larsen, C. J. (2007). Straightening out the queer? Same-sex experience and attraction among young people in Norway. *Culture, Health & Sexuality*, 9(1), 15–30.
- Helsedirektoratet. (2020). *Kjønnsinkongruens – nasjonal faglig retningslinje*.
- Johansen, H. M. (2019). *Skeive linjer i norsk historie frå norrøn tid til i dag*. Samlaget.
- Jordåen, R. (2010). *Inversjon og perversjon: Homoseksualitet i norsk psykiatri og psykologi frå slutten av 1800-talet til 1960* [Doktorgradsavhandling, Universitetet i Bergen].
- Kristiansen, H. W. (2008). *Masker og motstand: Diskré homoliv i Norge 1920–1970*. Unipub.
- Larsen, C., Sandberg, S., & Pedersen, W. (2005). Tunge kyss – lette identiteter? *Sosiologisk tidsskrift*, 13, 107–132.
- Laumann, E. O., & Gagnon, J. (1994). *The social organization of sexuality: Sexual practices in the United States*. University of Chicago Press.
- Levin, M. L., Xu, X., & Bartkowski, J. P. (2002). Seasonality of sexual debut. *Journal of Marriage and Family*, 64(4), 871–884.
- Lie, A. K., & Slagstad, K. (2018). Diagnosens makt. *Tidsskrift for den norske legeforening*. <https://doi.org/10.4045/tidsskr.18.0438>

- Lindley, L. M., Anzani, A., Prunas, A., & Galupo, M. P. (2020). Sexual fantasy across gender identity: A qualitative investigation of differences between cisgender and non-binary people's imagery. *Sexual and Relationship Therapy*, 1–22. <https://doi.org/10.1080/14681994.2020.1716966>
- Manning, W. D., Giordano, P. C., & Longmore, M. A. (2006). Hooking up: The relationship contexts of «nonrelationship» sex. *Journal of Adolescent Research*, 21(5), 459–483.
- Meyerowitz, J. (2002). *How sex changed: A history of transsexuality in the United States*. Harvard University Press.
- Møller, K. (2017). *Intimitetens medialisering: En undersøgelse af hook-up apps og homoseksuelle mænds intimitetskulturer* [Doktorgradsavhandling, Syddansk Universitet].
- Pedersen, W. (2005). *Nye seksualiteter*. Universitetsforlaget.
- Pedersen, W., & Kristiansen, H. W. (2003). Å gjøre det, å føle det og å være det: Homoseksualitet i det seinmoderne. *Tidsskrift for samfunnsforskning*, 44, 3–37.
- Pedersen, W., & Samuelsen, S. O. (2003). Nye mønstre av seksualatferd blant ungdom. *Tidsskrift for den norske legeförening*, 123, 3006–3009.
- Plummer, K. (2019). Critical sexualities studies: Moving on. *The Wiley Blackwell Companion to Sociology*, 156–173. <https://doi.org/10.1002/978119429333.ch10>
- Race, K. (2015). «Party and play»: Online hook-up devices and the emergence of PNP practices among gay men. *Sexualities*, 18(3), 253–275. <https://doi.org/10.1177/1363460714550913>
- Reform & FRI. (2020). *Maskulinitetsnormer – en trussel for transmenns helse? En kvalitativ sammenlikning av trans- og cismenns helse*. <https://reform.no/wp-content/uploads/2020/05/Maskulinitetsnormer-%E2%80%93-en-trussel-for-transmenns-helse.pdf>
- Richards, C., Bouman, W. P., Seal, L., Barker, M. J., Nieder, T. O., & T'Sjoen, G. (2016). Non-binary or genderqueer genders. *International Review of Psychiatry*, 28(1), 95–102. <https://doi.org/10.3109/09540261.2015.1106446>
- Ringrose, J. (2016). *Children, sexuality and sexualization*. Springer.
- Rogne, A., Pedersen, W., & Bakken, A. (2019). Immigration and the decline in adolescent binge drinking. *Drug and Alcohol Dependence*, 203, 35–43. <https://doi.org/10.1016/j.drugalcdep.2019.05.031>
- Rothblum, E., Balsam, K., & Wickham, R. (2018). Butch, femme, and androgynous gender identities within female same-sex couples: An actor-partner analysis. *Psychology of Sexual Orientation and Gender Diversity*, 5(1), 72. <https://doi.org/10.1037/sgd0000258>
- Rothblum, E., Krueger, E., Kittle, K., & Meyer, I. (2020). Asexual and non-asexual respondents from a U.S. population-based study of sexual minorities. *Archives of Sexual Behavior*, 49(2), 757–767. <https://doi.org/10.1007/s10508-019-01485-0>

- Sun, C., Bridges, A., Johnson, J. A., & Ezzell, M. B. (2016). Pornography and the male sexual script: An analysis of consumption and sexual relations. *Archives of Sexual Behavior*, 45(4), 983–994. <https://doi.org/10.1007/s10508-014-0391-2>
- Svendsen, S., Stubberud, E., & Djupedal, E. (2018). Skeive ungdommers identitetsarbeid: SKAM etter homotoleransen. *Tidsskrift for kjønnsforskning*, 42, 162–183. <https://doi.org/10.18261/issn.1890-7008-2018-03-03>
- Vederhus, M. (2018). Mitt aseksuelle meg. *Morgenbladet*.
- Vik, S. F. M. S. (2019). *Skeiv i Oslo – en kvalitativ studie av unge skeives opplevelse av Oslos byrom*. Universitetet i Oslo.
- Waling, A. (2019). Rethinking masculinity studies: Feminism, masculinity, and poststructural accounts of agency and emotional reflexivity. *Journal of Men's Studies*, 27(1), 89–107. <https://doi.org/10.1177/1060826518782980>
- Walton, M. T., Lykins, A. D., & Bhullar, N. (2016). Beyond heterosexual, bisexual, and homosexual: A diversity in sexual identity expression. *Archives of Sexual Behavior*, 45(7), 1591–1597. <https://doi.org/10.1007/s10508-016-0778-3>
- White, A. E., Moeller, J., Ivcevic, Z., & Brackett, M. A. (2018). Gender identity and sexual identity labels used by U.S. high school students: A co-occurrence network analysis. *Psychology of Sexual Orientation and Gender Diversity*, 5(2), 243–252. <https://doi.org/10.1037/sgd0000266>

KAPITTEL 14

«Jævla terrorist!» Muslimhets og hverdagsmotstand

Azin Banafsheh

Universitetet i Oslo

Rune Ellefsen

Universitetet i Oslo

Sveinung Sandberg

Universitetet i Oslo

Abstract: Research has revealed widespread anti-Muslim sentiment in Norway. Little knowledge exists, however, on the types of anti-Muslim hostility that Muslims experience and how they react to it. Based on interviews with 90 young Norwegian Muslims, we describe widespread forms of anti-Muslim hostility and discuss the strategies that Muslims use in response to stigma and prejudice. The forms of hostility that these Muslim youths most frequently described, and which they said affected them most in their daily lives, were those expressed during face-to-face encounters. The ways in which the young Muslims dealt with hostility demonstrate that they are far from passive victims. Rather, they actively engaged in attempts to reduce the impact of hostility and to challenge prejudices against Islam and Muslims through various forms of everyday resistance. We argue that these ways of responding to anti-Muslim sentiment can be perceived as a repertoire of everyday resistance, that is, a set of ways to resist hostility that are relatively well-known and regularly employed by Muslims both in our study – and beyond.

Keywords: anti-muslim hostility, hate speech, everyday resistance, stigma, Islamophobia

De siste ti til tjue årene har frykten for islam på mange måter erstattet tradisjonell rasisme i Norge (Bangstad & Døving, 2015). Muslimhat, hets og antiislamisme preger hverdagen til de rundt 200 000 norske muslimer her. Skjeve blikk på gata, fiendtlige kommentarer og mer formell diskriminering er uttrykk for skepsis og fordommer mot islam. Noen ganger får retorikken også mer alvorlige utslag. Antiislamistisk retorikk var bakgrunnen for det største terrorangrepet på norsk jord, i 2011 (Berntzen & Sandberg, 2014). Senest i 2019 var det et nytt forsøk på massedrap i Bærum, med muslimer som mål. Bare tilfeldigheter gjorde at angrepet ikke fikk et større omfang, som terrorangrepet 22. juli.

I et stort forskningsprosjekt har vi intervjuet 90 norske muslimer i alderen 18–32 år.¹ Med utgangspunkt i disse intervjuene gir vi en oversikt over unge muslimers opplevelser av muslimhets. Hatvold, netthets og diskriminering får mye oppmerksomhet i media. Men den mest utbredte hetsen unge muslimer opplever, den som preger hverdagen deres, er nedlatende kommentarer, negativt ladete spørsmål og skjellsord, både fra fremmede og fra bekjente. Det er få samfunnsforskere som har undersøkt reaksjonene på slike ubehagelige hendelser. Vi ser derfor på hvilke strategier unge muslimer har i møte med hat og stereotypier. I dette kapitlet spør vi hvilke former for muslimhets de opplever, og hva de gjør for å yte motstand mot hetsen og leve med den? Resultatene våre nyanserer og utfordrer bildet av det passive muslimske offeret som preger både den offentlige debatten og forskningen på muslimfiendtlighet.

Holdninger til islam og muslimer

Antipatier mot muslimer er utbredt i Norge. I en spørreundersøkelse støttet hele 47 prosent påstanden «Muslimer har selv mye av skylden for økende muslimhets», over 27 prosent følte motvilje mot muslimer, nær 20 prosent ville mislike å ha muslimer som naboer eller i vennekretsen,

¹ Forskningsprosjektet «Radikalisering og motstand» ble finansiert av SAMKUL-programmet ved Norges forskningsråd (prosjektnummer 259541). Se www.jus.uio.no/ikrs/forskning/prosjekter/jihadistisk/. Vi vil takke Idil Abdi Abdulle Mohamed, Marius Linge og fagfellelesere for nyttige innspill og kommentarer til tidligere utkast av dette kapitlet.

og 10 prosent støttet påstanden «Med tanke på nylige terrorangrep kan trakassering og vold rettet mot muslimer forsvares» (Hoffman & Moe, 2017). I en annen undersøkelse var nær halvparten enige eller delvis enige i at islam oppleves som en trussel mot norsk kultur (Lundby et al., 2017). Integreringsbarometeret fant også at nær halvparten av den norske befolkningen er skeptisk til personer med muslimsk tro (Brekke & Mohn, 2018).

Statistiske funn er likevel ikke entydige og varierer etter spørsmålsformuleringer og utvalg. 56 prosent av nordmenn sier at det er nødvendig med tiltak for å bekjempe muslimhets (Hoffman & Moe, 2017), og ifølge Pew Research Center (2018) er Norge blant de to europeiske landene hvor innbyggerne har størst aksept for muslimer som familiemedlemmer. Til tross for tidvis motstridende funn viser summen av forskningen en utbredt skepsis til islam og muslimer i den norske befolkningen. Det samme gjelder de fleste europeiske land (Bayrakli & Hafez, 2018). Det finnes mindre kunnskap om når slike holdninger omsettes til handlinger, og lite om hva slags hets norske muslimer opplever (Eggebø & Stubberud, 2016). Vi vet også lite om hvordan de som utsettes for muslimhets, reagerer på den (men se Frisina, 2010; Alimahomed-Wilson, 2020).

Det er stor uenighet om hvilke begreper som bør brukes om fiendtlighet overfor islam og muslimer. Visse handlinger kan falle inn under straffelovens definisjoner av hatkriminalitet eller diskriminering. I dagligtalen forstås diskriminering som «usaklig eller urettmessig forskjellsbehandling av en person eller gruppe», ofte på bakgrunn av religion eller etnisk bakgrunn (Midtbøen, 2016, s. 6). Begrepet *muslimfiendtlighet* er også brukt i Norge (Hoffman & Moe, 2017) med liknende betydning, mens regjeringen bruker begrepet *muslimhat* i sin handlingsplan mot diskriminering av og hat mot muslimer. I dette kapitlet bruker vi begrepet *muslimhets* om det intervjupersonene selv har opplevd som direkte og personrettet hets som tydelig er knyttet til at de er muslimer. Vi bruker *muslimfiendtlighet* om det bredere spekteret av negative hendelser som intervjupersonene har opplevd som uttrykk for fiendtlighet mot islam eller mot dem selv som muslimer. Muslimhetsen og muslimfiendtligheten vi avdekker, er et av mange uttrykk for stigmaet norske muslimer opplever.

Stigma og motstand

Erving Goffmans innflytelsesrike bok *Stigma* (1963) utforsker hvordan personer som skiller seg ut fra samfunnets forståelse av «det normale», kan bli stemplet som avvikere og ikke bli akseptert sosialt. Et stigma er negative fordommer om spesielle egenskaper eller kjennetegn som mennesker har, og som gjør at de blir forstått som avvikere. Mennesker varierer langs en rekke akser, og Goffmans fremste bidrag er å vise hvordan vilkårlige forskjeller blir framhevet som viktige i ulike kontekster. Hvilke forskjeller mellom mennesker som blir sett på som viktige, kan for eksempel variere mye mellom grupper, samfunn og historiske perioder. Goffmans arbeid har inspirert en lang rekke samfunnsvitenskapelige studier om sosialt stigma knyttet til det å ha mentale helseproblemer eller nedsatt funksjonsevne, og stigma relatert til etnisitet, hudfarge og religion (Major & O'Brien, 2005). Sosialpsykologisk forskning har dokumentert de alvorlige konsekvensene stigma kan ha for livskvaliteten til dem som utsettes for det.

Til tross for stort gjennomslag i samfunnsvitenskapen har Goffman og den sosialpsykologiske tilnærmingen blitt kritisert for å overse den større samfunnsmessige konteksten som stigma inngår i, og spesielt hvilken rolle makt spiller (Link & Phelan, 2001). Nyere sosiologisk forskning har derfor foreslått en analytisk tilnærming som ikke bare utforsker stigma i ansikt-til-ansikt-situasjoner og hvordan det oppleves individuelt, men som også undersøker det i relasjon til samfunnsstrukturer og makt. Mens Goffman observerte at stigma kan forstås som forholdet mellom en sosial egenskap og en fordom, har nyere forskning utvidet settet av relasjoner de undersøker. Bruce G. Link og Jo C. Phelan (2001, s. 367) argumenterer for at stigma bør forstås som en sosial prosess hvor stempling, stereotypifisering, sosial distansering, statustap og diskriminering skjer parallelt, i en maktsituasjon som muliggjør at disse elementene kan utfolde seg.

Forskning i denne tradisjonen har vært opptatt av å forstå og forklare stigmaets årsaker og opphav, dets relasjon til makt, hvordan det reproduseres, kommer til uttrykk og kan skape sosial ulikhet. Denne tilnærmingen til stigma, som legger vekt på strukturell dominans, har imidlertid også møtt motstand. Blant annet er det blitt rettet kritikk mot forskning som har vært så ivrig etter å sette ord på begrensningene som stigma skaper i menneskers liv, at den har endt opp med å beskrive medlemmene i

stigmatiserte grupper som hjelpeløse ofre (Fine & Asch, 1988). De fleste stigmatiserte bruker en rekke tilgjengelige ressurser for å motvirke stigmatiseringen (Riessman, 2000), og det kan derfor være problematisk å redusere dem til passive ofre.

I dette kapitlet trekker vi både på makt- og på ressurstradisjonen i stigmaforskningen. Vi ser på hvilke former for muslimhets unge muslimer opplever, og på hvordan de reagerer. Vi argumenterer for at reaksjonene på diskriminering viser oss viktige former for motstand mot stigma. Tidligere forskning har undersøkt hvordan stempling og stigmatiserende merkelapper kan bli en selvoppfyllende profeti (Merton, 1948), og hvordan enkeltpersoner har ulike psykologiske håndteringsstrategier for å leve med stigma (Puhl & Brownell, 2006). Det er imidlertid begrenset forskning om hvordan stigmatiserte mennesker yter aktiv motstand mot stigma (men se Pande, 2010; Rosten, 2015). Vår studie beskriver hvordan muslimske ungdommer utøver slik «hverdagsmotstand» (Scott, 1985) mot stigmaet knyttet til det å være muslim i Norge.

Muslimhets

67 av de 90 unge i denne studien fortalte at de hadde opplevd hets, diskriminering eller sosial ekskludering fordi de er muslimer. 23 hadde ikke opplevd dette. Noen få hadde også opplevd diskriminering i arbeidslivet (ikke fått jobb på grunn av hijab), det de opplevde som hyppigere kontroll fra politi og sikkerhetspersonale, og trusler i forbindelse med deltakelse i offentlig debatt og diskusjoner på nettet. Én hadde erfaring med hatvold (ble dyttet av en eldre mann på gata). Det vanligste var imidlertid skjellsord fra fremmede, nedsettende kommentarer og negativt ladete spørsmål fra bekjente, samt fiendtlig kroppsspråk og sosial ekskludering. I fortsettelsen tar vi for oss disse mest utbredte, men kanskje minst omtalte, formene for muslimhets.

Skjellsord fra fremmede

Den mest utbredte formen for muslimhets kom fra personer de unge muslimene ikke hadde noe forhold til. Det kunne være tilfeldige personer

på gata eller kunder som var innom butikken de jobbet i. Flere hadde opplevd å få skjellsord som «jævla terrorist» og «jævla muslim» slengt etter seg. Hetsen var ofte impulsiv, forbigående og kort. Flere hadde for eksempel opplevd å bli sammenliknet med islamistiske ekstremister. Adam (22) jobbet som dørvakt på et utested i Oslo:

Jeg har opplevd flere episoder på jobben, hvor jeg står i døra i uniform og jeg har litt skjegg. Da har jeg hørt flere som kommenterer «vi har fått en IS-kriger i døra!». Det føler jeg er litt trist da.

Skjellsord var ofte rettet mot religiøse symboler som skjegg og hijab (Allen, 2014). Amina (18) fortalte at en tilfeldig person hadde kommet bort og kommentert hijaben hennes:

Jeg føler folk alltid ser på meg som en undertrykket person fordi du velger å bruke hijab, eller fordi du velger å tildekke deg, eller du velger å be, eller bare sånn generelt. [...] Så jeg har jo møtt på situasjoner hvor folk bare kommer bort og sier «unnskyld, jeg føler du er undertrykt».

Maymona (24) fortalte på liknende måte at hun hadde opplevd folk si: «Dra tilbake dit du kommer fra, din jævla muslim.» Anton (25) fortalte også om en slik episode:

Jeg skal prøve å rekke heisen og damen prøver å lukke døra med knappen og jeg blir irritert så jeg putter inn hånda mi og drar opp døra, og så går jeg inn og sier: «Hva faen, har du ikke respekt for mennesker? Jeg prøver å rekke heisen. Du kan prøve å holde den igjen eller no. Du trykker så den låser seg!» Da sier hun: «Ja, men du er en jævla muslim, kom deg tilbake til det jævla landet. Jeg vil ikke ha noe med deg å gjøre jeg.»

Skjellsord fra fremmede kommer ofte brått på, og gjør at de unge muslimene blir overrumplet. Dette kan være skremmende, siden de verken vet hvem som angriper dem eller hvordan situasjonen kan utvikle seg. Overraskelsen gjør at det er vanskelig å svare eller reagere før situasjonen er over. Da kommer en sterk følelse av å ha blitt overkjørt og ydmyket. Hvis de unge derimot er i en situasjon hvor de forventer skjellsord, som Adam i jobben som dørvakt, kan de oftere lære seg måter å takle dem på, slik at de er forberedt.

Nedsettende kommentarer og spørsmål

Unge muslimer opplever også verbal muslimhets fra familie, venner og personer som de har en etablert relasjon til. Disse trengte ikke ytre religiøse kjennetegn for å identifisere dem som muslimer, men nedsettende kommentarer handlet likevel ofte om islam og deres religiøse praksiser. Kommentarene kunne for eksempel komme fra familiemedlemmer som ikke var muslimer.

Martine (30) var konvertitt. Hun gikk ofte med en lang kjole og hadde håret tildekket med en hijab. Hun fortalte om en samtale med faren etter at hun hadde begynt å kle seg i tradisjonelle religiøse klær:

Pappa sa på telefonen: «Den kjolen du hadde på deg, jeg trodde kanskje du hadde en bombe under der.» Jeg bestemte meg for ikke å reagere på det. Jeg tok meg ikke nær av det. Jeg bare sa: «Pappa, ærlig talt. Vet du hva? Du kaller meg faktisk for en terrorist.» Så begynte jeg å gråte. Når jeg blir sinna så bare gråter jeg lik-som. Og så svarte jeg: «Du kan ikke snakke sånn, vet du egentlig hva du sier?»

Noen ganger kom kommentarene fra mer tilfeldige personer, som de unge muslimene hadde en relasjon til. Marit (24) var en annen konvertitt. Hun fortalte om en episode hvor hennes faste kontakt i NAV mente at hun var radikalisert:

Hun sa det kanskje fordi jeg brukte hijab og jeg sa til henne at jeg ikke ville jobbe i en butikk hvor de selger røyk. Da sa hun at: «Du er jo det som vi kaller radikalisert.» Jeg svarte: «Radikalisert, hva er du snakker om?» Så sa hun at hijaben min så ut som en sekk. Ja, hun bare: «Hvordan skal hijaben egentlig se ut og sånt». Og jeg bare «sånn og sånn og sånn». Så sa hun: «Å ja, så den skal se ut som en stor søppelsekk?».

Som i tilfellet med Marit kunne nedsettende kommentarer ofte være kamuflert som spørsmål. De unge muslimene opplevde at målet med slike spørsmål var å håne, irritere eller angripe dem. De kunne handle om alt fra hvorfor de ikke drikker alkohol, til radikalisering og ekstreme organisasjoner.

Houda (27) fortalte at kollegaene hennes uttrykte seg negativt om islam ved å stille nedsettende spørsmål. Hun opplevde det som vanskelig at de latterliggjorde hennes religiøse bakgrunn: «Det var mye sånn: 'Svin er

godt, hvorfor spiser du ikke det?’, og ‘Drikk av og til, det er lov å synde av og til’. Det var veldig ille å jobbe der.» Sadia (24) hadde også kollegaer som stilte hånende spørsmål: «Kollegaen min pleide å si: ‘Drikker dere muslimer, røyker dere muslimer?’ Jeg sa ‘nei, det gjør vi ikke’, og hun svarte: ‘Da har dere på en måte ikke noe liv.’»

De nedlatende spørsmålene og kommentarene kom noen ganger fra nære familiemedlemmer som ikke var muslimer. Mitra (27) fortalte om sin norske bestemor:

Jeg husker jo i starten når jeg begynte å møte muslimske folk og begynte å gå på kurs og sånn. Da tror jeg bestemor trodde jeg liksom, syns at det var litt sånn skummelt da. Hun sa bare sånn: «Ja, hva er det du egentlig gjør der liksom? Er det egentlig bra liksom? Du blir ikke sånn der ISIS og sånn da?»

Når hetsen uttrykkes som spørsmål, innebærer det en viss ambivalens – fordi det kan tolkes som at den som stiller spørsmålet, er interessert i dialog. Samtidig er det tydelig for de unge muslimene at slike ytringer har sterke negative undertoner. De negativt ladete spørsmålene håner eller latterliggjør ofte muslimenes tro og praksiser, og trekker oppmerksomheten mot deler av islam som de unge ikke identifiserer seg med, for eksempel terrororganisasjoner.

Når nedsettende kommentarer og spørsmål kom fra venner, familie, bekjente eller andre de unge muslimene hadde en relasjon til, endte det ofte med en diskusjon. I motsetning til med fremmede, kom de negative kommentarene i en sammenheng hvor det var tid, mulighet og mindre risikabelt å respondere, og derfor var de mindre truende. Samtidig kunne de være mer sårende – siden de kom fra mennesker de elsket, respekterte eller var avhengig av. I motsetning til skjellsord fra fremmede, som er forbigående, var det også en tendens til at negative kommentarer fra bekjente ble gjentatt over tid og liknet mobbing.

Fiendtlig kroppsspråk og sosial ekskludering

Muslimhetsen de unge opplevde, kunne også være fiendtlig kroppsspråk og sosial ekskludering. Å bli ignorert, få nedsettende blikk eller bli stirret stygt på skjedde som regel i det offentlige rom, men kunne

også skje på arbeidsplassen eller i utdanningsinstitusjoner. Som oftest kom det fra fremmede personer. Saaba (24) gikk med hijab og kunne dermed enkelt identifiseres som muslim. Hun fortalte om flere ubehagelige opplevelser på buss, T-bane og trikk, og mente det handlet om at hun var muslim:

Jeg tenker ikke så mye på det nå, men det hender noen ganger at jeg tar bussen, at jeg står og så blir det trangt og da går jeg nærmere andre og så er det for eksempel en dame som «grrrrrrrrr» og så bare går hun på motsatt side av bussen.

Fatima (25) beskrev hvordan blick og fiendtlig kroppsspråk gjorde at hun følte seg utelukket fra storsamfunnet: «Jeg er muslim ikke sant og har lang kjole og lang hijab. Noen ganger møter jeg norske som ser på meg dårlig eller stygt. Når jeg sitter på bussen så vil ikke noen komme nærme meg.» Mange unge muslimer beskrev fiendtlige blick og fiendtlig kroppsspråk i det offentlige rom. Kvinner i hijab var spesielt utsatt, fordi de bar så tydelige ytre tegn på å være muslim.

De unge muslimer fortalte også om sosial ekskludering, som kunne være en kombinasjon av kroppsspråk, kommentarer og ignorering. Dette kunne skje i forskjellige sammenhenger, for eksempel på jobb. Martine (30) fortalte om to episoder på jobben:

Så da jeg begynte med hijab på jobben uten å si ifra på forhånd at jeg var muslim eller noen ting da, så sjefen bare: «Oi, er dette noe du skal fortsette med hele livet?» [...] En annen gang fikk jeg en telefon fra en jeg hadde jobba sammen i mange år. Vi var gode venner og hun fikk meg til å feste før jeg var muslim da [ler]. Så ringte hun meg og sa bare: «Jeg kommer ikke til å sette meg på noen vakter med deg lenger. Det er ikke noe å gjøre, det er bare det du står for.»

I jobbsituasjoner er muslimer spesielt utsatt. Der kan de ikke trekke seg unna eller søke seg mot andre og tryggere arenaer. Hvis de klager hendelser inn til ledelsen, risikerer de dessuten å bli ansett som bråkmakere. Ekskludering skjedde også ofte i sosiale sammenhenger, på skolen og andre steder, spesielt knyttet til sammenkomster med alkohol (Fletcher & Spracklen, 2014). Aise (19) beskrev en slik episode:

Jeg har liksom ikke blitt rett ut diskriminert, men på skolen for eksempel, jeg går på en veldig norsk skole. Der er det sånn at jeg og en venninne, hun bruker

sjal, vi blir nesten aldri invitert. La oss si de skal ut på en fredag. Selv om vi ikke drikker, vi kan jo fortsatt bli med og kose oss. Men de inviterer oss ikke, fordi de vet at vi ikke drikker alkohol. Så det ser jeg som diskriminering, det er liksom ikke inkludering i det. Det er bare ekskludering.

Hets er nok ikke det riktige ordet for det Aise opplevde, og hun var ambivalent med tanke på om det kunne beskrives som diskriminering. På samme måte som med kroppsspråk åpner slike episoder for mange spørsmål. Kan det å ikke invitere muslimer på fester og utesteder være av respekt for deres motstand mot alkohol? Hva gjør muslimer selv for å bli inkludert? Komplekse sosiale situasjoner har mange mulige fortolkninger. Det er likevel kjent at det skjer mye sosial ekskludering av muslimer. Hets og fiendtlighet som utøves via ekskludering, blick og kroppsspråk, er vanskelig å reagere på fordi det ofte gir rom for fortolkning. I motsetning til verbal hets er det vanskeligere å være helt sikker på hva som skjedde, og den som (angivelig) har utført det, kan enkelt benekte det.

Den lave terskelen for – og lave risikoen ved – å utøve fiendtlighet på mer skjulte og indirekte måter er nok en grunn til at fiendtlig kroppsspråk nevnes så ofte i våre intervjuer med unge muslimer. Samtidig var det tilfeller hvor hendelser som ble beskrevet som muslimhets, synes å ha blitt overfortolket av de unge muslimene. Det kan være vanskelig å tolke sosiale situasjoner og kroppsspråk. Når mennesker føler seg stigmatisert, er de mer tilbøyelige til å tolke mer uskyldige hendelser som uttrykk for fiendtlighet (Perry, 2015). Forventninger om fiendtlighet kan ha gjort at de intervjuede tolket noen hverdagslige hendelser som uttrykk for hat eller skepsis mot muslimer.

Hvordan motvirke og leve med hetsen?

De unge muslimene i denne studien reagerte på og håndterte hetsen ulikt. Noen få fjernet ytre religiøse kjennetegn som religiøse klær eller skjegg etter å ha opplevd hets. Denne reaksjonen er problematisk for mange muslimer, da religiøse symboler – som for eksempel hijab – er en viktig religions- og identitetsmarkør. Den var likevel sjelden. Langt

flere reagerte ved aktivt å bagatellisere hetsen eller nedvurdere hetserne. Andre håndterte situasjonen ved å gå i dialog eller diskusjoner med dem som kritiserte og hetset. Disse mer utbredte reaksjonene kan forstås som motstand mot muslimhets, som gjør dagliglivet deres lettere. Stigmaet knyttet til å være muslim i det norske samfunnet fikk dermed mindre innflytelse på dem.

Bagatellisering og nedvurdering av hetserne

Blant dem som hadde opplevd muslimhets, var den vanligste reaksjonen å ignorere eller bagatellisere hetsen, enten ved å overse den eller ved å beskrive forholdsvis alvorlige hendelser som uvesentlige for dem selv. Ismatullah (24) fortalte at uansett hvor man er, så møter man negative personer: «Jeg pleier ikke å tenke så mye på det fordi jeg vet at uansett hvor, i mitt land, her eller hvor som helst finnes det forskjellige folk. Så jeg bryr meg ikke så mye om det.» Saaba (24) fortalte om en liknende måte å bagatellisere hetsen på, og som over tid utviklet seg til en metode for å beskytte seg selv. Hun beskrev det som en prosess:

Jeg vet jo at jeg er utlending, jeg er mørkhudet og har på meg slør. Så man får de blikkene på seg, det preger deg. Men etter hvert så klarte jeg å se bort fra det. Jeg brydde meg ikke så mye.

Å ignorere hets, som stygge blikk eller kommentarer, kan ses på som en form for normalisering. Hvis unge muslimer forventer å bli hetset i offentlige rom og sosiale relasjoner, er det et samfunnsproblem. Samtidig kan ignorering være en sunn overlevelsesmekanisme, spesielt i situasjoner som er ambivalente. De unge hever seg dermed over dem som hetser. De ignorerer og «normaliserer» hets for å få dagliglivet til å fungere (Browne et al., 2011), og begrenser dermed konsekvensene.

Noe av det samme skjedde når de unge nedvurderte hetserne. Mange fortalte om hendelser med opplagt og til tider grov muslimhets, men de gjorde det mindre alvorlig ved å løfte fram spesielle trekk ved dem som hetset. Abdul (21) fortalte at han ble mobbet i mange år på grunn av «min bakgrunn ... som 'terrorist' og muslim og sånn». Han uttrykte en viss

forståelse for dem som hadde plaget ham, samtidig som han mente at mobbingen i stor grad skyldtes deres egne problemer:

Det gjør meg til et offer, men samtidig så forsto jeg mobberne mine. Det var en lett vei til popularitet – å mobbe meg. Og det var mange av dem som hadde problemer hjemme. De ble slått hjemme og mange hadde skilte foreldre og de var drittlei livet sitt og så tok de det ut på meg.

Bashar (24) jobbet i butikk, og fortalte at han hadde hatt en kunde som spurte hvorfor han kom til Norge, og sa at dette ikke var hans land. Til slutt hadde han kalt Bashar for en «jævla muslim». Bashar ble lei seg, men forklarte det med at «han var ikke normal, han hadde drukket, han var ikke helt seg selv».

Ved å forstå eller forklare muslimhetsen med marginalitet eller utenforskap ble den mindre alvorlig. De unge muslimene trekker ofte fram eldre mennesker, «de på bygda» eller unge med rusproblemer eller andre problemer som de verste muslimhaterne. På denne måten posisjonerte de seg selv som de normale i det norske samfunnet. Å unngå offerstatus eller offeridentitet kan også være en måte å få selvrespekt på, og å heve seg over den hetsen man opplever. Ved å peke på negative trekk ved dem som mobbet, snudde muslimene hele situasjonen: Det ble da hetserne og ikke muslimene som var utenfor.

Åpenhet og diskusjon

En liknende, men enda mer offensiv strategi for å svare på hetsen var å vise åpenhet for motargumenter eller å gå inn i aktiv diskusjon. Mange av de unge muslimene mente at det var viktig ikke å trekke seg tilbake, men heller håndtere hets og kritikk ved å være imøtekommende og vise forståelse. Amburo (19) fortalte at hun flere ganger hadde møtt mennesker som hetset islam og muslimer, men at hun prøvde å møte dem med dialog:

Det er mange som starter med å krenke alt ved meg, enten det er min religion, det at jeg er svart, det at jeg bruker hijab. Men jo mer jeg investerer i dem, jo mer jeg møter dem i dialog, så ender de faktisk opp med å gi meg komplimenter: Si at jeg er åpen, si at jeg er raus og så videre.

Asma (30) fortalte om en liknende måte å møte hets på. Hun møtte en gammel dame som fortalte Asma at hun var svært negativ til muslimer. Asma reagerte ved å være åpen og prate med damen: «Så satte jeg meg ned og prøvde å høre litt på henne, hva er det som gjør at hun er livredd muslimer?»

Ved å vise åpenhet og gå inn i dialog opplevde både Amburo og Asma at de taklet hetsen bedre. De snudde en negativ situasjon til noe positivt, og klarte samtidig å vise religionen fram fra sin beste side. Ved å vise kjærlighet i møte med kritikk og hets etterliknet de unge muslimene sine religiøse forbilder (Sandberg et al., 2018). Noen beskrev det som en del av «den indre» eller «den store» jighaden: kampen med seg selv for å være en god muslim. Enkelte ganger var det nok likevel mer et ideal enn konsekvent praksis. Det kunne også være en metode for å heve seg over dem som hetset, ved å vise at man var et bedre menneske enn dem.

Å gå inn i tyngre teologiske eller faglige diskusjoner om religion var vanligst i situasjoner hvor de unge muslimene ble hetset av bekjente, familiemedlemmer, venner eller kollegaer. Salam (25) fortalte:

Det har vært situasjoner på jobb hvor vi snakker om nyhetene, hvor vi tar opp ting som har blitt sagt og gjort [av terrorister]. Da sier jeg at det å drepe uskyldige mennesker ikke er hva religionen min representerer: Religionen min sier at å drepe et menneske er som å drepe hele menneskeheten.

Å vise til dette sitatet fra Koranen (5:32) var utbredt blant de unge muslimene som brukte det som motargument i diskusjoner og situasjoner som liknet på hets. Generelt sett viser vår studie at de unge muslimene hadde et velutviklet repertoar av argumenter for at islam er en fredelig religion. Disse var nyttige både i møte med fordommer fra storsamfunnet og i møte med venner som ble trukket mot jihadistisk propaganda (Mohamed & Sandberg, 2019).

Trine (20) var konvertitt og fortalte at hun i møte med familien ofte diskuterte islam og måtte forklare at det var veldig få som var ekstremister. Hun lo da hun fortalte følgende:

Ja, jeg diskuterer med mamma noen ganger. Jeg diskuterer med mamma om de høyreekstreme, sånn at hun skal forstå at de [ekstreme] er på alle sider. Men hun er ikke interessert i å diskutere. Hun er veldig imot at jeg har blitt muslim, så hun vil ikke høre om det.

Unge muslimer opplever ofte at de kommer i situasjoner hvor de må understreke eller bevise at de tar avstand fra religiøs ekstremisme. De føler at de må forsvare seg selv og islam mot det de beskriver som fordommer og stereotypier, men også regelrett hets. Enkelte ganger svarer de med å vise forståelse og åpenhet, andre ganger går de inn i tyngre diskusjoner om islamsk teologi eller Midtøsten-politikk. På denne måten forsvarer de både islam og eget selvverd, når de aktivt unngår å bli forsvarsløse offer. Slik utøver de også motstand mot stigmaet som er knyttet til å være muslim i Norge.

Hverdagsmotstand mot stigma

Stigma knyttet til å være muslim i Norge kommer til uttrykk på mange måter, for eksempel ved muslimfiendtlighet og muslimhets. De unge muslimene i denne studien beskrev muslimfiendtlighet fra politi, sikkerhetsvakter og arbeidsgivere, men det var hetsen fra fremmede i det offentlige rom og fra bekjente, kollegaer og medstudenter som dominerte i fortellingene. Det var dette de hadde flest – og mest konkrete – erfaringer med. Skjellsord fra tilfeldige personer på gata førte til frykt og usikkerhet. Sosial ekskludering, mobbing og hets fra personer de hadde etablerte relasjoner til, var vondt på en annen måte. Slike erfaringer kan ha negativ innvirkning på muslimers psykiske helse (Kunst et al., 2012). Samtidig gir detaljerte skildringer av episoder med muslimhets innsikt i den ambivalensen og usikkerheten som kan prege slike opplevelser. Det gjelder spesielt grensegangene mellom legitim kritikk av islam og hets, men også tilfeller av opplevd fiendtlig kroppsspråk og sosial ekskludering. Samlet sett viser både statistikken om fordommer mot muslimer og vår studie av opplevd muslimhets at muslimfiendtligheten er et stort problem.

Deltakerne i vår studie som hadde synlige markører på at de var muslimer, var ekstra utsatt for fiendtlige kommentarer og hets. Dette gjaldt spesielt kvinner med hijab, men også menn med skjegg eller klær som indikerte muslimsk tilhørighet. Personer med utseende og hudfarge som kunne knyttes til opprinnelse i et muslimsk land, opplevde også oftere hets. Rasisme og fordommer knyttet til etnisitet ble ofte blandet inn i

muslimhetsen. Muslimske kvinner med hijab og mørk hudfarge var derfor spesielt utsatt. Kjønn og etnisitet var avgjørende for hvor mye hets de unge muslimene opplevde, men det var vanskelig å se tydelige mønstre i hvordan de reagerte på hetsen. Reaksjonene syntes heller å variere etter hvilken situasjon hetsen ble utøvet i, og etter hvem som utøvet den. Reaksjonene var altså i størst grad situasjonelle. Denne observasjonen passer godt med Goffmans (1959, 1963) dramaturgiske analyser og vektlegging av interaksjon og mikrososiologisk kontekst.

De fleste unge muslimene beskrev hvordan massemedia bidro til en negativ framstilling av islam, og at det var mye muslimhat på internett. Netthatet som de unge fortalte om, var hovedsakelig rettet mot islam og muslimer generelt, ikke mot dem personlig (Fladmoe et al., 2019). For de få som engasjerte seg i offentlige debatter, ble det derimot fort personlig. Det er en nær sammenheng mellom tonen i den offentlige debatten om islam og de personlige erfaringene de unge beskrev (Perry & Alvi, 2012). Fiendtlige kommentarer og spørsmål var som regel direkte knyttet til temaer som dominerte i offentligheten, og skjellsord som «jævla terrorist» spilte på hvordan islam blir framstilt i media. Personrettet hets er ofte utløst av aversjoner mot – eller et ønske om å ramme – muslimer som gruppe (Eggebo & Stubberud, 2016). Bakgrunnen er ofte en blanding av generell negativ medieomtale av en gruppe og ideologisk forankret kritikk fra ytterliggående grupper.

Likevel er dette bare halve historien om muslimhat i Norge. Denne halvparten dominerer i det offentlige ordskiftet og i forskningen. Den mindre kjente delen av historien er hvordan muslimer reagerer på, prøver å leve med og over motstand mot hetsen. En del gikk inn i diskusjoner for å forsvare islam, og noen ganger prøvde de å forstå eller prate ned hetserne for å gjøre dem mindre viktige. Mest slående, kanskje til og med overraskende, var likevel hvor ofte de beskrev at det var viktig for dem å møte hets med åpenhet og forståelse. En del beskrev det også som kjærlighet. På denne måten ønsket de å vise fram et annet bilde av muslimer og islam enn det som utløste muslimhatet de opplevde.

Vi mener det er verdt å se nærmere på den mobiliseringen som skjer mot hatretorikk, hets og diskriminering. I tillegg til de åpenbart negative konsekvensene kan kollektive erfaringer med hets og hat også føre til

kollektiv mobilisering. For at individuelle erfaringer skal skape kollektiv respons, kreves det imidlertid en bred anerkjennelse av at de representerer et større problem. Fiendtlighet mot religiøse grupper kan også bidra til å forsterke religiøs identitet, mens religiøse fortellinger og praksiser kan være en hjelp til å håndtere og yte motstand mot muslimhets (Keddie, 2018). Muslimske organisasjoner kan derfor også være med på å motvirke, redusere konsekvensene av og håndtere muslimhat. Det kan også være relevant å se på det vi tidligere har beskrevet som *hverdagsmotstand* mot ekstremisme (Sandberg et al., 2018), den som gjøres av vanlige mennesker, langt fra mediernes og myndighetenes søkelys.

De fleste vi intervjuet i denne studien hadde opplevd muslimhat. For mange var det vanskelig, og slike opplevelser kan føre til psykiske problemer. For majoriteten av dem vi snakket med, hadde hetsen imidlertid ikke ødelagt livet deres. De brøt sjelden sammen og ble handlingslammet når noen ropte «jævla terrorist» etter dem på gata, eller kom med nedlatende kommentarer og spørsmål. Noen få reagerte med økt fiendtlighet mot det norske samfunnet og ekstreme holdninger. De fleste prøvde imidlertid å forstå, minimalisere og aktivt motarbeide hetsen. Disse reaksjonene utgjør et sett av former for hverdagsmotstand mot stigma som spres og læres blant muslimer, og som dermed også brukes kollektivt. Reaksjonsformene kan ses som et *repertoar* av hverdagsmotstand som aktivt beskytter mot, motvirker eller utfordrer muslimhets (Ellefsen & Sandberg, 2021) – heller enn å passivt akseptere den.

Liknende repertoarer finnes sannsynligvis i andre grupper som stigmatiseres. Vår studie kan kanskje tjene som inspirasjon for studier av hverdagsmotstand blant andre grupper, som sexarbeidere, overvektige, personer med nedsatt funksjonsevne eller rusmisbrukere. Repertoaret som vi har kartlagt, kan også brukes som utgangspunkt for sammenlikning med muslimer i andre aldersgrupper. På denne måten kan man få fram forskjeller og likheter i den hverdagsmotstanden som utøves av de ulike aldersgruppene. Mulige hypoteser er at unge kan være mer aggressive i sin respons (nedvurdering, se også Sandberg, 2005), men også mer optimistiske og med tro på endring (åpenhet og diskusjon). Når man blir eldre, blir man kanskje mer pragmatisk, mindre optimistisk, og tenker at hets og diskriminering ikke kan endres raskt og radikalt. Da ser man

kanskje etter andre og mer individuelle måter å kunne leve med hetsen på (f.eks. bagatellisering). Alder og livsfase kan derfor være viktige elementer i studier av respons på stigma.

Muslimers individuelle reaksjoner kan ikke ses løsrevet fra det demokratiske problemet som muslimhets representerer, og som krever tiltak på samfunnsnivå. Fiendtlighet overfor muslimer bør ikke normaliseres, og dem som utsettes for det skal ikke få ansvaret for å takle det. Det kan likevel være interessant å se på hva som kan begrense de negative effektene av hets. Vi tror derfor det er viktig å undersøke hvilke måter motstand utøves på, hvilken rolle det spiller for muslimer, og hvordan motstanden kan virke inn på konsekvensene av hetsen. Når vi anerkjenner og forsker på muslimers hverdagsmotstand mot stigma samt muslimhets, betyr det ikke at vi nedvurderer de alvorlige negative konsekvensene for dem som utsettes for det. Det betyr heller ikke at vi mener at ofrene kan løse problemet med å reagere på gode måter. Å motvirke muslimhets krever en mye bredere mobilisering og innsats fra en rekke aktører på ulike arenaer.

I offentlig debatt reduseres ofte muslimer til to motstridende roller: enten et symbol på en undertrykkende og krigersk religion *eller* et offer som trenger hjelp fra storsamfunnet. Deler av forskningen på stigma har vært så opptatt av dets negative konsekvenser at den stigmatiserte gruppen har blitt framstilt som hjelpeløse ofre. Vår studie viser imidlertid at de unge muslimene ikke passivt aksepterer stigma, men øver aktiv motstand i dagliglivet. Ved å se på motstand mot muslimfiendtlighet – fra muslimer selv – trer det fram et annet, mer nyansert bilde av muslimer. Kanskje dette også kan bidra til å motvirke muslimhat?

Litteratur

- Alimahomed-Wilson, S. (2020). The matrix of gendered Islamophobia: Muslim women's repression and resistance. *Gender & Society*, 34(4), 648–678. <https://doi.org/10.1177/0891243220932156>
- Allen, C. (2014). Exploring the impact of Islamophobia on visible Muslim women victims: A British case study. *Journal of Muslims in Europe*, 3(2), 137–159.
- Bangstad, S. & Døving, C. A. (2015). *Hva er rasisme?* Universitetsforlaget.
- Bayrakli, E. & Hafez, F. (Red.) (2018). *European Islamophobia Report 2017*. Seta.

- Berntzen, L. E. & Sandberg, S. (2014). The collective nature of lone wolf terrorism: Anders Behring Breivik and the anti-Islamic social movement. *Terrorism and Political Violence*, 26(5), 759–779. <https://doi.org/10.1080/09546553.2013.767245>
- Brekke, J. P. & Mohn, F. A. (2018). *Holdninger til innvandring og integrering i Norge: Integreringsbarometeret 2018*. Institutt for samfunnsforskning. <http://hdl.handle.net/11250/2502178>
- Browne, K., Bakshi, L. & Lim, J. (2011). «It's something you just have to ignore»: Understanding and addressing contemporary lesbian, gay, bisexual and trans safety beyond hate crime paradigms. *Journal of Social Policy*, 40(4), 739–756.
- Ellefsen, R. & Sandberg, S. (2021). A repertoire of everyday resistance: Young Muslims' responses to anti-Muslim hostility. *Journal of Ethnic and Migration Studies*. <https://doi.org/10.1080/1369183X.2021.1894913>
- Eggebo, H. & Stubberud, E. (2016). *Hatefulle ytringer. Delrapport 2: Forskning på hat og diskriminering*. Institutt for samfunnsforskning. <http://hdl.handle.net/11250/2442447>
- Fine, M. & Asch, A. (1988). Disability beyond stigma: Social interaction, discrimination, and activism. *Journal of Social Issues*, 44(1), 3–21.
- Fladmoe, A., Nadim, M. & Birkvad, S. R. (2019). *Erfaringer med hatytringer og hets blant LHBT-personer, andre minoritetsgrupper og den øvrige befolkningen* (Rapport 2019:4). Institutt for samfunnsforskning. <http://hdl.handle.net/11250/2584665>
- Fletcher, T. & Spracklen, K. (2014). Cricket, drinking and exclusion of British Pakistani Muslims? *Ethnic and Racial Studies*, 37(8), 1310–1327.
- Frisina, A. (2010). Young Muslims' everyday tactics and strategies: Resisting Islamophobia, negotiating Italianness, becoming citizens. *Journal of Intercultural Studies*, 31(5), 557–572.
- Goffman, E. (1959). *The presentation of self in everyday life*. Doubleday.
- Goffman, E. (1963). *Stigma: Notes on the management of spoiled identity*. Prentice-Hall.
- Hoffmann, C. & Moe, V. (Red.) (2017). *Holdninger til jøder og muslimer i Norge 2017*. Senter for studier av Holocaust og livssynsminoriteter.
- Keddie, A. (2018). Disrupting (gendered) Islamophobia: The practice of feminist ijihad to support the agency of young Muslim women. *Journal of Gender Studies*, 27(5), 522–533. <https://doi.org/10.1080/09589236.2016.1243047>
- Kunst, J. R., Sam, D. L. & Ulleberg, P. (2013). Perceived Islamophobia: Scale development and validation. *International Journal of Intercultural Relations*, 37(2), 225–237.
- Link, B. G. & Phelan, J. C. (2001). Conceptualizing stigma. *Annual Review of Sociology*, 27(1), 363–385.

- Lundby, K., Hjarvard, S., Lövheim, M. & Jernsletten, H. H. (2017). Religion between politics and media: Conflicting attitudes towards Islam in Scandinavia. *Journal of Religion in Europe*, 10(4): 437–456. <https://doi.org/10.1163/18748929-01004005>
- Major, B. & O'Brien, L. T. (2005). The social psychology of stigma. *Annual Review of Psychology*, 56(1), 393–421.
- Merton, R. (1948). The self-fulfilling prophecy. *The Antioch Review*, 8(2), 193–210.
- Midthøen, A. H. (2015). Etnisk diskriminering i arbeidsmarkedet. *Tidsskrift for samfunnsforskning*, 1(56), 3–30.
- Mohamed, I. A. A. & Sandberg, S. (2019). «Jeg kan ikke se søstre gå i den fella.» Unge muslimer som forebyggere. I S. Lied & G. Heierstad (Red.), *Forebygging av radikaliserings og voldelig ekstremisme* (s. 199–222). Gyldendal Akademisk.
- Pande, A. (2010). «At least I am not sleeping with anyone»: Resisting the stigma of commercial surrogacy in India. *Feminist Studies*, 36(2), 292–312.
- Perry, B. (2015). Exploring the community impacts of hate crime. I N. Hall, A. Corb, P. Giannasi & J. Grieve (Red.), *The Routledge international handbook on hate crime*, (s. 47–58). Routledge.
- Perry, B. & Alvi, S. (2012). «We are all vulnerable»: The in terrorem effects of hate crimes. *International Review of Victimology*, 18(1), 57–71.
- Pew Research Center (2018). *Eastern and Western Europeans differ on importance of religion, views of minorities, and key social issues*. Pew Research Center.
- Puhl, R. M. & Brownell, K. D. (2006). Confronting and coping with weight stigma: An investigation of overweight and obese adults. *Obesity*, 14(10), 1802–1815.
- Rosten, M. G. (2015). *Nest siste stasjon, linje 2 – Sted, tilhørighet og unge voksne i Groruddalen* [Doktorgradsavhandling, Universitetet i Oslo].
- Sandberg, S. (2005). Stereotypiens dilemma: Scenesetninger av etnisitet på «gata». *Tidsskrift for Ungdomsforskning*, 5(2), 27–46.
- Sandberg, S., Andersen, J. C., Gasser, T. L., Linge, M., Mohamed, I. A. A., Shokr, S. & Tutenges, S. (2018). *Unge muslimske stemmer: Om tro og ekstremisme*. Universitetsforlaget.
- Scott, J. C. (1985). *Weapons of the weak: Everyday forms of peasant resistance*. Yale University Press.
- Scott, J. C. (1990). *Domination and the arts of resistance: Hidden transcripts*. Yale University Press.

KAPITTEL 15

Det politiske generasjonsgapet

Johannes Bergh

Institutt for samfunnsforskning

Kari Steen-Johnsen

Institutt for samfunnsforskning

Guro Ødegård

NOVA, OsloMet – storbyuniversitetet

Abstract: In the last few years, there has been a rise in political activism among young people across the democratic world. We have seen them protesting against racism and demanding stricter climate policies. This chapter deals with political participation, values and the political agenda of young people in Norway over the last 20 years. Have there been changes over time, perhaps linked to digitalization and globalization, during this period? Have these developments led to a political generation gap between young people, adults and the elderly? Our analyses do indeed reveal an increasing age gap in which young people have different political preferences than persons in the older age groups. While these differences are greater now than at any other point in the last 20 years, they still remain moderate. Young people hold more radical positions on climate policy, they are more liberal concerning immigration, and they are somewhat to the right of the adult population when it comes to economic policy. Voter turnout and other forms of political participation have increased among people under the age of 30. Younger people are more prone to mobilize for political activism on digital platforms through their social networks than people in the older age groups are. Using perspectives from the sociology of generations, we discuss the implications of our findings for the political mobilization of young people in a digital future.

Keywords: youth, turnout, political activism, ideology, digitalization, generational change

Introduksjon

Den 15. mars 2019 deltok mer enn 1,6 millioner unge i en global skolestreik for klimaet (Wahlström et al., 2019). Aldri har vi sett en så omfattende politisk mobilisering av ungdom på tvers av landegrensler. Inspirasjonen bak det som ble bevegelsen *Fridays For Future (FFF)*, var en svensk, skolestreikende 16-åring. Greta Thunberg ble klimabevegelsens fremste ikon (Wahlström et al., 2019), og digitale plattformer og sosiale medier ble dens viktigste mobiliseringskanaler. Et globalt nedslagsfelt, kombinert med lokale mobiliseringer, ga bevegelsen politisk kraft, og Thunberg ble invitert til internasjonale toppmøter for å belære og befale verdens mektigste politikere om å vise solidaritet med kommende generasjoner gjennom globale klimakutt. I Norge ble budskapet gjentatt på bannere og gjennom kamprop overfor nasjonale politikere: «Erna koker kloden», «Deres ignoranse er vår dødsdom», «Det finnes ingen planet B». Et budskap like tydelig som enkelt – fra unge aktivister til voksne politikere.

Den globale klimabevegelsen føyer seg inn i rekken av flere politiske kampanjer som har mobilisert unge verden over. *Black Lives Matter (BLM)*, som ble etablert som et «online-community» i 2013 for å sette strukturell rasisme i USA på dagsordenen, fikk sitt globale gjennombrudd etter politiets umotiverte drap på afroamerikaneren George Floyd (Gawthrop & Illingworth, 2020). I juni 2020 demonstrerte millioner av mennesker over hele verden med Floyds siste ord som symboltungt slagord: «I can't breathe.»

Bevegelser som FFF og BLM har det til felles at budskapet er rettet mot det etablerte voksensamfunnet og mot politiske myndigheter. Og i likhet med andre internasjonale protestbevegelser reflekterer de en trend hvor digitale plattformer og sosiale medier gir et globalt publikum og endrer det politiske engasjementet, særlig blant de unge (Boulianne et al., 2020; Milkman, 2016). Selv om slike massedemonstrasjoner er kraftfulle, er det alltid en fare for at man gir dem større politisk betydning enn det ettertiden har vist at de har hatt. Noen bevegelser evner ikke å opprettholde mobiliseringen når nye saker kommer på dagsordenen, og over tid kan de tape sin politiske kraft.

Det er viktig å påpeke at politisk massemobilisering på tvers av landegrensener ikke er et nytt fenomen. På 1960- og 70-tallet ble protestene målbåret i en rekke utbrudd av politisk masseaktivitet blant studenter og yngre intellektuelle med en venstreradikal slagside – blant annet mot Vietnamkrigen og for borgerrettigheter. Opprøret synliggjorde en generasjonskløft hvor redefinerings av foreldregenerasjonens tradisjonsbundne verdi- og handlingsmønstre ble et overordnet mål. Disse protestbølgene dannet grunnlaget for gjennomgripende politiske endringer (se også Ødegård, 2016; Vestel & Øya, 2014).

I dette kapitlet studerer vi ungdommens og den voksne befolkningens politiske ideologi og engasjement over tid, og spør om vi kan spore utviklingen av et nytt generasjonsgap i Norge på 2000-tallet. Ser vi en mer politisk engasjert ungdomsgenerasjon med en dagsorden som skiller seg fra de voksnes? Og er det rimelig å tenke at den utviklingen vi ser her i landet, er del av en global trend?

Kapitlet bygger på to datasett: valgundersøkelsen og SMIPS-undersøkelsene. Først vil vi undersøke endringer i valgdeltagelsen blant tre aldersgrupper – de unge (18–29 år), de voksne (30–59 år) og de eldre (60+) – i et 20-års perspektiv. Videre ser vi på den betydningen digitale plattformer og sosiale medier har for mobilisering til aksjoner og demonstrasjoner i de ulike aldersgruppene. Dette gjelder både fysiske og internettbaserte aktiviteter. Vi spør også om det politiske innholdet har endret seg over tid, og om de unge har en politisk agenda som skiller seg fra de voksnes. Er ungdom mer venstrevridde, høyrevridde, liberale eller grønne enn de som er eldre? Analysene viser at dagens unge er mer politisk aktive enn forgående ungdomsgenerasjoner. De behersker og tar i bruk digitale plattformer og sosiale medier på en måte som forsterker muligheten til å fremme en ny politisk ideologi og dagsorden. Med utgangspunkt i generasjonsteorier (se bokens innledningskapittel, Mannheim, 1927/1952) drøfter vi avslutningsvis om de endringene vi finner, har skapt et politisk generasjonsgap som på sikt har potensial til å skape ytterligere verdipolarisering mellom unge og eldre, hvor eldre vil yte motstand gjennom et «cultural backlash», som Norris og Inglehart (2019) kaller det.

Et voksende generasjonsgap i ideologi og deltagelsesformer?

I bokens første kapittel kommer Pedersen og Ødegård (2021) inn på Karl Mannheims generasjonsteori. Hovedpoenget er at ulike generasjoner er bærere av både samfunnsmessige interesser og særegne historiske erfaringer. Unge mennesker står i en formativ fase, og er derfor særlig mottakelige for samfunnsgjennomgripende hendelser, strømninger og destabiliseringsprosesser i samtiden. Denne tidssensitiviteten mener Mannheim (1927, s. 300, referert i Milkman, 2016) er en unik evne til å oppnå en «up-to-dateness». Denne evnen svekkes når man blir eldre, fordi verdensbildet reproduseres ut fra erfaringene en selv gjorde seg i sine formative år. Slik dannes generasjonsspesifikke identiteter som skiller seg fra tidligere og framtidige ungdomsgenerasjoner. I den senere tid har flere studier vist at politiske verdimønstre som formes hos unge i «the impressionable years» (Sears & Levy, 2003; Finlay et al., 2010), har en tendens til å feste seg og utgjøre mønstre de tar med seg, i større eller mindre grad, videre gjennom livsløpet. Det er dette som kalles en generasjonseffekt (Franklin, 2004).

Spørsmålet vi forfølger i dette kapitlet, er om vi kan se en slik generasjonseffekt i Norge – fortrinnsvis når det gjelder verdiorienteringer, men også med tanke på deltagelsesformer. Utenfor Norges grenser har det de siste årene vært lett å oppdage påfallende politiske generasjonsskjeller. Det har nesten blitt gjentatt til det kjedsommelige at synet på Brexit i Storbritannia og oppslutningen om Donald Trump i USA henger sammen med alder. De middelaldrende og eldre velgerne ønsket Brexit velkommen, mens de unge orienterte seg mot den europeiske unionen. På den andre siden av dammen fikk Trump betydelig mindre støtte fra de unge velgerne enn fra de middelaldrende og eldre.

Slike politiske generasjonsskiller har vi også vært vitne til tidligere. Blant andre Milkman (2016) viser hvordan den amerikanske «millenniums-generasjonen» (født mellom 1980 og 2000) samlet seg om sosiale bevegelser som tydeliggjorde at deres livserfaringer og verdensbilde skilte seg fra de eldres. Norris og Inglehart (2019) utleder en større teori om slike generasjonsskjeller, under tittelen *Cultural Backlash*. Langsiktige strukturelle

endringsprosesser – slik som utdanningsrevolusjonen, urbanisering og sekularisering – har ifølge Norris og Inglehart (2019) en grunnleggende effekt på samfunnet. Nye generasjoner blir sosialisert inn i postmoderne og mer liberale verdier enn tidligere generasjoner. Generasjonsutskifting gjør at samfunnene som helhet beveger seg i den retningen. Etter hvert nås et «tipping point», hvor de liberale verdiene blir dominerende. Det er da de eldre generasjonene kan begynne å stritte imot, i form av et «cultural backlash». Denne motstanden mot liberale verdier kan bli forsterket av økonomiske nedgangstider og økt innvandring, slik vi har sett i forbindelse med finanskrisen i 2008 og flyktningkrisen i 2015. Dette leder til økt oppslutning om autoritære, konservative verdier og populisme. Norris og Ingleharts (2019) beskrivelse av suksessen til det de kaller *autoritære populistiske partier* i nyere tid, bunner altså i stor grad i et verdimesig eller ideologisk generasjonsgap som drives av at de eldre holder igjen, mens de unge endrer seg i takt med store samfunnsstrømninger.

Et interessant spørsmål er hvorvidt et slikt eventuelt verdimesig generasjonsgap ledsages av og forsterkes av et generasjonsgap når det gjelder politisk mobilisering og deltagelse. Nye digitale kanaler og sosiale medier har de siste 10–15 årene endret rammene for folkelig mobilisering og debatt, og ses på som en ny medierende institusjon (Bennett & Segerberg, 2013; Flanagan, 2013). Sosiale medier har et sett innebygde handlingsmuligheter, særlig når det gjelder å etablere og vedlikeholde sosiale nettverk, å dele og spre innhold raskt og å dele innhold i mange formater (bilder, video, emojis) (Boyd, 2008; Enjolras et al., 2013). Disse trekkene ved sosiale medier gjør at de kan tenkes å endre forutsetningene for politisk mobilisering.

Over tid har forskningen pekt på at sosiale nettverk er viktige i politikken fordi de bidrar til å forme måten politisk informasjon mottas og forstås på (Huckfeldt & Sprague, 1987, 1995; McClurg, 2006). Nettverk gjennom sosiale medier kan tenkes å være spesielt effektive når man skal nå bredt ut med politisk informasjon. I tråd med Granovetters (1973) argument om styrken i de svake bånd kan slike nettverk bidra til at relevant informasjon spres langt utenfor gruppen av arrangører eller personer som kjenner hverandre personlig, og

gjøre at enkeltindivider får større tilgang på relevant informasjon raskere (Easley & Kleinberg, 2010). Samtidig gir de innebygde handlingsmulighetene rom for å uttrykke emosjonelt innhold som kan bevege mottageren (Papacharissi, 2015). En omfattende internasjonal metastudie av koblingen mellom bruk av digitale medier og samfunnsengasjement viste at det finnes en positiv sammenheng, og at denne har styrket seg over tid (Boulianne, 2020).

Et viktig spørsmål er om slike mer åpne informasjonsstrukturer, som potensielt også inkluderer et emosjonelt, personlig pådytt, når ut til nye grupper med politiske, mobiliserende budskap. Når det gjelder ungdom, skulle det være spesielt gode grunner til å anta en slik utvikling. Fra før vet vi at ungdom er mer aktive i sosiale medier enn eldre, og at sosiale medier utgjør en viktigere nyhetskilde for denne gruppen enn for eldre generasjoner. Ungdom er oftere medlemmer av protestgrupper på Facebook (Eimhjellen & Ljunggren, 2017), og rekrutteres oftere til demonstrasjoner og aksjoner via sosiale medier (Enjolras et al., 2013). Selv om de har en mer begrenset tilkobling til den formelle politikken og til frivillige organisasjoner enn det eldre aldersgrupper har (Bergh, 2015), vil dette kompenseres for av tilgangen til digitale nettverk.

Samtidig finnes det en bekymring for at en informasjonskontekst der underholdningsmulighetene er uendelige, vil lede mange – og spesielt de lite politisk interesserte – vekk fra politiske nyheter, noe som vil kunne svekke deres politiske kunnskap (Prior, 2005). Kan politisk engasjement via sosiale medier betraktes som en form for «slacktivism», en utvannet form for engasjement som krever lite av deltagerne, og som kommer i veien for politisk mobilisering på bakken (Morozov, 2011)? Den internasjonale litteraturen gir foreløpig ikke entydige svar på hvordan disse faktorene henger sammen når det gjelder ungdom spesielt. På tvers av studier varierer det hvorvidt man finner en sammenheng mellom ungdoms bruk av sosiale medier og ulike former for politisk engasjement. En longitudinell studie fra USA viste ingen direkte effekt av bruk av sosiale medier på politisk engasjement blant ungdom, men likevel en indirekte effekt via høynet bevissthet om samfunns spørsmål (*civic awareness*) (Boulianne, 2016). Dessuten er det mye som tyder på at sosiale medier er svært viktige nyhetskilder for ungdom (Karlsen et al., 2020; Shehata &

Strömbäck, 2018), og at de kan bidra til å koble ungdom mer direkte på politikere i forbindelse med valgkamp (Ohme, 2019).

Både norske og internasjonale studier gir dermed en indikasjon på at framveksten av sosiale medier kan ha bidratt til å styrke ungdoms politiske engasjement og deltagelse, men vi vet lite om hvordan dette har utviklet seg i Norge over tid, sett i forhold til eldre aldersgrupper. Også når det gjelder politikkenes innhold, er det et spørsmål om globalisering og digitalisering kan ha ført til et tydeligere generasjonsgap, ved at ungdom lar seg påvirke av globale trender og setter en ny politisk retning. I så fall kan man – i tråd med Norris og Inglehart (2019) – tenke seg en reaksjon blant eldre velgere. Dette vil være en reaksjon som slår i motsatt retning, som et slags omvendt generasjonsopprør, hvor eldre yter motstand mot politiske verdiknipper som blir framtreddende gjennom de unges politiske mobilisering og deltagelse. I det følgende undersøker vi endringer i deltagelse gjennom digitale kanaler hos tre grupper – de unge, de voksne og de eldre –, samt hvordan gruppene endrer seg ideologisk over tid, og diskuterer hva funnene sier oss om disse store spørsmålene.

Data

Analysene bygger på data fra den norske valgundersøkelsen og fra SMIPS-undersøkelsen, som kartlegger bruk av sosiale medier samt politisk og demokratisk deltagelse. Begge undersøkelsene gir oss mulighet til å studere endringer over tid blant respondenter som er 18 år eller eldre. Det sentrale i kapitlet, og boken for øvrig, er de unge. Vi studerer stemmeberettigede personer som er minst 18 år gamle. Dette gjør det naturlig å ta med personer i gruppen «unge» som ikke nødvendigvis er ungdommer lenger; vi avgrensner det til personer under 30 år. I stedet for å sammenligne denne gruppen med alle andre velgere, altså alle som er 30 år eller eldre, velger vi å dele den i to: De «voksne» er 30 til 59 år, mens de «eldre» er 60 år eller eldre. Slike grove inndelinger i alders- eller livsfasekategorier er litt arbitrær, og hver gruppe er svært heterogen, men det gir oss en mulighet til å kontekstualisere de unges holdninger og politiske atferd.

Den norske valgundersøkelsen er en omfattende spørreundersøkelse som gjennomføres av Statistisk sentralbyrå i etterkant av hvert stortingsvalg.

Et representativt utvalg stemmeberettigede blir intervjuet. Datainnsamlingen er ressurskrevende, og man legger stor vekt på å samle inn data av høy kvalitet, blant annet med høy svarprosent. Formålet med valgundersøkelsen, som ikke bare er en datainnsamling, men et omfattende forskningsprosjekt ledet av forskere ved Institutt for samfunnsforskning, er å framskaffe en gullstandard for data om velgeratferd. I dette kapitlet benytter vi valgundersøkelsene fra perioden 1997–2017.

De empiriske analysene av utviklingen i deltakelsesformer, og av sosiale mediers rolle i den forbindelse, er basert på data fra forskningsprosjektet *Social Media in the Public Sphere* (SMIPS). Undersøkelsen er blitt gjennomført seks ganger siden 2011, og vi benytter dataene som ble samlet inn i 2011, 2012, 2014 og 2016. Utvalgene er representative for befolkningen av internettbrukere trukket fra Kantar TNS' internettpanel. Datainnsamlingsmetoden ekskluderer dermed den delen av befolkningen som ikke bruker internett, fra utvalget. Dette utgjør imidlertid en svært liten andel av befolkningen i Norge, ettersom tilgangen til og bruken av internett er spesielt høy her i landet (ifølge Statistisk sentralbyrå bruker 96 prosent av befolkningen mellom 16 og 79 år internett, og 80 prosent av befolkningen i de samme aldersgruppene bruker sosiale medier (SSB, 2018). Datainnsamlingen ble først gjennomført i 2011 (N = 5310),¹ og gjentatt i 2012 (N = 5019), 2014 (N = 5677) og 2016 (N = 5054). Vi har benyttet vekter som korrigerer for skjevheter knyttet til kjønn, alder og utdanning.

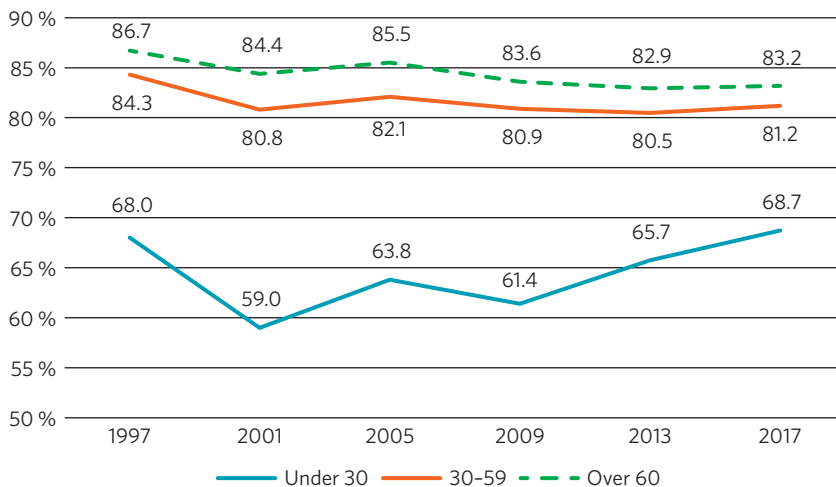
Politisk deltagelse og engasjement

Analyser av politisk mobilisering i Norge har over tid vist at det er forskjeller mellom generasjonene når det gjelder politisk interesse og deltagelse. Ungdommer og unge velgere er noe mindre interessert i politikk enn middelaldrende og eldre velgere, og de er mindre tilbøyelige til å bruke stemmeretten sin. Det samme gjelder andre former for politisk deltagelse. Disse forskjellene ble særlig tydelige ved valget i 1993, og har gjort seg gjeldende ved de fleste valgene etter det (Bergh, 2015).

¹ Et ekstra utvalg av 500 ungdommer mellom 16 og 18 år ble inkludert i 2011 og 2016.

Det siste tiåret har flere norske studier pekt på en økning i unges politiske engasjement og interesse. Tydeligst er økningen i valgdeltagelsen blant førstegangsvelgere. Denne økte med 11 prosentpoeng fra lokalvalget i 2007 til lokalvalget i 2011. Deltagelsen har vist seg å holde seg på et høyt nivå i de påfølgende årene og valgene (Bergh & Ødegård, 2013; Bergh, 2015; Ødegård et al., 2020).

Figur 1 viser utviklingen fra 1997 til 2017 for den litt større aldersgruppen av velgere under 30 år. Avstanden mellom valgdeltagelsen til denne gruppen og henholdsvis voksne (30–59 år) og eldre velgere (60 år +) har blitt mindre over tid, og var særlig liten ved 2017-valget. Figuren viser at det særlig var i perioden fra 2009 til 2013 at økningen i valgdeltagelse blant unge velgere var høy. Det var fortrinnsvis gruppen «førstegangsvelgere» (18–21 år) som økte sin deltagelse (Bergh & Ødegård, 2013; Bergh, 2015; Ødegård et al., 2020). Endringene er moderate, men det er rimelig å si at unge velgere har vært mer tilbøyelige til å stemme i nyere tid enn for ett til to tiår siden. Spesielt blant unge kvinner er endringene merkbare, noe som har resultert i en betydelig kjønnsforskjell i valgdeltagelse; forskjellen er på cirka 10 prosentpoeng blant de unge ved de to siste valgene. De unge mennene har altså i mindre grad enn de unge kvinnene tatt del i den politiske mobiliseringen de siste par tiårene.

Figur 1. Valgdeltagelse blant unge (under 30 år), voksne (30–59 år) og eldre stemmeberettigede (60 år +), ved stortingsvalgene fra 1997 til 2017. Prosent

Når det gjelder den bredere politiske deltagelsen, varierer den avhengig av hvilken form vi snakker om, og nivåene svinger over tid. Studier har vist at unges deltagelse i demonstrasjon og aksjon, i det å skrive i avisen eller ta opp saker i parti, fagforening eller organisasjon, har hatt en sterk økning i løpet av 2000-tallet, og ligger over voksenbefolkningens tilsvarende deltagelse (Bergh, 2015). Også yngre aldersgrupper – 14-åringere – viser et større engasjement rundt spørsmål om politikk, demokrati og deltagelse (Huang et al., 2017).

Hvilken rolle har framveksten av sosiale medier spilt for de unges politiske deltagelse i Norge? For det første kan dette handle om hvorvidt unge deltar mer enn voksne i politiske handlinger via digitale plattformer. For det andre vil vi undersøke om sosiale medier tilbyr spesielt viktige kanaler for informasjon og mobilisering av politiske demonstrasjoner for de unge, og slik sett har betydning for struktursiden av politisk deltagelse (Norris, 2001).

Tall fra SMIPS-undersøkelsene mellom 2011 til 2016 (Tabell 1) viser et mønster der unge under 30 år oftere deltok i demonstrasjoner og aksjoner via internett enn det de voksne (30–59 år) gjorde, men så har forskjellen over tid blitt jevnet ut. Tabell 1 viser en betydelig forskjell mellom unge og eldre velgere på alle de fire tidspunktene: Sistnevnte gruppe deltar i mindre grad i aksjoner på internett.

Tabell 1. Andel av de som støttet en aksjon eller var på en demonstrasjon det siste året, **som deltok på internett**, i prosent.

	2011	2012	2014	2016
Unge under 30 år	71	70	66	74
Voksne 30–59 år	67	59	63	72
Eldre over 60 år	55	37	40	58

*Uthevet skrift betyr at det er en signifikant forskjell mellom de under 30 og de over 30 i det aktuelle året.

*N pr. år = **Under 30 år**: 400 (2011), 284 (2012), 307 (2014), 220 (2016). **30–59 år**: 793, 627, 691, 546.

Over 60 år: 401, 308, 479, 526.

Selv om forskjellen mellom de eldste og de yngste holder seg, ser vi altså ingen tydelig trend der unge blir *mer* dominerende når det gjelder internettbaserte aksjonsformer. Snarere er det slik at de middelaldrende voksne tar dem igjen etter hvert som tiden går.

Man kunne tenke seg at unges høyere deltagelse på digitale arenaer ville motsvares av at eldre aldersgrupper deltok mer enn de unge gjennom fysisk oppmøte. Vi finner imidlertid ikke et slikt mønster. Tabell 2 viser at de unge og de middelaldrende deltar i omtrent like stor grad gjennom fysisk oppmøte, i hele perioden. Tallene svinger en del fra år til år, men det er ikke slik at de eldre aldersgruppene alene holder fast på de tradisjonelle formene for deltagelse, mens de unge beveger seg over i de nye.

Tabell 2. Andel av de som deltok i en aksjon eller på en demonstrasjon, som gjorde dette **ved fysisk oppmøte**, i prosent.

	2011	2012	2014	2016
Unge under 30 år	34	37	36	27
Voksne 30-59 år	29	37	34	25
Eldre over 60 år	37	50	49	31

*Uthevet skrift betyr at det er en signifikant forskjell mellom de under 30 og de over 30 i det aktuelle året.

*N pr. år = **Under 30 år**: 400 (2011), 284 (2012), 307 (2014), 220 (2016). **30-59 år**: 793, 627, 691, 546.

Over 60 år: 401, 308, 479, 526.

Selv om vi ser en liten nedgang i andelen som har deltatt ved fysisk oppmøte i alle tre grupper, mener vi resultatene likevel ikke gir noen tydelig støtte til «slacktivisme»-tesens antagelse om at deltagelse på digitale plattformer fortrenger tradisjonelle former for deltagelse. Vi ser ingen drastisk tilbakegang – verken for befolkningen som helhet eller for de unge spesielt. Både unge og midt-kategorien voksne deltar likevel langt oftere via internett enn via fysisk oppmøte. I denne analysen framstår det som om internett er en helt sentral arena for politisk deltagelse utenfor valgkanalen, som kommer i tillegg til former som eksisterte fra før. Ofte vil også disse tingene være sammenvevet, slik at demonstrasjoner og aksjoner på nett også kan lede til fysiske arrangementer. At unge er omtrent like aktive som de voksne i fysiske demonstrasjoner kan dermed kanskje tilskrives *nettopp* at de allerede er mobilisert til nettbaserte demonstrasjoner og aksjoner.

Når det gjelder endringer i informasjons- og mobiliseringsstrukturer, ser vi i tabell 3 at helt fra 2011 har Facebook og andre sosiale medier vært den viktigste kilden til informasjon om aksjoner og demonstrasjoner.

Tabell 3. Hvis du tenker på den siste aksjonen/demonstrasjonen du støttet/deltok i, hvordan fikk du vite om denne? Prosentueringsgrunnlag: De som har deltatt i demonstrasjon eller aksjon siste året. Kun ett svar mulig.

		2011	2012	2016
Facebook og andre sosiale medier	Under 30	51	47	65
	30–59	40	34	55
	Over 60	22	12	38
Avis eller omtale i media	Under 30	18	13	5
	30–59	23	22	13
	Over 60	35	28	24
Personlig kontakt (inkl. telefon. SMS og E-post)	Under 30	25	31	23
	30–59	31	38	24
	Over 60	38	53	24

*Uthevet skrift betyr at det er en signifikant forskjell mellom de under 30 og de over 30 i det aktuelle året.

*N pr. år = **Under 30 år:** 447 (2011), 317 (2012), 219 (2016). **30–59 år:** 849, 689, 541. **Over 60 år:** 421, 331, 520.

Dette gjelder i befolkningen som helhet, men i særdeleshet de unge. I 2016 sa 65 prosent av de unge at Facebook og andre sosiale medier var kilden til informasjon om den siste demonstrasjonen eller aksjonen de hadde deltatt i, mot 51 prosent i 2011. Facebook er den plattformen som de aller fleste benytter seg av i aller aldersgrupper.² Reuters Digital News Report 2019 viser at Facebook har forblitt det viktigste sosiale mediet i befolkningen, og at bruken av Facebook til nyheter er på samme nivå i 2019 som i 2016 (Moe & Bjørgan, 2019, s. 23). I gruppen under 35 år forblir også Facebook den viktigste kanalen for nyheter, men her har det samtidig skjedd ganske store endringer i perioden, og flere plattformer – som YouTube, Snapchat, Instagram og Twitter – har fått økende betydning (Moe & Bjørgan, 2019, s. 25). Bruken av disse plattformene til nyheter er betydelig høyere blant de unge enn blant de over 35 år.

Tabell 3 viser videre at aviser og omtaler i media etter hvert er blitt en svært lite viktig informasjonskilde for de unge. Selv om eldre aldersgrupper bruker denne kilden i større grad enn de unge, ser vi også her en markant nedgang over tid. Disse trendene er i tråd med

2 Facebook er det sosiale mediet som framstår som viktigst, både for unge og eldre aldersgrupper. I 2016 oppga 57 prosent av de unge at Facebook var kilden til informasjon, mens andre sosiale medier utgjorde 8 prosent.

overordnede trekk når det gjelder unges og voksnes kilder til nyhetsbruk i perioden (Karlsen et al., 2020). Når det gjelder kilder til daglig nyhetsbruk, skiller for eksempel unge under 35 seg ut ved at de i større grad enn andre kommer over nyheter gjennom sosiale medier (Moe & Bjørgan, 2019).

Noe av det som gjør sosiale medier kraftfulle når det gjelder informasjonsspredning og mobilisering, er at initiativet kommer fra noen man er koblet til i et personlig sosialt nettverk (Boyd, 2008; Easley & Kleinberg, 2010; Wahlström et al., 2019). Dette gjenspeiles også i SMIPS-studien. I våre analyser (ikke vist her)³ finner vi at det er særlig unge under 30 år som mobiliseres til deltagelse via venner og bekjente, mens de voksne og eldre i større grad blir invitert av arrangøren av demonstrasjonen/aksjonen. I 2016 sa 25 prosent av de unge, mot 34 prosent av de eldre, at de var blitt invitert av arrangøren. Motsatt oppga 21 prosent av de unge, mot 7 prosent av de eldre, at de var blitt invitert av nære venner. Blant de middelaldrende var 14 prosent blitt invitert av nære venner. Disse aldersforskjellene ser ut til å ha økt over tid, hvilket indikerer at den relative betydningen av personlige sosiale nettverk er blitt større blant unge i perioden.

Studien understreker også at sosiale medier utgjør et viktig supplement som mobiliseringsarena, særlig for de unge. Selv om tallene ikke tyder på at de unge er frakoblet det formaliserte organisasjonslivet og de som arrangerer demonstrasjoner og aksjoner, er de likevel i noe mindre grad påkoblet enn de voksne, ut fra disse analysene. Nettverk via sosiale medier kan betraktes som mer åpne enn tradisjonelle organisasjons- og medlemsnettverk, og kan tenkes å nå grupper som i større grad står utenfor disse (Enjolras et al., 2013). Vi skal likevel merke oss at for alle tre aldersgrupper ser det å være invitert av arrangøren ut til å øke i betydning i løpet av den perioden vi studerer. Økningen er på 8 prosentpoeng blant de yngste, og på 10 prosentpoeng blant de to eldre gruppene. Dette kan gjenspeile en utvikling der det norske organisasjonslivet i økende grad benytter sosiale medier til å mobilisere til deltagelse (Arnesen et al., 2016),

3 Følgende spørsmål ble stilt: Hvis du tenker på den siste aksjonen/demonstrasjonen du støttet/deltok i, tok du selv initiativ til denne, eller ble du invitert? Svaralternativene var: 1) Invitert av arrangør, 2) Invitert av nære venner, 3) Invitert av bekjente, 4) Invitert av andre, 5) Tok initiativ selv.

og gir indikasjoner på at norsk ungdom forblir påkoblet sivilsamfunnets strukturer i sitt engasjement.

Generasjoner og politiske agendaer i Norge og internasjonalt

Så langt har vi analysert likheter og forskjeller mellom unge, voksne og eldre i politisk deltagelse og hvordan disse mobiliseres gjennom online- og offline-kanaler. Nå spør vi hva det politiske innholdet i dette engasjementet handler om, og om det er forskjeller mellom generasjonene.

Innledningsvis pekte vi på at det finnes en bekymring for et økende ideologisk generasjonsgap når vi ser på amerikanske og europeiske forhold. Hvordan ser dette ut i Norge? Vi starter med det mest konkrete, nemlig stemmegivningen. Det varierer over tid hvilke partier som gjør det best blant unge velgere. Vanligvis gjør de to største partiene, Arbeiderpartiet og Høyre, det litt dårligere blant de unge (Berglund, 2020), men ved lokalvalgene i 2011 og 2015 og ved stortingsvalget i 2013 hadde de større oppslutning blant unge velgere enn tidligere. Fremskrittspartiet og SV gjorde det særlig bra blant de unge på 1990-tallet.

Ved stortingsvalget i 2017 er det tre partier som utmerker seg ved at de gjør det betydelig bedre blant unge enn blant voksne velgere: SV, Venstre og MDG. Blant de under 30 år stemte 30 prosent på ett av disse partiene. Tilsvarende tall for de voksne (30–59 år) er 15 prosent, mens bare 9 prosent av de eldre stemte på SV, Venstre eller MDG. Felles for disse tre partiene er at de har en miljø- og klimaprofil; de har såkalt «sakseierskap» til miljø- og klimasaken (Bergh & Karlsen, 2019).

Miljøpartiene fikk altså rekordhøy oppslutning blant de unge ved stortingsvalget i 2017; høyere enn noen gang siden 1989. I 2017 er gapet mellom velgere under 30 år og eldre velgergrupper – og i særlig grad de over 60 år – større enn noen gang. Det er en betydelig endring i så måte fra 2013 til 2017. I denne perioden ser det ut til å ha skjedd en ungdomsmobilisering til fordel for de tre miljøpartiene.

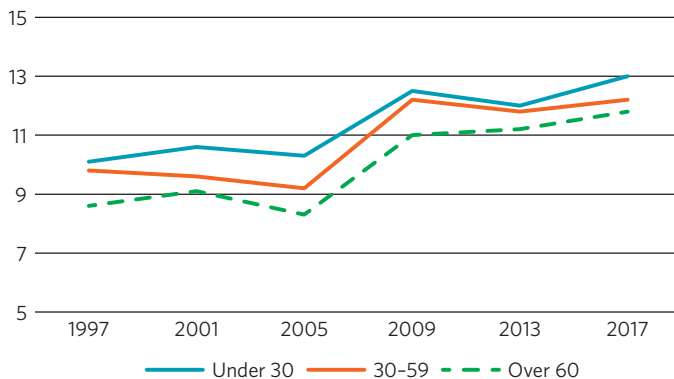
Betyr dette at det er klima- og miljøspørsmål som engasjerer unge velgere? I valgundersøkelsen i 2017, når vi ser på alle velgerne, var klima

og miljø den nest viktigste saken for velgernes stemmegivning, etter innvandring. For velgere under 30 år var klima og miljø den desidert viktigste saken, og ble nevnt av nesten 30 prosent. Dette gjelder særlig de unge kvinnene, hvorav 36 prosent nevnte denne saken. Blant velgere i aldersgruppen 30–59 år nevnte 19 prosent miljø og klima; mens kun 11 prosent av eldre velgerne nevnte denne saken som viktigst for deres stemmegivning. Selv om det er kjønnsforskjeller i alle aldersgrupper, hvor kvinner oftere oppgir at klima og miljø er den viktigste saken, er generasjonsforskjellene til stede både blant kvinner og menn. Unge menn er mer opptatt av denne saken enn voksne og eldre menn. Generasjonsgapet i prioritering av klima- og miljøsaken er større enn for noen andre saker ved noen andre valg siden 2005.

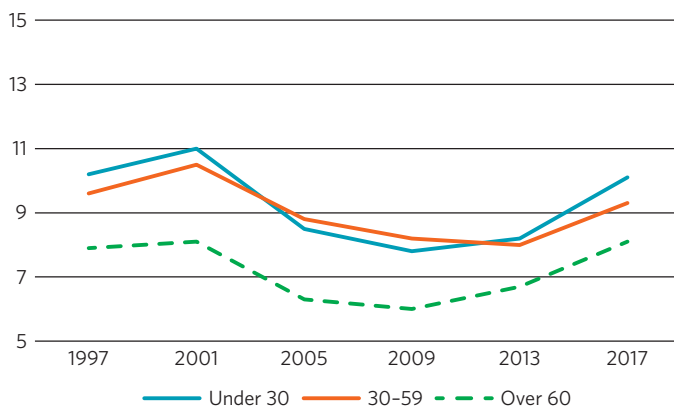
Ideologiske generasjonsforskjeller

Det har altså oppstått en betydelig forskjell mellom unge og voksne i prioritering av klima og miljø, samt i stemmegivning på de tre «miljøpartiene». Begge funnene peker i retning av et ungdommelig engasjement som har en «grønn» retning. Gjenfinner vi et slikt grønt engasjement når vi ser på unge velgeres holdninger til klima- og miljøspørsmål? For å måle det – samt andre typer av ideologiske holdningsdimensjoner – benytter vi valgundersøkelsens ideologiske dimensjoner. Ved hjelp av en rekke holdningsspørsmål, og ved bruk av faktoranalyse, utledes ideologiske dimensjoner i den norske befolkningen. Skalaene i disse dimensjonene går fra 0 til 20. Velgernes plassering på dimensjonene viser seg å være forholdsvis stabile over tid, og henger nært sammen med stemmegivningen. Dimensjonene fanger altså opp genuine ideologiske forskjeller – og likheter – mellom ulike grupper av befolkningen (Aardal et al., 2019). Dermed er de også egnet til å studere ideologiske forskjeller mellom ulike aldersgrupper.

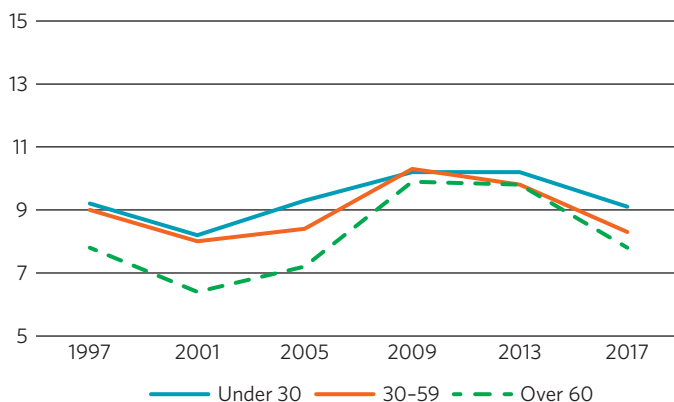
I Figur 2A til 2D framgår forskjeller i ideologisk posisjon mellom unge, voksne og eldre i perioden fra 1997 til og med 2017-valget, på fire dimensjoner: klima/miljø, innvandring, økonomisk høyre–venstre- og religiøs–sekulær-dimensjonen. Hva som er høy (eller lav) verdi, framgår av figuroverskriftene.

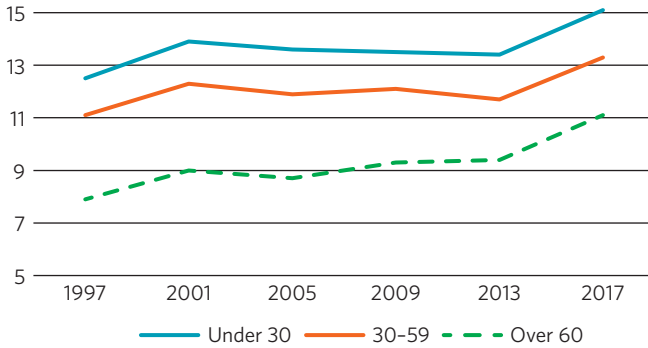
Figur 2A. Holdninger til klima/miljø etter alder, fra 1997 til 2017. Skala fra 0 til 20 (høy = klima-/miljøorientert)

Figur 2B. Holdninger til innvandring etter alder, fra 1997 til 2017. Skala fra 0 til 20 (høy=positiv til innvandring)

Figur 2C. Plassering på den økonomiske høyre-venstre-aksen etter alder, fra 1997 til 2017. Skala fra 0 til 20 (høy verdi = høyre)

Figur 2D. Plassering på en religiøs/sekulær akse etter alder, fra 1997 til 2017. Skala fra 0 til 20 (høy = sekulær)

De fire dimensjonene viser endring fra valg til valg, både i totalt nivå og i forskjellen mellom unge og voksne. Trenden over tid er tydeligst når det gjelder klima/miljø og religion. Befolkningen ønsker en sterkere klima- og miljøpolitikk i dag enn rundt årtusenskiftet (høyere verdier på skalaen), og samfunnet blir mer sekulært over tid (høyere verdier). Synet på innvandring og på høyre–venstre-aksen beveger seg i bølger.

I et kortere tidsperspektiv, fra 2013 til 2017, ble befolkningen som helhet mer sekulær, mer positiv til innvandring, mer venstreorientert, og kanskje noe mer klimaorientert, men sistnevnte er ikke statistisk signifikant for hele befolkningen. I tillegg ble forskjellene mellom unge og voksne større langs alle disse dimensjonene. Utslagene er moderate – det er ikke slik at unge har radikalt andre holdninger enn voksenbefolkningen – men det er verd å merke seg at trenden går i retning av økte forskjeller på alle dimensjonene.

Unge har mer liberale holdninger til innvandring enn eldre velgere (2 skalaenheter på en 0–20-skala), og det er en liten, statistisk signifikant forskjell til de voksne velgerne (1 enhet). Velgere under 30 år ønsker en mer offensiv klimapolitikk enn voksne og eldre velgere (1 enhet). De unge er mer sekulære enn voksne (2 enheter) og eldre (4 enheter) velgere, men slik har det vært i hele denne perioden. Trenden i sekulær retning slår inn i alle aldersgrupper. Det som kanskje er litt overraskende, er at de yngste ligger til høyre for voksenbefolkningen i økonomisk politikk. Igjen er forskjellene små (1 enhet), men statistisk signifikante. Her er det i hovedsak den voksne og den eldre befolkningen som har beveget seg mot

venstre, mens endringen er mindre for de unge. Det tyder i hvert fall på at vi ikke ser et venstreradikalt ungdomsopprør, slik man så på slutten av 1960-tallet og gjennom 1970-tallet (Ødegård, 2016).

Det er viktig å understreke at alle disse tallene er uttrykk for *gjennomsnitt*. Det er stor variasjon innad i gruppen av unge, slik det også er innad i gruppene av voksne og eldre. Blant annet er det kjønnsforskjeller i synet på miljø og klima. Unge kvinner ønsker den mest radikale klima- og miljøpolitikken. Mange unge har selvsagt helt andre holdninger enn de som kommer til uttrykk gjennom slike gjennomsnitt. I det store bildet ser vi likevel en generasjon unge som er politisk engasjert, som mobiliserer først og fremst på vegne av miljø- og klimasaken, men kanskje også i noen grad på vegne av liberale verdier.

Konklusjon: Økte politiske motsetninger, men så langt ikke en generasjonskonflikt

Dagens unge ser ikke bare ut til å ha en agenda som skiller seg fra de voksne, men de deltar i politikk på måter som gjør det mulig å frambære denne agendaen i større grad enn tidligere. Parallelt som valgdeltagelsen blant unge har økt, mobiliseres også flere til deltagelse i aksjoner og demonstrasjoner, særlig gjennom internett og sosiale medier. I bokens andre kapittel beskriver Bakken og kolleger (2021) hvordan digitale plattformer og sosiale medier utgjør en integrert del av de unges hverdagsliv. Slik er det også på politikfeltet. Å forklare den høye deltagelsen uten å ta hensyn til den mobiliserende kraften som ligger i sosiale medier og digitale plattformer, særlig for de unge, vil være mangelfullt. Når vi finner at koblingen mellom bruk av sosiale medier og politisk deltagelse er sterkere blant ungdom, handler dette om at sosiale medier er tett(ere) sammenvevd med deres sosiale nettverk gjennom vennskapsbånd enn det vi ser blant voksne og eldre.

Sosiale medier framstår dermed som viktige når det gjelder å spre informasjon til ungdom om politiske demonstrasjoner, og når det gjelder å motta oppfordringer fra venner om å delta. En slik digital jevnalder- og vennemobilisering fant også Wahlström og kolleger (2019) som den viktigste bak oppslutningen om klimabevegelsen *Fridays For Future*

i flere land. Mens 87 prosent av skoleelevene som deltok på demonstrasjonene, gjorde det med venner, var denne andelen 52 prosent blant de voksne (Wahlström et al., 2019). Slik sett både treffes unge av og er i stand til å utnytte de innebygde egenskapene i sosiale medier, og det er lite som tyder på at vi ser en økende «slacktivism». Politisk engasjement reduseres ikke til uforpliktende *likes*, og digitale plattformer og sosiale medier tjener som arena både for politisk deltagelse og for mobilisering. Man kunne tenke seg at fysisk deltagelse i aksjoner og demonstrasjoner ville svekkes over tid når slike aktiviteter via internett har økt kraftig de senere årene. I alle aldersgrupper finner vi en svak tendens til dette, men det er ingenting som tyder på en sterk svekkelse av denne typen aktivitet. Dette finner støtte i andre studier, som viser en sterk korrelasjon mellom fysiske og digitale demonstrasjoner (Boulianne & Theocharis, 2020).

Vi ser også – for første gang på flere tiår – et tydeligere generasjonsgap i politiske verdiorienteringer mellom unge og voksne. De unge er mer opptatt av klima og miljø enn det eldre aldersgrupper er, de er liberale i synet på innvandring, og de er mer sekulære enn den voksne befolkningen. Dette kan beskrives som en mild versjon av de generasjonskonfliktene som Norris og Inglehart (2019) løfter fram. Selv om det ikke i en norsk kontekst arter seg som en konflikt eller antagonisme, er forskjellene tydelige, spesielt i klimasaken. Rett nok finner vi at også eldre generasjoner beveger seg i samme retning som de unge, men avstanden øker, særlig mellom de under 30 år og de over 60 år. Unges verdimønster harmonerer også med deres partipreferanser ved stortingsvalgene, hvor vi ser en tydeligere klima- og miljøprofil enn tidligere. Disse endringene har skjedd raskt. Ved lokalvalget i 2011 og stortingsvalget i 2013 var det et påfallende samsvar i stemmegivningen på tvers av generasjoner (Bergh, 2015). I motsetning til i dag støttet unge den gangen opp om de bestående og store politiske partiene og institusjonene, og framviste et engasjement uten en ny politisk retning (se også Ødegård, 2014). Ved 2017-valget hadde de unges partivalg dreid kraftig i rød-grønn retning. Videre finner vi at unge ligger noe til høyre for voksne i økonomisk politikk.

Selv om ungdommen endrer seg mer i sine verdiorienteringer enn den voksne og den eldre befolkningen, indikerer funnene likevel at Norris og Ingleharts (2019) ide om et høyrepopulistisk «backlash» fra de voksne

ikke er like tydelig i en norsk kontekst. Det grunnleggende mønsteret er at aldersgruppene følger hverandre. Dette til tross – hvorfor skiller de unges verdiorientering seg i økende grad fra de eldre? Norris og Inglehart (2019) mener at unge over tid sosialiseres inn i liberale verdier, og dermed bidrar til en gradvis endring av samfunnet («cultural backlash»). Med støtte i generasjonssosiologien vil unge som står i en formativ fase, respondere på de sosiale, kulturelle og politiske samfunnsgjennomgripende hendelsene de vokser opp med (Mannheim, 1952). Som den amerikanske sosiologen Milkman (2016) skriver om USA, har oppveksten til barn de siste to tiårene vært preget av blant annet større etnisk diversitet. Mønsteret gjenfinnes også i en norsk oppvekst (SSB, 2017). I tillegg har unge vokst opp i et samfunn hvor klimatrusselen henger over dem, og som er preget av hverdagsrasisme, «fake news», flyktningsstrømmer over grensen og terrorhandlinger i eget land. Alt dette er hendelser som har kraft i seg til å forme unges politiske verdiorienteringer og sette en ny politisk dagsorden. Det kan også tenkes at slike hendelser bidrar i danningen av generasjonsspesifikke identiteter.

Et slikt sammenfall i skjellsettende erfaringer, i kombinasjon med digitale plattformer og sosiale medier som «grenseløse» informasjons- og mobiliseringsarenaer, kunne danne grunnlag for framveksten av en global ungdomsgenerasjon som deler kjennetegn knyttet til politiske holdninger og handlinger. Edmunds og Turner (2005) mener at en global ungdomsgenerasjon har makten til å produsere intra-generasjonell solidaritet på tvers av nasjonalstatene, og inter-generasjonelle konflikter innenfor nasjonalstaten. En slik analyse kan gi mening i lys av den dypere-liggende generasjonspolariseringen vi har sett ved Brexit-avstemmingen, ved valget av Trump som president i 2016 og ved mobiliseringen av unge velgere for Biden i 2020.

Kan det politiske generasjonsgapet vi ser utspille seg i en norsk kontekst, være uttrykk for slike globale prosesser? Det er ikke utenkelig. For selv om det ikke ser ut til at dagens eldre utøver en form for opprør («cultural backlash») mot de nye ideologiske verdiorienteringene de unge står i spissen for, skal vi ikke ser bort fra at generasjonskonflikten kan ha eskalert siden 2017, da valgundersøkelsen ble gjennomført. Siden den gang har vi sett flere eksempler på kraftfulle, globale ungdomsmobiliseringer – gjennom blant annet klimabevegelsen *Fridays*

For Future og antirasismebevegelsen *Black Lives Matter*. Dette kan være trender som peker i retning av en tydeligere avstand mellom de unge og voksenbefolkningen samt utviklingen av tydelige generasjonsspesifikke verdiorienteringer hos unge, som akselereres gjennom digitale plattformer og sosiale mediers evne til å mobilisere globalt.

I det store bildet som presenteres, er det viktig å påpeke at det også blant unge – som i eldre aldersgrupper – er stor variasjon i verdiorienteringer og engasjement. I dette kapitlet har vi ikke studert hvordan politisk deltagelse og politiske holdninger slår ut i ulike sosiale grupper, og om det er store kjønnsvariasjoner. Ifølge Norris (2001) avhenger mobiliseringsprosesser både av borgernes individuelle karakteristikk, slik som økonomiske ressurser, motivasjon og ferdigheter, og av strukturene som tilrettelegger for spredning av informasjon og for at individer kan bli motivert til å delta. Er det da slik at digitale plattformer og sosiale medier forsterker den sosiale ulikheten i politisk deltagelse blant unge, eller skjer det en demokratisering ved at alle gis tilgang til samme informasjon? Deles den «nye» politiske dagsordenen av unge generelt, eller går skillelinjene mellom unge som bor i henholdsvis urbane og rurale områder, eller går de mellom gutter og jenter? I en tid hvor verden preges av politiske polariseringer, er dette viktige tema for videre forskning. Derfor er det ytterst viktig å forstå hvilken betydning digitale nettverk har for å forsterke eller svekke slike polariseringstrekk.

Litteratur

- Arnesen, D., Sivesind, K. H. & Gulbrandsen, T. J. (2016). *Fra medlemsbaserte organisasjoner til koordinert frivillighet? Det norske organisasjonssamfunnet fra 1980 til 2013*. Senter for forskning på sivilsamfunn og frivillig sektor.
- Bakken, A., Sletten, M. & Hegna, K. (2021). Offline, online. Digitale ungdomsliv gjennom tre tiår. I G. Ødegård & W. Pedersen (Red.), *UNGDOMMEN* (s. 29–61). Cappelen Damm Akademisk. <https://doi.org/10.23865/noasp.142.ch2>
- Bennett, W. L. & Segerberg, A. (2013). *The logic of connective action: Digital media and the personalization of contentious politics*. Cambridge University Press.
- Bergh, J. (2015). Generasjon Utøya? Politisk deltakelse og engasjement blant ungdom. I B. Aardal & J. Bergh (Red.), *Valg og velgere. En studie av stortingsvalget 2013* (s. 180–200). Cappelen Damm Akademisk.

- Bergh, J. & Karlsen, R. (2019). Politisk dagsorden og sakseierskap ved stortingsvalget 2017. I J. Bergh & B. Aardal (Red.), *Velgere og valgkamp: En studie av stortingsvalget i 2017* (s. 27–43). Cappelen Damm Akademisk.
- Bergh, J. & Ødegård, G. (2013). Ungdomsvalget 2011. *Norsk statsvitenskapelig tidsskrift*, 29(1), 30–49. EISSN: 1504–2936.
- Berglund, F. (2020). Hvordan har partienes velgere endret seg over tid? I J. Bergh, A. Haugsgjerd & R. Karlsen (Red.), *Valg og politikk siden 1945. Velgere, institusjoner og kritiske hendelser i norsk politisk historie* (s. 77–94). Cappelen Damm Akademisk.
- Boulianne, S. (2016). Online news, civic awareness, and engagement in civic and political life. *New Media & Society*, 18(9), 1840–1856. <https://doi.org/10.1177/1461444815616222>
- Boulianne, S. (2020). Twenty years of digital media effects on civic and political participation. *Communication Research*, 47(7), 947–966. <https://doi.org/10.1177/0093650218808186>
- Boulianne, S. & Theocharis, Y. (2020). Young people, digital media, and engagement: A meta-analysis of research. *Social Science Computer Review*, 38(2), 111–127. <https://doi.org/10.1177/0894439318814190>
- Boyd, D. (2008). *Taken out of context: American teen sociality in networked publics* [Doktorgradsavhandling, University of California]. <http://www.danah.org/papers/TakenOutOfContext.pdf>
- Easley, D. & Kleinberg, J. (2010). *Networks, crowds, and markets: Reasoning about a highly connected world*. Cambridge University Press.
- Edmunds, J. & Turner B. S. (2005). Global generations: Social change in the twentieth century. *British Journal of Sociology* 56(4), 559–557.
- Eimhjellen, I. & Ljunggren, J. (2017). *Kollektiv handling og digitale medier: Nye digitale skiller?* (Rapport nr. 3). Senter for forskning på sivilsamfunn og frivillig sektor. <http://hdl.handle.net/11250/2442827>
- Enjolras, B., Karlsen, R., Steen-Johnsen, K. & Wollebæk, D. (2013). *Liker – liker ikke. Sosiale medier, samfunnsengasjement og offentlighet*. Cappelen Damm Akademisk.
- Enjolras, B., Steen-Johnsen, K. & Wollebæk, D. (2012). Social media and mobilization to offline demonstrations: Transcending participatory divides? *New Media & Society*, 15(6), 890–908. <https://doi.org/10.1177/1461444812462844>
- Finlay, A., Wray-Lake, L. & Flanagan, C. A. (2010). Civic engagement during the transition to adulthood: Developmental opportunities and social policies at a critical juncture. I L. R. Sherrod, J. Torney-Purta & C. A. Flanagan (Red.), *Handbook of research on civic engagement in youth* (s. 277–305). Wiley.
- Franklin, M. N. (2004). *Voter turnout and the dynamics of electoral competition in established democracies since 1945*. Cambridge University Press.
- Granovetter, M. (1973). The strength of weak ties. *American Journal of Sociology*, 78(6), 1360–1380.

- Huang, L., Ødegård, G., Hegna, K., Svagård, V., Helland, T. & Seland, I. (2017). *Unge medborgere. Demokratiforståelse, kunnskap og engasjement blant 9.-klassinger i Norge. The International Civic and Citizenship Education Study (ICCS) 2016*. NOVA, OsloMet.
- Huckfeldt, R. & Sprague, J. (1987). Networks in context: The social flow of political information. *The American Political Science Review*, 81(4), 1197–1216. <https://doi.org/10.2307/1962585>
- Huckfeldt, R. & Sprague, J. (1995). *Citizens, politics and social communication: Information and influence in an election campaign*. Cambridge University Press.
- Karlsen, R., Beyer, A. & Steen-Johnsen, K. (2020). Do high-choice media environments facilitate news avoidance? A longitudinal study 1997–2016. *Journal of Broadcasting & Electronic Media*. <https://doi.org/10.1080/08838151.2020.1835428>
- Mannheim, K. (1952). The problem of generations. I K. Mannheim (Red.), *Essays on the sociology of knowledge* (publisert første gang 1923). Routledge and Kegan Paul.
- Milkman, R. (2016). A new political generation: Millennials and the post-2008 wave of protest. *American Sociological Review* 82(1), 1–31. <https://journals.sagepub.com/doi/10.1177/0003122416681031>
- McClurg S. D. (2006). Political disagreement in context: The conditional effect of neighborhood context disagreement and political talk on electoral participation. *Political Behavior* 28(4), 349–366.
- Moe, H. & Bjørgan, J. (2019). *Bruksmønstre for digitale nyheter: Reuters Institute Digital News Report*. Universitetet i Bergen.
- Morozov, E. (2011). *The net delusion: The dark side of Internet freedom*. Public Affairs.
- Norris, P. (2001). *Digital divide: Civic engagement, information poverty, and the Internet worldwide*. Cambridge University Press.
- Norris, P. & Inglehart, R. (2019). *Cultural backlash: Trump, Brexit, and authoritarian populism*. Cambridge University Press.
- Ohme, J. (2019). When digital natives enter the electorate: Political social media use among first-time voters and its effects on campaign participation. *Journal of Information Technology & Politics*, 16(2), 119–136. <https://doi.org/10.1080/19331681.2019.1613279>
- Papacharissi, Z. (2015). *Affective publics. Sentiment, technology, and politics*. Oxford University Press.
- Pedersen, W. & Ødegård, G. (Red.) (2021). Norsk ungdomsforskning: Røtter og samtidsforståelser. I *UNGDOMMEN* (s. 9–25). Cappelen Damm Akademisk. <https://doi.org/10.23865/noasp.142.ch1>
- Prior, M. (2005). News vs. entertainment: How increasing media choice widens gaps in political knowledge and turnout. *American Journal of Political Science*, 49(3), 577–592.

- Sears, D. O. & Levy, S. (2003). Childhood and adult political development. I D. O. Sears, L. Huddy & R. Jervis (Red.), *Oxford handbook of political psychology* (s. 60–109). Oxford University Press.
- Shehata, A. & Strömbäck, J. (2018). Learning political news from social media: Network media logic and current affairs news learning in a high-choice media environment. *Communication Research*. Advance online publication.
- SSB (2017, 17. oktober). *Stadig flere som fødes i Norge har innvandrerbakgrunn*. <https://www.ssb.no/befolkning/artikler-og-publikasjoner/stadig-flere-som-fodes-i-norge-har-innvandrerbakgrunn>
- Wahlström, M., Sommer, M., Kocyba, P., De Vydt, M., de Moor, J. & Davies, S. (2019). Fridays For Future: A new generation of climate activism, introduction to country reports. I M. Wahlström, P. Kocyba, M. De Vydt & J. de Moor (Red.), *Protest for a future: Composition, mobilization and motives of the participants in Fridays For Future climate protests on 15 March, 2019 in 13 European cities* (s. 4–18). <https://doi.org/10.17605/OSF.IO/XCNZH>
- Ødegård, G. (2014). Små partier – store endringer. Medlemskap i ungdomspartiene i Norge 1998–2011. *Tidsskrift for ungdomsforskning*, 14(1), 135–148.
- Ødegård, G. (2016). Ungdom, opprør og tilpasning. Et essay om generasjonsdannelser. *Sosiologi i dag*, 46, 9–37.
- Ødegård, G., Bergh, J. & Saglie, J. (2020). Why did young Norwegians mobilize: External events or early enfranchisement? I J. Eichhorn & J. Bergh (Red.), *Lowering the voting age to 16: Learning from real experiences worldwide* (s. 189–210). Palgrave Macmillan. <https://doi.org/10.1007/978-3-030-32541-1>
- Øya, T. & Vestel, V. (2014). Generasjonskløfta som forsvant: Et ungdomsbilde i endring. *Tidsskrift for ungdomsforskning*, 14(1), 99–133.
- Aardal, B., Bergh, J. & Haugsgjerd, A. (2019). Politiske stridsspørsmål, ideologiske dimensjoner og stemmegivning. I J. Bergh & B. Aardal (Red.), *Velgere og valgkamp: En studie av stortingsvalget i 2017* (s. 44–80) 44–80. Cappelen Damm Akademisk.

Om forfatterne

Guro Ødegård er sosiolog, forsker og instituttdirektør ved NOVA, OsloMet. Omdreiningspunktet for hennes forskningsinteresser er ungdom og demokratisk deltagelse, samt flerkulturelle lokalsamfunn og sivilsamfunnets rolle som arena for sosial og politisk integrasjon.

Willy Pedersen er professor i sosiologi ved Universitetet i Oslo, og tilknyttet NOVA, Seksjon for ungdomsforskning. Han har forsket på avvik, kriminalitet, bruk av rusmidler og seksualitet, med særlig fokus på ungdom.

Anders Bakken er sosiolog, forsker og leder av Ungdatasenteret ved NOVA, OsloMet. Bakken har forsket på oppvekstbetingelser for ungdom i Norge, og vært prosjektleder for evalueringer av reformer og tiltak i skolesektoren.

Azin Banafsheh er vitenskapelig assistent ved Institutt for kriminologi og rettssosiologi, Universitetet i Oslo. Hun har en master i kriminologi og har skrevet om hvordan muslimer bruker sin personlige tro for å håndtere hets og diskriminering.

Johannes Bergh er statsviter, forsker og leder av Stortingsvalgundersøkelsen ved Institutt for samfunnsforskning. Han forsker på politisk deltagelse, mobilisering av ungdom, valgordninger, demokratisk innovasjon og reformer. Bergh er medredaktør av *Valg og politikk siden 1945. Velgere, institusjoner og kritiske hendelser i norsk politisk historie* (2020, Cappelen Damm Akademisk).

Ola Røed Bilgrei er sosiolog og forsker ved avdeling for rusmidler og tobakk, Folkehelseinstituttet. Han forsker på bruk av illegale rusmidler,

med særlig fokus på ungdommer, digitalisering og internetbruk. Bilgrei er også del av det norske kontaktpunktet for det Europeiske overvåknings-senteret for narkotika og narkotikamisbruk (EMCDDA).

Olav Årstad Borgen er sosiolog og var tilknyttet Norsk Institutt for Naturforskning (NINA) i 2009–2010 under arbeidet med masteroppgaven *Ungdom på jakt – kulturelle mønstre i utmarka*. Borgen jobber i dag som miljøterapeut i Bærum kommune med unge menn i autismespekteret.

Rune Ellefsen er postdoktor ved Institutt for kriminologi og retts-sosiologi, Universitetet i Oslo. Han har forsket på protestbevegelser, dis-kriminering, radikalisering og politisk vold, samt forebygging av voldelig ekstremisme.

Ingunn Marie Eriksen er kulturviter og forsker ved NOVA, OsloMet. Hun har forsket på ungdoms trivsel og relasjoner og har vært opptatt av å forstå unges identitet, tilhørighet og livstilfredshet. Hun har også belyst etnisk identitet og gruppedannelse, psykiske helseplager, unges fritid og psykososialt miljø i skolen.

Lars Roar Frøyland er sosiolog og forsker ved NOVA, OsloMet. Han har forsket på ungdoms sårbarhet, både i form av egen problematferd og offererfaringer. Han har også belyst hvordan man kan forstå tidstrender i voldsutøvelse og problematferd.

Kristinn Hegna er professor i utdannings sosiologi ved Institutt for peda-gogikk ved Universitetet i Oslo. Hun er engasjert i forskning om foreldre-skap, sosialisering og normative idealer i prosjektet «Living the Nordic Model». Hun forsker også på oppvekst, utdanning og læringsidentiteter. Hegna har tidligere arbeidet som forsker ved NOVA.

Ole Jacob Madsen er professor i kultur- og samfunnspsykologi ved Psykologisk institutt, Universitetet i Oslo. Han interesser seg blant annet for samtidens psykopatologier, ikke minst i forhold til unge, og har tid-ligere skrevet bøkene *Generasjon prestasjon: Hva er det som feiler oss?*

(Universitetsforlaget, 2018) og *Livsmestring på timeplanen. Rett medisin for elevene?* (Spartacus, 2020).

Monika Grønli Rosten er sosialantropolog og forsker ved NOVA, OsloMet. Hun har forsket på urban oppvekst, tilhørighet og forebyggende ungdomsarbeid. Hun arbeider nå med prosjekter om ungdomsmedvirkning, unge muslimers identitetsarbeid samt sosial kontroll og unges selvbestemmelse.

Sveinung Sandberg er sosiolog og professor ved Institutt for kriminologi og rettsosiologi, Universitetet i Oslo. Han har de siste årene ledet NFR-prosjektet «Radikalisering og motstand» ved UiO. Han har skrevet om etniske minoriteter, politisk ekstremisme, rus og kriminalitet.

Ørnulf Seippel er professor i idrettssosiologi ved Institutt for idrett og samfunnsvitenskap, Norges idrettshøgskole. Hans mest sentrale forskningstemaer er knyttet til politikk, sivilsamfunn, sosial ulikhet og idrett. Seippel har tidligere arbeidet som forsker ved NOVA.

Ketil Skogen er sosiolog og forsker ved Norsk institutt for naturforskning. Han har forsket på konflikter rundt naturvern og utnyttelse av naturressurser, ikke minst forvaltning av store rovdyr. Skogen har studert slike konflikter i lys av klasseforhold og sosiale endringsprosesser. Han har tidligere arbeidet ved NOVA og forsket da på ungdom og klassekulturer.

Ketil Slagstad er PhD-stipendiat ved Institutt for helse og samfunn ved Det medisinske fakultet i Oslo. Han er utdannet lege og er tilknyttet forskningsprosjektet «Biomedicalization from the Inside Out». Hans forskningsinteresser ligger i skjæringspunktet mellom medisinhistorie og teknologi- og vitenskapsstudier.

Mira Aaboen Sletten er sosiolog og forskningsleder i Seksjon for ungdomsforskning ved NOVA, OsloMet. Sletten har lang erfaring fra ungdomsforskning basert på NOVAs store surveyundersøkelser. Hun har

vært prosjektleder for Ungdataundersøkelsen og publisert på temaer som psykisk helse, frafall i videregående og sosial ulikhet i ungdomstida.

Ingrid Smette er sosialantropolog, postdoktor i prosjektet «Living the Nordic Model» ved Universitetet i Oslo (Institutt for medier og kommunikasjon). Hun har forsket på hvordan enhetsskolens idealer realiseres i ungdomsskoler med forskjellig elevsammensetning, samt hvordan sosial klasse og minoritetsbakgrunn bidrar til å forme foreldreskap.

Gerd Marie Solstad er sosiolog og forsker ved NOVA, OsloMet. Hun har doktorgrad i idrettsvitenskap fra Norges idrettshøgskole. Solstads forskning belyser vold og overgrep, sosioøkonomisk ulikhet og idrettspolitik.

Kari Steen-Johnsen er sosiolog og forsker ved Institutt for samfunnsforskning. Hun har forsket på politisk deltagelse, offentlig debatt og ytringsfrihet, med vekt på konsekvenser av digitalisering og fremvekst av sosiale medier. Nå leder hun to prosjekter om den politiske betydningen av sosiale medier, «CEPOL – Politikeres makt gjennom sosiale medier», og «FREXO – Ytre høyre på nett og samfunnets reaksjoner».

Kari Stefansen er sosiolog og forsker ved NOVA, OsloMet. Hun leder Forskningsprogram om vold i nære relasjoner. Stefansen forsker blant annet på unges utsatthet for seksuell vold, og ungdom og sosial ulikhet. Hun var medredaktør for boka *Rape in the Nordic Countries. Continuity and Change* som ble utgitt på Routledge i 2019.

Åse Strandbu er professor ved Institutt for idrett og samfunnsvitenskap og leder for Forskningscenter for barne- og ungdomsidrett ved Norges idrettshøgskole. Hun har forsket på identitet, kroppsidealer, politisk engasjement og idrettsaktivitet. Strandbu var en av redaktørene for *Ung i Norge. Skole, fritid og ungdomskultur* (2007). Hun har tidligere arbeidet som forsker ved NOVA.

Kristoffer Chelsom Vogt er instituttleder ved Sosiologisk institutt, Universitetet i Bergen, og tilknyttet NOVA som forsker ved Seksjon for ungdomsforskning. Han har forsket på utdanningsvalg, frafall i videregående, kjønnssegregering på arbeidsmarkedet, samt på hvordan gutter fremstilles som tapere. Teoretisk har han vært opptatt av post-industriell samfunnsteori og historiske endringer innen klasseanalyse.

Tilmann von Soest er professor ved Psykologisk institutt ved Universitetet i Oslo og tilknyttet NOVA som forsker ved Seksjon for ungdomsforskning. Han forsker på psykisk helse, identitet, helseatferd og sosial ulikhet blant ungdom og voksne.

Kristin Walseth er professor i kroppsøving ved Fakultet for lærerutdanning og internasjonale studier ved OsloMet. Walseth har doktorgrad fra Norges idrettshøgskole om idrett som arena for integrasjon av minoritetsungdom. Hun leder NFR-prosjektet «Literacies for Health and Life skills».

